

ΔΑΦΝΗ Α. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

ΚΟΠΑΤΣΑΡΑΙΟΙ
ΖΩΝΤΑΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ
ΣΤΑ ΡΙΖΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΠΙΝΔΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΑΡ. 7.

1994

ΔΑΦΝΗ Α. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

ΚΟΠΑΤΣΑΡΑΙΟΙ

**Ζωντανό παρελθόν
στα Ριζά της Α. Πίνδου**

**Αθήνα, 1994. - Βιβλιοθήκη Ανθρωπολογικής
Εταιρείας Ελλάδος, αρ. 7.**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΚΟΠΑΤΣΑΡΑΙΟΙ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ISBN: 960--220-615-2

Δαφνομίλη 5, Αθήνα 114 71, Τηλ. 3610251

Κορη της Παρυστέρχαινας και κόρη της Μπαμω-Χρυσως.
Στη Γενέτισσα των Κορατσαρικών.

Με πολλή αγάπη
η Κορη σου

Δάφνη

9-9-1994

**Στους Ανθρωπολόγους μου
Άρη και Νίκο Πουλιανό,**

Δάφνη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος.....	7
2. Εισαγωγή.....	9
3. Χειμώνας.....	12
4. Χριστούγεννα - Πρωτοχρονιά.....	30
5. Χειμωνιάτικες βραδυές.....	39
Τα Φώτα.....	48
6. Αποκρηές.....	50
7. Η Ξυλοφωτιά.....	55
8. Ο Αργαλειός και τα εργόχειρα.....	59
9. Άνοιξη.....	68
10. Παρπαρούνα.....	86
11. Πάσχα.....	72
Μάης.....	81
12. Τσελιγγάδες.....	89
13. Ο Θέρος.....	119
14. Αλωνιστής.....	130
15. Το γιοφύρι.....	137
16. Το πανηγύρι.....	143
Τρύγος.....	147
17. Το σχολείο.....	150
18. Φθινόπωρο.....	164
19. Γάμος.....	97
20. Η επίδραση του γεωγραφικού χώρου στη δημιουργία του δημοτικού τραγουδιού.....	171
21. Τα γιατροσόφια.....	180
22. Ο θάνατος.....	187

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό της ιατρού-ανθρωπολόγου Δάφνης Α. Πουλιανού είναι μια απόπειρα περιγραφής ενός τμήματος του λαού μας στα ορεινά χωριά της Πίνδου, συγκεκριμένα στο Δεσπότι (παλαιό Σινίχοβο) του νομού Γρεβενών.

Το Δεσπότι είναι ένα από τα Κοπατσοχώρια της περιοχής και η εθνογραφική περιγραφή του αντανακλά την κοινωνία και τις παραδόσεις μιας μεγαλύτερης περιφέρειας της Ανατολικής Πίνδου που εκτείνεται από τα Γρεβενά ως την Κοζάνη και πέρα του Αλιάκμονα ακόμη.

Η ίδια Κοπατσάρα (κοπατσιάρα προφέρεται στην τοπική διάλεκτο) μέσα από τις εμπειρίες που έζησε στα μικρά της χρόνια, που έντονα θυμάται και βιώνει μέχρι σήμερα, μας δίνει τον απόηχο μιας κοινωνίας που η αλματώδης τεχνολογική ανάπτυξη του 2ου ήμισυ του αιώνα μας αλλάζει καθημερινά, γι' αυτό και ορθά επιγράφει τον τίτλο του βιβλίου της «Ζωντανό παρελθόν...». Είναι μια σύγχρονη λαογραφική μελέτη του πρόσφατου παρελθόντος ενός τμήματος του λαού μας, που η ιστορική της αξία θα εκτιμηθεί σαν παγκόσμια εθνολογική κληρονομιά. Την αξία του βιβλίου ανεβάζει στο έπακρο η οξυδέρκεια της συγγραφέως, η βαθειά της παρατήρηση και ανάλυση γεγονότων που το κάνει ένα ζωντανό ψυχογράφημα του λαού μας. Οι περιγραφές της είναι αληθινές ιστορίες και τοπικοί θρύλλοι. Οι επιτυχίες της σαν ιατρού-χειρουργού γυναικολόγου την προετοίμασαν μεθοδολογικά να περιγράφει φαινόμενα ζωής και θανάτου μιας κοινωνίας που έζησε, μιας κοινωνίας που φεύγει. Ακούμπησε πάνω στον πόνο των συνανθρώπων της, τους ένοιωσε ως τα μύχια της ψυχής της γι' αυτό και μπόρεσε να λαξεύσει αυτή της τη νέα δημιουργία. «Αυτοανθρωπολογία» θα την ονομάζαμε εμείς. Κι εδώ χρησιμοποιούμε τον όρο «ανθρωπολογία» με τη νεωτερίζουσα, και ψευδή στην ουσία, έννοια της λέξης που δίνουν κυρίως οι αγγλοαμερικάνοι στον όρο ανθρωπολογία (κοινωνική, πολιτισμική κ.ο.κ.), σ' αντίθεση με την κλασική, κυρίως ελληνική (αριστοτελική) έννοια της λέξης, που εννοεί τη Βιολογία του Ανθρώπου.

Η άποψη αυτής της έννοιας έχει επικρατήσει στο «δυτικό

κόσμο» μας, κάτι που δύσκολα μπορούμε να παραβλέψουμε. Γι' αυτό και το νέο είδος της ανθρωπολογικής περιγραφής που αναπτύσσεται από ατόφιους αναλυτές-επιστήμονες, που προέρχονται μέσα από τον ίδιο το λαό μας, ονομάζουμε «αυτοανθρωπολογική κοινωνιολογία». Το πιο σημαντικό στον τομέα αυτό είναι ότι δεν επιδέχονται ξένες επιρροές και αντιδράσεις. Δεν κατέβηκαν «κατ' εντολήν» κάποιου ξένου πανεπιστημίου να δώσουν την «περιγραφή» τους, τις ιδιαιτερότητες της περιοχής για να υπογραμμίσουν την «αυτονομία» της. Ένας ξενόφερτος λαογράφος εύκολα μπορεί να κάνει σοβαρά λάθη γιατί θα του χρειαστεί πολύς χρόνος για ν' αφομοιώσει τα βιώματα των ντόπιων, «να μπει στο πετσί τους», αν ποτέ το καταφέρει... Οι «μέθοδοι» αυτής της νεώτερης ανθρωπολογίας απέτυχαν μετά την εκστρατεία των Γάλλων και Αμερικανών στο Βιετνάμ, ή και αλλού... Οι ανθρωπολόγοι που συμμετείχαν «ανθρωπολογικώς» σ' αυτού του είδους τις εκστρατείες καταδικάστηκαν σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια.

Εχουμε πια την ντόπια αυτογνωσία του λαού μας μέσα από τον ίδιο το λαό. Και για να συνεχιστούν οι μελέτες αυτού του είδους χρειάζεται κρατική μέριμνα, χρειάζεται να σταλούν ντόπιοι εθνολόγοι σε κάθε ελληνική γωνιά, όπως ακριβώς έκανε η Μακεδόνα Δάφνη Πουλιανού κ.ά...

Κι έτσι η Δάφνη Α. Πουλιανού δεν έχει κανένα μοντέλο υπ' όψη της κανενός δυτικού ή ανατολικού Πανεπιστημίου. Την βοηθάει μόνο ένα «Πρόγραμμα λαογραφικής μελέτης» που δημοσιεύει το 1976 η Ανθρωπολογική Εταιρεία Ελλάδος (ΑΝΘΡΩΠΟΣ, τ. 3, σσ. 105-114), τότε που ακόμη κανένα πανεπιστήμιο της χώρας δεν έχει κανένα πρόγραμμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, παρά μόνο τις Εθνολογικές Σχολές, αντάξιες του καιρού τους και των στόχων τους.

Μαζί με τους «Σαρακατσαναίους» του Ε. Μακρή (1990) και της Αγ. Χατζημιχάλη, το σημερινό έργο της Δάφνης Α. Πουλιανού και μερικά άλλα, μπορούμε να πούμε ότι μπαίνουμε σε μια νέα περίοδο της επιστήμης της Ανθρωπολογίας, στην περίοδο της αυτογνωσίας της Εθνικής Ανθρωπολογίας.

Η Α.Ε.Ε.

Αθήνα, Γενάρης 1944

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο βιβλίο αυτό περιγράφονται ήθη και έθιμα, συνήθειες και παραδόσεις των «κοπατσαραίων». Κοπατσαραίοι είναι οι ντόπιοι κάτοικοι της Δυτικής Μακεδονίας, στα ριζοβούνια και στην ραχοκοκαλιά της Πίνδου, στα χωριά των Γρεβενών που απλώνονται δεξιά και αριστερά από το ποτάμι Βενέτικο. Είναι μόνιμοι κάτοικοι, αγρότες και ποιμένες, ριζωμένοι στον τόπο τους, δεμένοι με τα μέρη τούτα κι όχι «φερτικοί», όπως οι Σαρακατσαναίοι κι οι Βλάχοι.

Βέβαια και οι Σαρακατσαναίοι και οι Κοπατσαραίοι είναι ντόπιοι Έλληνες με κοινή ρίζα και καταγωγή. Απλώς ο καθένας άλλαξε τρόπο ζωής. Των Κοπατσαραίων τα ήθη και έθιμα θέλω να περιγράψω, να ξεδιπλώνονται από την ίδια τους τη ζωή. Με ζωντανές ιστορίες να βγαίνουν μέσα από την καθημερινή ζωή με λόγια που οι ίδιοι συνηθίζουν. Θέλω να σας μεταφέρω 60 με 100 και άνω χρόνια πριν, στο «λέω» της τότε εποχής έτσι όπως εκφράζονταν, στο πιστεύω τους, στη δική τους απλότητα και ντομπροσύνη.

Περιγράφω μερικά πράγματα αληθινά γεγονότα για το γάμο και το προξενιό, για τη γέννα, τα πανηγύρια και το θάνατο. Έτσι που να είναι ζωντανά. Έτσι όπως τα πέρασα μέσα απ' όλες τις εποχές του χρόνου, τις γιορτές και όλες τις εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής, όπως τα έζησα τα «γρίκισα» και τα άκουσα από τους μεγάλους. Στα διάφορα κοπατσιοχώρια συναντά κανείς μερικές παραλλαγές στα ήθη και έθιμα.

Τα δάση σ' αυτά τα μέρη είναι κυρίως θαλανιδιές, από «δέντρα» όπως λένε, οι ντόπιοι τις θαλανιδιές. Ανάμεσα στα πυκνά δάση θαλανιδιάς είναι τα κοντοκλάδια, τα «κοπάτσοια», μικρά «δέντρα», θάμνοι.

Τα χωριά που κατοικούν οι κοπατσαραίοι, τα κοπατσιοχώρια, είναι το Δεσπότι (Σνίχοβο), το Κυπαρίσι, Αιμιλιανός (Γκριντάδες), Κηπουριό, Φιλί, Παλαιοχώρι, Αθρακιά, Διάκος (Λμπίνοβο), Καληράχη, Τρίκωμο (Ζάλοβο), Μαυραναίοι, Μαυρονόρο, Μεσόλακκος (Ζγκόστι), Καλόχι, Κοσμάτοι, Ζιάκα, Σπήλαιο κ.λπ. Τα κοπατσιοχώρια φτάνουν ως το Μαυρόλογγο.

Τα χωριά συνήθως είναι σε υψώματα, σκαρφαλώνουν στα βουνά

και χαμηλότερα, γύρω τριγύρω είναι τα χωράφια και τα βοσκοτόπια.

Ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Έχουν τα χωράφια για τις ανάγκες του σπιτιού. Καλλιεργούν σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη, κριθάρι και τα «αυλαγάδια», τα μέρη γύρω από το σπίτι για τα αμπέλια, τα κηπουρικά, τα «ίπουρα» δηλαδή, τα οπωροφόρα δέντρα όπως αμυγδαλιές, καρυδιές, μηλιές, κορομηλιές, αχλαδιές, κερασιές, βυσινιές και δαμασκηγιές. Στα δάση και στις σούδες φυτρώνουν οι «κρανιές», λεπτοκαρυές, τσαπουρνιές, βασινιές, αυτά δεν καλλιεργούνται. Μόνα τους φυτρώνουν και μεγαλώνουν

Αριστερά από το χωριό Δεσπότη προς τη δύση στέκει αγέρωχος το βουνό «Όρλιακας», η Βασιλίτσα. Τα βουνά που πρωτοσκεπάζονται από χιόνι, οι χαράδρες τους μένουν λευκές ως το Πάσχα ή και αργότερα. Βορειοδυτικά απλώνονται οι άλλες οροσειρές της Πίνδου, μια βουνοκορφή πίσω από την άλλη και μερικές φτάνουν στο μεσουράνιο.

Πέντε οροσειρές απλώνονται η μια πίσω από την άλλη, σκεπασμένες με δάση. Κατεβαίνοντας από τα κορφοβούνια, γυρίζοντας προς τα πίσω η ματιά γλυστράει στα χωριά των «κοπατσαραιών» που είναι σπαρμένα δω κι εκεί. Δεν χορταίνεις να τυράς αυτήν την απεραντοσύνη, αυτήν την ομορφιά, το μεγαλείο. Τι θαυμάσια είναι η φύση, τι γλυκειά είναι η ζωή. Να ζεις για να θαυμάζεις τα καμώματα της φύσης. Είναι ωραία η ζωή!

Περιγράφοντας τις ομορφιές της φύσης, τις ομορφιές της ψυχής του ανθρώπου και τις συνήθειες, τον τρόπο εργασίας, αραδιάζω τις τοπωνυμίες, τα σκεύη οικιακής χρήσης (τα «σεία»), τα αγροτικά εργαλεία, τον καταμερισμό εργασίας, τη διατροφή, το ντύσιμο. Να σταθώ λίγο στη διάλεκτο, στις λέξεις που φεύγουν, που χάνονται με το πέρασμα του χρόνου.

Ιστορώντας τις τέσσερις εποχές του έτους θα γνωρίσουμε τις ευχάριστες πλευρές της ζωής, τις δυσκολίες, τις πίκρες και τους καύμους του τόπου αυτού που βρίσκεται στα ριζοβούνια της Πίνδου. Θα γνωρίσουμε το τραγούδι, το νανουρητό, το μοιρολόι. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο την ίδια εποχή, την ίδια μέρα με όλες τις λεπτομέρειες, με ευλάβεια και περνούν από γενιά σε γενιά.

Χρόνια τώρα γράφω όσα θυμούμαι. Χρόνια τώρα συγκεντρώνω υλικό λίγο-λίγο. Όλα αυτά που θα σας ιστορίσω σήμερα. Πολλές φορές τα παράτησα, ξανάρχισα, προσπάθησα να το ξεχάσω και τώρα πήρα την απόφαση να συνεχίσω.

Κοίταξα έξω από το παράθυρο. Στο αλώνι μαζεμένα παιδιά, ξέ-

γνοιαστα τραγουδούν σήμερα την άνοιξη, τα θάγια, τη Λαμπρή. Ανέμελα παιδιά που με τα παιχνίδια συνεχίζουν την παράδοση παίζοντας τα σπιτάκια, κάνοντας τους γάμους, τα βαφτίσια.

Απότομα συνέφιασε ο ουρανός, σκοτεινίασε ο τόπος, έλαμψαν οι αστραπές, μπουμπούνισαν οι θροντές, άρχισε η καταιγίδα και παράτησαν το παιχνίδι, τη νύφη στολισμένη που μόλις τραγουδούσαν και έτρεξαν στα σπιτία. Εμειναν τα σπιτάκια που τα είχαν κάνει με πετραδάκια, κάμποσα τετράγωνα δω κι εκεί.

Εδώ πρωτογνώρισα τη χαρά και την πίκρα του ανθρώπου. Ποτίστηκα με το χαρούμενο τραγούδι, το μοιρολόι, πρωτάκουσα το ναυορητό της γιαγιάς. Η ψυχή του λαού μας είναι ζυμωμένη με θρύλους και συνήθως με πραγματικότητες που η αρχή τους χάνεται στα βάθη των αιώνων και έφτασαν ως εμάς, ζουν ως σήμερα.

ΧΕΙΜΩΝΑΣ

Ο χειμώνας μπήκε άγριος. Το κρύο τσουχτερό, διαπεραστικό. Κρουσταλιασμένοι αγέρηδες σφυρίζουν στο πέρασμά τους. Φυσάει δυνατός, παγωμένος αέρας που σε πηρουνιάζει ως το κόκκαλο. Χθες προχθές ακόμα είχε λιακάδα. Σήμερα είναι όλα απ' άκρη σ' άκρη κάτασπρα. Χιόνιζε όλη τη νύχτα και το έστρωσε για τα καλά. Από το μπαλκόνι φαίνεται το ολόλευκο τοπίο που σε θαμπώνει, στραβώνει τα μάτια με τη λάμψη του. Ακόμα και τώρα πέφτει πυκνό χιόνι με μεγάλες νιφάδες. Ο αέρας έχει κοπάσει. Το χιόνι έχει φτάσει ως το γόνατο.

Οι κάτοικοι εδώ πάνω, σ' αυτή τη βαρυχειμωνιά κλείνονται νωρίς τα βράδια στα σπίτια. Το πρωί η Βαγγέλαινα πήρε ένα φτυάρι και φτυάρισε το χιόνι ανοίγοντας δρόμο από τη σκάλα του σπιτιού ως το μαγειριό, μετά συνέχισε να ανοίγει «τορό» ως το κοτέτσι, το κουμάσι και ως την είσοδο που βγάζει στο κατώι. Τα σπίτια είναι διώροφα. Στο κατώι ξεχειμωνιάζουν τα ζώα, στον επάνω όροφο οι άνθρωποι με μια εξωτερική σκάλα και με ένα μπαλκονάκι. Υπάρχει όμως και η γκλαβανή (καταπακτή), μια εσωτερική σκάλα που επικοινωνεί με το κατώι. Το μαγειριό, ένα μικρό σπιτάκι, βρίσκεται απέναντι από το σπίτι, στην άλη άκρη της αυλής. Εδώ γίνεται η λάτρα του σπιτιού, το ζύμωμα, το φούρνισμα και η μπουγάδα το χειμώνα. Μέσα στο μαγειριό ανοίγεται το στόμιο του φούρνου. Εδώ στο μαγειριό βρίσκονται όλα τα «σεία»: ένα σκαφίδι ξύλινο, που πιάνουν το προζύμι, μια σκαφίδα μόνιμα πάνω σε μια βάση, για το ζύμωμα. Η κοπάνα (μια ξύλινη σκάφη) είναι μόνο για μπουγάδα, λίγο πιο εκεί ο κόπανος. Σε μια γωνιά μόνιμα η γάστρα και οι πυροστιές από την πιο μικρή ως την πιο μεγάλη, για να σηκώνουν μεγάλα καζάνια ως εκατό διακόσια κιλά. Ταψιά, το πλαστήρι κρεμασμένο στον τοίχο, ο κλώστης, τηγάνια. Στο ενάμιση μέτρο ύψος ο τοίχος από την μια πλευρά βγαίνει μισό μέτρο πιο έξω σχηματίζοντας ένα πεζούλι. Εδώ είναι αραδιασμένα τα κακάβια, γκιουμούλια, λιγγέρια, ταβάδες και τεντζερέδες διαφόρων μεγεθών. Αριστερά από το φούρνο όρθια

ακουμπισμένα στον τοίχο ένα φτυάρι ειδικά για το φτυάρισμα των καρβελιών, μια πάνα για το ξεπάνιασμα του φούρνου, ένα συμπόξυλο και μια πινακωτή.

Φούρνος, φτυάρι, κακάθια, τέντζερης, η γάστρα πάνω στην πυροστιά, το κλειδοπίνακο

Όταν αποφτυάρισε το χιόνι η Φροσύνα σηκώθηκε όρθια, έβαλε τα χέρια στη μέση, τέντωσε το κορμί της προς τα πίσω για να ξεπιαστεί. Έχει βαρύνει η κυρά-Φροσύνα. Είναι πια στο μήνα της. Άνοιξε την πόρτα, μπήκε στο κατώι για να ταΐσει τα ζώα μα η πεθερά της είχε κιόλας κατέβει από την γκλαβανή και είχε γεμίσει με άχυρο τα παχινιά. Βγήκαν και οι δύο στην αυλή κι η πεθερά μάλωσε τη νύφη όταν είδε πόσο χιόνι είχε φτυαρίσει.

- Αμ' ντε, κι εσύ, με την κοιλιά στο στόμα, δεν κάνει, εγώ θα τα κάνω όλα, συνέχισε, λίγη μόνο βοήθεια θέλω. Πήγε στο σωρό με τα ξύλα, παραμέρισε το χιόνι και πήρε μια αγκαλιά. Το ίδιο και η Βαγγέλαινα, πήρε ξύλα και ανέθηκαν τη σκάλα. Στοιβάσαν τα ξύλα όρθια μέσα στο τζάκι για να στραγγίσουν και να «λιαστούν». Μάζεψαν όλα τα δαυλιά μαζί, έριξαν στεγνά ξύλα πάνω στη φωτιά αφού πρώτα είχαν βάλει τα κάρβουνα στο μαγκάλι και το είχαν πάει κοντά στην πόρτα. Η φωτιά μπουμπουνίζει, οι φλόγες άδραξαν τα ξύλα και

τα ροκανίζουν ώσπου να γίνουν κάρβουνα και έπειτα στάχτη. Η Φροσύνα έκλεισε το «κανάτι» (εξώφυλλο), το τζάμι, τράθηξε το κουρτινάκι.

Η μπάρμω-Χρύσα

Εημέρωσε του Αγ Νικολάου. Σήμανε η καμπάνα. Όλοι πήγαν στην εκκλησία. Οι γυναίκες που έχουν γιορτάζοντες κρατούν στα χέρια μια κανίστρα. Μέσα έχει ένα ταβά σιτάρι βρασμένο και μια λειτουργιά, σκεπασμένα με ένα ωραίο καθαρό πετσετάκι. Τα σπίτια που έχουν Νικόληδες δέχονται επισκέπτες. Τα μεζεδάκια είναι έτοιμα, κρασί, τυρί, γλυκά και οι παρέες πηγαινοέρχονται, χαρούμενες φωνές, ευχές, γέλοια ακούγονται. Η κυρά-Φροσύνα πρώτα έβγαλε ρακί με λίγα στραγάλια, σταφίδες, αμύγδαλα ανακατεμένα. Σε ένα άλλο βαζάκι λίγα λουκούμια και σ' ένα άλλο σουτζούκια. Μετά έφερε τους μεζέδες με τις κανάτες γεμάτες μπρούσικο κόκκινο κρασί.

Μπήκε στο σπίτι ο μπάρμπα Μήτρος με ένα πλατύ χαμόγελο. Τότσουζε λιγάκι ο μπαρμπα Μήτρος. Από πίσω τον ακολούθησε η Γιαννούλω, η γυναίκα του. Ευχήθηκαν και κάθησαν στο πάτωμα πάνω

στο κελίμι ακουμπώντας την πλάτη στα μαξιλάρια που ήταν αραδιασμένα γύρω - γύρω από τον τοίχο, έφτασαν και τα κεράσματα.

Η Βαγγέλαινα κούρδισε το γραμμόφωνο, έβαλε μια πλάκα και έσειρε το χορό. Ο Νίκος είναι μικρός ακόμα, δεν κάνουν γιορτή για τα μικρά. Τούτο το σπίτι το Μοτσέικο είναι σπίτι ανοιχτό και η Φροσύνα αγαπάει τον κόσμο, το γλέντι και το χορό. Ξεσήκωσε μερικές γυναίκες που κάθονταν και πρώτη εκείνη, μετά όλες οι άλλες πήραν ένα χορό «στα τρία». Έπειτα άφησε την ξαδέλφη της να σύρει το χορό, ενώ εκείνη άρπαξε το μικρό Νικολάκι στην αγκαλιά και χορεύει μαζί του. Εκείνο σωστό αγγελούδι, στρουμπουλό, με γαλανά ματάκια, άσπρο προσωπάκι, σκούρα μαλλιά.

Το Σάββατο το πρωί ο Βαγγέλης καθάλησε το άλογο, το σπηρούνιασε και ξεκίνησε για τα Γρεβενά να ψωνίσει για όλην την εβδομάδα. Τρέχοντας, πέρασε όλο το χωριό και χάθηκε καλπάζοντας. Γύρισε φορτωμένος με χίλια - δυο καλούδια. Ζύγωναν και οι γιορτές των Χριστουγέννων, οι δουλειές πολλές. Σκοτεινίασε, έπεσε η νύχτα, το κρύο δυνάμωσε. Το τζάκι μπουμπουνίζει, η φωτιά μεγάλη,

Το τζάκι. Γκιούμι. λιγκέρι

το σπίτι ζεστό. Το χειμώνα υπάρχει ένα δωμάτιο με το τζάκι όλη μέρα αναμμένο. Εδώ μαγειρεύουν και δεν κατεβαίνουν στο μαγερείο.

Εδώ κοιμούνται όλα τα παιδιά στρωματσάδα το ένα δίπλα στο άλλο, συνέχεια λίγο πιο πέρα κοντά στο τζάκι η μπάμπω. Το ζευγάρι κι αυτό εδώ κοιμάται συνήθως. Μόνον όταν δεν κάνει πολύ κρύο κοιμούνται στο άλλο δωμάτιο. Ο αέρας δυνάμωσε, σφυρίζει, το σκυλί γαυγίζει τρέχοντας πέρα - δώθε στην αυλή. Η μπάμπω - Χρύσω πήγε στο παράθυρο να δει τι γίνεται έξω. Άνοιξε το τζάμι, μετά το κανάτι, ο αέρας μπήκε με δύναμη κρύος, παγωμένος. Το σκοτάδι πυκνό δεν φαίνεται τίποτε. Με δυσκολία έκλεισε το παράθυρο.

- Τι έπαθε το βλογημένο και αλυχτάει έτσι; σκέφτηκε. Καμιά αλεπού θα είδε και τρέχει έτσι μανιασμένο σκούζοντας.

Οι Καλικαντζαραίοι:

Το χειμώνα ανεβαίνουν στον απάνω κόσμο, κάνουν κακό στους ανθρώπους και προκαλούν ζημιές.

Στήνουν γλέντια και χορεύουν με νταούλια και βιολιά στο λόγγο, στα γιοφύρια. Ακούς τα όργανα να παίζουν και δεν βλέπεις ανθρώπους να χορεύουν. Απομακρύνεσαι για να μην πέσεις στο γλέντι τους. Παραμερίζεις κι αλλάζεις μονοπάτι, πας από μακριά για να σωθείς.

Αν τύχει και ξενυχτήσεις στο χωράφι ή στα πρόβατα, κι ακούσεις γλέντι, ανάβεις φωτιά να διώξεις το κακό· οι καλικαντζαραίοι δεν ζηγώνουν. Άλλοτε κατεβαίνουν από το τζάκι και κάνουν κακό στους ανθρώπους, στα παιδιά, μαγαρίζουν το αλεύρι. Γι' αυτό στο 12ήμερο η φωτιά είναι αναμμένη μέρα-νύχτα. Η φωτιά διώχνει το κακό από το σπίτι. Εκτός από τη φωτιά ρίχνουν και λίγο αλάτι στην ξώπορτα για να μην πλησιάσουν στο σπίτι. Δυό σπειριά αλάτι άμα ρίξεις στη φωτιά, τους διώχνει και δεν ζυγώνουν.

Μα σαν έρθουν τα Φώτα, κι αφού ρίξουν το Σταυρό κι αγιάσουν τα νερά, οι καλικαντζαραίοι χάνονται και οι άνθρωποι ξανά μπαίνουν στον ήσυχο ρυθμό της ζωής.

Παραμονή Χριστουγέννων 24 Δεκεμβρίου (Τ' Αη-Κολέντρι)

Πριν ξημερώσει σηκώθηκαν νύφη και πεθερά. Ήπιαν ένα ζεστό τσάι, έφαγαν λίγο ψωμί και κατέβηκαν κάτω. Μπήκαν στο μαγειρείο και άρχισαν να ετοιμάζουν όλα όσα χρειάζονται για τη σφαγή του χοίρου. Πήραν ένα υνί από το κατώι, έπλυναν τα καζάνια, τα ταψιά, ταβάδες, κακάβια, τα μαχαίρια. Μετά έβαλαν μπόλικά ξύλα σε μια άκρα του μαγειρείου, τη μεγάλη πυροστιά από πάνω για να σηκώνει

το βαρύ καζάνι. Χρειάζονται πολύ ζεστό νερό για τη λάτρα του χοίρου, να ζεματίσουν το κεφάλι, τα πόδια, τις κοιλιές. Έβαλαν άδειο το καζάνι πάνω στην πυροστιά και το γέμισαν νερό με το κακάβι. Όλα είναι έτοιμα, λάμπουν από καθαριότητα κι ας είναι μαύρα απ' έξω. Τα μπακιρένια κατσαρόλια τα βρέχουν από έξω και τα πασπαλίζουν πίτουρα ή με στάχτη για να μη μαυρίσουν. Με ένα ξέπλυμα γυαλίζει ξανά το μπακίρι. Ωσπου να τελειώσουν οι δουλειές, γέμισε η αυλή από παιδιά. Τ' Αη-Κολέντρι μαζεύονται τα παιδιά και τα κορίτσια πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι. Τα παιδιά κρατούν ματσούκες, τα κοριτσάκια ακολουθούν, χωρίς ματσούκες. Όλα έχουν κρεμασμένο στον ώμο κι από ένα σακούλι για να βάλουν μέσα τις κουλούρες, τα καρύδια, αμύγδαλα, καραμέλλες.

Σήμερα είναι τα κόλιντρα κι αύριο είναι τα κόκκαλα, φωνάζουν όλα μαζί. Μετά άρχισαν να χτυπούν την πόρτα με τις ματσούκες και να φωνάζουν τραγουδώντας αγριεμένα κατά το έθιμο. Χτυπούν να βγει η νοικοκυρά:

Κόλιντρα και μέλιντρα
Κι εμένα μπάμπωμ' κλούρα
Να μη σου σπάσω τη θύρα
Μη σε τσακίσω την μπσούρα
Και πάρω τ'δυχατέρα (θυγατέρα)
Και τ' πάω πέρα - πέρα
Και τ'ρίξω μες τα κέδρα
Θα την κόψω με τη μαχαίρα
θα τ' χέσω τον πατέρα.

Τότε μόνο άνοιγε η νοικοκυρά την πόρτα. Βγαίνει η κυρά με ένα κλώστη στο χέρι όπου έχει περασμένες κουλούρες, βγάζει μια-μια και δίνει στο κάθε χεράκι που είναι απλωμένο. Στην ποδιά έχει μεγαλύτερες κουλούρες για τα παιδιά των συγγενών ενώ οι μικρές είναι οι κρικέλες για όλα τα παιδιά του χωριού. Μετά παίρνει ένα λιγγέρι που έχει μέσα καρύδια, κάστανα, καραμέλες, αμύγδαλα, σιτάρι, κριθάρι και δραχμές. Πλοχέριαζε από το λιγγέρι και τα πετάει κάτω εδώ κι εκεί ώσπου άδειαζε η τσανάκα και τα παιδιά πέφτουν κάτω αρπάζοντας καρύδια, αμύγδαλα και προπάντων δραχμές. Σε συνέχεια πηγαίνουν στα άλλα σπίτια αρχίζοντας από τη μια άκρη του χωριού ως την άλλη. Όταν τελείωναν τα κόλιντρα μαζεύονταν σ' ένα μέρος, μετρούν τι χρήματα μάζεψε ο καθένας, πετούν τις κλούτσες προς τα επάνω και φωνάζουν «σήμερα είναι τα κόλιντρα κι αύ-

ριο είναι τα κόκκαλα». Δηλαδή, θα έτρωγαν χοιρινό την ημέρα των Χριστουγέννων αφού μεταλάβουν πρώτα και θα πετούσαν τα κόκκαλα. Οι άντρες σφάζουν το χοίρο. Αυτό γίνεται στις 24 ή 23 του Δεκέμβρη. Τη μέρα των Χριστουγέννων δε σφάζουν τα γουρούνια γιατί έλεγαν πνίγεται ο Χριστός στο αίμα. Μαζεύονται τέσσερεις άντρες μαζί και σφάζουν τους χοίρους τους με τη σειρά. Βάζουν δύο χοντρά μακριά ξύλα το ένα δίπλα στο άλλο. Πιάνουν το χοίρο ο καθένας από ένα πόδι, τον αναποδογυρίζουν ακουμπώντας τη ράχη του ανάμεσα στα δύο ξύλα. Βάζουν ένα άλλο χοντρό κοντό ξύλο κάτω από το σβέρκο του έτσι που ο λαιμός είναι γυρισμένος προς τα πίσω. Το ζωντανό σκούζει, τοιρίζει έτσι που σε ξεκουφαίνει. Μετά μπήγουν ένα καλά ακονισμένο μαχαίρι στο λαιμό του. Ο χοίρος τσίριξε ακόμα, σε λίγο ακούστηκε μια βαθειά θραχνάδα, ένας ρόγχος, ένα ξεφύσημα, έπειτα σιωπή κι από το καρύδι συντριβάνι πετιόταν το αίμα. Το χιόνι άχνιζε, έγινε κατακόκκινο.

Αρχίζει ο διαμελισμός του χοίρου. Ξεχωρίζουν το κεφάλι και το ρίχνουν μέσα στο καζάνι που χοχλάζει το νερό. Το ζεματίζουν για να καθαριστεί εύκολα. Με ένα πυρωμένο υνί που το είχαν στη φωτιά από πριν, καψαλίζουν την κοιλιά, κόβουν μια λωρίδα, το δέρμα με το λίπος μαζί, μια πιθαμή φάρδος περίπου, από το λαιμό ως κάτω στα σκέλια. Το ρίχνουν στο καζάνι που χοχλάζει. Βρασμένο κρατάει πολύ καιρό. Αυτό λέγεται «γκλίνα». Κατά καιρούς κόβουν λεπτές φέτες, το βάζουν πάνω στο ψωμί με λίγο αλάτι, λίγο πιπέρι και το τρώνε. Το υπόλοιπο λίπος το τσιγαρίζουν για να λυώσει. Έτσι γίνεται η λίγδα που γεμίζουν τρεις με πέντε ντενεκέδες και οι τσιγαρίδες που τις τρώνε με ψωμί ή τις βάζουν στα φαγητά και τις πίττες.

Το κρέας το αλατίζουν καλά και το κάνουν μαγειρεμένο ή τηγανιά. Ένα μέρος ψαχνό το κάνουν καβουρμά και το ρίχνουν μέσα στο ντενεκέ με τη λίγδα, η λίγδα παγώνει και διατηρείται το κρέας καλά. Κάνουν και τα περίφημα λουκάνικα με ψιλοκομμένο κρέας, πράσα, αλάτι, μπόλικο κόκκινο πιπέρι. Με αυτό γεμίζουν το λεπτό έντερο του χοίρου και τ' αφήνουν να στεγνώσουν. Τις λουκανίτες τις κάνουν τηγανιτές σκέτες ή με αυγά. Από το κεφάλι κάνουν πατσιά με μπόλικο σκόρδο, κόκκινο πιπέρι, τον αδειάζουν στις βαθιές «μπουσούρες» (γαθάθες) και τον αφήνουν να πήξει. Ο πατσιάς βαστάει δύο τρεις βδομάδες. Το σπληνάντερο που είναι νοστιμότατο. Μόλις τεμαχίσουν το χοίρο βγάζουν τα ψαρονέφρι, το κάνουν σουγλιμάδα. Είναι ο πρώτος μεζές. Το στήθος του χοίρου, το κάνουν με γκαρμπολάχανο των Φώτων. Από το δέρμα του χοίρου κάνουν τα τσαρούχια, τίποτα δεν πάει χαμένο. Οι γυναίκες από το πρωί μαζί με τους

άντρες συνεχίζουν τις δουλειές ως αργά το βράδυ. Η Φροσύνα είναι στις μέρες της. Από την κούραση έχει πρηστεί. Το πρόσωπο έχει αγριέψει. Απόκαμε πια και πήγε να πλαγιάσει.

Ανήμερα των Χριστουγέννων η μπάμπω με το Βαγγέλη και το Μήτρο θα πήγαιναν στη Θεσσαλονίκη. Γι' αυτό από βραδύς έψησε δύο κοτόπουλα στο τζάκι, στη σούβλα για να τα πάρουν μαζί τους. Το δωμάτιο μοσχοβόλησε. Έκοψε ένα κομμάτι και το πρόσφερε στην εγκυμονούσα. Εκείνη αρνήθηκε διότι ήθελε πρώτα να μεταλάβει. Η μπάμπω γύρισε και την κοίταξε. «Κορίτσι θα κάνει», συλλογίστηκε, «ομόρφηνε». Στα αγόρια έπιαναν πρέκνες (πανάδες) στο πρόσωπο οι εγκυμονούσες.

– Τοίμπα λίγο, επέμενε η πεθερά της, δεν κάνει, θα το απορίξεις το παιδί.

Αφού ήταν στο μήνα της έτσι κι αλλιώς θα το γεννούσε. Πίστευαν όμως πως εάν η εγκυμονούσα ζηλέψει μπορεί να το απορίξει, δηλαδή να το κάνει πεθαμένο. Όταν κάποια ξεφούρνιζε ψωμί και περνούσε από έξω εγκυμονούσα της πρόσφερε λίγο. Η νοικοκυρά έτρεχε από πίσω της να την προλάβει εάν είχε απομακρυνθεί. Το ίδιο λένε οι γριές με μεγάλη σοβαρότητα, πως όταν τα αγοράκια δουν κάποιον να τρώει, πρέπει λίγο να τους προσφέρεις.

Γιατί; Η έγκυος να μην το ρίξει, τα αγοράκια γιατί; Εδώ δεν υπάρχει γιατί. Η απάντηση είναι μία: «Δεν κάνει παιδί μου, δεν κάνει να ζηλέψει το παιδί». Κι αναρωτιέσαι μήπως το «δεν κάνει» κρύβει μέσα του την ίδια τη γονιμότητα; Πως εάν δε φάει το αγοράκι κάτι από αυτό που βλέπει και ζηλέψει, δεν θα μπορέσει να τεκνοποιήσει;

– Δεν έφαγες λιγάκι, κι αν το απορίξεις, κι αν είναι κορίτσι; Τόσο το θέλω κορίτσι, να βγάλω το όνομα της Δάφνης μου, συνέχισε η μπάμπω. Να το ξανακούσω αυτό το όνομα στην αυλή των Μοισέων, να το προφέρω με το ίδιο μου το στόμα.

– Κι εγώ κορίτσι θέλω, μάνα, αποκρίθηκε η Φροσύνα. Έχω τρία παιδιά, να μου ζήσουν, θέλω κι ένα κοριτσάκι. Να κάνω και το χατήρι σου και το χατήρι του Βαγγέλη και του Αφέντη.

Η κόρη της μπάμπως Χρύσως, η Δάφνη, είχε πεθάνει όταν ήταν δεκαοχτώ χρονών, το 1918 με τη μεγάλη γρίπη. Είχε κάνει άλλα τρία παιδιά πριν από τη Δάφνη. Αυτή η γρίπη θέριζε τους ανθρώπους. Το κάθε σπίτι είχε και από δυο τρεις νεκρούς, έκλεινε σπίτια αυτή η γρίπη. Γι' αυτό ήταν ανήσυχη η μπάμπω: θα γεννηθεί καλά, θα είναι κορίτσι;

– Σαν τώρα τη θυμάμαι τη Δάφνη, λέει η κυρά-Φροσύνα, ψηλή,

πρώτο μπόι, με φαρδιές πλάτες, στρογγυλό πρόσωπο σαν το φεγγάρι, όμορφη. Δεν ήταν παχιά, μα γεμάτη, τα μάτια της γαλανά, τα φρύδια της καστανά, δυο χοντρές καστανές κοιτίδες κρέμονταν στην πλάτη κάτω από το μαντήλι και όργωνε η ίδια. Έλεγαν η Δάφνη του Μοτσιομήτρου με τ' όνομα. Το 1912, στον πόλεμο με την Τουρκία, συνεχίζει η Φροσύνα, ήμουνα εγώ εννιά χρόνων. Ήρθε με άδεια από τον πόλεμο ο εξάδελφός μου ο Γιώργος ο Πηγατσιώτης. Αγαπούσε πολύ τη Δάφνη. Μου λέει:

- Πάρε αυτό το σημείωμα και πήγαινε το στη Δάφνη.

Η Δάφνη εκείνη τη στιγμή έκανε χωράφι (όργωνε) απέναντι, στα αυλαγάδια. Ο Γιώργος έμεινε επί τόπου και κοιτούσε. Εγώ πήγα, της λέω, «ο Γιώργος έδωσε αυτό το γράμμα». Εκείνη το πήρε, δεν το διάβασε, το έσκισε κομματάκια και το πέταξε μπροστά στο αυλάκι, συνέχισε να οργώνει και το σκέπασε με το αλέτρι. Ο Γιώργος έφυγε για τον πόλεμο και δεν ξαναγύρισε, άφησε το κορμάκι του στην Τουρκία. Η Δάφνη αντί για νύφη πέθανε με τη γρίπη.

Έφαγαν φασολάδα. Για να χειλώσει έλειωσε σε ένα πιάτο, η μπάμπω-Χρύσω κάμποσα βρασμένα φασόλια. Τα ξαναέριξε στο κατσαρόλι να πάρουν μια θράση. Δεν βάζουν αλεύρι, έλεγε η μπάμπω μόνο οι φτωχές βάζουν αλεύρι.

Η Φροσύνα έγειρε έτσι που καθόταν κοντά στο τζάκι και αποκοιμήθηκε. Η μπάμπω-Χρύσω της έριξε μια βελόντζα στην πλάτη. Όλοι είναι κουρασμένοι σήμερα με τη σφαγή του χοίρου. Ο Βαγγέλης πήγε κοντά της, την έπιασε απαλά από τον ώμο, της χάιδεψε την κοιλιά της και είπε να πλαγιάσουν στο στρώμα.

Το ίσκιωμα

Το ίσκιωμα έρχεται τη νύχτα, μολογούσαν οι γριές, στον ύπνο της εγκυμονούσας και την πατάει. Όπου πατάει το ίσκιωμα κάνει μελανιές, αρχίζει από πάνω από το λαιμό και κατεβαίνει προς την κοιλιά και τα πόδια. Δεν μπορεί όμως εκείνη να σηκωθεί, να μιλήσει ή να φωνάξει βοήθεια. Το πρωί που ξυπνάει λέει τα πάθη της, το σώμα της έχει μελανιές κατά τόπους.

Οι άλλες την παρηγορούν, θα περάσει, έλεγαν, θα γεννήσεις και θα το ξεχάσεις. Έκανε κουράγιο και περίμενε τη γέννα. Άκουγα αυτές τις κουβέντες που έκαναν οι μεγάλες και απορούσα τι να είναι αυτό το ανάλαφρο πράμα που πατάει τις γυναίκες και ποτέ καμιά δεν το είχε δει, μα το νοιώθει και τα σημάδια, δηλαδή οι μελανιές, έμεναν στο σώμα.

Ξύπνησε σε κανά δυο ώρες από τους πόνους. Σε λίγο λάλησαν τ' αρνήθια. Είναι περασμένα μεσάνυχτα. Ανησύχησε η Φροσύνα.

- Αχ λέω, να είναι που δεν έφαγα το ψητό κοτόπουλο;

Η μπάμπω την ένοιωσε, σηκώθηκε και πήγε κοντά της.

- Μοίρα νάις, είπε η πεθερά της, αν είναι κοριτσάκι, αν το απορίξεις αλοίμονό σου.

Η Βαγγέλαινα έχει τρία αγόρια, το πρώτο κι αυτό αγοράκι, είχε πεθάνει πριν σαραντήσει. Ήταν πρόωρο, μικρό, μια στάλα παιδί. Η μπάμπω με πείρα μαμής, τρόμαξε όταν το έπιασε στα χέρια της. Έκανε ένα διαολεμένο κρύο εκείνες τις ημέρες γι' αυτό πήρε λαναρισμένο μαλλί, έβαλε το μωρό μέσα και το τύλιξε αφήνοντας μόνο το μουτράκι έξω.

Ο Γιαννακούλτ'ς είναι το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας, είναι πια έξι χρόνων, ο Νίκος έχει κλείσει τα τέσσερα και το μικρό ο Βασιλάκης είναι ακόμα στην κούνια. Σε λίγο θα την εγκαταλείψει και θα πάρει τη θέση του το νεογέννητο. Όταν γεννήθηκε ο Βασιλάκης η μπάμπω είπε:

- Έχ κι εσύ, πάλι παιδί έκανες; Εγώ κορίτσι ήθελα.

Τώρα είναι η πέμπτη γέννα, αλλά το τέταρτο παιδί. Η μπάμπω έριξε τα ξύλα στη φωτιά αυτά που είχε όρθια μέσα από το τζάκι κι έτσι που είναι στεγνά άναψαν αμέσως. Οι φλόγες ανεβαίνουν χοροπηδώντας, γλείφοντας τα ξύλα με λαιμαργία. Τα κάρβουνα είναι μπόλικά, η φωτιά στο τζάκι μπουμπουνίζει, ο αέρας έξω σφυρίζει, το σπίτι ζεστό.

Η Γέννα

Οι πόνοι δυνάμωσαν, γι' αυτό η μπάμπω-Χρύσω έστειλε το γυιο της να φωνάξει την πεθερά του. Ξεγεννούσε και η παπα-Στέργαινα αλλά η μπάμπω-Χρύσω είναι άφθαστη. Όλες από το χωριό και από τα γύρω χωριά την προτιμούσαν.

Μετά η μπάμπω-Χρύσω πήρε ένα γκιουμούλι ράντισε το πάτωμα με νερό και η ετοιμόγεννη δρασκέλισε πάνω απ' αυτό το νερό τρεις φορές για να γεννήσει γρήγορα όπως τρέχει το νερό έτσι να γλιστρήσει, να βγει και το παιδί εύκολα. Η παπα-Στέργαινα μπήκε μέσα και ευχήθηκε καλή λευτεριά στην κόρη της και κάθησε αφήνοντας τη συμπεθέρα της να κάνει τη δουλειά της. Οι δυνατοί πόνοι γίνονταν όλο και πιο συχνοί. Η Φροσύνα όλο αυτό το διάστημα που πονάει είναι όρθια και πηγαινοέρχεται στον οντά. Όταν ένιωσε μπούκωμα, εκεί κοντά είχε μια κοισόρα αναποδογυρισμένη. Ένα

κοφίνι ογδόντα εκατοστά περίπου ύψος και φάρδος και πενήντα εκατοστά πάχος με οβάλ πάτο. Την χρησιμοποιούν στον τρύγο, την γεμίζουν σταφύλια για τη μεταφορά. Τη γεμίζουν άχερο για να το μεταφέρουν στο παχνί και όταν καθαρίζουν την κοπριά στο κατώι, την κοσιόρα χρησιμοποιούν πάλι για να την πετάξουν στους κήπους.

Πλησίασε την κοσιόρα, την έπιασε με τα δύο της χέρια, άνοιξε κάπως τα πόδια κι άρχισε να τραβιέται προς τα κάτω έτσι όρθια που ήταν. Η μπάμπω τη συμβούλευε:

- Μη μαζεύεσαι, τραβιέται απάνω το παιδί. Τανίσου παιδί μου, τανίσου πιο δυνατά, προς τα κάτω. Έεετσι μπράβο, συνέχισε να λέει η μπάμπω-Χρύσω με εκείνη την ήρεμη γλυκιά φωνή, όλο εμπιστοσύνη. Γυναίκα και μαμή παλεύουν να βγει σωστό το παιδί. Όταν έκρινε η μπάμπω πως δεν σφίγγεται αρκετά, πήρε της Φροσύνας την άκρη της κοτσίδας και της την έβαλε στο στόμα, εκείνη έκανε εμετό κι έτσι το παιδί κατεβαίνει. Άλλοτε έβαζαν την ετοιμόγεννη να φυσάει δυνατά μέσα σε ένα άδειο μπουκάλι. Έτσι σφίγγεται καλύτερα. Όταν και αυτό δεν βοηθούσε, έπαιρναν ένα μπουκάλι και έτριβαν την κοιλιά δυνατά από το στομάχι, προς τα κάτω, ή με τα χέρια έσπρωχναν το παιδί προς τα κάτω.

- Τανίσου παιδί μου, πιο δυνατά, με πείσμα, να ξεκολλήσει το παιδί από πάνω σου, είπε η μπάμπω, μην τον κόβεις τον πόνο.

Ξανάρχισε ο πόνος, η μπάμπω δίπλα της σωστός καπετάνιος, την ενθάρρυνε, την αρμήνευε:

- Τανίσου με δύναμη, άιντε και φάνηκε το κεφαλάκι.

Η μητέρα της Φοσύνας, την ώρα που έβγαине το μωρό, πήρε την πίσω άκρη από το πουκάμισο της ετοιμόγεννης και το έβαλε μέσα στον πσινό της για να μη σκιστεί στη γέννα.

Κατά τις δύο το πρωί γέννησε. Η μπάμπω γονατιστή καρτερούσε, το έπιασε με τα δυο της χέρια, χαμογέλασε, μέλι στάζουν τα χείλη της και είπε:

- Άντε Χριστόψωμο η Δάφνη μου.

- Αυτό το είπε η πεθερά μου, λέει η κυρά Φροσύνα, διότι γεννήθηκε ξημερινόντας Χριστούγεννα αλλά και γιατί το μωρό ήταν ένα παχουλό ολοζώντανο κοριτσάκι.

- Σ' ευχαριστώ νύφη μ', σ' ευχαριστώ που μου έκανες το χατήρι «χαϊρλίτκο», σ' ευχαριστώ, ξαναείπε η μπάμπω-Χρύσω τόσο συγκινημένη, που δεν λέγεται. Αφαλόκοψε το παιδί, αφού προηγουμένως είχε δέσει το οφαλάκι του με καρουλίσια κλωστή, όχι πολύ κοντά για να μην πιάσει το δέρμα μα ούτε και πολύ μακριά και κάνει φούσκα στην κοιλίτσα, άλλωστε είναι και κοριτσάκι. Ύστερα ξετύλιξε

το σκοινί από το τσεράπι που φορούσε η λεχώνα και το κομπόδεσε μαζί με το ύστερο(λώρο) για να μην τραβηχτεί προς τα επάνω και το χάσει. Με αυτό το σκοινί που δένουν τα τσεράπια κάτω από το γόνατο για να μην πέφτουν. Ποτέ η γυναίκα δεν γεννούσε χωρίς τσεράπια. Σε λίγο βγήκε και το «στρώμα» (πλακούντας). Η λεχώνα ξαλάφρωσε, η μπάμπω-Χρύσω ξαλάφρωσε κι αυτή, πήρε μια βαθειά ανάσα και είπε:

- Ποτέ δεν ξέρεις από πριν το τέλος μιας γέννας. Από τη στιγμή που θα μείνει έγκυος μια γυναίκα, το ένα πόδι το έχει μέσα στο λάκκο.

Όταν δεν έβγαине το «στρώμα» φούσκωνε, όπως έλεγαν, από το πολύ αίμα, τότε η μπάμπω σκούμπωνε το δεξί μανίκι, έκοβε τα νύχια, έπλενε τα χέρια, έβαζε λίγο λάδι στο δεξί χέρι το έχωνε μέσα ακολουθώντας το λώρο. Ως τον αγκώνα έμπαινε το χέρι της μέσα. Αυτό μόνο η Μοτσιομήτραινα το έκανε κάμποσες φορές. Η μπάμπω-Χρύσω ήταν πολύ ειδική. Έπειτα πήρε η μπάμπω την κοπάνα που ήταν μόνο γι' αυτή τη δουλειά, έβαλε ζεστό νερό και μπόλικο αλάτι. Εκεί μέσα έβαλε το νεογέννητο και του έκανε το πρώτο του μπάνιο με το πρόσωπο προς τα κάτω για να μην πέσει αλάτι στα μάτια. Το κρατάει με το αριστερό χέρι και ρίχνει συνέχεια νερό στην πλατούλα, στο κεφάλι, στα χέρια. Μετά το γυρίζει ανάσκελα ρίχνοντας νερό στο στήθος.

- Έχω ακούσει, λέει η Φροσύνα, ότι παλιά στούμπιζαν το αλάτι και το έβαζαν στο σώμα του νεογέννητου. Κάποτε παράπεσε αλάτι φαίνεται και κήκε το μωρό, ξεφλουδίστηκε το δερματάκι του όταν το ξέπλεναν με νερό. Αυτό δεν γίνονταν στις μέρες μου, είπε η Φροσύνα. Όταν καμιά έτρωγε πολλά αλμυρά της έλεγαν πειράζοντάς την:

- Ανάλατη σ' άφησε η μπάμπω που σε ξεγέννησε;

Μάζεψαν τη βελέντζα που είχαν στρώσει για τη γέννα, ήταν μούσκεμα από τα νερά και τα «λέσια» (λόγια) και το «στρώμα». Έβαλαν το παιδί στη σαρμάντζα κοντά στο τζάκι. Πήρε η μπάμπω μια μακρυά τριχιά καναδυό μέτρα και έδεσε μ' αυτήν τη μέση της λεχώνας σφιχτά για να μην μείνει η μέση ανοιχτή, να έχει λεπτή μέση η γυναίκα. Έπειτα έκανε καφέ η μπάμπω να πιούν και ξημέρωσε. Άνοιξε ένα ντενεκεδένιο τετράγωνο κουτί χωρισμένο στα δύο, η ζάχαρη στη μια, ο καφές στην άλλη. Έβαλε ζάχαρη, καφέ και νερό στο τζιτζέ και το έβαλε στο τζάκι σπρώχνοντάς το, παραμερίζοντας τη χόβολη. Σε λίγο ο καφές άρχισε να ανεβαίνει, γέμισαν τα φλυτζάνια και άρχισαν να πίνουν ρουφώντας τον δυνατά.

Έβαλαν το νεογέννητο στην κούνια και το σκέπασαν Σκέπαζαν

την κούνια ολόκληρη για να είναι καλά τυλιγμένο και να μην κρυώνει το μωρό. Πάνω από την κούνια έβαζαν ένα κόθορο (στεφάνι) από κόσκινο για να μην πέφτει το σκέπασμα πάνω στο προσωπάκι του μωρού. Κι από εκεί βυζαίνουν το μωρό, δεν το σηκώνουν, δεν το παίρνουν στα χέρια για να μην ξαγρυπνήσει. Σαράντα μέρες το παιδί είναι μέσα στην κούνια η οποία είναι από άκρη σ' άκρη σκεπασμένη με μια βελόντζα το χειμώνα, κουβερτούλα το καλοκαίρι, κι αυτό για να μην βλέπει και βγει το μωρό αλλήθωρο. Το έβγαζαν μόνο για λίγο για να το καθαρίσουν και να αλλάξουν τα πανιά.

Μετά «ξαρμένιζαν» τη λεχώνα και το μωρό. Τ' αρμένια (μικρές μαργαρίτες) τα μάζευαν τ' Αη-Γιαννιού στις 24 Ιουνίου. Τα στέγνωσαν και τα φύλαγαν για ξαρμένισμα. Έπαιρναν αρμένια μαζί και θυμίαμα: τα έκαιγαν. Με μια σίτα σταύρωναν το παιδί και τη μάνα λέγοντας «αρμενίζω ξαρμενίζω...». Ξαρμενίζοντας η μπάμπω τη λεχώνα, παίρνει τη σίτα αυτή τη βάζει προς στο πρόσωπό της απέναντι από τη λεχώνα, και τη ρωτάει:

- Με βλέπεις;
- Σε βλέπω.
- Άρμενε η μάνα σ', ρωτούσε η μπάμπω που ξαρμένιζε.
- Άρμενε, απαντούσε η λεχώνα.
- Άρμενε ο πατέρας;
- Άρμενε.
- Άρμεναν τα πρόβατα;
- Άρμεναν

Αυτό γινόταν για να μην πάθει τίποτε το παιδί και η λεχώνα, να φύγουν τα κακά πνεύματα, να φύγει το κακό από το σπίτι. Όταν σαράντιζε, και τότε ξαρμένιζαν τη γυναίκα. Την άλλη μέρα το πρωί όταν απόλυε η εκκλησία, φίλες και συγγενείς γυναίκες πήγαιναν να δουν τη λεχώνα με ζεστές λαγγίτες που είχαν ρίξει ζάχαρη από πάνω.

Η μπάμπω έσφαξε έναν κόκκορα για τη νύφη και μόνο, γιατί το χοιρινό θα της έπεφτε κομμάτι βαρύ. Από τις οκτώ μέρες και μετά, έκαναν τα μπουγανίκια. Γυναίκες του χωριού έκαναν μια πίττα, έπαιρναν ένα ψωμί, μια λαίνα κρασί και πήγαιναν στη λεχώνα, κερνούσαν και στο παιδί χρήματα. Εκείνη σκέπαζε το κεφάλι της να μην τη δουν και την αποκρούσουν (ματιάσουν). Πηγαίναν δυο τρεις μαζί, ή και μία, και η λεχώνα τους έκανε τραπέζι. Έπρεπε οπωσδήποτε η λεχώνα να τοιμπήσει έστω και λίγη πίττα από την κάθε κανίστρα που έφερναν οι γυναίκες. Πολύ παλαιότερα οι λεχώνες δεν έβγαίνουν από το σπίτι ώσπου να σαραντίσουν. Μετά έβγαίνουν γιατί οι δουλειές ήταν πολλές. Μόνο που δεν έπρεπε να βγουν έξω με το σουρούπο. Να

μην κοιτάξουν μακριά στα βουνά γιατί θα φύγει το γάλα, να μην δουν φωτιά που τυχόν είναι μακριά γιατί πάλι θα φύγει το γάλα.

Μετά τη γέννα επί ένα μήνα η λεχώνα έπινε κάθε βράδυ ένα ποτηράκι κρασί. Το ζέσταιναν, έβαζαν μέσα ένα κουτάλι λάδι για να μαλακώσουν τα έντερα. Κρύο νερό από τη βρύση δεν έπινε για καμιά βδομάδα η λεχώνα, μόνο από την κανάτα που ήταν μέσα στο σπίτι για να μην κρυώσουν τα έντερα. Έτρωγε ρύζι σαν λαπά με λίγο λάδι από πάνω.

Όταν σαράντιζε πήγαιναν και έπλεναν όλα τα ρούχα της, τα σκεπάσματα, τα στρωσίδια και τις μαξιλαροθήκες. Έπειτα, το Σάββατο το βράδυ πήγαινε στο σπίτι του παπά για να της διαβάσει την ευχή. Και έτσι τελείωνε η λεχωνιά. Την Κυριακή το πρωί, η λεχώνα πήγαινε στην εκκλησία, ντυνόταν καλά έντυνε ωραία και το παιδί, του έριχνε ένα όμορφο λευκό χασένιο σκεπαστάρι και μεταλάβαιναν η ίδια και το μωρό.

Το παιδί το φασκιώνουν με μάλλινες πάνες κατάσαρκα. Τα «κωλόπανα» ήταν μάλλινα για να μην συγκαίεται. Έντυναν το βρέφος, μετά έπαιρναν ένα τετράγωνο πανί, το δίπλωναν έτσι που γινόταν τρίγωνο. Έβαζαν το παιδί από πάνω, τα χέρια μέσα, το τύλιγαν καλά και το έδεναν από πάνω ως τα πόδια με τη φασκιά. Έμενε μόνο το κεφάλι από έξω. Το φάσκιωναν για να μην γίνει στραβοκάνικο. Εάν κοκκίνιζε το κωλάκι του, έκαιγαν λάδι και το άλειφαν ή έπαιρναν την πούντρα από τα ξύλα που έκανε το σαράκι και το πούντριζαν για να μην συγκαεί. Άλλοτε έπαιρναν ασπρόχωμα, το κοσκίνιζαν με την ψιλή τη σίτα και πούντριζαν το παιδί.

Το μωρό το θήλαζαν ένα και δύο χρόνια για να γίνει γερό το παιδί και για να μην «κινήσει» έγκυος η γυναίκα. Δηλαδή γνώριζαν πως ο θηλασμός ήταν ένα είδος αντισύλληψης. Όταν χρειαζόταν συμπλήρωμα, στούμπιζαν ρύζι, το έβραζαν με νερό και το τάζαν. Το γάλα το έδιναν μετά να το πει ή έκαιγαν καλαμποκίσιο αλεύρι στο φούρνο και έκαναν μ' αυτό κουρκούτι για το παιδί. Από τους έξη-οχτώ μήνες και μετά, εκτός από το θηλασμό του έδιναν ό,τι έτρωγαν και οι ίδιοι: λίγη πατατούλα από το τσουκάλι, λίγο ρύζι, φασόλια. Λίγο κρέας κι επειδή δεν μπορούσε το μωρό να το μασήσει, το μασάει η μητέρα ή η γιαγιά και το βάζει μασημένο στο στοματάκι του παιδιού.

- Ζάχαρη, έλεγε η μπάμπω, δεν κάνει. «Κολνάει» το παιδί. Στη μύτη του κουταλιού μόνο βάζαμε.

Κάποια εγκυμονούσα ρώτησε τη μπάμπω: «τι παιδί θα κάνω μπάμπω;» Εκείνη χαμογέλασε και είπε: «ότι σπείρατε θα θερίσω».

Τρόμος και φόβος των γυναικών ήταν τα φίδια, γιατί τα βυζανιάρικα τα έπαιρναν στο χωράφι και τα φίδια, που μύριζαν το γάλα, πήγαιναν κοντά τους. Κάποια από το χωριό, είχε το παιδί στο χωράφι. Πήγε ένα φίδι και το βρήκαν τυλιγμένο γύρω από το σωματάκι του μωρού. Το μωρό το είχε πιάσει αμέσως κάτω από το κεφάλι και το φίδι ήταν ψόφιο. Τόση δύναμη έχουν τα μωρά. Πιστεύουν ακόμη ότι δεν είναι καλό να γεννιέται ένα παιδί με το ηλιοθασίλεμα, επειδή η μέρα τελειώνει. Πιο τυχερά θεωρούνται τα παιδιά που γεννιούνται το πρωί.

Καμιά φορά τα νεογέννητα έπαιναν ένα άσπρο γύρω από το στόμα. Το θεράπευαν με τον εξής τρόπο: Τρία κοριτσάκια έπαιρναν το πουκάμισό (μεσοφόρι) τους από το πίσω μέρος, το έφερναν μπρος ανάμεσα από τα πόδια, το μούσκευαν και το στράγγιζαν πάνω στα αναμμένα κάρθουνα που είχαν σ' ένα χωματένιο πιάτο. Μετά το έβαζαν στο στόμα του μωρού λέγοντας:

Αλευρίτσα πιρπιρίτσα
Πέρα από την κοπρίτσα
Τράβα και ξερίζωνε
τον πόνο απ το στόμα.
Κι εγώ διαβάτης διάβαινα
Την πήρα στην ποδίτσα.

Το έκαναν τρεις φορές και το παιδί γινόταν καλά.

Η λεχώνα δεν κάνει να ακούει όργανα και τραγούδια, τρελαίνεται έλεγαν. Το πέμπτο παιδί, δεύτερο κοριτσάκι, η Ρόζα γεννήθηκε τα χαράματα, τη μέρα του πανηγυριού της Αγίας Παρασκευής. Ήρθαν στο σπίτι τριάντα άτομα. Η λεχώνα ξάπλωσε στο διπλανό δωμάτιο. Όλη τη μέρα οι άλλοι γλεντούσαν

- Το βραδάκι μου ήρθε τρέλλα. Μ' έπιασε τρομερός πόνος και ένα κούφιο θόρυβο είχα μέσα στο κεφάλι μου, είπε η Βαγγέλαινα.

*

Οι μοίρες. Την τρίτη ημέρα το βράδυ, βάζουν σε ένα δίσκο τρία πιατάκια με γλυκό για τις τρεις μοίρες, που θα έρθουν τη νύχτα να μοιράνουν το παιδί.

*

- Μια φορά που δειπνούσαμε, χτύπησε κάποιος το τζάμι του παρθύρου, ήταν για τη μπάμπω, την καλούσαν για μια γέννα. Έφαγε κι έφυγε, γύρισε τα χαράματα. Με ενδιέφερε η γέννα, είναι ένα γεγονός που με συγκινούσε. Όταν γύρισε πήγα κοντά της να μάθω τι παιδί ξεγέννησε.

- Τι μπαμποπαίδι έκανες; Κορίτσι ή παιδί; Δεν είχε γεννήσει όμως ακόμα και ήταν στενοχωρημένη η μπάμπω.

- Κι αυτό το βλογημένο δεν σφίγγεται, δεν τανιέται καλά, είπε η μπάμπω, σφίγγοντας τα χείλη της όλο πίκρα. Είναι δίδυμα, έρχεται και με τα πόδια το πρώτο παιδί.

- Τι θα κάνεις τώρα; ρώτησα.

- Τι μπορώ να κάνω, αποκρίθηκε, θάρθει η ώρα του, θα κατέβει. Αυτές οι δουλειές καρτερώντας γίνονται.

Έφυγε. Δυο μέρες γεννούσε, τη δεύτερη μέρα το μεσημέρι πήγα και τη βρήκα, κάθησα δίπλα της αμίλητη. Η Ρήνα σφιγγόταν με όλη της τη δύναμη, τα μωρά όμως δεν κατέβαιναν. Τη στιγμή της γέννας με έδιωξαν. Την άλλη μέρα άκουσα μισόλογα από δω κι από κει, πως η Ρήνα τα είχε εξώγαμα τα μωρά, έζησαν μερικές μέρες και μετά πέθαναν. Τα εξώγαμα παιδιά τα λένε «κοπέλια». Ήταν βρυσιά να σε πουν κοπέλι. Τα έθαψαν μακριά από το χωριό μας, έξω από τα δικά μας χωράφια, στα χωράφια του διπλανού χωριού, γιατί λέει, φέρνουν γρουσουζιά τα «κοπέλια», φέρνουν συμφορές. Γι' αυτό εκείνες τις μέρες, έλεγαν, στο διπλανό χωριό έριξε βροχή με χαλάζι την ώρα που πήγαν να ψωμώσουν τα γεννήματα. Η νεροποντή τα έστρωσε όλα κάτω και χάθηκε η σοδειά. Πίστευε σε όλα αυτά ο κόσμος, γι' αυτό κρατούσε τα έθιμα κατά γράμμα.

Άλλη μια φορά, μας ιστορίσει η μπάμπω-Χρύσω, μια γέννα της θείας της, αδελφή του πατέρα της. Ήταν λέει στο χωράφι, δεν ήταν ακόμα στις μέρες της, ήταν όμως στο μήνα της, περίμενε το τρίτο παιδί όταν κάποια στιγμή ένωσε πονάκια. Μάζεψε στα γρήγορα τα σεία και τράβηξε για το χωριό. Απέφυγε το μονοπάτι που συντόμευε ο δρόμος. Πήγε από τον κανονικό δρόμο, να συναντήσει κανά χωριανό αν βρεθεί στην ανάγκη. Οι πόνοι δυνάμωσαν και πύκνωσαν, έγιναν πιο συχνοί. Όταν ένωσε μπούκωμα παραμέρισε από το δρόμο. Κάθησε πίσω από ένα πυκνό κοπάτσι (θάμνο), έτσι που να ελέγχει το δρόμο αλλά να μην τη δουν όταν γεννάει.

Σε λίγο γέννησε ολομόναχη. Ξέπλεξε τη μια κοτσίδα και πήρε το σχοινί που ήταν πλεγμένο με την πλεξούδα και δεμένη για να μην ξεπλέκεται. Με αυτό το σχοινί έδεσε το οφαλάκι του, έβγαλε το πουλκάκι και τύλιξε το μωρό. Όταν θγήκε το «στρώμα» και ένωσε

κάπως δυνατή, σηκώθηκε με το μωρό στην αγκαλιά και πήρε το δρόμο για το χωριό. Κανέναν δεν συνάντησε στο δρόμο, θα μπορούσε να της συμβεί κακό. Η εγκυμονούσα έχει το ένα πόδι μέσα στο λάκκο, άκουγες να λέει η μπάμπω. Τα πίστευε όλα αυτά ο κόσμος και ζούσαν με τη αγωνία, μα στην ανάγκη πάλευαν σκληρά και νικούσαν. Η ίδια η ζωή, οι συνθήκες τους είχαν κάνει δυνατούς και πάλευαν σκληρά για τη ζωή τους και για τη ζωή που φέρνουν στον κόσμο.

Οι γριές που ξεγεννούσαν εκείνη την εποχή δεν έπαιρναν πληρωμή. Είναι μια βοήθεια που έκανε η μαμή ευχαρίστως στις γυναίκες, γι' αυτό χρήματα δεν έπαιρναν. Της έκαναν το τραπέζι και φεύγοντας της έκαναν ένα δώρο, συνήθως μια μαντήλα με κρόσια, ένα σαπούνι, μια πετσέτα. Τώρα η μπάμπω-Χρύσω είχε ριγμένη μια μεγάλη μαύρη μαντήλα στους ώμους της, που έπαινε όλο το κορμί από τους ώμους ως λίγο κάτω από τη μέση.

Απόψε η μπάμπω είχε πάλι γέννα. Το πρωί όταν ξύπνησα τη βρήκα στον «οβορό». Κάθονταν στο πεζούλι κάτω από τη σκιά της πικραμυγδαλιάς και έγνεθε. Κάθησα αθόρυθα κοντά της, ακούμπησα το κεφάλι μου στα γόνατά της. Εκείνη άφησε τη ρόκα μου χάιδεψε τα μαλλιά διηγώντας για τη γέννα σιγά, αργά, σαν να έλεγε παραμύθι. Ήξερε τι ήθελα κι ας μην της το είχα ζητήσει.

- Αργούσε να γεννήσει κι ανησύχησα. Το καϊμένο το κοριτσάκι είναι μικρό ακόμα, μόλις είχε κλείσει τα δεκαέξι. Και αυτό εγώ το ξεγέννησα μα η μάνα της ήταν καλόγεννη, ήταν αψηλή, στεγνή γυναίκα, αυτό το ευλογημένο παραπάχυνε. Όταν έσπασαν τα νερά το παιδί κατέβηκε. Σε αυτόν τον πόνο σφίχτηκε πιο δυνατά λες και το πήρε απόφαση να τελειώσει. Έτσι κι έγινε. Γεννήθηκε ένα ζωηρό γερό κοριτσάκι. Η ράχη του ήταν σκεπασμένη με μια λευκή κρέμα, την παραμέρισε η μπάμπω με την παλάμη της, μετά σκούπισε το χέρι της σε μια πάνα. Το μωρό έκλαιγε. Η λεχώνα γύρισε προς την πεθερά της και της είπε χαμογελώντας:

- Να μας ζήσει μάνα. Βλέπεις εγώ φρόντισα να βγάλουμε τ' όνομά σου. Στην άλλη γέννα θα σου κάνω έναν εγγονό που ταίρι δεν θα έχει στο χωριό.

- Το κορίτσι είναι στολίδι για το σπίτι, είπε η πεθερά της. Να τα παιδιά θα μείνουν να συνεχίσουν τις δουλειές, να αβγατίνουν το θιός.

Η μπάμπω το οφαλόκοψε κι όταν όλα τέλειωσαν κάθισαν στο τραπέζι, έκαναν στα γρήγορα μια πρασοτηγανιά με χοιρινό, είχαν και μια πίττα. Τα παιδιά είδαν τον παππού που ερχόταν από το ματρί και έτρεξαν κοντά του να του πουν τα σχαρίκια. Εκείνος κέρα-

σε τα παιδιά από μια δραχμούλα.

- Κι ύστερα; κάνω εγώ.

- Τι κι ύστερα, τελείωσε το κι ύστερα, είπε. Εκείνη τη στιγμή άκουσα βήματα, μετά μια καλημέρα. Σήκωσα το κεφάλι μου, ήταν η μικρή αδελφή της λεχώρας. Το κοριτσάκι έδωσε στη γιαγιά μου ένα μαντήλι. Εκείνη το ξεδίπλωσε. Ήταν ένα ζεστό ολόμαλλο μαύρο μαντήλι με μακριά κρόσια. Η γιαγιά την ευχαρίστησε:

- Δεν έπρεπε, είπε.

- Ένα δώρο μπάμπω, αποκρίθηκε η μικρή.

Ήταν νοικοκυραίοι οι Μοτσέοι, δουλευταράδες. Δεν είχε ανάγκη η Μοτσιομήτραινα. Να! ένα δώρο είναι μια αναγνώριση για τον κόπο. Έφερε και κέρασε λουκούμι στο κοριτσάκι, γέμισε τις χούφτες της με στραγάλια, καρύδια και έφυγε.

- Είχε πολλά τέτοια δώρα η μπάμπω. Κάποια μερακλού της χάρισε μια μάλλινη υφαντή ποδιά με κουκάκια κεντητά στο χέρι, την είχε κάνει με τα ίδια της τα χέρια. Τη φορούσε για καλή η μπάμπω.

Όταν τα μικρά μεγάλωναν κάπως, άλλα περπατούσαν και άλλα μπουσουλούσαν ακόμα, έριχναν στο πάτωμα διάφορα αντικείμενα. Το κάθε παιδί έπαιρνε κάτι. Όποιο παιδί έπαιρνε την πέννα θα είχε κλίση στα γράμματα. Το παιδί που θα έπαιρνε τη βελόνα, ράφτης ή μοδίστρα θα γινόταν, το ευαγγέλιο παπάς, την κλούτσα τσοπάνος ή τσέλιγγας.

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ - ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ

Η μπάμπω ξύπνησε από το κρύο. Κουκουλώθηκε καλά με τη βελέντζα μα δεν ζεστάθηκε, το δωμάτιο είναι παγωμένο. Εριξε ξύλα στη φωτιά, σκέπασε τα παιδιά που είχαν ξεσκεπαστεί. Έβαλε το γκιουμούλι με νερό κοντά στη φωτιά να ζεσταθεί. Σε λίγο άρχισε να χαράζει. Το δωμάτιο ζέστανε. Σηκώθηκαν οι μεγάλοι, έφαγαν και πήγαν να ξυπνήσουν τα παιδιά. Αφού νύφτηκαν και έφαγαν, σήμανε και η καμπάνα. Ολη η οικογένεια κίνησε για την εκκλησία. Τελείωσε η λειτουργία, μετάλαβαν και έφυγαν για τα σπίτια τους.

Στους δρόμους ακούστηκαν τραγούδια. Μαζεύτηκαν παρέες τραγουδώντας. Πηγαίνουν να χαιρετίσουν τους γιορτάζοντες και να κεραστούν. Τα τραπέζια γεμάτα από μεζέδες, γλυκά, κρασί, τυρί.

Χριστούγεννα-πρωτούγεννα, φωνάζει μια παρέα. Μια άλλη τραγουδάει:

Χριστός γεννιέται σήμερα
μέσα στη Βηθλεέμ
γεννιέται και βαπτίζεται
στους ουρανούς πηγαίνει.

Ολες οι νοικοκυρές ετοιμάζουν το Χριστουγεννιάτικο τραπέζι. Ανήψια, συγγενείς και χωριανοί, καμιά δεκαριά νοματέοι, ακούστηκαν στην αυλή να φωνάζουν και να τραγουδούν:

Χριστούγεννα Πρωτούγεννα
Τώρα Χριστός γεννιέται
Γεννιέται και βαπτίζεται
Στους ουρανούς πηγαίνει.

Ηρθαν να χαιρετίσουν τη μπάμπω-Χρύσω. Εκείνη χαμογέλασε ευχαριστημένη και πήγε να ανοίξει την πόρτα, κεράστηκαν και είπαν τις ευχές:

- Χρόνια πολλά μπάμπω, είπε ο Λέτσιος.

- Και γερή μπάμπω, πάντα καλά να είσαι, είπε ο Νάσιος, η Μα-

λαματή περιμένει παιδί.

Ετσι αστειεύοντας, όπως μπήκαν χαρούμενοι, το ίδιο γελώντας και τραγουδώντας έφυγαν·

Λαγός πιπέρι έσπερνε
κακό για το κεφάλι του

- Δηλαδή, το έφαγε το πιπέρι και ψόφησε, πείραξαν τον Θύμιο που είχε παραφάει στα διάφορα σπίτια. Τα Χριστουγεννιάτικο τραπέζι πλούσιο από διάφορα φαγητά, ενώνει την οικογένεια και τους συγγενείς. Οι νυφάδες και θυγατέρες ετοιμάζουν τα φαγητά όλες μαζί ή κάνει η κάθε μια χωριστά στο σπίτι της από ένα ταβά φαϊ, τα παίρνουν και πάνε στο σπίτι όπου θα συγκεντρωθούν όλοι.

Η τάβλα είναι στρωμένη, τα φαγητά πλούσια: κρέας με πράσα, κρέας με πατάτες, κρέας με πέτουρα (χυλοπίττες), τυρόπιττα με πολλά λεπτά φύλλα, όλα ψημένα στη γάστρα και τα βρέχουν με τριμμένο τυρί και φρέσκια λίγδα, τσιγαρίδες και σουγλιμάδα. Η νοστιμιά της σουγλιμάδας δεν περιγράφεται: από φρέσκο χοιρινό κρέας, να γλύφεις τα δάχτυλά σου. Κανάτες με κόκκινο μπρούσικο κρασί, τυρί, γλυκά. Ετσι όλοι μαζί τρώνε, πίνουν, γλεντούν, χαιρόνται κι όταν έρθουν στο κέφι αρχίζουν τα αστεία και τα πειράγματα. Κάποιος στην παρέα πήρε ένα τραγούδι, ακολούθησαν όλοι οι άλλοι. Η κυρά Φροσύνα, που της άρεσαν τα γλέντια, κούρδισε το γραμμόφωνο και έβαλε μια πλάκα.

Ενας αητός καθόντανε
Στον ήλιο κι ηλιαζόντανε...

Πεταχτήκαν πάνω όλοι, οι νέοι μπήκαν στο χορό. Σε λίγο σηκώθηκε ο Μοτσιομήτρος, μπήκε μπρος να σερίει το χορό. Ενας πραγματικός αετός. Λεβέντικος χορός μα και αυτός που τον χορεύει αντάξιος του είναι. Εκανε λίγες φούρλες, χτύπησε το πόδι του, έκανε μια κατοιά και αποτραβήχτηκε δίνοντας τόπο στα νιάτα.

Τώρα το γύρισαν στο «συγγαθκό», ένας χορός Γρεβενιώτικος.

Πάρτα τα γκιούμνιασ' κι έλα
Να τα γιομίσουμε...

Εκεί που ήταν πιασμένοι χέρι χέρι και χόρευαν τσάμικο αφέθηκαν ελεύθεροι, ζευγάρια, ο ένας αντίκρυ στον άλλον και άρχισαν τα

θήματα ο ένας προς τα δεξιά, ο άλλος προς τα αριστερά. Μετά εκείνος που έκανε θήματα προς τα αριστερά, τώρα πάει προς τα δεξιά. Συναντιώνται αντικρουστά κι αμέσως χωρίζουν

Χορεύουν νύφες και γυιοί, θυγατέρες και γαμπροί, καμιά δεκαριά ζευγάρια. Ηρθε στο κέφι ο Μοτσιομήτρος, ακολούθησε η Μητραινα η μπάμπω Χρύσω, ο Παπαστέργιος με την παπαδιά. Γέμισε ο νοντάς ζευγάρια χορεύοντας «συγγαθκό» αντικρουστά. Τα μικρά μπήκαν κι αυτά στο χορό, μιμούνται τους μεγάλους και συνεχίζουν έτσι την παράδοση.

Η μέρα συνεχίζεται, το γλέντι ανάβει. Κάθονται για λίγο να πιουν κρασάκι και πάλι πιάνονται στο χορό. Το γλέντι πάει ως αργά το βράδυ.

Ηρθε και η άλλη μέρα με τις μπόλικες δουλειές. Τα μικρά κοιμούνται αραδιασμένα στον οντά. Οι μεγάλοι σηκώθηκαν, έφαγαν και σκουμπώθηκαν για τις δουλειές. Εριξαν κάμποσα ξύλα στο τζάκι, δυο χοντρά κούτσουρα και βγήκαν έξω. Όταν βγήκαν στο μπαλκόνι, τι να δουν; Το χιόνι θα ήταν ένα μπόι. Φαίνεται χιόνιζε όλη νύχτα και είναι βαριοφορτωμένα τα δέντρα και οι κεραμοσκεπές. Ανοιξαν πρώτα ντορό για να μπορούν να κινούνται. Η Βαγγέλαινα φτυάριζε ακόμα το χιόνι, η μπάμπω-Χρύσω πήρε μια αξιάλη (βουκέντρα) και τίναξε το χιόνι από την πικραμυγδαλιά για να μην σπάσουν τα κλωνάρια. Μια πελώρια πικραμυγδαλιά που σκεπάζει την αυλή. Ο πυκνός ίσκιος της για τις ζεστές μέρες του καλοκαιριού. Χτύπησε με την αξιάλη τα κλωνάρια της που λύγιζαν ως κάτω, το χιόνι έπεσε, τα κλωνάρια τινάχτηκαν προς τα επάνω, η αμυγδαλιά ξαλάφρωσε. Ο Βαγγέλης ανέθηκε στη στέγη και φτυάριζε το χιόνι γιατί υπάρχει φόβος να μην αντέξουν τα ξύλα και να θουλιάξει όλη η οροφή. Φυσάει κρύος, τρικαλλινός αέρας, όλα είχαν παγώσει. Τα κρούσταλλα, κι αυτά παγωμένα. Δεν στάζει καθόλου από τα κρούσταλλα που είναι αραδιασμένα γύρω-γύρω από τα κεραμίδια. Σε λίγο βγήκε ο ήλιος, γλύκανε λίγο το κρύο, τα κρούσταλλα άρχισαν να στάζουν, τα καζάνια γέμισαν νερό. Μαζεύουν το νερό για τη λάτρα του σπιτιού κι όταν τα καζάνια αδειάσουν λυώνουν χιόνι μα δεν ποτίζουν τα ζώα με αυτό το παγωμένο νερό. Πήρε ο Βαγγέλης τα βόδια, το άλογο, τις αγελάδες και τα πήγε στη θρύση για να τα ποτίσει. Στο μεταξύ νύφη και πεθερά μπήκαν στο κατώι και φτυάρισαν τις «βουινιές», τις μάζεψαν σωρό και γέμισαν μια κοσιόρα. Την φορτώθηκε η Βαγγέλαινα στην πλάτη και πήγε και την άδειασε στα αυλαγάδια. Εν τω μεταξύ, η μπάμπω γέμισε την άλλη κοσιόρα. Γέμισαν τα παχνιά με άχυρο. Τάισαν τα γουρούνια, έριξαν κάμποσα πλόχερα

καλαμπόκι και κριθάρι μέσα στο κοτέτσι, έβαλαν ένα δοχείο με νερό. Εκεί που ήταν έτοιμες να ανέβουν στον οντά, τα παιδιά ξεχύθηκαν στην αυλή ξεφωνίζοντας. Αραδιάστηκαν δίπλα-δίπλα πάνω στο χιόνι και κατέβασαν τα παντελονάκια τους. Οι δυο γυναίκες τα είδαν και χαμογέλασαν. Επειτα μπήκαν όλοι μαζί μέσα στο σπίτι. Είναι ζεστό, η φωτιά μπουμπουνίζει. Ο Νικολάκης έτρεξε στη μπάμπω και είπε:

- Τοίρλα μας έπιασε μπάμπω.

Εκείνη το χάιδεψε στα μαλλιά και είπε:

- Δεν ακούτε, εγώ σας τάλεγα, φτάνει μην τρώτε άλλες τοιγαρίδες, και θα σας πιάσει κόψιμο. Ε, ν' ακούτε τη μπάμπω σας που σας αγαπά, είπε εκείνη και το ξαναχάιδεψε.

Η μέρα ζέστανε, οι αστρέχες έτρεχαν νερό. Τα παιδιά βγήκαν στην αυλή και άρχισαν να παίζουν χιονοπόλεμο. Ο Νίκος γέμισε τις χούφτες του χιόνι, το έσφιξε καλά και το πέταξε. Ο Βασιλάκης έτρεξε να φύγει μα τον βρήκε στην πλάτη. Τότε ο Γιαννακούλτ'ς ο μεγαλύτερος έριξε μια μπαλιά στο Νίκο. Εκείνος φώναξε γελώντας και άρχισε να ετοιμάζει χιόνι για να το ανταποδώσει όταν ακούστηκε η Φροσύνα από το μπαλκόνι να φωνάζει-

- Το μικρό που είναι;

Ο Βασιλάκης είχε πάει κάμποσα βήματα πιο κάτω μέσα στο φτυαρισμένο μονοπάτι και δεν φαίνονταν από το πολύ το χιόνι. Επειτα ξάπλωναν όλα πάνω στο χιόνι και αποτυπώνονταν τα κορμάκια τους. Τώρα έκαναν μια μπάλα από χιόνι, άρχισαν να την κυλούν κι αυτή μεγάλωνε, την έκαναν μακρόστενη χοντρή, την έστησαν όρθια. Αυτό είναι το σώμα. Μετά έκαναν άλλη, μια πιο μικρή στρογγυλή μπάλα και έγινε το κεφάλι, το έβαλαν επάνω στο σώμα, πήραν δυο μαύρα κάρβουνα και έκαναν τα μάτια, δυο μικρότερα καρβουνάκια για τη μύτη, ένα ξυλαράκι το έβαλαν στο στόμα. Είναι το τοιγάρο. Χαίρονται και φωνάζουν τα παιδιά, γύρω από το χιονάνθρωπο. Ο Βασιλάκης έβγαλε το μαντήλι από το κεφάλι του και το έδεσε στο λαιμό του χιονανθρώπου για να μην κρυώνει.

Ο ήλιος έπεσε, το κρύο πήρε τη θέση του. Ο αέρας δυνάμωσε. Τα κρούσταλλα με το σούρουπο σταμάτησαν να στάζουν, πάγωσε και η τελευταία στάλα επάνω τους. Η επιφάνεια του χιονιού πάγωσε κι αυτή. Τα παιδιά ξεθάρεψαν, ανέθηκαν επάνω στο χιόνι και χόρευαν με σηκωμένα τα χέρια προς τα επάνω στριγγλίζοντας χαρούμενα.

Η Λένω έτρεξε να πάρει το μικρό που ηδούσε πάνω στο χιόνι. Σαν την είδε αυτό απομακρύνθηκε τρέχοντας. Η Λένω ανέθηκε από το φτυαρισμένο μονοπάτι πάνω στο χιόνι για να το πιάσει και βού-

λιαξε. Παντού ακούγοντα χαρούμενα ξεφωνητά. Επειτα μπήκαν όλοι στα σπίτια τους, οι μυτούλες, τα μαγουλάκια είναι κατακόκκινα, τα χειλάκια δυο αληθινά κερασάκια. Το σπίτι γέμισε με τις χαρούμενες φωνούλες τους.

Εφαγαν τραχανά με κρέας και ζεστάθηκαν από τη ζεστή σούπα και από το μπόλικο κόκκινο πιπέρι. Αφού δείπνησαν, σήκωσαν την τάβλα, τα παιδιά ζήτησαν παραμύθι από τη μπάμπω, εκείνη δεν τους χαλάει το χατήρι και άρχισε χαμογελώντας:

Μια φορά κι έναν καιρό μπήκε η γάτα στον χορό και δεν χόρευε καλά και της κόψαν την ουρά. Ακούστηκε ξεφωνητό από όλα τα παιδιά:

- Οχι!!! παραμύθι θέλουμε:

Τότε η μπάμπω άρχισε ένα παραμύθι:

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν τρεις συνυφάδες, η μια ωραιότερη από την άλλη, η τρίτη η μικρότερη ήταν και η ομορφότερη. Χαρά και γέλοιο σκορπούσαν ολόγυρα. Με τραγούδι και χαρά νύφες και γυιοι ξυπνούσαν και πλάγιαζαν να κοιμηθούν. Χαρούμενοι όλοι μαζί στο γλέντι και στη δουλειά. Ηρθε η ώρα να πάνε τα παιδιά στο στρατό. Τους ξεπροβόδιαν γονείς και γυναίκες με την ίδια χαρά.

- Οχι στενοχώριες και κλάματα, είπε η μάνα των αγοριών, όχι σύννεφα πάνω από τα κεφάλια των παιδιών μας για να γυρίσουν πίσω με την ευχή μας.

Οι λεβέντες έφυγαν. Οι νοικοκυρές σκουμπώθηκαν για τις δουλειές. Οι τρεις νυφάδες άρχισαν να ετοιμάζουν τις αλλαξιές για τους άντρες τους όταν με το καλό γυρίσουν από το στρατό.

Ύφαιναν «αδίμτο» για παντελόνια και σακάκια. Έπλεξαν με άσπρο ρούντο μαλλί, τα «κατασάρια». Αυτά τα φορούν κατάσαρκα, είναι ζεστά για το χειμώνα, το καλοκαίρι με τη ζέστη ρουφούν τον ιδρώτα. Τα βαμβακερά έλεγαν δεν στεγνώνουν εύκολα και παραμένει το κορμί βρεμμένο όλη τη μέρα. Εκεί που έπλεκαν και οι τρεις νύφες καθισμένες στο μπαλκόνι, ρώτησε τον ήλιο η μεγαλύτερη:

- Ήλιε μ' και προσήλιε μ' ποια από μας τις τρεις είναι ομορφότερη;

- Και η μια καλή και η άλλη καλή, μα η τρίτη η μικρότερη είναι η ομορφότερη, είπε ο ήλιος.

Στενοχωρέθηκαν οι δύο, η τρίτη δε μίλησε, χαμήλωσε το κεφάλι και τηρούσε καταγής. Μια άλλη μέρα μετά από τις δουλειές του σπιτιού κι αφού φρόντισαν τα ζωντανά, κάθησαν στο μπαλκόνι και άρχισαν να πλέκουν τσεράπια για τους άντρες τους. Ο ήλιος ήταν εκεί πάνω, ακριβώς απέναντι από το μπαλκόνι. Πάλι η μεγάλη συνυφάδα ρώτησε τον ήλιο, μα πήραν την ίδια απόκριση.

Οι δύο μεγάλες συνυφάδες θύμωσαν πολύ και έκλεισαν την μικρότερη μέσα στο θαϊένι με τα τσίπουρα γιατί το κρασί είχε τελειώσει (σε αυτό το θαϊένι) και είχαν μείνει μόνο τα τσίπουρα. Τρέφονταν με τα τσίπουρα η άμοιρη. Ούτε είχε ετοιμάσει την αλλαξιά για τον άντρα της. Την έβγαλαν έξω τη μέρα που επέστρεψαν τα παιδιά από το στρατό. Οι δύο μεγάλες συνυφάδες έτρεξαν να καλοδεχτούν χαρούμενες τους άντρες τους με την αλλαξιά στα χέρια, η τρίτη κοντοστάθηκε στενοχωρημένη και με άδεια χέρια. Άσε που είχε αδυνατίσει τόσο και είχε ασχημίνει πολύ. Πήγε ο άντρας της κοντά της και τη ρώτησε:

- Γιατί είσαι παραπονεμένη, είσαι άρρωστη που είναι η αλλαξιά μου;

Η άμοιρη κοπέλλα τι να πει και τι να μολογήσει. Την πρόλαβαν οι άλλες δύο συνυφάδες και είπαν:

- Είναι τερπέλα, ανεπρόκοπη και τόσο ασχήμηνη, να τη διώξεις.

Ο άντρας της που την αγαπούσε τόσο πολύ έπεσε σε βαρύ συλλογισμό. Τη νύχτα δεν κοιμήθηκε στο ίδιο κρεβάτι μαζί της. Η γυναίκα του δέχτηκε τη μοίρα της και περίμενε την τιμωρία. Μα ο άντρας της που αμφέβαλε για όλα αυτά, άρχισε επίμονα να τη ρωτά:

- Τι συνέβη και τόσο άλλαξες, εσύ ήσουνα η πιο προκομένη, η πιο όμορφη. Εκείνη έστεκε βουβή. Μέρες δεν έδινε «αποκριά». Με τα πολλά έμαθε την αλήθεια και με τον καιρό τέλειωσε τα ρούχα για τον άντρα της, δυνάμωσε μια στάλα, σιγά-σιγά πήρε πάνω της, ομόρφηνε σαν πρώτα κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Τα παιδιά είχαν αποκοιμηθεί, έγειραν το κορμάκι τους πάνω στη βελέντζα, κοντά στο τζάκι και κοιμούνταν. Η μπάμπω με πολύ αγάπη και περίσια χάρη τα πήρε στην αγκαλιά και τα πλάγιασε στο στρώμα το ένα δίπλα στο άλλο. Έγειρε και εκείνη στο στρώμα της, τράβηξε τη βελέντζα σκεπάστηκε κι αμέσως αποκοιμήθηκε. Όταν ακούστηκε πφφ πφφ πφφ πφφ αναπνέοντας.

Την άλλη μέρα το πρωί τα παιδιά σηκωμό δεν είχαν. Η μπάμπω κάμποσες φορές πήγαινε και τα φώναζε να ξυπνήσουν, μ' εκείνη τη γλυκειά φωνή της όλο αγάπη. Εκείνα γύριζαν στο άλλο πλευρό. Τελευταία φορά πια που πήγε βρήκε την εγγονή που κοιμούνταν και είπε τραγουδιστά:

- Σιούκω π' άφτου μωρ' γουμάρα, ήρθε ο ήλιος στην καμάρα!

Κοντεύει η πρωτοχρονιά. Οι νοικοκυρές ετοίμασαν τα καλά τους για την εκκλησία. Από βραδύς λιάνισαν το κρέας σε μικρά κομμάτια για τη σουγλιμάδα, το αλάτισαν, έριξαν λίγο πιπέρι, λίγη ρίγανη και το άφησαν να δαμάσει. Έκοψαν κομμάτια (μεριδες) κρέ-

ας, το έβαλαν στον ταβά να το κάνουν με πατάτες στο φούρνο.

Η μπάμπω με τη νύφη της ζύπνησαν πρωί, έβρεξαν τη βασιλόπιττα φτιαγμένη με πολλά φύλλα, με βούτυρο και τυρί, έβαλαν το νόμισμα. Το νόμισμα ήταν δεκάρα ή λίρα ανάλογα με τα οικονομικά της καθε οικογένειας. Εκτός από το νόμισμα στη βασιλόπιτα βάζουν διάφορα σχέδια. Τα κάνουν από λεπτά χλωρά κλωναράκια κορομηλιάς. Μια στρογγυλή κλωσμενη κουλούρα συμβολίζει το σπίτι. Ένα άλλο σχήμα τον τσομπάνο, το αλέτρι, το μαντρί, ένα ζευγάρι βόδια, το κοτέτσι, τα σκυλιά που φυλάνε τα πρόβατα. **Όλα αυτά για να είναι καλά άνθρωποι και ζωντανά.** Κάνουν δύο πίττες, μια για το σπίτι και την άλλη την στέλνουν στα πρόβατα, δηλαδή για τους τσοπάνηδες. Άλλη μια έκφραση που συνηθίζεται: «πάω ψωμί στα πρόβατα, πάω ψωμί στο χωράφι» κι ας έχει ο τουρβάς ψωμί, τυρί, μαγειρεμένο φαί για τους θεριστάδες.

Όσπου να τελειώσουν οι προετοιμασίες, σήμανε και η καρπάνα. Όλοι ξεκίνησαν για την εκκλησία. Μετά τη λειτουργία οι νοικοκυρές τράβηξαν διαστικά για τα σπίτια τους. Η κυρα-Φροσύνη άναψε το φούρνο. Φούρνησε τον ταβά με πατάτες και κρέας και τη βασιλόπιτα. Μετά συγκεντρώνονται στα σπίτια για το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι οι οπιτιάτες και οι καλεσμένοι. Για τα καλέσματα στέλνουν ένα παιδί με το «φιτ» γεμάτο κρασί λέγοντας:

- Ναρθήτε στο τραπέζι να φάμε. Οι καλεσμένοι δέχονται πίνοντας λίγο κρασί από το «φιτ». Στρώθηκε η τάβλα και κάθησαν όλοι κάτω στο πάτωμα, πάνω στη στρωμένη βελέντζα, γύρω-γύρω από την τάβλα. Το τραπέζι πλούσιο με νόστιμα φαγητά από το χοιροσφάι, τυρί, μπόλικο κρασί που όλοι είχαν ποιος λίγο, ποιος πολύ. Έκοψαν την πίττα.

Το νόμισμα έπεσε σε κάποιον καλεσμένο. Το σπίτι στο Γιαννακούλη. Αυτό σημαίνει, είπαν, πως θα μείνει στο σπίτι για να διαβάσει. Στο Νίκο έπεσε το μαντρί. Όλοι γέλασαν, θα πηγαίνεις στο μαντρί και θα γλυτώσεις καμιά μέρα από το σχολείο, του είπαν. Έτσι τρώγοντας και αστευώντας συνεχίζεται το τραπέζι.

Στο Βασιλάκη έπεσε το αλέτρι που είναι πέντε χρόνων. Τώρα σωθήκαμε, είπαν, θα γεμίσουν τα αρπάρια μας. Εκείνος που βρήκε το κοτέτσι θα ταΐζει τις κότες όλη τη χρονιά και συνεχίζονται τ' αστεία.

Όλα αυτά τα σχήματα (από κλωνάρια κορομηλιάς) αφού φάνε τη βασιλόπιτα τα μαζεύουν, τα δένουν όλα μαζί και τα πετούν στο ποταμάκι μέσα στο νερό για να καθαρίσουν.

Αργότερα μαζεύτηκαν οι άντρες για τα καρναβάλια. Ένας απ'

αυτούς ντύθηκε Άη-Βασίλης, καμώνεται το γέρο. Φοράει βαρειά ρούχα, βγάζει το ζωνάρι του από τη μέση, περνάει κουδούνια και κυπριά και το φοράει, το ξαναδένει στη μεση του. Ένας άλλος άντρας ντύθηκε γυναίκα ή «μπούλα», γυναίκα του Άη-Βασίλη που φόρεσε μπόλικά ρούχα, φαρδιές φούστες για να φαντάζει, παχειά με μεγάλα στήθη και βαρένα κατακόκκινα μάγουλα. Ο Άη-Βασίλης κρατάει στα χέρια του το «αντί», αυτό από τον αργαλειό. Τα καρναβάλια με τη μπούλα και τον Άη-Βασίλη ξεκίνησαν μαζί με τα νταούλια. Όλοι μαζί προχωρούσαν χορεύοντας και τραγουδώντας:

Άγιος Βασίλης έρχεται
Γενάρης ξημερώνει
Βασίλη μ' πούθεν έρχεσαι
Κι αρ' πούθεν κατεβαίνεις
Εγώ από τα ξένα έρχομαι
και στα δικά μου πάω

Μπαίνουν στα σπίτια τραγουδώντας τα κάλαντα, είναι ευχές για τον καινούριο χρόνο, τους κερνούν κι εκείνοι εύχονται «Σ' έτη πολλά», «Καλή χρονιά», «και του χρόνου». Κάνουν χάζι οι κυράδες από τα μπαλκόνια, υποδέχονται με σεβασμό τον Άη-Βασίλη με την παρέα του και φεύγοντας τους δίνουν λουκάνικα, τσιγαρίδες, λίγδα, κρέας, αλεύρι, βούτυρο. Σε κάθε σπίτι λένε και διαφορετικά τραγούδια. Άλλα τραγούδια λένε όπου έχουν νεογέννητο, άλλα εκεί που έχουν κόρη της παντρειάς. Λένε παινέματα στο νοικοκύρη και στη νοικοκυρά.

Η μπούλα έτσι που είναι στρουμπουλή, χαμογελαστή με το τεράστιο στήθος όλοι την πειράζουν από την παρέα μα και οι περαστικοί. Άλλοι την τσιμπούν στα μάγουλα, άλλοι πειράζουν το στήθος και άλλοι της μπήγουν τσιμπιές στον πσιινό. Ο Άη-Βασίλης κρατάει στα χέρια του το «αντί» και τους κυνηγάει, δεν χωρατεύει, φέρνει γύρω το «αντί» κι οποιόν προλάβει αλοίμονό του. Έπρεπε να φυλάγεται αλλιώς την έχεις άσχημα. Ο Ηλίας την κοίταξε καλά και της λέει:

- Τι μεγάλα βυζιά που έχεις «μπούλα» θα σκάσει το πουλκάκι και θα σου χυθούν απέξω, δώστου και της δίνει μια τσιμπιά. Ο Άη-Βασίλης σήκωσε το «αντί» και το τράβηξε ίσια επάνω του. Ο Ηλίας τρικλίζοντας ξέφυγε, δεν αστειευόταν ο Άη-Βασίλης, έπρεπε να έχεις το νου σου, αν σε πετύχαινε αλοίμονό σου, θα την έτρωγες για τα καλά. Αυτά τα αστεία καμιά φορά έχουν άσχημο τέλος. Υπήρχαν και τραυματισμοί. Οι μασκαράδες συνεχίζουν το χορό και τα τρα-

γούδια, ακούγονται τα κυπριά και τα κουδούνια που έχουν κρεμασμένα στη μέση, άλλοι κρατούν τα κουδούνια στα χέρια, μάσκες στο πρόσωπο «προσωπίδια» ή βαμμένα τα μούτρα τους με κάρβουνα. Όποιον πετύχουν στο δρόμο τον αρπάζουν και τον θάφουν και κείνου το πρόσωπο με κάρβουνα. Μπήκαν στην αυλή της Βάιας κι άρχισαν το τραγούδι:

Εδώ 'χουν κόρη της παντρειάς
της τάζουν γυιο του Βασιλιά
της τάζουν γυιο του Ρήγα...

Η Ρήνα, η κόρη της Βάιας ήταν μόλις στα δεκαπέντε της, δεν την είχαν λογοδώσει ακόμα γι' αυτό το τραγούδι αυτό είναι και ευχή. Τα καρναβάλια είναι πάλι στους δρόμους και τραγουδούν·

Αρχημηνιά και αρχηχρονιά
κι αρχή καινούργιος χρόνος...

Αυτό γίνεται όλη μέρα. Όταν νυχτώσει μαζεύονται όλοι μαζί οι μασκαράδες, δηλαδή αυτοί που πήραν μέρος στο μασκάρωμα και φτιάχνουν πίττες και άλλα διάφορα φαγητά με τα τρόφιμα που μάζεψαν από τα σπίτια οι καρνάβαλοι.

Άγιος Βασίλης έρχεται
και δεν μας καταδέχεται
από την Καισαρρεία
Συ' σ' αρχόντισσα κυρία...

Τραγουδούν μικροί μεγάλοι τον ερχομό του νέου έτους.

ΧΕΙΜΩΝΙΑΤΙΚΕΣ ΒΡΑΔΙΕΣ

Βαρύς, ατέλειωτος χειμώνας και ο κόσμος κλείνεται στα σπίτια του που είναι ζεστά αφού καίει το τζάκι μέρα-νύχτα.

Το κρύο συνεχίζεται. Τα χιόνια πολλά, έχουν σκεπάσει τα πάντα. Τα κλωνάρια των δέντρων γέρνουν προς τα κάτω βαρυσφορτωμένα. Το κρύο τσούζει. Η κακοκαιρία κράτησε εβδομάδες, τα «ζλάπια», οι αλεπούδες, οι λύκοι, τα τσακάλια κατέβηκαν πεινασμένα στο χωριό ψάχνοντας για λίγη τροφή, δηλαδή κάνα πρόβατο, καρμιά κότα ή και κάνα βόδι. Οι λύκοι ουρλιάζουν, ο αέρας σφυρίζει, το σκοτάδι πυκνό, το χιόνι πολύ, φτάνει πάνω από το γόνατο. Τα ζαγάρια (κυνηγετικά σκυλιά) ζάρωσαν μέσα στις αυλές κατατρομαγμένα. Οι άντρες ξεπετάχτηκαν έξω με τους γκράδες να κυνηγήσουν τ' αγρίμια, και άρχισαν να τρέχουν προς τα μέρη που ούρλιαζαν οι λύκοι. Μέσα στο σκοτάδι κάποια από τις σφαίρες σκότωσε ένα λύκο. Το πρωί τον βρήκαν κάτω στο ρέμα, κοντά στον Αη-Θανάση.

Τον πήραν λοιπόν, τον έγδαραν, έριξαν στα σκυλιά το κρέας, γέμισαν το δέρμα με άχυρο και τον έστησαν όρθιο στο μεσοχώρι. Οι άντρες το γλεντούσαν, ήταν παληκαριά τους, τα παιδιά ανατρίχιασαν μόλις τον αντίκρυσαν. Τα σκυλιά έφαγαν το κρέας αλλά από τον όρθιο λύκο που έμοιαζε ζωντανός κρατούσαν αποστάσεις για καλό και για κακό. Μόνο η μαύρη σκύλα της Ναστάσενας έτρεξε κατά πάνω του, μα την εμπόδιζαν να πλησιάσει. Είναι κακιά σκύλα αυτή, κολοθή σκύλα, πόσες φορές δεν κυνήγησε μικρούς και μεγάλους. Τα παιδιά να τρέχουν τσιρίζοντας για να γλυτώσουν.

Βγαίνουν για λίγο βιαστικά να κάνουν τις δουλειές, να ποτίσουν και να ταΐσουν τα ζωντανά. Να καθαρίσουν το κατώι, το κουμάσι, να φέρουν ξύλα από την αυλή για το τζάκι.

Ήταν δύο σειρές ξύλα που έπιαναν απ' άκρη σ' άκρη, στο βάθος της αυλής, ύψος που ξεπερνούσε ένα μπόι ανθρώπου. Τώρα είχε απομείνει μόνο μια σειρά και ο χειμώνας κρατούσε γερά. Όταν τελειώσουν οι πολλές δουλειές, το απόγευμα, βγαίνουν όλοι, η γιαγιά, η Φροσύνα και τα παιδιά, να πάρουν από μια αγκαλιά ξύλα. Βγαίνοντας στο μπαλκόνι, ο δυνατός τσουχτερός αερας στούπωσε ολονών

την ανάσα. Τα παιδιά πέταξαν τα ξύλα στο μπαλκόνι και έτρεξαν κάτω στην αυλή. Πήραν χιόνι στα χεράκια τους, τα έκαναν σβώλο και τα πετούσαν ο ένας στον άλλο. Ο χιονοπόλεμος κράτησε αρκετή ώρα. Άλλοι κυλιούνται πάνω στο χιόνι με ανοιχτά χέρια-πόδια αποτυπώνοντας όλο το κορμάκι τους, κανοντας παπούδες, όπως έλεγαν 'Όταν τ' αυτάκια, τα μάγουλα και τα χεράκια έτσουζαν κατακόκκινα από το κρύο γύριζαν στο σπίτι να ζεσταθούν με μια ευχάριστη διάθεση, όλο κέφι.

Τώρα πέφτουν πυκνές, απαλές νυφάδες, οι άνθρωποι απομονωμένοι μέσα στα σπίτια τους, χαίρονται την κλεισούρα τους, την ζεστασιά χωρίς έγνοιες. Ο βαρύς χειμώνας κλείνει τους κατοίκους στα σπίτια τους, όλοι είναι αιχμάλωτοι του χειμώνα. Μα δεν νοιάζονται και τόσο αφού έχουν κάνει τις προμήθειες. Το κατώι γεμάτο με καλούδια. Τα ξύλα μπόλικα, κι αν δεν φτάσουν είναι και τα παλούκια στον «πολκό» (φράχτη). Ένα ξεχωριστό μέρος στο κατώι είναι για τα τρόφιμα.

Στο κατώι το χειμώνα βάζουν τα ζώα για να είναι ζεστά και να μην αρρωσταίνουν. Τα ζώα ζεσταίνουν το κατώι, οπότε είναι ζεστό και το σπίτι στον επάνω όροφο που μένουν οι άνθρωποι. Δηλαδή, βάζουν μόνο τα ζώα που είναι απαραίτητα, ένα ζευγάρι βόδια που χρειάζεται ο ζευγάς, το άλογο που είναι το δεξί χέρι του αφέντη - καβαλώντας θα πάει στα χωράφια, θα μεταφέρει το φαί γι αυτούς που δουλεύουν τη γη, θα πάει στην πόλη για ψώνια μια-δυο φορές το μήνα. Το παχνί πάνει έναν τοίχο απ' άκρη σ' άκρη. Το κάθε ένα από τα ζώα ξέρουν τη θέση τους. Τα δένουν στο παχνί.

- Είναι κι ένα μικρό ορφανό γαϊδουράκι, ο «Ρήγας», που το είχα μεγαλώσει με το γάλα της αγελάδας. Το είχαμε χαϊδεμένο κι αυτό, χαϊδεύονταν με τους ανθρώπους και τα ζώα. Δεν το δέναμε, ήταν μικρό για να μην το ζωρίσουμε. Κάποια νύχτα, το παράκανε φαίνεται και ένα από τα βόδια το χτύπησε χαμηλά στην κοιλιά με τα κέρατα. Το πρωί το βρήκαμε ανάσκελα με την κοιλιά φουσκωμένη.

Για το χειμώνα μένουν κάμποσες δουλειές. Η δουλειά το χειμώνα καρτεράει, δεν βιάζεται. Γρένουν και λαναρίζουν τα πλεμένα μαλλιά από τα πρόβατα που τα είχαν κουρέψει την άνοιξη. Σπάνε τα αμύγδαλα, όλη η οικογένεια μαζί, μικροί-μεγάλοι στο ίδιο δωμάτιο με τα αστεία τους, με τα πειράγματα, καμιά φορά παίρνουν και κανά τραγουδάκι. Ρίχνουν λίγα αμύγδαλα στην καυτή πλάκα, παραμερίζοντας τα κάρθουνα και τη χόβολη στο τζάκι. Το σπίτι μωσχοβολάει ψημένα αμύγδαλα και οι άνθρωποι γεύονται αυτή τη νοστιμιά.

Άλλοτε πάλι όλοι μαζί «τσιουλνούν» το καλαμπόκι. Κάθονται

στο πάτωμα με λίγο ανοιχτά τα πόδια, ανάμεσά τους βάζουν μια πλιατσικωτή λεία ποταμίσια πέτρα, κρατούν την καλαμποκίσια ρόκα όρθια με το αριστερό χέρι, ακουμπούν τη μύτη της στην πέτρα και με το δεξί χτυπούν τη ρόκα μ' ένα μπαλάτ ή ένα στομωμένο μαχαίρι. Χύνονται τα σπειριά κάτω και το κοτσάνι το πετάνε στη γωνία.

Η μπάμπω πήρε το «ντουλάπι» (καβουρδιστήρι), έβαλε μέσα κάμποσα σπειριά καλαμπόκι, τόβαλε στη φωτιά και το γυρίζει γρήγορα-γρήγορα για να μην καούν. Μέσα στο «ντουλάπι» ακούγεται το καλαμπόκι που σκάει. Σε λίγο άδειασε τις «πρίτσες» (ψημένο καλαμπόκι) σε ένα πιάτο. Όλοι αφήνουν τη δουλειά και τρώνε ζεστό το ψημένο λευκό καλαμπόκι. Αυτές οι δουλειές γίνονται συνήθως τα βράδυα. Σ' αυτά τα ατέλειωτα ωραία βράδυα, λέει η γιαγιά τα παραμύθια. Το σπίτι φωτίζεται συνήθως με δαδί, είναι πιο φθινό, το βρί-

Η Φροσύνα με τον εγγονό τσολιά

σκουν στα δάση κοντά στο χωριό. Ένα-δύο και τρία δαδιά, ανάλογα με το φωτισμό που χρειάζονται, τα ανάβουν και τα τοποθετούν στο «φεγγίτη» που είναι κοντά στο τζάκι. Είναι ο φεγγίτης ένα σίδερο μακρύ, κάπου εβδομήντα πόντους, με τρία πόδια κάτω-κάτω και δύο στρογγυλά στεφάνια στο επάνω μέρος για να στέκονται τα δαδιά (σαν μανουάλι).

- Ο «φεγγίτης» φέγγει σ' όλους και «το κεφάλι του μαυρίζει», συνηθίζουν να λένε. Όταν πλέκουν ή γνέθουν ανάβουν ένα δαδί, γιατί δεν κοιτάνε στο πλεχτό, παρά μόνο άμα ξεπεραστεί καμιά θηλειά. Στο κέντημα όμως βάζουν δυο και τρία δαδιά για να γίνει όσο είναι δυνατό πιο όμορφο.

Τέλειωσε και για σήμερα η δουλειά. Η Φροσύνα έστρωσε την τάβλα, όλοι κάθησαν γύρω-γύρω κάτω στο πάτωμα που είναι στρωμένο με το «σάισμα», ένα υφαντό από πρόβειο και γιδόμαλο χτυπημένο στη «ντριστελά» (νεροτριβή). Αφού σήκωσε την τάβλα, άφησε μόνο το πιάτο με τυρί, έφερε λίγο ρακί να πει ο Μοτσιομήτρος με το γυιο του το Βαγγέλη να ζεσταθούν πριν πλαγιάσουν για ύπνο.

Τα παιδιά ζήτησαν από τη γιαγιά παραμύθι να τους πει. Εκείνη καλόβολη, ποτέ δεν τους χαλούσε χατήρι. Γι αυτό άρχισε αργά-αργά τονίζοντας τις κυριότερες λέξεις. Τα έλεγε με πολύ χρώμα στη φωνή της, είναι μαστόρισσα, γι αυτό άρεσε στα παιδιά το παραμύθι. Στορούσε με απλότητα, όμορφα σαν να είναι γραμματιζόμενη κι ας μην ξέρει ούτε μια κλούτσα γράμματα. Τα στορούσε όπως τα είχε ακούσει από τη γιαγιά της, με κάποια τέχνη, με ένα κέφι σα να το ζούσε, σαν να το ζούσαμε κι εμείς μαζί της. Εμείς μέναμε με το στόμα ανοιχτό όταν μας διηγούνταν για το «χρυσόμαλλο δέρμα». Το έλεγε με όλες τις λεπτομέρειες, κι ας μην το είχε διαβάσει ποτέ της, έτσι όπως το είχε ακούσει όταν ήταν παιδί. Έτσι διαδίδονται τα παραμύθια και η παράδοση από στόμα σε στόμα.

- Μια φορά κι έναν καιρό, άρχισε η μπάμπω... Τα παιδιά σιώπησαν και ακούν όλο αυτιά. Ανέβηκε πάνω στον πολκό (φράχτη) ένας πετεινός και άρχισε να κράζει. Κουκουρίκου ου ου ου. Τι λαλάς κόκορά μ' Μ' έδειραν οι «γυναίκες», οι γυναίκες πούντες, πήγαν για ξύλα, τα ξύλα πούντα, τάκαψε ο φούρνος, ο φούρνος πούντος, τον πήρε το ποτάμι, το ποτάμι πούντο, το ήπιαν τα βόδια, τα βόδια πούντα, τα έφαγε ο λύκος, ο λύκος πούντος... Τα παιδιά αποκοιμήθηκαν και η μπάμπω τα πήρε ένα-ένα στην αγκαλιά της και τα έβαλε στρωματσάδα στο στρώμα, το ένα δίπλα στο άλλο. Τα μεγάλα στην άκρη και τα μικρά στη μέση για να μην ξεσκεπαστούν τη νύχτα και κρυώσουν. Πρώτα έβαλε το Γιαννακούλη, μετά δίπλα του τη Δάφνη, έπειτα τη Ρόζα, τον Βασιλάκη και στην άλλη άκρη το Νίκο. Κανά μέτρο πιο πέρα μετά το Νίκο, δίπλα στο τζάκι θα πλαγιάσει εκείνη. Στην απέναντι ακριβώς πλευρά του ίδιου δωματίου κοιμάται το ζευγάρι.

Για στρώμα χρησιμοποιείται ένα «σάισμα» και για σκέπασμα μια βελέντζα. Δεν βάζουν σεντόνια, είναι κρύα αυτά, ούτε ξεντύνονται,

με τα ίδια ρούχα που φορούν όλη μέρα, με αυτά κοιμούνται. Σε λίγο χώθηκε και η γάτα κάτω από τη βελέντζα, στα πόδια των παιδιών για να ζεσταθεί. Χαρά σ' αυτόν που είχε τη γάτα στα πόδια του.

Οι άνθρωποι το χειμώνα ντύνονται καλά. Μια γυναίκα φοράει το χασένιο ή βαμβακερό νηματίσιο, υφαντό στον αργαλειό, «πουκάμισο» (μεσοφόρι). Πάνω από το «πουκάμισο», ολόμαλλη υφαντή φούστα με στενό κορσάζ και φαρδειά με πιέτες φούστα, μακριά για να καλύπτεται η γάμπα. Πάνω από τη φούστα ένα φουστάνι, ίδια ραμμένο, όπως και η φούστα. Το φουστάνι είναι μονόχρωμο, σκούρο καφέ, πράσινο, μπλε ή θυσινί. Όταν κάνουν δουλειές σκουμπώνουν το φουστάνι για να μην το λερώσουν. Αναποδογυρίζουν μπρος τον ποδόγυρο και τον φέρνουν στη μέση, τον τραβούν σφιχτά ως πίσω στη μέση χώνοντας τη μια άκρη του φουστανιού στην άλλη. Όταν κάνει πολύ κρύο φορούν και το ιλέκι (σιγγούνι) ή το κοντοίλεκο. Το μαντήλι φοριέται χειμώνα-καλοκαίρι. Το χειμώνα φορούν δύο μαντήλια. Οι άντρες φορούν σκουτένια υφαντά παντελόνια. Κατάσαρκα το «κατασάρι» υφαντή ολόμαλλη, λευκή φανέλλα, πουκάμισο βαμβακερό από πάνω και έπειτα το ταλαγάνι (παλτό).

Το παραμύθι με την πεντάμορφη

Η μπάμπω ιστορούσε κι εμείς ακούγαμε όλο το παραμύθι λέξη προς λέξη. Βλέπαμε ταυτόχρονα τις εικόνες σαν να περνούσαν από μπροστά μας: τα δάση, τα ποτάμια, τις λάμιες, τις νεράιδες, για τις καλές και κακές πράξεις των ανθρώπων. Έτσι διαπαιδαγωγούσαν τα παιδιά μέσα από τα παραμύθια.

Όταν μιλούσε για την πεντάμορφη ευθύς περνούσε μπρος μας και περπατούσε ανάμεσα από τα δέντρα στο βάθος του δάσους με δύο χοντρές μακρές ολόξανθες κοτσίδες με ροδοκόκκινο πρόσωπο, μια λάμψη στα μάτια της, λυγερή κορμοστασιά. Η πεντάμορφη περνούσε από ένα ποτάμι, μάζεψε το φουστάνι ως το γόνατο για να μην το βρέξει και προχωρούσε, όταν άκουσε να καλπάζει ένα άλογο. Σήκωσε τα μάτια και είδε το βασιλόπουλο να την κοιτάζει θαυμάζοντάς την. Δεν ξαναείχαν δει τα ματια του τέτοια ομορφιά. Εγώ άκουγα κάτι μισόλογα της γιαγιάς διότι έβλεπα το βασιλόπουλο καβάλα στο άλογο, σκούρο καφέ με μια άσπρη βούλα στο μέτωπο.

Εκείνη κατατρομαγμένη άρχισε να τρέχει μέσα στο ποτάμι για να βγει στην όχθη και χωρίς να καταλάβει άφησε τη φούστα της και βράχηκε. Εκείνος έμεινε μαρμαρωμένος και δεν έπαιρνε τα μάτια του από πάνω της.

Όταν η πεντάμορφη έφτασε σπίτι της, συνέχισε η μπάμπω-Χρύ-

ω, η μητέρα της τη μάλωσε που είναι απρόσεχτη, δεν κράτησε τη φούστα της καλά και θράχηκε.

Το παλληκάρι έτρεξε σπίτι του, έπεσε στην ποδιά της μάνας του και της είπε τον καϊμό του:

- Μην κάνεις έτσι, του είπε η μητέρα του που δεν μπορούσε να χαλάσει χατηρι στον κανακάρη της! Θα την βρούμε, θα την φέρουμε να γεμίσει η καρδούλα σου από χαρά, να στολίσει το σπίτι μας.

Μια άλλη βραδιά μας είπε το παραμύθι με το ορφανό και την κακιά μηtriά.

- Μια φορά κι έναν καιρό, άρχισε η μπάμπω, ήταν ένας άντρας με την γυναίκα του και την κόρη του. Ζούσαν φτωχικά, μα ήσυχα, χαρούμενα, λίγα τα ελέη τους, πολύ η χαρά και το γέλοιο. Η γυναίκα ήταν έγκυος, περίμενε το δεύτερο παιδί. Πάνω στη γέννα, η άμοιρη γυναίκα πέθανε παίρνοντας και το αγέννητο μαζί της. Ο πατέρας με τη μικρή περνούσαν τα χρόνια το ίδιο το ένα με τ' άλλο. Όσοι σε ένα πανηγύρι γνώρισε μια μεγαλοκοπέλλα. Χρειάζονταν μια γυναίκα στο σπίτι, μια μάνα να μεγαλώσει την κόρη του.

Ήταν ήσυχα και όμορφα τον πρώτο καιρό. Όταν γέννησε και η ίδια η μηtriά μια κόρη, αγάπησε την κόρη της μα την ορφανή άρχισε να τη βασανίζει, να την στέλνει να βόσκει τα γουρούνια. Όλοι μέρα έβοσκε τα γουρούνια και το βράδυ τάζε και κοίμιζε το μικρό. Τη νύχτα έκανε την μπουγάδα. Η κακιά μηtriά τη μάλωνε, την έδερνε. Η ορφανή, λαλιά δεν έβγαζε από το στόμα της. Ακούγονταν όμως σ' όλη τη γειτονιά οι στριγγλιές της κακιάς μηtriάς. Έτσι μεγάλωνε το μικρό και έλεγε κακόλογα στη μεγάλη αδερφή. Όταν άνοιγε το στόμα να μιλήσει, φίδια και βατράχια έβγαζε από το στόμα. Ενώ όταν μιλούσε η ορφανή, κρίνα και τριαντάφυλλα ξεστομούσε, αγριολούλουδα αρωματικά με τη δροσιά του Μάη. Αρμήνευε τη μικρή αδελφή πως είναι αδερφές, πως είναι ωραίο κοριτσάκι και δεν της πρέπει τα κακόλογα.

*

Η Πούλια και ο Αυγερινός

- Μια φορά κι έναν καιρό, άρχισε η μπάμπω...

Μπήκε η γάτα στο χορό και δεν χόρεψε καλά και της κοψαν την ουρά, είπε ο παλαβός ο Νίκος και γελάσαμε όλοι!

- Ζούσαν μια μάνα, ένας πατέρας και είχαν μια κόρη, συνεχίζει η μπάμπω. Όταν πέθανε η μητέρα, ο πατέρας ξαναπαντρεύτηκε. Το ζευγάρι απόχτησε ένα αγοράκι. Η μηtriά ήταν κακιά με την προγο-

νή της. Την έβαζε και έκανε όλες τις δουλειές στο σπίτι, έβοσκε τα γουρούνια, τα λίγα πρόβατα που είχαν, τη μάλωνε, την έδερνε, την παίδευε πολύ. Η ζωή της ήταν σκληρή, μαρτύριο. Γι' αυτό όταν μεγάλωσε λιγάκι ο αδερφός της, είπαν τα δύο αδέρφια να το σκάσουν. Φευγοντας, πήραν μαζί τους μια χτένα, λίγο αλάτι και μια πέτρα. Το πήρε είδηση η κακιά μητριά και έτρεξε να τα προφτάσει και πίσω να τα φέρει. Είχαν απομακρυνθεί αρκετά, γι αυτό βάδιζαν τώρα με την ησυχία τους, όταν άκουσαν φωνές:

- Γυρίστε πίσω γιατί θα σας φτάσω και θα σας δείρω, θα σας δώσω το ξύλο της χρονιάς!

Τα παιδιά άρχισαν να τρέχουν. Εκείνη πλησίασε πολύ κοντά στα παιδιά, το κοριτσάκι τότε έριξε τη χτένα κι έγινε ένα απέραντο δάσος ανάμεσά τους, με μεγάλα δέντρα και πολλά πυκνά κοπάτσια. Η κακιά μητριά συνέχισε να τρέχει από πίσω τους, σχίστηκαν τα φουστάνια της, μάτωσαν τα πόδια της και πάλι κόντευε να τα φτάσει.

Τώρα η μικρή έριξε μια πέτρα και υψώθηκαν πανύψηλα βουνά. Η κακιά μητριά με δυσκολία τα πέρασε κι αυτά, τότε τα παιδιά έριξαν το αλάτι και έγινε ένα μεγάλο ποτάμι. Πήγε να σκυλοπνιγεί, μα πέρασε απέναντι. Τα μαλλιά της κοπελλίτσας ανέμιζαν στον αέρα τρέχοντας, είχαν ξεπλεχτεί οι πλεξούδες της και από αυτά πήγε η μητριά να την αδράξει όταν τα παιδιά άρχισαν να ανεβαίνουν στον ουρανό. Ανέβηκαν πολύ ψηλά και έγιναν δύο λαμπερά αστέρια, η Πούλια και ο Αυγερινός που λάμπουν ως τα σήμερα.

*

Άλλο ένα παραμύθι που έλεγε η γιαγιά ήταν·

- Μια φορά κι έναν καιρό ήταν μια ορφανή κοπέλλα. Η μητριά της την τυραννούσε, την έδερνε, την άφηνε νηστικά. Μια μέρα την έσπρωξε μέσα στο πηγάδι. Η κοπέλλα έπεσε πάνω στα κέρατα ενός κριαριού. Το κριάρι τη ρώτησε «που θέλεις να σε πάω;». Η κοπέλλα ζήτησε να την ξανανεβάσει επάνω. Τότε το κριάρι είπε: «Εγώ δεν μπορώ να σε πάω επάνω, αλλά αν θέλεις να σε μεταφέρω αλλού». Την πήγε σε ένα μέρος και την άφησε. Εκεί η νέα παντρεύτηκε και η πεθερά της την κακομεταχειριζόταν. Τότε είπε σε έναν αετό να την ανεβάσει επάνω στον κόσμο. Εκείνος της είπε: «πάρε λίγο κρέας και κρασί για το δρόμο». Την πήρε στα φτερά και άρχισε να ανεβαίνει. Που και που του έδινε κρέας να φάει και κρασί να πει. Κάποια στιγμή τέλειωσε το κρέας. Το πουλί έκανε κρα-κρα, ζητούσε κρέας να φάει. Η κοπέλλα σκέφτηκε: για να συνεχίσει να πετάει ο αετός

και να μην πέσει κάτω έκοψε απ' τη γάμπα της και του έδωσε κρέας να φάει. Μόλις έφτασαν πάνω στη γη και κατέβηκε από τα φτερά του αετού, η κοπέλλα κούτσαινε. Τη ρώτησε γιατί κουτσαίνεις κι εκείνη του είπε τι είχε γίνει. Ο αετός ξέρασε το κρέας και η κοπέλλα το κόλλησε στη γάμπα της.

Μετά από κάμποσο καιρό την ερωτεύτηκε κάποιος κι εκείνη του είπε: «Να μου φέρεις φουστάνι και παπούτσια χωρίς ραφή». Κι αυτό γιατί τ' αγόρι που αγαπούσε πριν τη ρίξει η μητριά στο πηγάδι, μόνο αυτό έφτιαχνε ρούχα και παπούτσια χωρίς ραφή. Τα ρούχα και τα παπούτσια της τα έφερε κλεισμένα σ' ένα καρύδι. Έτσι, με αυτόν το τρόπο ξαναβρήκε και παντρεύτηκε τον αγαπημένο της.

*

Τα παιδιά μαζεύτηκαν όλα μαζί στον οντά και άρχισαν να παίζουν. Τα «κότσια» ήταν αγοριών παιχνίδι. Όταν τα Χριστούγεννα σφάζαμε τον χοίρο έκαναν τον πατσά από το κεφάλι και τα πόδια. Από τα θραστά πόδια ξεχωρίζουν τα κότσια και το «δοξάρι». Έκαναν ένα κύκλο, έβαζαν στην ίδια σειρά τα κότσια μέσα στον κύκλο και τα χτυπούσαν με το δοξάρι προσπαθώντας να τα βγάλουν έξω από τον κύκλο. Νικητής ήταν εκείνος που μάζευε τα περισσότερα κότσια. Τα κότσια που έπεφταν μέσα στον κύκλο τα έστηναν όρθια στο μέρος που έπεφταν, συνήθως λίγο πιο πίσω. Δεν τα ξαναβάζανε στην ίδια σειρά που ήταν αρχικά.

Το δοξάρι το παίζαμε και διαφορετικά. Το πετούσαμε ψηλά λέγοντας Βεζύρη ή Βασιλιά; Ο ένας παίχτης είχε το Βεζύρη, ο άλλος το Βασιλιά. Κέρδιζε εκείνος που η πλευρά του ήταν προς τα επάνω.

Την εποχή εκείνη υπήρχε πολύ ψείρα σε όλα τα χωριά. Οι γυναίκες όλες είχαν μακρυσά μαλλιά. Χτενίζονται με την χοντρή τη χτένα (έχει χοντρά αραιά δόντια) κι άμα ξεμπλέξουν καλά τα μαλλιά, γυρίζουν την άλλη άκρη της χτένας και χτενίζονται με την ψιλή. Αυτό, για να γίνουν ίσια τα μαλλιά και για να μαζέψει καλά τις ψείρες. Πριν αρχίσει να χτενίζεται η γυναίκα, βγάζει το μαντήλι από το κεφάλι της που είναι τετράγωνο, το απλώνει στην ποδιά της και χτενίζεται πάνω στο μαντήλι, που το τινάζουν στη φωτιά. Πλέκουν τις πλεξούδες, στο τελείωμα πλέκουν και ένα σχοινί μαζί, και την δένουν με αυτό. Διπλώνουν το μαντήλι στα δύο, γίνεται τρίγωνο και το δένουν στο κεφάλι. Την άλλη μέρα ξανά χτενίζονται. Το μαντήλι και πάλι γεμίζει ψείρες γιατί έσκασαν οι «κό-

ντες» (κόνιδες).

Η ψείρα είναι μεγάλος μπελάς διότι φάρμακα δεν υπάρχουν, ο χειμώνας είναι βαρύς και οι συνθήκες ζωής δύσκολες για καθαριότητα χωρίς νερό, χωρίς σαπούνι. Το νερό το κουβαλούν από το ρέμα με τα ζώα και οι ίδιες οι γυναίκες φορτωμένες με τα φτσέλια.

Σε ένα μπαλκόνι κάθεται μια γυναίκα και χτενίζεται. Γέμισε το μαντήλι που έχει στην ποδιά της με ψείρα, γι αυτό άρχισε ένα τραγούδι, για παρηγοριά ή από αγανάκτηση:

ΩΩΩ! μια ψείρα εδώ
μια ψείρα εκεί
μια ψείρα παραπέρα
Μου κάναν το κεφάλι μου
σαν τρύπα ταμπακέρα

ΤΑ ΦΩΤΑ

Ήρθαν τα Φώτα, άλλα ήθη και έθιμα, άλλα φαγητά. Όλα αυτά γίνονται με τάξη, με λεπτομέρεια, με αγάπη αλλά και προσοχή μην ξεχαστεί κάτι και δεν πάνε καλά οι δουλειές, τα σπαρτά, τα παντρολογήματα, να στεριώσει το νιόπαντρο ζευγάρι, να γεννηθούν πολλά γερά παιδιά. Αυτά είναι η χαρά και η ευτυχία τούτων εδώ των ανθρώπων. Ζουν με τις λεπτομέρειες της κάθε γιορτής που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά.

Κατά τις δέκα το πρωί, όταν απολνούσε η εκκλησία, μια γυναίκα πρωτάρα, πρωτόγεννη, και το μοναχοπαιδί της – αγόρι πρέπει να είναι – πηγαίνει με το άλογο και γεμίζει μια «φορτωσιάρα» νερό από τη βρύση. Παίρνει και ένα μεγάλο γανομένο καζάνι, βάζει το καζάνι κάτω, μέσα στο μεσοχώρι, το γεμίζει με το νερό που είχε φέρει από τη βρύση. Όλοι οι άλλοι χωριανοί φέρνουν τα εικονίσματα από την εκκλησία, από τα ζωκκλήσια και από τα θακούφκα και τα τοποθετούν γύρω από το καζάνι. Η κάθε νοικοκυρά παίρνει μαζί της από το σπίτι της μία κουλούρα, ένα «φτσέλι» με νερό, ένα άδειο κανάτι και ένα μάτσο που γίνεται από βριζάχυρο. Γύρω-γύρω του βάζουν κλωνιά βασιλικό που τα δένουν όλα μαζί με κόκκινη κλωστή. Μετά περιφέρουν τα εικονίσματα γύρω-γύρω από τα σπίτια, σε όλο το χωριό ψάλλοντας: «Κύριε ελέησον, Κύριε ελέησον». Όταν ρώτησα τη μπάμπω-Χρύσω, γιατί έφεραν τα εικονίσματα στην πλατεία του χωριού, εκείνη απάντησε:

- Γίνεται η βάφτιση παιδί μου. Βαπτίζεται ο Χριστός! Είναι τα Θεοφάνεια!

Οι χωριανοί ρίχνουν χρήματα σε ένα κακαβούλι. Αυτά είναι για τον παπά. Αφού τελείωσε η τελετή, γέμισαν τις κανάτες με αγιασμένο νερό από το καζάνι. Παίρνουν το φτσέλι, το αντίδωρο που είναι διαβασμένο, την κανάτα και το βριζαχυρένιο ματσάκι και πηγαίνουν στα σπίτια τους. Τρώνε· για τούτη τη μέρα έχουν ένα ιδιαίτερο φαί, κρέας με λάχανο, λίγα κορόμηλα, κόκκινο πιπέρι. Το κρέας αυτό είναι το στήθος από το χοιροσφάι, που το κρατούν ειδικά γι αυτή τη χρονιάρα μέρα των Φώτων. Λίγο από το αγιασμένο νερό βάζουν

στο εικονοστάσι για τις διάφορες αρρώστειες, για να είναι γεροί οι άνθρωποι, τα ζώα. Μετά από το φαγητό πηγαίνουν και ραντίζουν τα οπωροφόρα δέντρα με το βριζαχυρένιο ματσάκι. Από κάθε δέντρο που ραντίζεται κόβουν ένα κλωναράκι και το προσθέτουν στο ματσάκι. Από εκεί πηγαίνουν στα αμπέλια και στα χωράφια και τα ραντίζουν. Χώνουν μέσα στο κακάθι με το αγιασμένο νερό, το ματσάκι από το βρυζάχυρο, βασιλικό και κλωναράκια από τα οπωροφόρα δέντρα και ραντίζουν τα χωράφια για να καρποφορήσουν τα ίπουρα, να γίνει η σοδιά πλούσια, τα αμπέλια φορτωμένα σταφύλια, οι κήποι καρπεροί. Ακολουθούν όλες οι ονομαστικές γιορτές αραδιασμένες στη σειρά και περιμένουν να διαβεί ο Γενάρης, να γιορταστούν οι άγιες ημέρες, να γιορτάσουν και οι άνθρωποι άγιοι και θνητοί. Να φαν, να πουν και να γλεντήσουν ώσπου να μπει η Σαρακοστή. Ύστερα απ' το πολύ το φαγοπότι έρχεται η νηστεία, οι απόκριες.

ΑΠΟΚΡΗΕΣ

Πέρασε η κρεατινή και η τυρινή εβδομάδα της αποκριάς. Όλοι ετοιμάζονται για να μασκαρευτούν. Από το καλοκαίρι γεμίζουν ένα κιούπι με γιαούρτι που το ανοίγουν στις αποκριές. Για να μην πάρει αέρα ρίχνουν από πάνω λυωμένο ξύγκι, το καπακώνουν και σφραγίζεται με ζύμη και στάχτη. Την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς βγαίνουν στους δρόμους με χορούς και τραγούδια. Οι μασκαράδες, μεταμφιεσμένοι άνθρωποι, συγκεντρώνονται κάμποσοι μαζί και ξεχύνονται στους δρόμους, τραγουδούν, χορεύουν και πειράζουν τους περαστικούς και όσους στέκουν στην άκρη και τους χαζεύουν. Στο πρόσωπο φορούν προσωπίδες, άλλοι είναι βαμμένοι με κάρβουνα έτσι που μόνο τα μάτια και τα δόντια γυαλίζουν. Ντύνονται έτσι που να μην τους αναγνωρίζουν, παιδιά φορούν τα ρούχα της γιαγιάς, άντρες ντύνονται με γυναικεία ρούχα, γυναίκες και πολλοί άλλοι φορούν παράξενες αντρικές φορεσιές, φαρδιά παντελόνια, μακριά σκουτένια παλτά, παράξενοι συνδυασμοί, έτσι που να γίνουν αγνώριστοι και οπωσδήποτε κουδούνια στη μέση. Τα περνούν στο ζωνάρι και τα δένουν. Άλλοι κρατούν κουδούνια στα χέρια. Κουνούν τη μέση, κουδουνίζουν όλα τα κουδούνια μαζί και σκορπούν το γέλοιο και την ευθυμία γύρω τους. Όλοι γελούν, μασκαράδες και φρόνιμοι. Τραγουδούν τρέχοντας. Η θεία η Βλάχα θυμήθηκε ένα από τα τραγούδια που λένε στις αποκριές:

Στις τρανές μπρε μπρε μπρε
στις τρανές τις αποκριές
κάνουν γάμο και χαρές

Ένα άλλο τραγούδι που δείχνει πως τούτη την εποχή δεν κλωσούν οι κότες:

Στις τρανές τις αποκριές
έβαλα μια κλωσαριά
κι έβγαλε κι αυτή δυο πλια

- Αυτές τις μέρες κάνουν προξενιά, συνέχισε η θεία Βλάχα. Το όνομά της είναι Μαρούσιω. Μα όλοι εδώ την φωνάζουν Βλάχα γιατί ήρθε κοπέλλα από τα βλαχοχώρια και παντρεύτηκε το Γιάννη από το χωριό αυτό.

Οι μασκαράδες κρατούν κάρβουνα στα χέρια τους και μουτζουρώνουν τους γύρω, τους περαστικούς, όσους πέσουν στα χέρια τους.

- Εγώ, είπε ο Νάσιος, ένας από τους κουδουνάτους της παρέας, σαν είδε να περνάει η χαμηλοματούσα Μαλαματή, θέλω να πλανέψω τη μαυρομάτα αυτή και κοίταξε πονηρά την κόρη που περνά. Έτρεξαν παιδιά, μασκαρεμένοι να την αρπάξουν και στην παρέα να τη φέρουν. Εκείνη ξέφυγε ξεφωνίζοντας και όπου φύγει-φύγει. Ο Νάσιος φώναξε ξοπίσω της:

Πού θα μου πας
Μαυροματού, μαυροφρυδού
και καστανομαλλούσα
σαν είχες λίγα πείσματα
διπλά θα σ' αγαπούσα.

- Γι' αυτό σου τα κάνει τα πείσματα μπρε μασκαρά, φώναξε κάποιος από μακριά.

Έτσι αστειεύοντας, γελώντας, χορεύοντας, πηγαionoέρχονται στους δρόμους οι κουδουνάτοι και οι γύρω τηρούν και κάνουν χάζι, ξεχνούν για λίγο τις έγνοιες και τις βαρείες δουλειές που τους περιμένουν.

Ο αρκουδάρης με την αρκούδα γυρίζει στους δρόμους. Ο αρκουδάρης χτυπάει το νταϊρέ (ντέφι), τραγουδάει και η αρκούδα χορεύει. Όπως έλεγε η κυρά-Φροσύνα όταν της έλεγα «δεν μπορώ» εκείνη έλεγε «η αρκούδα μαθαίνει να χορεύει κι εσύ...».

Οι νοικοκυρές ετοιμάζουν το τραπέζι για τη μέρα αυτή. Μαζεύονται στα σπίτια οι συγγενείς, τρώνε, πίνουν, τραγουδούν και χορεύουν. Τα πειράγματα δεν λείπουν και από εδώ, γύρω από την τάβλα. Συνήθως σατυρίζουν τη γυναίκα. Λίγα από τα πειράγματα αυτά είναι:

Η κυρά μ' κρασί δεν πίνει
κι όπου το θρει δεν τ' αφήνει
Για να μη χαλάσ' χατήρι
πίνει και με μικρό ποτήρι
κι άμα τόβρει το βαρέλι
τότε πίνει όσο θέλει.

Ένας από την παρέα σηκώνεται από την τάβλα, στριμώχεται ανάμεσα στην κουνιάδα του και στην κουμπάρα του λέγοντας:

Σας παρακαλώ γυναίκες
να με βάλετε στη μέση
να φιλήσω όποιαν μ' αρέσει

Για τις τεμπέλες γυναίκες έχουν έτοιμο τραγούδι:

Τη Δευτέρα βάζει να πλύνει
και την Τρίτη τα στραγγίζει
Την Τετάρτη τα απλώνει,
και την Πεύτη τα μαζώνει

Άλλοτε περιλαβαίνουν κάποιον ανύπαντρο της παρέας. Το τραγούδι, τα γέλοια ακούγονται παντού, το γλέντι κορυφώνεται.

Έλα μωρ Νικολάκη
Να σε παντρέψουμε
Να σου δώσουμε καλή γυναίκα
Να σε νοικοκυρέψουμε

Ο ΦΑΝΟΣ

Το βράδυ μασκαράδες και όλοι οι χωριανοί μαζεύονται στο μεσοχώρι και ανάβουν το φανό. Ο φανός γίνεται από κέδρα που τα κόβουν τα σχολαρόπαιδα, βοηθούν και οι μεγάλοι. Τα παιδιά με ένα τσεκούρι κόβουν τα κέδρα και τα κοριτσάκια τα κουβαλούν στο χωριό. Ο Βασιλάκης λύγισε το κεδράκι καταγής, το πάτησε με το πόδι σήκωσε το τσεκούρι ψηλά και έμεινε έτσι όταν ένιωσε κάτι να σαλέβει κάτω από το πόδι του. Τα κορίτσια που είδαν πως είναι ένα φίδι κουλουριασμένο στη ρίζα του κέδρου τσίριξαν τρομαγμένα και έτρεξαν αλάργα. Ο Βασίλης πήρε το πόδι του από τον κέδρο, τα κλωνιά του πετάχτηκαν προς τα επάνω, κατέβασε το τσεκούρι στη γη κι ακούμπησε στο στυλιάρι λέγοντας ήρεμα.

- Μωρέ κορίτσια, τι τρέχετε και φωνάζετε έτσι; Το φίδι είναι μουδιασμένο από το κρύο, δεν μπορεί, να τρέξει, δεν δαγκώνει κι εσείς παραλίγο να φτάσετε στις βίγλες (ένα βουνό απέναντι από το χωριό κανά μισάωρο με τα πόδια).

Ένας μεγάλος σωρός από κέδρα στη μέση της πλατείας και άλ-

λοι μικρότεροι σωροί με κέδρα εδώ κι εκεί γύρω από την πλατεία. Όλοι λοιπόν είναι εδώ και καρτερούν να ανάψουν το μεγάλο φανό. Μόλις τον άναψαν οι φλόγες ξεπήδησαν προς τον ουρανό δυο-τρία μπόια ψηλά. Όλοι γύρω από το φανό πιάστηκαν χέρι-χέρι και χορεύουν και τραγουδούν. Τη μέρα αυτή δεν παίζουν οργανοπαίχτες, μόνοι τους τραγουδούν και χορεύουν. Το γλέντι έρχεται στο αποκορύφωμα. Όταν οι φλόγες ελλατωθούν κάπως, οι παλληκαράδες πεδούν πάνω από τη φωτιά. Μετά ρίχνουν κι άλλα κέδρα και ο φανός ξαναφουντώνει. Αργά τη νύχτα όταν σώνονται τα κέδρα, η φωτιά σιγά-σιγά μικραίνει, τότε όλοι περνούν πάνω από τη φωτιά, που λέγαμε και πιο πριν για να καεί το κακό... να διώξουν τους διαβόλους, για να είναι γεροί οι άνθρωποι και να μην αρρωσταίνουν.

Το απόγευμα της Καθαρής Δευτέρας αρχίζει η Σαρακοστή. Αρχίζει η νηστεία. Νηστεύει ο κόσμος εδώ, δεν αστειεύονται. Κι εδώ κρατούν τα ήθη και έθιμα με ευλάβεια, με σεβασμό, με πίστη. Τη μεγάλη εβδομάδα και ειδικά τη Μεγάλη Τετάρτη και τη Μεγάλη Παρασκευή, οι μεγάλες γυναίκες δεν τρώνε ούτε λάδι. Άλλες δεν τρώνε τίποτα όλη μέρα κι όταν πέσει ο ήλιος τρώνε παπάρα με νερό και λίγο ξύδι. Η μπάμπω-Χρύσω παραπονιόταν από πονόκοιλους. Σιγά-σιγά έγιναν αφόρητοι, έκανε τα γιατροσόφια της: βραστικό από απηφιά, το ήπιε και είδε κάποια καλύτερηψη. Μετά το Πάσχα οι πόνοι δυνάμωσαν και τίποτα πια δεν την βοηθούσε. Ο γυιός της την πήγε στο Γρεβενό, στο γιατρό. Όταν τη ρώτησε από τι πάσχει, εκείνη είπε:

- Σφάγια έχω γιατρέ, σφάγια δυνατά, αβάσταχτοι πόνοι στην κοιλιά. Όταν ο γιατρός την εξήτασε, της είπε πως αδυνάτισε πολύ κι οι πόνοι είναι αποτέλεσμα της μεγάλης νηστείας που έκανε:

- Έμειναν τα εντόσθια χωρίς λίπος. Τα έντερα είναι γυμνά. Η «σκέπη» που καλύπτει τα εντόσθια δεν έχει λίπος καθόλου, τα νεύρα και οι φλέβες είναι γυμνά. Έφυγαν, η μπάμπω καθάλα στο άλογο, ακολουθούσε το άλογο που ήταν καθάλα ο γυιός της, μα δεν έφευγε από το νου της η διάγνωση του γιατρού και είπε:

- Ω Βαγγέλη, και πώς το είδε ο γιατρός αυτό;

- Γιατρός είναι αυτός, απάντησε εκείνος, πανεπιστήμια τελείωσε, ε πώς! Εσύ πάντως πρέπει να φας να παχύνεις για να γίνεις καλά, δεν μπορώ να σ' ακούω να βογγάς. Δεν είπε λέξη η μπάμπω, μα αφού το λέει και ο Βαγγέλης έτσι πρέπει να είναι, σκέφτηκε και πήρε την απόφαση να τρώει καλύτερα.

Η μπάμπω-Χρύσω όπως και όλες οι γυναίκες, έχουν σταυρό στο μέτωπο. Τώρα που είναι καθάλα και ο ήλιος αντίκρια φαίνεται πιο

μεγάλος. Τον σταυρό τον κάνουν με μικρά τρυπήματα. Παίρνουν μια βελόνα και τρυπούν το μέτωπο αρχίζοντας από τη ρίζα της μύτης προς τα επάνω και από το ένα φρύδι ως το άλλο. Αφού κάνουν ένα σταυρό με τρυπήματα βελόνας, τον ποτίζουν με μελάνι, το μελάνι απλώνεται ομοιόμορφα. Όταν κλείσει η πληγή με τον καιρό, κλείνεται έτσι μέσα της το μελάνι. Ο σταυρός μένει άσθητος για όλη τη ζωή. Μ' αυτόν τον τρόπο δείχνουν την πίστη τους στο σταυρό.

Η ΞΥΛΟΦΩΤΙΑ

Την ξυλοφωτιά την ανάβουν μόνο όταν αρχίζει κάποια επιδημία. Η μαγική δύναμη της φωτιάς είναι ένα πανάρχαιο έθιμο, κι' υπήρχε πολύ βαθειά πίστη σ' αυτήν. Η φωτιά όλα τα καίει, αλλά και όλα τα καθαρίζει.

Ο κόσμος τότε πίστευε στο θαύμα της φωτιάς, λέει η μπάμπω. Δεν πήγαιναν στους γιατρούς όχι μόνο γιατί δεν είχαν να πληρώσουν, αλλά και γιατί δεν πίστευαν σ' αυτούς. Έτσι άναβαν την ξυλοφωτιά και περνούσαν όλοι από πάνω της για να αποκαθαριστούν, για να μην κολλήσουν την αρρώστεια που σέρνονταν, για να αποφύγουν τη μόλυνση ή και να νικήσουν την επιδημία.

Πίστευαν πως η φωτιά καίει τα πάντα, καίει το κακό πνεύμα που πλανάται γύρω - τριγύρω όπως η πανούκλα ή η γρίπη που θέριζε τους ανθρώπους σαν το δρεπάνι τα στάχια. Για να γλιτώσουν από αυτήν την συμφορά άναβαν την ξυλοφωτιά με τα πρώτα κρούσματα της επιδημίας.

Γι' αυτό γίνεται προετοιμασία πολύ πιο πριν «για κάθε ενδεχόμενο». Έκοβαν κάρποσα ξύλα από πεύκο, τα έβαζαν στον «Αειδίμο» (το ιερό του ναού), έτσι ώστε να διαβαστούν για σαράντα μέρες. Όταν έρχονταν το κακό, όταν έβλεπαν τον κίνδυνο μιας αρρώστειας έπαιρναν τα ξύλα αυτά και άναβαν την ξυλοφωτιά. Τη νύχτα προτού λαλήσουν τ' αρνίθια πήγαιναν σε ένα απόμακρο μέρος τρεις άντρες κρυφά, να μην τους δει κανείς. Πήγαιναν σε απόμακρο μέρος που να μην περνάει κόσμος συχνά, μέσα σε μια ρεματιά.

Εκεί οι άντρες έφτιαχναν μια «γουμάρα», δηλαδή κάρφωναν μερικά ξύλα χάρω στο χώμα για να μένουν ακίνητα. Έπειτα έβαζαν ένα μακρύ ξύλο πάνω στη «γουμάρα». Το σταύρωναν με τα καρφωμένα ξύλα. Δυό άτομα πιάνουν από μια άκρη και τραβούν μια ο ένας μια ο άλλος, το μακρύ ξύλο σα να πριονίζουν. Με την τριβή αυτή πετιούνται σπίθες. Ένας άλλος κρατούσε την ίσκνα κοντά στην τριβή των ξύλων, από τις σπίθες παίρνει φωτιά η ίσκνα. Την αναμμένη ίσκνα έχωναν σε ξερά κλωναράκια από κέδρα και ανάβει τη φωτιά.

Γίνονταν όλα αυτά με κάθε λεπτομέρεια, τελετουργικά για να

κάνει το θαύμα η φωτιά, να κάψει και να σταματήσει την επιδημία. Διότι αλλιώς μπορούσαν να πάρουν ένα αναμμένο δαβλί από το τζάκι τους και να ανάψουν την ξυλοφωτιά. Αμ' δεν τόκαναν γιατί δεν θα 'πιανε.

Μόλις άναβε η φωτιά ειδοποιούν τους χωριανούς. Τότε ξεκινούσαν όλοι και τραβούσαν για το μέρος που ήταν αναμμένη η ξυλοφωτιά με τα παιδιά στην αγκαλιά, με τα ζωντανά που τα τραβούσαν από το σχοινί, τα γουρούνια, τα γελάδια, τα πρόβατα, από το καπίστρι τα άλογα και τα γαϊδούρια. Όλοι σε βουβή πορεία με τη σειρά δρασκελούν πάνω από τη φωτιά και η πανούκλα, η αρρώστεια χάνονταν, καίγονταν το κακό. Έτσι δεν αρρώσταιναν οι άνθρωποι ούτε τα ζώα.

Αυτή όλη η συνήθεια φαίνεται πιθανό να είναι προχριστιανική, ακόμα από την ειδωλολατρική εποχή του λαού μας, ίσως και από πιο παλιά ακόμα.

Η ίσκνα

Η ίσκνα ήταν απαραίτητη σε κάθε σπίτι για να ανάθουν την ξυλοφωτιά από την τριβή των ξύλων, να ανάθουν φωτιά στο τζάκι, να ανάθουν το τσιγάρο με τις τσακμακόπετρες. Πιάναν με το αριστερό χέρι την τσακμακόπετρα με την ίσκνα μαζί και με μια άλλη τσακμακόπετρα που την κρατούσαν στο δεξί χέρι τη χτυπούν και η ίσκνα παίρνει φωτιά από τις σπιθες.

Η ίσκνα είναι σαν μανιτάρι πάνω στον κορμό του δέντρου. Παίρνουν αυτό το μανιτάρι και το επεξεργάζονται, το χτυπούν πολύ ώσπου να μαλακώσει. Έπειτα το βάζουν μέσα στη στάχτη επί ένα - δυο μήνες. Έτσι «θράζει» η ίσκνα και μαλακώνει περισσότερο. Την ξεκιλιδίζουν ίνα - ίνα και παίρνει εύκολα φωτιά.

Ο Φανός γίνεται την Κυριακή πριν την Καθαρά Δευτέρα με την αρχή της Αποκρηάς. Τις περισσότερες φορές κάνει ακόμα κρύο αυτή τη μέρα. Γι' αυτό ανάθουν τη φωτιά για να ζεσταθούν διότι ο φανός γίνεται στην πλατεία του χωριού, η φωτιά ζεσταίνει και φωτίζει γύρω. Όταν κοπάσει η φωτιά πηδούν από πάνω για να δείξουν τη λεβεντιά τους και γιατί η φωτιά θα γιάνει όλες τις αρρώστειες.

Πιστεύω πως ο φανός έχει την ίδια μαγική δύναμη σαν την ξυλοφωτιά. Μόνο που εδώ είναι γλέντι χαρούμενο γύρω από το φανό, μια γιορτή. Αλλά ας το πάρουμε από την αρχή. Κανα-δυο βδομάδες πριν το φανό που γίνεται την Καθαρά Δευτέρα, τα σχολιαρόπουλα

κόβουν κέδρα και τα κουβαλούν στο μεσοχώρι. Φέρνουν πολλά κέδρα, από αυτά κάνουν ένα μεγάλο σωρό στη μέση της πλατείας. Το βράδυ όταν ανάβουν το φανό πηγαίνουν όλοι από το χωριό. Αναψαν το φανό και τα κέδρα πήραν αμέσως φωτιά. Οι γλώσσες της φωτιάς ξεπήδησαν προς τα επάνω. Μια τεράστια φλόγα που ανεβαίνει μέτρα ψηλά και φαντάζει παραμυθένια στο σκοτάδι της νύχτας. Οι χωριανοί πιασμένοι χέρι-χέρι χορεύουν γύρω από τη φωτιά. Άλλοι έξω από το χορό πηδούν πέρα-δώθε. Χορεύουν όλοι μαζί και τραγουδούν οι ίδιοι, δεν φέρνουν όργανα τη μέρα τούτη. Μερικοί πέταξαν κάμποσα κέδρα ακόμα στο φανό και η φωτιά ξαναφούντωσε, οι φλόγες χοροπηδούν Έτσι χαρούμενοι, σε έκσταση, τραγουδούν και χορεύουν ως αργά τα μεσάνυχτα.

Τώρα άρχισαν ένα χορό με βαρεία, μεγάλα και αργά βήματα. Αστειεύονται και πειράζονται μεταξύ τους, και δώστου να χορεύουν γύρω από τη φωτιά. Ο πρώτος που σέρνει το χορό είναι ο γερο-Κολούσιος. Λύγισε τα γόνατα μισοκαθιστά και με μεγάλα βαρεία βήματα προχωρούσε. Η κυρά Ματίτσα είπε να τον πειράξει:

– ΜπαρμπαΚολούσιο συγγάηκες και χορεύεις «κατσιαρωτά»;

Ο γέροντας συνέχισε το χορό και της λέει χωρίς να την κοιτάξει:

– Έτσι φεύγουν οι ψύλλοι και οι κοργοί Μαλαματιώ!

Αυτός ο χορός χορεύονταν με τον ίδιο τρόπο από πάππου προς πάππου. Το ΄ξερε η Ματίτσα μα να τον πειράξει ήθελε.

– Γεια σου μπαρμπαΚολούσιο, είσαι λεβεντιά, φώναζαν τα παλληκάρια που στέκονταν και τον καμάρωναν

Τώρα που η φωτιά κόπασε και δεν ξεπερνάει τα δυο μέτρα, τα παλληκάρια πέρνουν από μακριά φόρα και πηδούν πάνω από τον φανό, άλλοι πέφτουν κάτω, άλλοι μένουν όρθιοι και γελούν όλοι μαζί.

Αργότερα που η φωτιά χαμήλωσε περισσότερο πηδούσαν όλοι, μικροί-μεγάλοι, νέοι και γέροι. Όλοι πηδούν πάνω από τη φωτιά κάμποσες φορές.

Το ότι πηδούν πάνω από τη φωτιά υποθέτω πως ο φανός δεν είναι μόνο μια απλή αποκριάτικη γιορτή, αλλά είναι κάτι βαθύτερο, αποδίδουν και κάποιες άλλες ικανότητες στη φωτιά. Πηδάει πάνω από τη φωτιά για να έχει καλή υγεία, έτσι για το καλό. Να με κάψει η φωτιά αν λέω ψέματα, ακούς να λένε. Έχει καθαρτήριο χαρακτήρα η φωτιά για τον κόσμο. Και πάλι το κέφι φούντωσε, όλοι γελούν, τρέχουν, και χορεύουν γύρω από τη φωτιά.

Ο φανός γίνεται τον καιρό που τελειώνουν οι γιορτές του χειμώνα. Τώρα που έφαγαν τα χοιροσφάγια, τις πίττες, τα γλυκά,

ήπιαν τα κρασιά, τη ρακή. Τώρα που τελειώνει ο χειμώνας κι αρχίζει η άνοιξη αρχίζει η Σαρακοστή, η νηστεία για την κάθαρση, καρτερώντας τη Λαμπρή.

Τα λέω όλα αυτά διότι εδώ δεν κάνουν φανό ούτε των Φώτων, ούτε τ' Αη-Γιαννιού του Φανιστή τον Ιούνιο. Γίνεται τον Μάρτη τον παλουκοκάφτη τώρα που εδώ στη Δ. Μακεδονία τσούζει τις περισσότερες φορές ακόμα το κρύο. Είναι η τελευταία γιορτή πριν τη Σαρακοστή. Και στο τζάκι ανάβει η φωτιά όλο το βράδυ. Συντηρούν τη φωτιά όλο το βράδυ, χώνοντας ένα αναμμένο δαυλί στη χόβολη. Αυτό το δαβλί σιγοκαίει, το έχουν για προσάναμα.

Δηλαδή, τη φωτιά τη συντηρούν, την έχουν για να ζεσταθούν, να μαγειρέψουν, αλλά και για να διώξουν το κακό, την κακιά αρρώστεια που «μαζεύει» ομαδικά τον κόσμο αν δεν κάνουν την ξυλοφωτιά. Ο άνθρωπος δίνει μια λατρεία στη δύναμη της φωτιάς. Ίσως μεγαλύτερη κι απ' αυτήν την ανακάλυψη του αιώνα μας, την κατάκτηση του σύμπαντος, με τα διαστημόπλοια και τους ήρωες που περιφέρονται στο διάστημα μέσα κι έξω από το σπούτνικ.

Ο Αρχάνθρωπος των Πετραλώνων Χαλκιδικής, ο άνθρωπος δηλαδή των σηλαιών, είναι ένας από τους ήρωες που ανακάλυψε και συντήρησε τη φωτιά, διότι με τη βοήθειά της επέζησε, πάλεψε τους παγετώνες, στέγνωνσε και ζέστανε το κορμί του όταν στο κυνήγι έρχονταν οι θύελλες. Στη φωτιά έψησε το κρέας και απαλλάχτηκε από τις γαστρεντερικές μολύνσεις. Μεγάλωσε τη διάρκεια της ζωής από 18 χρόνια που ζούσαν τότε οι πρώτοι άνθρωποι των σηλαιών κατά μέσο όρο, στα 25, στα 30 και ξεπέρασε σήμερα τα 70 χρόνια.

Αυτοί ήταν οι μεγαλύτεροι ήρωες που άντεξαν στις κακουχίες, στις αρρώστιες, στο χρόνο, για να βγει το ανθρώπινο γένος όπως το ξέρουμε σήμερα.

Ο σημερινός άνθρωπος που έχει όλες τις ανέσεις, τα φάρμακα, τους γιατρούς δεν συμβάλλει πλέον το ίδιο στην διατήρηση του είδους του και με την υπερβολή τείνει προς την καταστροφή του.

Ο ΑΡΓΑΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΟΧΕΙΡΑ

Αργαλειό έχουν όλα τα σπίτια. Όλες οι γυναίκες υφαίνουν. Τα κορίτσια από μικρά μαθαίνουν την τέχνη που περνάει από γενειά σε γενειά. Κάθονται στον αργαλειό με τις ώρες και χρειάζονται εβδομάδες και μήνες να τελειώσει το στημόνι που έχουν «ιδιάσει» ώσπου να ολοκληρωθεί το υφαντό. Η γυναίκα που έχει ωραία και πολλά υφαντά είναι νοικοκυρά και προκομένη. Το ωραίο θα το θαυμάσουν όλοι στο χωριό. Θα το παινέσουν, θα το κουβεντιάσουν όταν δουν το όμορφο υφαντό απλωμένο στο μπαλκόνι. Τα κορίτσια από πολύ μικρά αρχίζουν το κέντημα και το πλέξιμο. Αργότερα όταν τα ποδαράκια φτάσουν στις «πατήθρες» κάθονται και στον αργαλειό. Όταν πρωτοπιάσει η μικρή θελόνης και κλωστή να πλέξει, κάνει μια στενή καναδού δάχτυλα φάρδος κορδέλα και καμιά πιθαμή μάκρος. Έπειτα πάει στο ποτάμι και το πετάει μέσα στο νερό λέγοντας φωναχτά: «Όπως τρέχει το νερό γρήγορα στο ποτάμι, έτσι να πλέκουν τα χέρια μου». Κανείς δεν της το λέει να το κάνει. Το ίδιο το κορίτσακι το ξέρει αυτό και το κάνει γιατί εάν δεν είναι γρήγορη, εκείνη και η οικογένειά της δεν θα έχουν «τσεράπια» στα πόδια τους. Είναι βιώματα που περνούν από τη γιαγιά στην κόρη και στην εγγονή.

Τα κορίτσια υφαίνουν τα προικιά τους κάνοντας ονειρεμένα κεντήματα στον αργαλειό. Μαζί πλάθουν και τα όνειρά τους. Υφαίνει η κοπελλιά και σκέφτεται τον καλό της. Γι' αυτό προσπαθεί να της αρέσει της ίδιας, μα πιο πολύ στον αγαπημένο της που με αυτά θα ανοίξουν το καινούργιο σπιτικό, το δικό τους σπίτι.

Η μια κεντάει τον ουρανό
και η άλλη το φεγγάρι
κι η τρίτη η μικρότερη
κεντάει το μαξιλάρι...

λέει το λαϊκό τραγούδι θαυμάζοντας τη νεαρά μαζί με τα χειροτεχνήματά της. Τα προικιά είναι μια συμβολή στο καινούργιο νοικοκυριό. Φτιάχνει όλα της τα ρούχα και τα στρωσίδια. Δεν δίνουν, βιος για προίκα. Τα χωράφια και τα ζώα μένουν στα αγόρια. Πολλές

φορές έχει την ευχαρίστηση να δώσει ο γονιός στην κόρη χωράφια ή ζώα ή και χρήματα όταν στέκει καλά οικονομικά. Καμιά φορά ο γαμπρός με τους γονείς του απαιτούν προίκα. Τότε τα πράγματα δυσκολεύουν την υπόθεση. Υποχωρούν οι γονείς της κοπέλλας και δίνουν προίκα ή χαλάει το προξενιό. Μα χωρίς προίκα, δηλαδή τα απαραίτητα ρούχα της και τα στρωσίδια της, που θα τα κάνει με τα ίδια της τα χέρια, καμιά κοπέλλα δεν παντρεύεται. Είναι ευχαρίστηση της νέας να υφάνει, να πλέξει, να κεντήσει, καμάρι και καύχημα της μάνας για την προκομμένη κόρη.

Αργαλειός

Έτσι συμβάλει η κοπέλλα με τα προικιά της και παντρεμένη αργότερα με τα υφαντά της στα οικονομικά του σπιτιού. Κάνει το σπιτικό της χαρούμενο, ευχάριστο. Όλα τα κάνουν με τα χρυσά τους χέρια, τίποτα δεν αγοράζουν και γίνονται με κέφι και χαρά. Το κάθε σπίτι έχει τον πατροπαράδοτο αργαλειό. Με αυτόν κάνουν τις όμορφες φούστες μπλε με άσπρες ή κίτρινες ρίγες, σωστά ταιριασμένες, καμιά φορά βάζουν και λίγες σειρές θαμβακόνημα στη φούστα. Από αυτό της φούστας το υφαντό θα κάνουν και την ποδιά να είναι ίδια με την φούστα. Οι μερακλούδες την υφαντή ποδιά θα την κεντήσουν ύστερα στο χέρι να γίνει ξεχωριστή σε ομορφιά και χάρη. Γι'

αυτό είναι πολυτραγουδισμένη η ποδιά:

Στην κεντημένη σου ποδιά μωρέ θλάχα
Μώρε θλάχα μ' θλαχοπούλα κι αρθανιτοπούλα
ποιος σου την κεντάει την ποδιά μωρέ θλάχα
Μωρέ θλάχα μ' θλαχοπούλα κι αρθανιτοπούλα
Ρίξε νερό στην πόρτα σου μωρέ θλάχα μ'
Για να 'ρθω να γλυστρίσω να 'ρθώ να σε φιλήσω

Άλλοτε την ποδιά την κεντούν κάνοντας φεστόνι γύρω - γύρω. Τις φούστες τις κάνουν συνήθως με σκούρα χρώματα. Είναι ευγενικά τα σκούρα, λένε οι μεγάλες. Τα παρδαλά είναι γύφτικα.

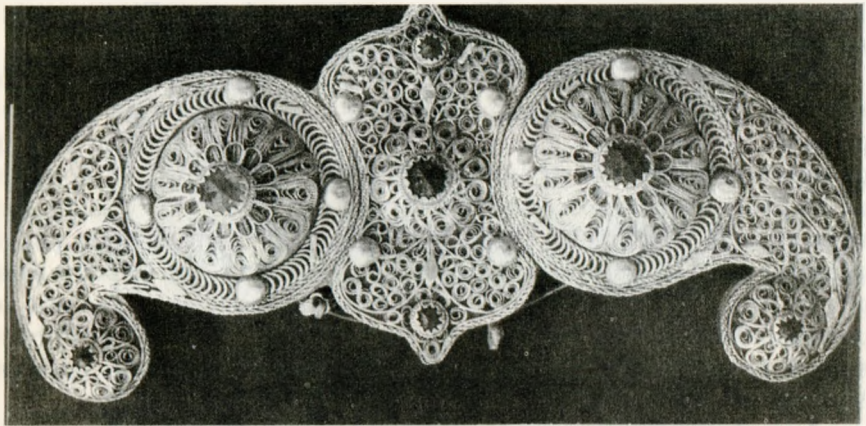
Στα σκούρα χρώματα περνούν ανοιχτόχρωμες λεπτές ρίγες. Τα κορίτσια φορούν ανοιχτόχρωμες φούστες, π.χ. κίτρινη με γαλάζιες ρίγες θα την φορέσει το κοριτσάκι και η κοπέλλα. Η φούστα γίνεται με στενό μπούστο και με μπόλικες πιέτες. Κουμπώνει με κουμπιά ως τη μέση με σκίσιμο κάπου μια «φούρκα»* κάτω από τη μέση. Αυτό το σκίσιμο καλύπτεται με μια πιέτα. Αυτό το άνοιγμα είναι για να φοριέται εύκολα η φούστα. Οι μεγάλες γυναίκες, δεν φορούν εσώρουχα, έτσι όπως στέκονται σε κάποιο απόμακρο μέρος πίσω από το μαγειριό βάζει το χέρι μέσα από το άνοιγμα της φούστας την απομακρύνει λιγάκι για να μην πιτσιλιστεί, κασιαρώνει λιγάκι (ανοίγει λίγο τα πόδια) κι έτσι όρθια κατουράει.

Από αδίμτο κάνουν τα περίφημα «ιλέκια» (σιγγούνι). Το ραμμένο ιλέκι από μαύρο αδίμτο με στενό μπούστο και λαγγιόλια (πιέτες) πίσω στην πλάτη, από τη μέση και κάτω. Το ιλέκι είναι μια πιθαμή πιο κοντό από τη φούστα για να φαίνεται η φράντζα που ράβουν μια παλάμη πάνω από τον ποδόγυρο της φούστας. Η φράντζα είναι μαύρη, δυο δάχτυλα περίπου φάρδος. Έπειτα ραμμένο το ιλέκι το περνούν με κόκκινο σιρίτι μισό πόντο φάρδος. Το ράβουν γύρω - γύρω στον ποδόγυρο, ανεβαίνει μπρος εκεί που ενώνονται τα δυο μπροστινά φύλλα και γύρω από το λαιμό βάζουν κόκκινο σιρίτι. Γύρω από το λαιμό είναι πιο φαρδύ το σιρίτι έως δύο πόντους. Όλο το μπούστο κεντιέται με σιρίτι κόκκινο. Με αυτό κάνουν διάφορα σχέδια. Στη μέση μπαίνει η ζώνη, η οποία θηληκώνει με τις πόρπες, απλές ή ασημένιες με γιαννιώτικο σκάλισμα και με πέτρες κόκκινες, μπλε, πράσινες. Το ίδιο σχέδιο με τις πόρπες έχουν και τα σκουλαρίκια, βαρειά που σκίζουν με τον καιρό το αυτί, γι' αυτό ανοίγουν τρύπα παρέκια.

* φούρκα= Μέτρο μήκους: το άνοιγμα από την άκρη του δείκτη ως την άκρη του αντίχειρα

Πάνω από το ιλέκι φορούν την ποδιά με στενή ζώνη για να φαίνονται οι πόρπες.

Από αδίμητο κάνουν τα πανταλόνια, τα χολέβια, το καλό ταλαγάνι, από ρούντο μακρύ προβατίσιο μαλλί. Το καθημερινό ταλαγάνι το κάνουν από προβατίσιο και γιδόμαλλο μαζί. Γίνεται γερό, ζεστό και αδιάβροχο διότι στο γιδόμαλλο γλιστράει η βροχή, δεν την αφήνει να περάσει μέσα. Γι' αυτό από γιδόμαλλο κάνουν και την κάπα του τσοπάνη.

Πόρπη

Η υφάντρα θα υφάνει τα καλοδουλεμένα κρουστά κελίμια με όμορφα σχέδια και απίθανα χρώματα που στρώνουν τον οντά από άκρη σ' άκρη. Συνήθως τα κελίμια τα κάνουν με δυο χρώματα, δηλαδή στο υφάδι βάζουν λευκό μαλλί με σκούρο κόκκινο, μπλε με άσπρο, έτσι που να εμφανίζεται το σχέδιο καλά.

Στα κεντήδια της χρησιμοποιεί δυνατά χρώματα, τα παίρνει από την ίδια τη φύση όπως το κόκκινο της παπαρούνας, το άσπρο της μαργαρίτας, το βισσυνί, το τριανταφυλλί, οπωσδήποτε το μπλε σε όλες τις αποχρώσεις, το λουλακί, το βασιλικό χρώμα, το πράσινο, το καφέ, το κίτρινο, το βαλανιδί. Αυτά είναι τα κυριότερα χρώματα που κεντάει στο χέρι ή στον αργαλειό. Η ίδια βάφει τα νήματα με φυτικά χρώματα. Τα σκούρα όπως το καφέ, το λουλακί, το βαλανιδί τα βάζει στα στρωσίδια της καθημερινής χρήσης. Με τα δυνατά

χρώματα κεντάει τα μαξιλάρια, τα κελίμια. Τα αγριολούλουδα του κάμπου τα αραδιάζει με βελόνα και κλωστή στο πανί και στο υφαντό. Όλα τα καμώματα της φύσης τα κεντάει με αγάπη και δεξιοτεχνία.

Τις μαξιλαροθήκες τις κάνει με ωραία γεωμετρικά σχέδια ή τριαντάφυλλα κόκκινα σε μαύρο κάμπο με καλοδουλεμένο λεπτό νήμα. Χαίρεσαι να βλέπεις αυτά τα υφαντά κάτω στο πάτωμα και τα μαξιλάρια αραδιασμένα γύρω - γύρω στον οντά, πάνω στο κελίμι που ακουμπούν στον τοίχο. Οι καλεσμένοι και οι ακάλεστοι, όλοι όσοι έρχονται να χαιρετίσουν αυτόν που γιορτάζει, αφού βγάλει πρώτα τα παπούτσια έξω από τον οντά, θα καθήσει πάνω στο κελίμι και θα ακουμπήσει την πλάτη και το κεφάλι στο μαξιλάρι.

Στον αργαλειό κάνουν και τις βελέντζες με φλόκο για σκέπασμα μόνο. Τις στείρες βελέντζες δίχως φλόκο. Αυτές είναι για σκέπασμα και για στρώμα. Τα σαϊσματα που γίνονται από γιδόμαλλο είναι μόνο για στρώσιμο. Όλα αυτά δεν τα χτυπούν πολύ στον αργαλειό, διότι τα στέλνουν στην ντριστελά (νεροτριβή) και γίνονται χοντρά, αφράτα. Δεν χρησιμοποιούν σεντόνια, ούτε αλλάζουν τα ρούχα τους. Με τα ρούχα που είναι όλη μέρα, πλαγιάζουν στα ζεστά στρωσίδια στρωματσάδα κάτω όλα τα παιδιά, το ένα δίπλα στο άλλο και κοιμούνται. Σαν παλιώσουν τα στρωσίδια κόβουν ένα κομμάτι από αυτά και κάνουν τα «τσόλια» που τα χρησιμοποιούν για να σκουπίζουν τα πόδια τους, στην είσοδο του σπιτιού.

Στον αργαλειό κάνουν επίσης τον τουρβά, το δισάκι, το αλογοτάι που βάζουν μέσα σ' αυτό κριθάρι ή βρίζα. Το κρεμούν στο κεφάλι του αλόγου, πάνω από τ' αφτιά βάζοντας μέσα τη μουτσούνα του κι εκείνο τρώει λαίμαργα. Μα σαν τελειώσει το περιεχόμενο κουνάει - κουνάει το κεφάλι μαζί και το αλογοτάι για να μαζευτούν όλα τα σπειριά μαζί, και να τα φάει.

Βέβαια όλα αυτά τα υφαντά γίνονται με πολύ κόπο, πολύωρη δουλειά. Είναι βαρεία δουλειά και κλείνεται μέσα στο σπίτι της ή καλύτερα στο κατώι της, η γυναίκα για να κάνει τα αριστουργήματα αυτά. Ενώ το κέντημα ή όταν γνέθουν με τη ρόκα το νήμα, το υφάδι και το στημόνι, δεν κλείνονται μέσα, μπορούν να πάρουν το κέντημα ή τη ρόκα και να παν στη γειτονιά στη φιλενάδα. Ας μας μιλήσει καλύτερα το τραγούδι:

Το κέντημα είναι γλέντημα
κι η ρόκα είναι σιριάνι
κι ο έρημος ο αργαλειός

είναι σκλαβιά μεγάλη

Κεντάει η κοπέλλα τα προικιά από το μαντήλι που θα καμαρώσει νύφη ως το τζακόπανο το καλοκαιρινό, τις κουρτινίτσες και το τραπεζομάντηλο. Το χειμωνιάτικο τζακόπανο γίνεται από μάλλινο υφαντό στον αργαλειό. Το καλοκαιρινό από βαμβακερό υφαντό στον αργαλειό, έπειτα κεντιέται με θελόνα και κλωστή στο χέρι.

Θέλει υπομονή, μεράκι και πείρα για να βγει το υφαντό καλό. Με φαντασία συνδυάζει σχέδια και χρώματα. Τα σχέδια είναι παραδοσιακά ή αυτοσχέδια εκείνης της στιγμής. Τα χρώματα τα παίρνει από την ίδια τη φύση, δυνατά, ζωντανά, εντυπωσιακά, που τόσο τη θαυμάζει. Υφαίνει ακούραστα όλα τα εργόχειρα και αραδιάζει το υφαντό, τις οργιές, κάτω από τον αργαλειό δίπλα στα πόδια της.

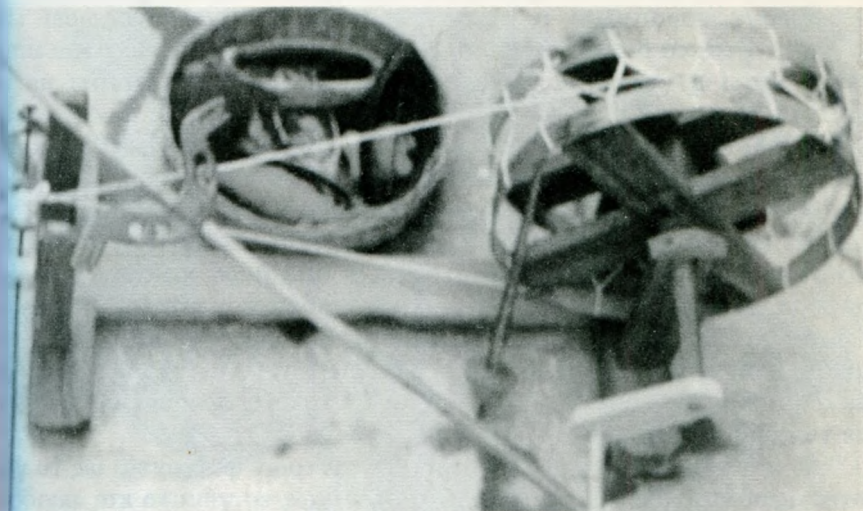
Εκτός από τα χρώματα και τα διάφορα σχέδια, η γυναίκα υφαίνει στον αργαλειό τα δέντρα, τα λουλούδια, αλλά και τα πουλιά. Τον περήφανο αετό, το παγώνι, το τρυγόνι, τον πετεινό, το λιοντάρι, τη λαφίνα. Τον κυνηγό, τον καθαλάρη, τον βοσκό και τη βοσκοπούλα με τη ρόκα της, την Γκόλφω. Με όλα αυτά τα τελευταία θέματα κάνουν μπάντες για τον τοίχο. Κάνει τα εργόχειρα για να ευχαριστηθεί το ωραίο, το δημιούργημά της. Μα και από ανάγκη, συμβάλλοντας στην οικονομία του σπιτιού. Με κέφι, με μεράκι, σμίγει τα νήματα, το στημόνι και το υφάδι.

Η γυναίκα κλεισμένη στο σπίτι καθηλωμένη στον αργαλειό νιώθει την ανάγκη να τραγουδήσει χτυπώντας το χτένι, πατώντας μια τη μια, μια την άλλη πατήθρα, ανεβαίνουν τα μιτάρια και χωρίζει το στημόνι στα δυο, ανοίγει το «στόμα» για να περάσει σβέλτα η σαΐτα και να ξαναχτυπήσει το χτένι. Βρόντησε ο αργαλειός κι ακούγεται ένα δροσερό κοριτσιίστικο τραγούδι. Κοντοστέκεσαι στο άνοιγμα της πόρτας και καμαρώνεις την υφάντρα που σβέλτα, με χάρη πετάει τη σαΐτα. Πατάει δυνατά τη μια πατήθρα αφήνοντας την άλλη, χτυπάει το χτένι τινάζοντας το κορμί της προς τα πίσω. Τραγουδάει για το μαλαματένιο αργαλειό, το φιλντισένιο χτένι:

Μάνα μια κόρη που είδα εγώ
στον αργαλειό να υφαίνει
ρίχνει χρυσό στις σαΐτιές
κι αχολογάει το χτένι
εκείνη με βαλάντωσε
εκείνη με τρελαίνει

*

Μαλαματένιος αργαλειός
και φιλντισένιο χτένι
κι ένα κορμί αγγελικό
κάθεται και υφαίνει...

Το τσικρίκι, η ράκα, το δράχτι με το σφοντίλι, η κανίστρα

Με τα τραγούδια αυτά, εκφράζουν το θαυμασμό για τον αργαλειό και για την κόρη που υφαίνει. Τραγουδάει για τα χρυσά της χέρια και τα χρυσά της χτένια.

Όταν πρωτοκαθήσει η κόρη στον αργαλειό, η μπάμπω της βάζει ένα σκλίδι σκόρδο στον κόρφο για να μην ματιάσουν την ίδια και τον αργαλειό, τα νήματα να μην μπερδευτούν

Οι κοπέλλες από μικρές κάθονται στον αργαλειό της μητέρας και υφαίνουν

Κάποια μέρα που έλειπε από το σπίτι η κυρά Φροσύνα, κάθησε στον αργαλειό η κόρη της που δεν ήταν ακόμη εφτά χρονών και ύφαινε κανά δυο πιθαμές. Τα πόδια της δεν καλόφταναν τις πατήθρες μα η μικρή προσπαθούσε. Όταν σηκώθηκε να φύγει είδε πως είναι διαφορετικό το υφαντό της μητέρας, πιο στενό. Η μητέρα της την παίνεψε κι εκείνη έφυγε χαρούμενη. Όταν γύρισε είδε τη μητέρα της να το ξυλώνει κι έβαλε τα κλάματα, λέγοντας:

- Αφού είναι καλό γιατί το χαλάς;

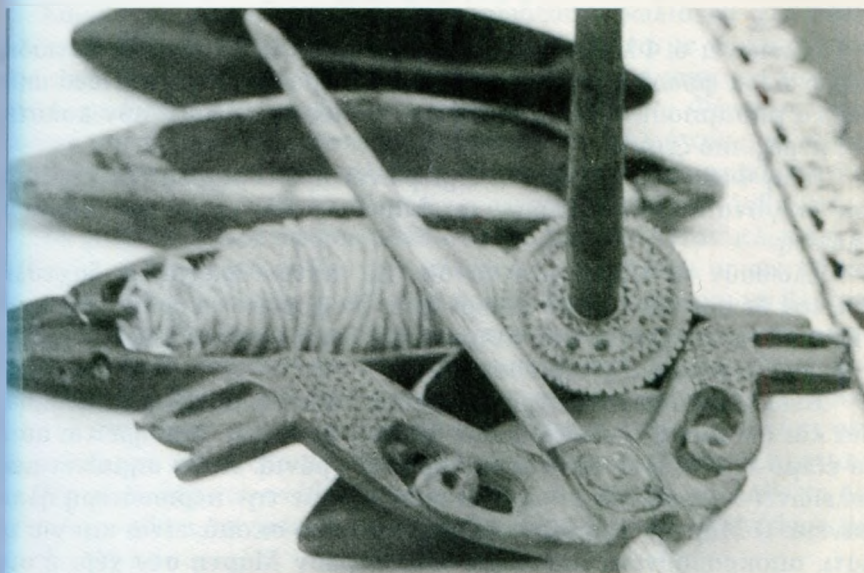
- Μην κλαις, είναι καλό, την ενθάρρυνε η μητέρα της. Απλώς είναι διαφορετικό, άλλαξε από χέρι σε χέρι, την καθούσυχασε για να μην απογοητευτεί και δεν ξανακαθήσει στον αργαλειό. Του χρόνου που θα είσαι μεγάλη, συνέχισε η κυρά Φροσύνα, θα σε βάλω να υφάνεις μόνη σου κανά δυο οργιές να κάνεις μια δική σου φουστίτσα.

Έφυγε χαρούμενη η μικρή περιμένοντας να μεγαλώσει του χρόνου. Έτσι τα διαπαιδαγωγούν τα κορίτσια με καλοσύνη και υπομονή, γιατί η γυναίκα ντύνει την οικογένεια και το σπίτι με τα υφαντά μα και με τα πλεχτά. Πλέκουν τα τσεράπια με πέντε κλούτσες (βελόνες). Τα πουλόβερ, τις ζακέτες, τις φανέλλες τα πλέκουν με δυο κλούτσες. Τα τσεράπια είναι ως το γόνατο, μαύρα, μονόχρωμα, δεν φαίνονται τα πόδια αφού σκεπάζονται με τη φούστα πιο κάτω από τη γάμπα. Παλαιότερα έκαναν και άσπρα τσεράπια με κέντημα στη μύτη, στη φτέρνα και στο κότσι από μέσα και από την έξω πλευρά. Των αντρών τα τσεράπια είναι μαύρα και στο τελείωμα κάτω από το γόνατο τα κεντούν. Κάνουν διάφορα σχέδια πλέκοντας με δυο τρεις έγχρωμες κλωστές, δυο τρία δάχτυλα φάρδος. Αυτό το κέντημα το γυρίζουν το μέσα έξω αφού πρώτα δέσουν την κάλτσα με το κορδόνι της.

Αυτό γίνεται διότι τα τσεράπια των αντρών φαίνονται ως το γόνατο αφού συνήθως φορούν κιλότα στενή ως το γόνατο και φαρδαίνει αμέσως μετά. Γάντια δεν φορούν, γι' αυτό οι άντρες τα χέρια τα βάζουν στις τσέπες, οι γυναίκες κάτω από την ποδιά ή μέσα στον κόρφο. Το υφαντό και το πλεκτό είναι της γυναίκας δημιουργήμα από την αρχή ως το τέλος. Τα κάνει όλα με τα ίδια της τα χέρια. Αφού κουρέψει ο άντρας τα γιδοπρόβατα, το παίρνει η γυναίκα αυτό το μαλλί, θα το πλύνει, θα το γράνει, θα το λαναρίσει κάνοντάς το τουλούπα και το γνέθει σε υφάδι και σε στημόνι. Το βάφει, το ιδιάζει και το υφαίνει. Λιγότερα είναι τα κεντήδια πάνω σε χασέ ή σε νηματίσιο βαμβακερό υφαντό. Από αυτό κάνει το κεντητό στο χέρι, μαξιλάρι, το καλοκαιρινό τζακόπανο που το βάζουν το καλοκαίρι αφού πρώτα ασβεστώσουν το σπίτι όλο, και το τζάκι από μέσα. Είναι καθαρό ντε το τζάκι και μπαίνει το τζακόπανο γύρω - γύρω από το τζάκι καναδυό πιθαμές μάκρος. Αραδιάζει πάνω στο λεπτό βαμβακερό πανί τις διάφορες χρωματιστές κλωστές, κάνει τα διάφορα σχέδια. Όσο πιο πολλά και ωραία είναι τα εργόχειρα, τόσο πιο πολύ δείχνουν τη νοικοκυροσύνη και την προκοπή της γυναίκας.

Ο αργαλειός με το αντί, το χτένι, τη σαίτα, τα μτάρια (μητάρια), τη ρόκα, το σφοντήλι, το δράχτι. Πολλά απ' αυτά είναι σκαλιστά. Το

σκάλισμα γίνεται από το αντρίκιο χέρι. Ένδειξη αγάπης στη γυναίκα κι εκείνη χαίρεται να δουλεύει με σκαλιστά ωραία σχέδια στο σφοντήλι, στη ρόκα και σε άλλα ξύλινα κομμάτια του αργαλειού. Σκάλισμα κάνουν και στη λειτουργιά, στο φτσέλι, στην κλούτσα, στη φλογέρα και στο κλειδοπίνακο.

Σκάλισμα στη ρόκα, στο σφοντήλι. Σαΐτες, μασούρι, αδράχτι.

Ο τζομπάνος με μεράκι σκαλίζει πάνω στο ξύλο. Μέρες τώρα προσπαθεί να φτιάξει κάποιο σχέδιο μα δεν βγαίνει. Πετάει αυτό το κομμάτι το ξύλο, κόβει άλλο από τα δέντρα που είναι γύρω του, το πελεκάει να το κάνει ρόκα και έπειτα το σκαλίζει. Μέρες παιδεύτηκε μα δεν τα καταφέρνει, σήμερα μόνο μπόρεσε να βγάλει το σχέδιο που ήθελε πάνω στη ρόκα. Αυτή την ετοίμασε για τη γυναίκα του, την κοίταξε, χαμογέλασε χαρούμενος, θα της αρέσει, σκέφτηκε. Έβαλε τα χέρια πίσω στο κεφάλι του, ξάπλωσε κάτω ευχαριστημένος. Μετά άρχισε ένα σφοντήλι για τη μητέρα του.

Και τι δεν γεννά ο ανθρώπινος νους για να ικανοποιήσει τον εαυτό του, να δώσει χαρά στους δικούς του. Θέλει ο άνθρωπος να ομορφύνει τη ζωή του με ωραία σκαλιστά, καλλιτεχνική διακόσμηση πάνω στο ξύλο. Τα πιο χαρακτηριστικά σκαλίσματα είναι γεωμετρικά σχήματα. Σκαλίζει επίσης τη γοργόνα, το φίδι, το πουλί.

ΑΝΟΙΞΗ

Τελειώνει ο Φλεβάρης. Αρχίζει να μυρίζει Άνοιξη. Οι νοτιάδες μέρες τώρα φυσούν, φουσκώνουν τα δέντρα μα είναι κλειστά ακόμα. Τα μπουμπούκια δεν τολμούν ν' ανθίσουν, περιμένουν καλύτερες μέρες, πιο ζεστές.

Τέλη Φεβρουαρίου αύριο, ξημερώνει πρωτομαρτιά. Τα κορίτσια και οι γυναίκες ετοιμάζουν το «Μάρτη» από άσπρη και κόκκινη κλωστή.

Κλώθουν το Μάρτη και κάνουν απ' αυτόν βραχιόλια, δαχτυλίδια, τον δένουν στο λαιμό γκιορντάνι. Τα φορούν το θράδυ, παραμονή της Πρωτομαρτίας, για να μην τους δει ο Μάρτης χωρίς τη Μαρτιάτικη κλωστή και μαυρίσουν.

Έτσι ήταν εκείνα τα χρόνια, ακούς να λένε, αυτή είναι η επιθυμία και ο σκοπός του ανθρώπου, να μην μαυρίσει. Διατηρείται αυτό το έθιμο του Μάρτη από τα πανάρχαια χρόνια. Αυτό σημαίνει πως τελειώνει ο χειμώνας κι αρχίζει η Άνοιξη με την περισσότερη ηλιοφάνεια. Ο Μάρτης φοριέται και για ένα άλλο σκοπό, είναι και για το μάτι, αποκρούουν το μάτιασμα όσοι φορούν Μάρτη στο χέρι ή στο λαιμό. Τον Μάρτη τον βγάζουν με τον ερχομό των πουλιών της άνοιξης, όταν πρωτοδούν χελιδόνια και το κρεμούν στα κλωνάρια της κρανιάς. Οι κρανιές τώρα είναι στολισμένες με το Μάρτη που φαίνεται από μακριά.

Το χελιδόνι είναι το πουλί της άνοιξης. Τα παιδιά πιστεύουν πως τα χελιδόνια φέρνουν την άνοιξη και τα αγαπούν και τα περιμένουν ανυπόμονα. Χαίρονται όταν πρωτοδούν χελιδόνι και αμέσως ακούς να φωνάζουν:

Έλα, έλα χελιδόνι στη φωλιά σου που σε καρτερεί

Ή τραγουδούν το τραγούδι που έμαθαν στην πρώτη τάξη του δημοτικού:

Χελιδόνι μου σπαθάτο
χελιδόνι μου γοργό

έλα λίγο παρακάτω
έχω κάτι να σου πω

Βλέπεις το αθώο προσωπάκι του παιδιού να λέει αυτόν τον στίχο και πιστεύει πως συνομιλεί με το χελιδόνι.

Χαίρονται μικροί μεγάλοι όταν φτιάξουν φωλιά τα χελιδόνια στο μπαλκόνι τους και δεν τη χαλούν το χειμώνα με την ευχή και την ελπίδα να ξανάρθουν την επόμενη χρονιά. Το έχουν για τύχη αν έχουν φωλιάσει στα μπαλκόνια τους τα χελιδόνια. Φέρνουν χαρά έλεγαν και το έχουν σε κακό να χαλάσουν τη φωλιά τους, κι ακόμα χειρότερα να σκοτώσουν χελιδόνι. Όποιος σκοτώσει χελιδόνι, κάποιος δικός του θα πεθάνει. Τόσο έχει αγαπηθεί από τον άνθρωπο.

Το χελιδόνι είναι αφοσιωμένο στα παιδιά του. Όταν κλωσάει το θηλυκό, το αρσενικό ταΐζει την κλώσσα κι αργότερα αρσενικό και θηλυκό μαζί κουβαλούν τροφή στα παιδιά τους. Χαίρεσαι να βλέπεις κάμποσα χελιδονάκια πίσω από τη χτιστή φωλιά τους, με ανοιχτά τα στοματάκια, τοιρίζοντας περιμένοντας τροφή από το στόμα των γονιών τους. Αρσενικό και θηλυκό με την ίδια στοργή τα εκπαιδεύουν να πετάξουν και να κελαηδήσουν Έπεσε ένα χελιδονάκι από τη φωλιά του πάνω στο μπαλκόνι. Η γάτα ήταν εκεί κάπου στην αυλή. Με αργά βήματα ανέβαινε να αρπάξει το μεζέ μα πρόλαβε το αρσενικό χελιδόνι, το άρπαξε με τα ποδαράκια του και το ανέβασε μέσα στη φωλιά.

Κοντεύει να τελειώσει ο Μάρτης. Το Πάσχα φέτο είναι νωρίς. Τις τελευταίες δύο εβδομάδες συνεχίζεται ο νοτιάς και η καλοκαιρία, σιγά σιγά άνθησαν οι κраниές και οι αμυγδαλιές, σε λίγο κι όλα τα άλλα «ίπουρα» – τα οπωροφόρα δέντρα. Καναδυό μέρες πριν, του Λαζάρου, έπεσε παγωνιά, τη νύχτα έριξε χιόνι καμιά πιθαμή κι έκαψε τα άνθη. Οι Λαζαρίνες καταστεναχωρημένες που δεν θα είχαν ανθισμένα κλωναράκια να στολίσουν το καλάθι – αυτό που οι νοικοκυρές θα βάλουν το αυγό για τις Λαζαρίνες. Οι γυναίκες όταν το πρωί αντίκρυσαν αυτό το θέαμα μαζεύτηκαν στις αυλές, σε κάθε μαχαλά, άλλες από τα μπαλκόνια τους άρχισαν να τραγουδούν μαλώνοντας, ξορκίζοντας την αμυγδαλιά και την κраниά που παρέσυραν και τα άλλα δέντρα κι άνθησαν νωρίς:

Μωρή πουτάνα αμυγδαλιά
Κι εσύ κούρβα κраниτσα
μας γέλασες τα ίπουρα
κι ανθήσαν το χειμώνα

Πίστευε ο άνθρωπος που ήταν δεμένος με τη γη, με τη σοδειά της πως αν τα μαλώσει τα δέντρα δεν θα το ξανακάνουν, όπως όταν δεν βρέξει ντύνουν μια γυναίκα «παρπαρούνα», την περιχύνουν με νερό απ' τα μπαλκόνια με την ευχή να βρέξει. Το κάνουν έτσι γιατί το έμαθαν από τη γιαγιά, για το έθιμο, ή πιστεύουν πως μπορούν να αλλάξουν τον καιρό και τη ροή των πραγμάτων; Δεν ξέρω, πάντως το κάνουν με πίστη και πείσμα.

Μια καρυδιά που είχε φυτέψει η μπάμπω-Χρύσω είχε ξεπεταχτεί ολοπράσινη. Κάθονταν και την καμάρωνε κι ας την είχαν συμβουλέψει να μην την φυτέψει διότι της είπαν ότι αν μεγαλώσει και ξεπεράσει το μπόι σου θα πεθάνεις. Δεν πίστευε η μπάμπω σε αυτά και έλεγε:

- Ότι γράφει δεν ξεγράφει: Η ζωή και ο θάνατος είναι θέλημα Θεού.

Αρχές Απριλίου, αλλά εδώ στην Πίνδο η Άνοιξη δεν είχε μπει ακόμα μα ούτε ο χειμώνας έλεγε να τελειώσει πια.

Η κακοκαιρία δεν κράτησε πολύ, τα χιόνια έλιωσαν και ήρθαν να πάρουν τη θέση τους οι βροχές και ο νοτιάς. Φυσάει συνεχώς, τα δέντρα δειλά-δειλά άνοιξαν τα ελάχιστα μπουμπούκια που δεν είχαν προλάβει να ανθήσουν. Φυσάει ο νοτιάς και φουσκώνει τα νιάτα στις καρδιές τους που τους πλημμυρίζει μια ανεξήγητη χαρά, κι ακούς από τα ανοιχτά παράθυρα, από τις αυλές, ερωτικά τραγούδια των κοριτσιών. Στους δρόμους, στα χωράφια και στα βοσκοτόπια τα αγόρια τραγουδούν την άνοιξη και τον έρωτα. Τα πουλιά γυρίζουν πάλι στις φωλιές τους για να μας φέρουν την άνοιξη. Ο σπόρος ξαναπέταξε βλαστό, η γης λουλουδιασμένη. Ο άνθρωπος θαυμάζει την άνοιξη, τη φύση, την χιλιοτραγουδάει. Από μακριά ακούγεται ο κούκος. Ένας κούκος λαλούσε ακούρατος. Καλούσε την άνοιξη και χαίρεται την ηλιόλουστη ανοιξιάτικη μέρα.

Κάθεται απέναντι στην πλαγιά, πιο πάνω από του Άη-Θανάση και κελαιδάει μ' εκείνη τη μοναδική φωνή, διαπερνώντας τα δάση και τους λόφους. Το κελαιδέμα του κούκου σε τούτα εδώ τα μέρη διαφέρει απ' ότι π.χ. στην Αττική. Κλείνει κάτι το δυναμικό, λεβέντικο, περήφανο, ίδιο με το τοπίο, με τα περήφανα βουνά γύρω του. Κελαιδάει ώρα πολύ και οι άνθρωποι μετρούν πόσες φορές θα κελαιδήσει ο κούκος, τόσα θα είναι και τα χρόνια που θα ζήσουν. Συνήθως είναι αμέτρητες οι φορές που κελαιδάει. Τότε βλέπεις διάπλατα χαμόγελα.

Οι νοικοκυρές φυτεύουν τα βασιλικά, όλα τα μπαλκόνια και τα παράθυρα είναι γεμάτα με γλάστρες από βασιλικά. Όταν ξεραθεί ο

βασιλικός τον κάνουν ματσάκια και τον κρεμούν στο μπαλκόνι, τον φυλάγουν για το «ρεφτένιο», για να στολίσουν το φλάμπουρο στους γάμους, των Φώτων για να σκορπίσουν το αγιασμένο νερό στα οπωροφόρα δέντρα, στα αμπέλια, στα ζώα και στα χωράφια. Τον τραγούδησαν τον βασιλικό με το λαϊκό τραγούδι:

Βασιλικός θα γίνω στο παραθύρι σου
κι ανύπαντρος θα μείνω για το χατήρι σου

*

Τι έχεις βασιλικέ μου και μαράθηκες
Ποιος σ' έβαλε στα λόγια και μ' απαράτησες.

*

Μάνα μ' ψηλός βασιλικός
πλατύφυλλος και δροσερός
Μάνα μου ποιος τον πότιζε
και ποιος τον δροσολόγιζε
Κι έβγαλε φύλλα και κλαδιά
και σκέπασε τη γειτονιά
Και σκέπασε κι' εμένανε
που μ' έχει η μάνα μ' ένανε

Στό μπαλκόνι κάθεται ένας νέος και διαβάζει. Είναι γραμματιζούμενος, τέλειωσε το Γυμνάσιο και θα πάει για δάσκαλος.

Εδώ, λίγοι είναι που προχωρούν στα γράμματα. Οι περισσότεροι τελειώνουν το Δημοτικό. Τι να τα κάνουν τα γράμματα τα πολλά; Στο μπαλκόνι του διπλανού σπιτιού βγήκε η γειτονοπούλα να ποτήσει τα βασιλικά. Ο νέος άφισε το βιβλίο, την κοίταξε, θαύμασε την ωμορφιά της, κι είπε να την πειράξει:

Αν ποτίζεις, κι αν δεν ποτίζεις
πόσα φύλλα έχει ο βασιλικός;

Τότε εκείνη του λέει:

Αν γραφς, κι' κι αν κοντιλιάιζ
πόσ' άστρα έχει ο ουρανός;

ΠΑΣΧΑ

Μια βδομάδα πριν το Πάσχα είναι του Λαζάρου και των Βαΐων. Το Σάββατο γιορτάζεται η ανάσταση του Λαζάρου. Τα κοριτσάκια οι Λαζαρίνες περιμένουν με λαχτάρα, τη μέρα αυτή.

Οι Λαζαρίνες κάνουν μικρές παρέες, πεντέξι κοριτσάκια, στολίζουν ένα καλάθι με άνθη αμυγδαλιάς. Οι δυο πιάνουν το καλάθι από την μια και από την άλλη άκρη. Έπειτα πιάνονται από το χέρι και τα άλλα. Έτσι πιασμένα χέρι-χέρι με καλοχτενισμένα μαλλιά με κορδελίτσες στις πλεξούδες γυρίζουν στα σπίτια και τραγουδούν

Λαζαρίνα κοκοτίνα
Βάλε αυγό στην καλάθινα
Και κοκόσια* μεσ' τη τσέπη
Και δεκάρα στο μαντήλι

Οι κυράδες δέχονται με καλοσύνη τη μια παρέα μετά την άλλη. Βάζουν ένα αυγό, στο καλάθι, τους δίνουν καρύδια και δεκάρες. Φεύγοντας στους δρόμους τραγουδούν

Εύπνα καϋμένη Λάζαρε
Εύπνα και μην κοιμάσαι
Έρχεται η Μεγάλη Παρασκευή...

Ένα άλλο τραγούδι:

Λάζαρε Φτωχολάζαρε
Πότε θα έρθεις, πότε θα φύγεις...

Άλλη παρέα μπήκε στην αυλή φωνάζοντας. «Ήρθε ο Λάζαρος ήρθαν τα Βαία». Έπειτα είπαν το παραδοσιακό τραγούδι.

«Λαζαρίνα κοκοτίνα...»

Μια άλλη παρέα ήρθε, ξανά ακούστηκαν οι χαρούμενες φωνούλες των μικρών κοριτσιών, η κυρά βγαίνει να ακούσει τα τραγούδια
κοκόσια = καρύδια

και να βάλει αυγό στο καλάθι. Οι Λαζαρίνες τότε φεύγουν ευχαριστημένες για το παρακάτω σπίτι.

Τώρα ακούγονται τραγούδια του Λαζάρου σε διάφορα μέρη του χωριού. Είναι απόλαυση να ακούς αυτές τις χαρούμενες Λαζαρίνες να τραγουδούν. Όταν τελειώσουν και φτάσουν στην άλλη άκρη του χωριού, κάθονται και μοιράζουν τα αυγά, τα καρύδια και τις δεκάρες. Είναι μικρά ακόμα, τα περισσότερα δεν έχουν πάει στο σχολείο, και δεν μπορούν να κάνουν τη μοιρασιά. Πόσα πρέπει να πάρει η καθεμιά; Τότε ένα κοριτσάκι που κοντεύει να τελειώσει την Πρώτη τάξη του δημοτικού, η Βασίλω ανέλαβε να κάνει τη μοιρασιά. Έδωσε σε όλες από ένα αυγό μετά σε όλες το δεύτερο, το τρίτο ώσπου τελείωσαν όλα τα αυγά κι έτσι έφυγαν όλες ευχαριστημένες τρέχοντας να πάνε τα αυγά στα σπίτια τους. Οι μανάδες παίρνουν τα αυγά, χαϊδεύουν την κορούλα λέγοντας:

- Αυτά τα αυγά μαζί με εκείνα που μαζέψαμε από τις δικές μας κότες θα τα βάψουμε κόκκινα για το Πάσχα.

Το Σάββατο το βράδυ, του Φτωχολάζαρου κρούει η καμπάνα κι όλοι χύνονται στους δρόμους, τραβούν για την εκκλησία. Όποιος έχει Βαία ή Βάιο, δηλαδή την ονομαστική τους γιορτή, πηγαίνουν στην εκκλησία από ένα ταβά σιτάρι και ένα ψωμί. Όλες οι κυράδες που κρατούν τον ταβά με το σιτάρι το αδειάζουν σε ένα μεγάλο ταψί. Το διαβάζει ο παπάς και μέρος απ' αυτό το μοιράζουν στον κόσμο. Το Σάββατο το βράδυ το άλλο μισό το αφήνουν όλη νύχτα στην εκκλησία και το μοιράζουν την άλλη μέρα, το πρωί των Βαΐων. Το ταψί το παίρνει ένα παιδί και το μοιράζει με ένα πιατάκι σε όλους που βρίσκονται στην εκκλησία. Αυτό γίνεται σε όλες τις ονομαστικές γιορτές. Του Αγ Νικολάου, τ' Άη Γιαννιού, των Φώτων, σε όλα τα ονόματα.

Την Κυριακή των Βαΐων η νονά πηγαίνει τα δώρα στα κουμπάρουδια μετά την λειτουργία, όταν απολνούσε η εκκλησία. Η κουμπάρα κάνει τραπέζι στη νονά, τη φιλεύει. Η νονά ψωνίζει τα δώρα για τα κουμπάρουδια. Για όλα τα βαφτιστήρια της παίρνει μικρά δώρα, κορδέλες, κανά σκουφάκι, παντελονάκι, παπούτσια. Ενώ για το κουμπάρουδι της πρώτης χρονιάς αγοράζει ολόκληρο κουστούμι, από τα παπούτσια ως το σκουφάκι. Το πρωί των Βαΐων παρέες παρέες με τα όργανα μαζί πηγαίνουν επίσκεψη στους γιορτάζοντες. Η νοικοκυρά έχει έτοιμο στρωμένο τραπέζι, μεζέδες, τυρί, κρασί, γλυκά. Τρώνε, πίνουν, χορεύουν.

Οι γυναίκες σκουμπώνονται για τις προετοιμασίες των ημερών αυτών. Καθαρίζουν τα σπίτια, κάνουν τις μπουγάδες, σηκώνουν

όλα τα χειμωνιάτικα, τις αλλαξιές, τις φλοκάτες, τα σαΐσματα, τα φορτώνουν στο άλογο, φορτώνουν και το καζάνι, παίρνουν λίγο σαπούνι, στάχτη για να κάνουν «κασταλαή» (αλουσιά). Πηγαίνουν στο ποταμάκι, τα πλένουν, τα στεγνώνουν, λούζονται και οι ίδιες. Τα ξαναφορτώνουν στο άλογο και γυρίζουν στο σπίτι.

Τα πατώματα που είναι με σανίδι τα καθαρίζουν και τα στρώνουν με τα ωραία κελίμια. Τα δωμάτια που έχουν χωμάτινα πατώματα τα περνούν με λιωμένη βουνιά. Βρέχουν πρώτα το πάτωμα και μετά περνούν δυο και τρεις λεπτές στρώσεις, αυτό για να διαρκεί περισσότερο. Τελευταία ασπρίζουν τα σπίτια μέσα έξω να λάμψει η πάστρα, να μοσχοβολήσει ασβέστη, να ομορφύνει όλο το χωριό.

Το ασβέστωμα γίνεται με ένα δέρμα από άσπρο αρνί με το μαλλί προς τα έξω. Δένουν όλα τα ανοίγματα: των ποδιών, το κάτω μέρος και χώνουν το χέρι ως τον αγγώνα μέσα στο δέρμα από το λαιμό του δέρματος. Το στερεώνουν στο χέρι, δένοντάς το με ένα σκοινί αφού προηγουμένως αλείψουν το χέρι με λίγδα ή λάδι για να μην το φάει ο ασβέστης. Χώνουν το χέρι με το δέρμα μέσα στο λυωμένο ασβέστη και περνούν όλο το σπίτι.

Τα σπίτια λάμπουν από καθαριότητα, ωραία ολόλευκα φαντάζουν ανάμεσα στις ανθισμένες αμυγδαλιές. Τα σπίτια είναι έτοιμα για να μπει η άνοιξη, η χαρά, η ανάσταση του Χριστού, η ανάσταση της φύσης.

Τη Μεγάλη Εβδομάδα οι νοικοκυρές κάνουν το «ρεφτένιο», τις κουλούρες, ανοίγουν φύλλα για πίττα και για μπακλαβά. Τη Μεγάλη Πέμπτη θάφουν τ' αυγά, κάνουν τις «περδίκες», διάφορα σχέδια πάνω στο άσπρο αυγό. Έχουν ένα τρυπημένο κουτάλι γι' αυτή τη δουλειά, περνούν μέσα στην τρύπα ένα σωληνάκι μεταλλικό, αυτό που είναι στο τελείωμα των κορδονιών. Βάζουν κερί στο κουτάλι, το περνούν πάνω από τη φλόγα, λιώνει το κερί και μ' αυτό σχηματίζουν διάφορα σχέδια στο άσπρο αυγό. Κάνουν γραμμές, σταυρουδάκια, διάφορα σχέδια, αυτοσχεδιάζει η γυναίκα, προσπαθεί η μια να κάνει καλύτερη «περδίκια» από την άλλη. Η φαντασία ανάβει και γίνονται θαυμάσια σχέδια. Το κερί παγώνει και έπειτα ρίχνουν την «περδίκια» στο καζανάκι με την κόκκινη μπογιά που κοχλάζει, κοκκινίζει όλο το αυγό και μένουν λευκά τα σχέδια. Βάζουν όλα τα κόκκινα αυγά σε μια κανίστρα και από πάνω τις «περδίκες». Ένα από αυτά βάζουν στο εικονοστάσι που μένει όλο το χρόνο ώσπου να αντικατασταθεί από το αυγό της νέας Λαμπρής.

Την Μεγάλη «Πεύτη» που γίνεται η σταύρωση, η Παναγιά κλαίει απαρηγόρητη. Μανάδες από όλον τον κόσμο, έρχονται να την πα-

ρηγορήσουν μα εκείνη απαρηγόρητη κλαίει, δεν βλέπει, δεν ακούει καν, τι της λένε. Ο πόνος της είναι μεγάλος που σταύρωσαν το γιού της. Κλαίει και μοιρολογάει ασταμάτητα.

Πασχαλινά αυγά. Περδίκες. Μπουούρες

Μπήκε και η «μπράσκα» (χελώνα) με το «μπρασκούλι» της να παρηγορήσει την Παναγιά και την θρήκε να κλαίει και να θρηνεύει.

– Κουράγιο Παναγιά μου, άρχισε να λέει, η «μπράσκα». Μην κλαις έτσι με λυγμούς και με σπαράξεις την καρδιά. Πάρε μian ανάσα, πιες λίγο νερό. Τρανός ο πόνος σου, δεν λέω, μα τι μπορείς να κάνεις; Μην κλαις Παναγιά μου. Η Παναγιά δεν απαντούσε ούτε γύρισε να την κοιτάξει! Της «μπράσκας» της φάνηκε πως ούτε την είδε ούτε την άκουσε που ήρθε, γι' αυτό απελπισμένη σηκώθηκε να φύγει λέγοντας στο μπρασκούλι της:

– Πάμε χρυσό μ' τσ' χρυσής. Η Παναγιά τότε χαμογέλασε στο άκουσμα και συλλογίστηκε πως για όλες τις μανάδες, τα παιδιά τους είναι τα καλύτερα, είναι χρυσά.

Γι' αυτό οι χαροκαμένες μανάδες, λένε, με τον καιρό έρχεται κάποια στιγμή που ξανασκάει το χαμόγελο στα χείλη τους. Διότι χαμογέλασε η Παναγιά. Αν δεν χαμογελούσε η Παναγιά όλες οι μανάδες θα ήταν λυπημένες σε όλη τους την υπόλοιπη ζωή.

- Γι' αυτό παιδί μου και οι πίκρες και οι χαρές είναι για τον άνθρωπο, είπε η μπάμπω-Χρύσω. Ο άνθρωπος δέχεται τη ζωή όπως είναι. Του αρέσει η χαρά, ο γάμος, η γέννα - έρχεται ένας άλλος άνθρωπος, μια άλλη ζωή, μια μεγάλη αγάπη για όλο το σπίτι. Μα το θάνατο δεν μπόρεσε να τον δεχτεί, να λυγίσει τον πόνο του χαμένου παιδιού.

- Εγώ, συνέχισε, έκανα δεκατέσσερα παιδιά, έχω δυο μόνο στη ζωή, τον πατέρα σου και τη Θωμαΐτσα. Πέρασε το χέρι πάνω από το κεφάλι της σα να ήθελε κάτι να διώξει και ξαναείπε. Ο Θεός μου τάδωσε, ο Θεός μου τα πήρε. Αυτός ξέρει, πήρε κοντήλι και χαρτί και τα έγγραψε όλα, άγια και σεβούμενα.

Την Μεγάλη Παρασκευή το πρωί, όλα τα κοριτσάκια ξεχύνονται στους αγρούς και μαζεύουν αγριολούλουδα, «ίτσια» (λαγουδάκια) και άλλα διάφορα μπλε, γαλάζια, μωβ, άσπρα, κίτρινα για τον επιτάφιο. Οι γυναίκες φέρνουν βασιλικό και ότι λουλούδια έχουν στις αυλές και στις γλάστρες.

- Ο επιτάφιος είναι όπως είναι ο νεκρός, λέει η μπάμπω-Χρύσω και στον πεθαμένο όσο τον μοιρολογούν λουλούδια και βασιλικό του πηγαίνουν Έτσι και στον επιτάφιο: κάθονται οι γυναίκες με τη σειρά όλη μέρα και όλη νύχτα και τον φιλάνε. Τον ξενυχτούν, κουβεντιάζοντας για τα πάθη του Χριστού και μοιρολογούν

Σήμερα μαύρος ουρανός
σήμερα μαύρη μέρα
Σήμερα όλοι θλίβονται
και τα θουνά λυπούνται.

Οι manάδες με τα παιδιά πηγαίνουν από το πρωί στην εκκλησία, χαιρετούν τον επιτάφιο, περνούν από κάτω για να γειάνουν οι πόνοι και οι αρρώστειες.

- Το θράδυ της Μεγάλης Παρασκευής πηγαίνουν όλοι στην εκκλησία, περνούν από κάτω από τον επιτάφιο, ύστερα τον διαβάζει ο παπάς, συνέχισε να λέει η μπάμπω, και μετά τον σηκώνουν δυο άντρες από μπρος, δυο από πίσω όπως σηκώνουν τον νεκρό και τον φέρνουν τρεις φορές γύρω από την εκκλησία. Μετά τον πηγαίνουν μέσα στην εκκλησία, όλοι ακολουθούν και προσκυνούν

- Την άλλη μέρα, όλο το Μεγάλο Σάββατο έχουμε λύπη, λέει η μπάμπω, δεν τρώμε «αρτμένο». Εμείς οι μεγάλες γυναίκες δεν τρώ-

με όλη μέρα τίποτα, μόνο όταν πέσει ο ήλιος τρώμε παπάρα με νερό και ξύδι.

Το Σάββατο το βράδυ, άμα σημάνει η καμπάνα τραβούν όλοι για την εκκλησία, λαμπροστολισμένες γυναίκες, κοριτσάκια καλοχτενισμένα με κορδέλες στις κοτσίδες, τα πασχαλινά παπουτσάκια κόκκινα με άσπρες βούλες. Όλοι κρατούν λαμπάδες μεγάλες, ωραίες, με δεμένη κορδέλα πάνω στη λαμπάδα των κοριτσιών. Όλοι, η οικογένεια μαζί, γονείς, παπούδες και παιδιά προχωρούν κρατώντας προσεχτικά τη λαμπάδα. Μπαίνουν στην εκκλησία. Φως έχει μόνο ο παπάς αναμμένο, δεν υπάρχουν κεριά αναμμένα πουθενά, ούτε στα «μανάλια». Βγαίνει ο παπάς και λέει «δεύτε λάβετε φως». Όλοι τρέχουν να πάρουν φως από τον παπά. Άναψαν όλοι τις λαμπάδες, βγήκαν από την εκκλησία, μπρος ο παπάς με το θυμιατό, από πίσω όλοι ακολουθούν και βγαίνουν στο προαύλιο της εκκλησίας. Διαβάζει ο παπάς, έπειτα μπαίνουν μέσα, ξαναδιαβάζει ο παπάς, κι όταν λέει το «Χριστός Ανέστη» όλοι φωνάζουν «Αληθώς Ανέστη». Οι περισσότεροι φεύγουν για τα σπίτια τους, άλλοι ακολουθούν τη λειτουργία ως το τέλος.

Όλα γίνονται με σεβασμό, ζωντανή τελετή, ακολουθώντας όλες τις λεπτομέρειες και με ακρίβεια.

Φεύγοντας από την εκκλησία όλες οι γυναίκες παίρνουν λίγα λουλούδια, τα βράζουν και τα πίνουν ή τα καίνε και καπνίζονται οι άνθρωποι για να γίνουν καλά από τις αρρώστιες ή να τους φυλάξει από κάθε κακό. Μοιάζει να είναι ένα πολύ παλιό έθιμο.

- Όταν γυρίσουν στα σπίτια, τρώνε τη μαγειρίτσα από ρύζι και «λιανόματα» (εντόσθια), κουλούρα και ρεφτένιο, λέει η μπάμπω. Παλαιότερα είχαν άλλο «αντέτι» (συνήθεια), έτρωγαν γιαούρτι, τσούγκριζαν και κόκκινα αυγά, για το «Χριστός Ανέστη», έτρωγαν και από ένα αυγό, κουλούρια, ρεφτένιο ψωμί.

Τη μέρα της Λαμπρής ψήνουν το αρνί στη σούβλα, όλοι πλούσιοι και φτωχοί, ποιος λίγο, ποιος πολύ, θα το ψήσουν το πασχαλινό αρνί. Δίπλα στο αρνί ψήνουν το κοκορέτσι και το σπλινάντερο, ο μεζές ώσπου να γίνει το αρνί.

Οι κοπέλλες του σπιτιού πηγαίνουν κάθε τόσο στο κατώι και γεμίζουν την κανάτα με κόκκινο μπρούσικο κρασί από το «βαϊένι». Αρχίζει το φαγοπότι. Τώρα που ρόδισε το αρνί, ο παππούς κόβει ένα κομματάκι, δίνει στους άλλους, τρώει κι ο ίδιος, ενώ γυρίζει τη σούβλα. Εκεί έξω στην αυλή τρώνε, εκεί που ψήνεται το αρνί. Έρχονται στο κέφι κι ακούς τραγούδια:

Καλώς μας ήρθε η Πασχαλιά
με τα κόκκινα τ' αυγά.

Ενώ όλοι τρώνε, πίνουν και τραγουδούν, τα παιδιά ο Βασιλάκης και ο Νικολάκης τραβήχτηκαν πιο πέρα. Εκεί τσούγκρισαν δυο αυγά, τα καθάρισαν, τα έδεσαν με μια μακριά κλωστή και πρώτος ο Νίκος πετούσε το δεμένο αυγό στο στόμα του μικρού. Δεν κατάφερε να το πιάσει και έσκασαν στα γέλοια. Κάποια στιγμή κατάφερε να το αρπάξει και το έφαγε. Τότε ο Βασιλάκης έκανε το ίδιο στο Νίκο. Το παιχνίδι αυτό το κάνουν όλα τα παιδιά τις μέρες του Πάσχα.

Όλοι όσοι έρχονται στο σπίτι τη μέρα αυτή είναι καλοδεχόμενοι. Θα πάρουν το μεζέ, θα πιουν κρασί ή ρακί. Πηγαиноέρχονται χωριανοί στα σπίτια, παίρνουν τα κεράσματα, τσουγκρίζουν το πασχαλινό αυγό. Μια παρέα έρχεται προς τα επάνω τραγουδώντας.

Σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά
σήμερα πανηγύρι
κορίτσια πάνε στο χορό
πάνε στο πανηγύρι.
Κι εσύ Δέσπω μ' δεν φαίνεσαι
να βγεις στο πανηγύρι:
Μάνα μου κλαίει το παιδί,
δεν μπορώ να το μερέψω.

Τέτοια μέρα πάνε όλοι να χαιρετίσουν τους Αναστάσηδες και τις Αναστασίες. Το γλέντι ανάβει στις αυλές. Κορίτσια και αγόρια, νειόπαντρα ζευγάρια τραβούν για το μεσοχώρι. Όλοι καλοντυμένοι, οι κοπέλλες φορούν τα δώρα από τον αρραβώνα. Οι παντρεμένες τη φορεσιά του γάμου, τα πεντόλιρα, τα φλουριά, τις πόρπες, βαρειά σκουλαρίκια. Μα και αυτές που δεν έχουν γκιορντάνια και φλουριά φορούν τα καλά τους, τα υφαντά στον αργαλειό και κεντημένα με το χέρι λάμπουν από καθαριότητα και ομορφιά. Κορίτσια τραγουδούν στην άλλη άκρη της πλατείας.

Μια Πασχαλιά και μια Λαμπρή
Όλες πηγαίνουν στο χορό
ρούσες και μαυρομάτες,
Μόνο μια κόρη έμορφη
μά μικροπαντρεμένη...

Ήρθαν οι γυναίκες, οι άντρες στο μεσοχώρι και μπήκαν στο χορό. Μόνο οι γέροι κάθονται στις πεζούλες, τηρούν καμαρώνοντας τα νιάτα και παίζουν κομπολόι.

Τα βιολιά, το κλαρίνο, ο νταϊρές (ντέφι), όλα τα νταούλια παίζουν έτσι που δεν σε κρατούν τα πόδια και μπαίνεις στο χορό. Το γλέντι ξεφάντωσε. Οι άτιμοι οι γύφτοι που λαλούν και τραγουδούν αρχίζουν τα πειράγματα σ' αυτόν που σέρνει τον χορό. Μικρή κοπελίτσα, κάπου δεκατεσσάρων χρονών, σέρνει το χορό που την κρατάει ο πατέρας της. Ο γυφτοΧειλλέας τραγουδάει:

Άντε μωρ μηλιά μ'
κι η τριανταφυλλιά μ'
Που κάνεις τα λεμόνια
μικρά και στρογγυλά...

Το καϋμένο το κοριτσάκι έγινε κατακόκκινο, συνέχισε το χορό με χαμηλωμένα ματάκια. Ο πατέρας χαμογέλασε που η φαντίνα του μεγαλώνει. Η Βαγγελή σέρνει το χορό, την κρατάει ο αδελφός της κι εκείνη σειέται και λυγιέται. Από μικρή αγαπούσε το Γιαννακούλη. Μπήκε με τη γυναίκα του και κείνος έπειτα στο χορό. Είναι νειόπαντρος. Λίγοι είναι αυτοί που ξέρουν τον καϋμό της Βαγγελής, ένας από αυτούς και ο γυφτοΧειλλέας γι' αυτό άρχισε να τραγουδάει:

Γιατί βασιλικέ μου
Γιατί μαράθηκες
Ποιος σ' έβαλε στα λόγια
και μ' απαράτησες.

Η Βαγγελή χαμήλωσε τα μάτια και άρχισε να χάνει το βήμα της. Ο αδελφός που την κρατούσε γερά την νταϊάκοσε (στήριξε) για να μην πέσει. Συνήλθε και με μια ψεύτικη χαρά, αλλά με χάρη συνέχισε το χορό. Ο Χρίστος είναι τώρα πρώτος στο χορό, περιμένει ν' αρχίσουν τα νταούλια, βάζει στη μέση τα χέρια και φωνάζει:

- Έχω μέση δαχτυλίδι.

Όλοι χορεύουν. Τα κοριτσάκια, αφού χόρεψαν κι αυτά, πήγαν πιο πέρα να παίξουν. Δυο παρέες κοριτσιών, γερά πιασμένες, η μια απέναντι στην άλλη, τραγουδούν. Η πρώτη παρέα λέει:

Σύρε σύρε χεράκι μου
ν' αδράξεις μια περδίκα

Ένα κοριτσάκι τρέχει, κι αν κόψει τη γραμμή παίρνει μαζί της
ένα κοριτσάκι από τη δεύτερη παρέα. Όλες τραγουδούν:

Σας πήραμε, σας πήραμε
λουλούδι από τη γάστρα

Η δεύτερη ομάδα απαντάει:

Μας πήρατε, μας πήρατε
το μπάκακα απ' το αυλάκι

Σας πήραμε, σας πήραμε
κορίτσι απ' τη δασκάλα

Μας πήρατε, μας πήρατε
την πάνα από το φούρνο

Αυτό γίνεται ώσπου να πάρει η μια παρέα από την άλλη περισσότερα κορίτσια. Αυτή η ομάδα είναι νικήτρια.

Τη Δευτέρα και την Τρίτη επίσης, πηγαίνουν το πρωί και το βράδυ στην εκκλησία με τις λαμπάδες. Τρεις μέρες είναι το Πάσχα, και η τάβλα είναι στρωμένη από την Κυριακή ως και την Τρίτη ή και όλη την εβδομάδα. Την Δευτέρα του Πάσχα πηγαίνουν τα κουμπάρουδια στο νονό με μια κουλούρα μεγάλη, στολισμένη με διάφορα σχέδια φτιαγμένα από την ίδια ζύμη. Η νούνα κάνει τραπέζι στα κουμπάρουδια. Όλα τα παιδιά, όσα έχει βαφτίσει μαζεύονται στο σπίτι της νονάς. Το βαφτιστήρι που ακόμα μπουσουλούσε, δεν πηγαίνει. Γι' αυτό η νονά παίρνει την κουλούρα και την κυλάει έτσι που είναι στρογγυλή, στο πάτωμα, αυτό για να περπατήσει γρήγορα και καλά το παιδί. Μετά το τραπέζι, όταν τα παιδιά φεύγουν, η νονά τους δίνει μια δικιά της κουλούρα να την πάρουν στο σπίτι τους και εκείνη κρατάει την κουλούρα που έφεραν τα παιδιά.

▲ Νύφη

▲ Μακεδονίτικες φορεσιές

▲ Πέκι (Σιγγουίνι) με Λαγγιολια

▲ Γυναικεία κάλπα

▲ Τσικφίκι, ρόχα, κανίστρα

▲ Αργαλειό

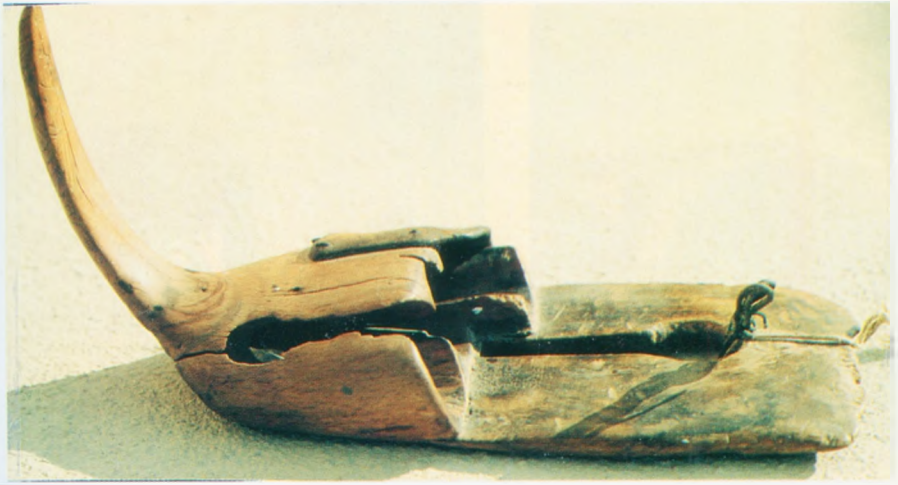
◀ Ρόχα, σαΐτες, μασούρι, σφοντήλι με το δράχτη

Γυναικεία κάπτα ▶

▲ Αργαλειός

▲ Το παλαμάρι

◀ Ρόκα, σαΐτες, μασούρι, σφοντήλι με το δράχτη

▲ Λειτουργιά

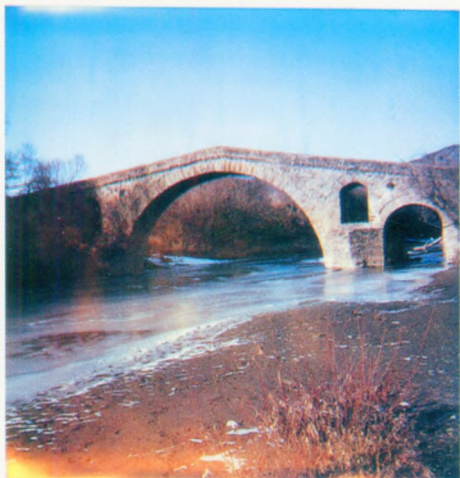

◀ Κλειδοπίνακο

▼ Πασχαλινά αυγά. Πεφδίκες

▲ Κλούτσες

▲ Το γιοφύρι

Φούρνος: φτυάρι, κακάβια, τέντζερες, γάστρα, ταιψί με πυροστιά

▲ Μπισούρες

▲ Φοίτ

▲ Το τζάκι με το γχιούμι

▲ «Ξόανο-εικόνισμα». Για να διευκολύνει τον τοκετό. (Αρχαιολογικό Μουσείο Αιωνό Κοζάνης)

ΜΑΗΣ

Άρχισαν όλα γύρω να πρασινίζουν. Απλώνονται μπροστά σου η απεραντοσύνη, κάμποι ολοπράσινοι, χωριά σπαρμένα στους λόφους, βουνά αλαργινά και πιο πίσω ακόμη πιο ψηλά βουνά που καμαρώνουν τη λεβεντιά τους, που με το σκούφο τους αγγίζουν τον ουρανό.

Κοριτσάκια χύνονται στα χωράφια, μαζεύουν διάφορα αγριολούλουδα με τα μακρὰ κοτσάνια τους, τα πλέκουν πλεξούδες και τις βάζουν γύρω γύρω από το κεφάλι. Άλλη πλεξούδα από λουλούδια την κρεμούν γκιορντάνι στο λαιμό. Έπειτα πιάνονται χέρι χέρι, κάνουν κύκλο και χορεύουν τραγουδώντας το Μάη. Από τα λουλούδια αυτά κάνουν στεφάνι και το κρεμούν στο μπαλκόνι, κάνουν και μια ανθοδέσμη από λουλούδια, τα πάνε στη γιαγιά και στη μητέρα για το βάζο.

Τα σταροχώραφα είναι γεμάτα από πορφυρές παπαρούνες, πλημμύρα από χαμομήλι και μαργαρίτες. Από αυτά τα αγριολούλουδα εμπνέεται η κεντήστρα να κεντήσει με τη βελόνα το μαντήλι και τα μαξιλάρια ή στον αργαλειό τα ωραία πολύχρωμα υφαντά από τριαντάφυλλα και άλλα διάφορα σχέδια. Προτιμάει τα έντονα χρώματα της φύσης στο εργόχειρό της.

Ήρθε και η Πρωτομαγιά, η γιορτή των κοριτσιών. Στο χωριό Δεσπότι γιορτάζεται ξεχωριστά η Πρωτομαγιά. Το προηγούμενο βράδυ της Πρωτομαγιάς κάνουν τα Κλείδωνα. «Μάης Μάης Χρυσομάης», λέει το λαϊκό τραγούδι θαυμάζοντας το Μάη, την άνοιξη, τώρα που η φύση αναστένεται, ξαναγεννιέται, λάμπει ολόγυρα και ο ουρανός είναι χρυσογάλανος.

Όλα τα κορίτσια του χωριού, δεκαπέντε με είκοσι χρονών, μαζεύονται και χύνονται στα χωράφια, πηγαίνουν στις ρεματιές, μαζεύουν λυγαριές και άλλα λουλούδια. Έπειτα παίρνουν ένα κακαβούλι, πηγαίνουν στη θρύση να πάρουν νερό. Κάποια από τις κοπέλλες φέρνει μια κανάτα, ρίχνουν λίγο νερό μέσα και τη στολίζουν με αλιγαριές, σπαθάκια, τριαντάφυλλα και άλλα αγριολούλουδα. Οι ίδιες οι κοπέλλες φορούν στα κεφάλια τους πλεγμένα στεφάνια με λουλούδια, οι περισσότερες προτιμούν άσπρα στεφάνια.

Η κάθε μία ρίχνει μέσα στην κανάτα ένα δαχτυλίδι, μια αλυσίδα που έχουν στο λαιμό ή μόνο την «τσέπι» της αλυσίδας (η αγκράφα που δένει την αλυσίδα πίσω στο σβέρκο).

Βάζουν την κανάτα στη μέση και εκείνες γύρω γύρω τραγουδούν τα μαγιάτικα τραγούδια.

Μπιζέρια την ξενητείά
τα έρημα τα ξένα...

Λέει ένα τραγούδι του Κλείδωνα. Ξαναπηγαίνουν στη θρύση τραγουδώντας να πάρουν νερό για να γεμίσουν την κανάτα. Αυτό γίνεται ως αργά το βράδυ, μετά μεταφέρουν τα «κλείδωνα» σε ένα μπαλκόνι και τα φυλάνε τρεις κοπέλλες ως τα μεσάνυχτα και άλλες τρεις ως το πρωί, για να μην τα κλέψουν τα αγόρια. Εάν αποκοιμηθούν αφύλαχτα τα κλέβουν

Το πρωί πριν χαράξει ακόμα πηγαίνουν πρώτες στη θρύση οι τρεις κοπέλλες πριν προλάβει να πάει καμιά άλλη γυναίκα για νερό. Γυρίζοντας τραγουδούν έτσι που όλοι στο χωριό ξέρουν ότι πήγαν τα κλείδωνα στη θρύση και πήραν το Μάη.

Γιορτάζεται πολύ η Πρωτομαγιά, είναι γιορτή χαράς και αγάπης. Όλες οι κοπέλλες μαζί χαρούμενες τραγουδούν. Τα τραγούδια που λένε την Πρωτομαγιά και τα Κλείδωνα είναι:

Τώρα Μαϊά, τώρα δροσιά
Τώρα το καλοκαίρι
Τώρα φουντώνουν τα κλαδιά
και λουλουδιάζει ο τόπος
Τώρα κι ο ξένος βόλησε
να πάει στα δικά του
Τη νύχτα νεκαλίγανε
στ' άστρο και στο φεγγάρι
Βάζει ασημένια πέταλα
καρφιά μαλαματένια
Και τα καλιγοσφύρια του
όλο μαργαριτάρι
Να πάει στην πόλη και να ρθει
Αν το 'ξερα λεβέντη μου πως έρχεσαι σ' εμένα
να γίνω γης να με πατείς, γεφύρι να περάσεις
να γίνω κι ασημόκουπα να σε κερνώ να πίνεις,
εσύ να πίνεις το κρασί κι εγώ να λάμπω μέσα...

Τραγουδούν αμέριμνες λες και είναι μόνο εκείνες και τα τραγούδια τους όλος ο κόσμος. Οι γυναίκες από τα παράθυρα, από τα μπαλκόνια ή από τις μισάνοιχτες πόρτες, από τα κατώια χαμογελούν τα χείλια τους και καμαρώνουν, τις κοπελλούδες τους τις νυφούλες.

Γυρίζοντας από τη θρύση και μόλις απλώνει η μέρα βγάζουν από την κανάτα τις αλυσίδες, τα δαχτυλίδια και παίρνει η κάθε μια το δικό της. Το πρώτο δαχτυλίδι που θα βγάλουν από το λαϊνί, από τα κλειδωνα, αυτή θα είναι η πιο τυχερή και γρήγορα θα παντρευόταν. Τραγουδούν όλες μαζί:

Απάνω στην τριανταφυλλιά
Μια πέρδικα χτίζει φωλιά
Λυγίστηκε η τριανταφυλλιά
και πέσαν τα τριαντάφυλλα

Εάν κάποιο από τα δαχτυλίδια πρασινίσει, έλεγαν, αυτή θα πεθάνει. Δεν πέθαινε βέβαια αλλά στενοχωριόταν και το σκεφτόταν για κάμποσο καιρό:

Ακούγεται ένα τραγούδι:

Ο ήλιος βασιλεύει
κι η μέρα σώνεται
κι ο νους μου από σένα
δε συμμαζώνεται

Είναι απόγευμα πια, όλοι στο χωριό κουβεντιάζουν για τον κλειδωνα:

- Λες να πεθάνει η Λένω που πρασίνισε η αλυσίδα της; είπε η Ματίτσα.

- Πολύ φοβάμαι, απάντησε η Βάια, γιατί από καιρό είναι χλωμή, μαυροχαρχαλιασμένη, πού και πού πρασινίζει ολόκληρη.

Περνώντας από το σπίτι μας η Ματίτσα σταμάτησε έξω από το φράχτη της αυλής, καλημέρισε και είπε τα μαντάτα:

- Λες να πεθάνει η Λένω, μπάμπω-Χρύσω;

- Άντε μα κι εσύ, μια χαρά κορίτσι είναι, είπε η μπάμπω-Χρύσω.

Έφυγε η Ματίτσα και η μπάμπω έσκυψε στο εργόχειρό της, συνέχισε να μπαλώνει κάλτσες, μεγάλη η οικογένεια, και σιγοτραγουδάει. Δε λέω, δεν είναι καλήφωνη η μπάμπω όπως η νύφη της η Φροούνα, μα είναι θαμπή γλυκιά φωνή. Το 'ξερε φαίνεται πως δεν

είναι καλήφωνη γι' αυτό σιγοτραγουδούσε, ποτέ δεν την άκουγες να ανοίξει, να δυναμώσει τη φωνή της. Το τραγούδι είναι χαμηλόφωνο κι αυτό δίχως ψηλές νότες μα σε καταχτάει, σε κάνει να το προσέξεις και να αφουγκραστείς. Είναι ένα παλιό τραγούδι που κλείνει μέσα του τους αντίλαλους των βουνών, των κάμπων, τα τραγούδια των πουλιών, τους ψίθυρους από τα ρυάκια, το θρόισμα των φουσκωμένων από τον αέρα δέντρων

Μια αστραπή πάνω στα βουνά κι αμέσως η βροντή ήρθε να σκεπάσει και να συμπληρώσει τις νότες του τραγουδιού. Δεν χόρταινες να βλέπεις αυτή την ασύληπτη σε ομορφιά φύση και ν' ακούς αυτό το τραγούδι:

Περδίκια από άλλη γειτονιά
κι απ' άλλο βιλαέτι
Περδίκια ν' επαινεύτηκε
σ' ανατολή και δύση
Πώς δεν την βρήκε κυνηγός
για να την ντουφεκίσει
Κι ο κυνηγός σαν τ' άκουσε
βαρειά του εκακοφάνει
Στήνει τα θράχια στα βουνά
χρυσά κλουβιά στον κάμπο.
Στήνει και μια χρυσόθεργα
σε μαρμαρένια θρύση
Περδίκια πάει να πιεί νερό
και πιάστηκε στα θράχια
Χαρά μεγάλη κάνει ο κυνηγός
και οι συγγενείς του όλοι.

Είναι ένα από τα ανοιξιάτικα τραγούδια που επαινεί την καλή κοπέλλα και θαυμάζει την πέρδικα. Πολλές φορές παρομοιάζουν τη γυναίκα με την πέρδικα. Όταν μια κοπέλλα περπατάει όμορφα, όμορφη είναι και η ίδια, θαυμάζοντάς τη, λένε: περπάτημα πέρδικας έχει αυτή η λυγερή. Αγαπάει την πέρδικα ο λαός μας:

Ένας αητός επέρασε από τα κουρφοβούνια
και πάησε και κάθησε σε μια ψηλή ραχούλα
Περδίκες τον ρωτήσανε περδίκες τον ρωτάνε...

Την άλλη μέρα το πρωί όλες οι κοπέλλες πήγαν στη θρύση για

νερό. Όλες μαζί λες κι ήταν συνενοημένες. Ακούς από μακριά τα γάργαρα γέλοια των κοριτσιών, τα αστεία, τα πειράγματα. Εδώ θα ομολογήσουν η μια στην άλλη τα πρώτα μυστικά, τους καημούς της νεότητας. Εδώ στη θρύση του χωριού και οι γυναίκες θα κάνουν τις κουθέντες και τα κουτσομπολιά για το μαχαλά τους, ώσπου να γιομίσουν τα γκιούμνια και τα φτσέλια. Η θρύση κρατάει τα μυστικά των κοριτσιών, τους καϋμούς και όλα όσα γίνονται στα σπίτια και στις αυλές του χωριού. Ήρθε το ηλιοβασίλεμα, ο ήλιος μεγάλος, κυλάει πίσω από το βουνό. Τα πουλιά πετούν στον ουρανό, γύρω από τα δέντρα, πότε εδώ και πότε εκεί, τιτιβίζοντας ώσπου κάθισαν πάνω στα κλωνιά. Μια καρακάξα πέταξε χαμηλά κρίζοντας πάνω από τα κουρνιασμένα στα δέντρα πουλιά, κι αυτά τρομαγμένα πέταξαν στον ουρανό κι άρχισαν πάλι να κελαιδούν ώσπου κάθισαν ξανά πάνω στα δέντρα, μέσα στις φωλιές και ζάρωσαν κι αποκοιμήθηκαν. Τ' αγρίμια του λόγγου πλάγιασαν κι αυτά σε μια γωνιά της γης κάτω από τα δέντρα για να περάσει και τούτη η νύχτα.

Οι άνθρωποι ταχτοποιήσαν τα ζωντανά και μαζεύτηκαν κι αυτοί στα σπίτια τους. Ήρθε το σούρουπο, έπεσε το σκοτάδι να κρύψει όλη αυτή την ομορφιά, τις ανοιξιάτικες συνήθειες των ανθρώπων, των ζωντανών, της θλάστησης, της φύσης όλης.

ΠΑΡΠΑΡΟΥΝΑ

Ήρθε η άνοιξη. Τα σπαρτά πράσινα πυκνοφυτρωμένα. Κι αυτό το χόρτο στα λιβάδια και ανάμεσα στα δάση θεριεύει. Τα δέντρα φουσκωμένα, γεμάτα ζωή, τα μπουμπούκια έτοιμα να σκάσουν και να πεταχτούν τα πολύχρωμα άνθη, να θρέψει ο καρπός. Παίρνεις βαθειά ανάσα, γεμίζεις τα στήθη καθαρό, δροσερό ανοιξιάτικο αέρα, φουσκώνεις κι εσύ ίδια με τα δέντρα. Τα νερά πλούσια γάργαρα τρέχουν στα ποτάμια και στους λάκκους. Τα χιόνια έλυωσαν. Μόνο οι κορφοβουνές ασπρίζουν ακόμα.

Ήρθε ο Απρίλης, μπήκε ο Μάης και οι βροχές λιγότεψαν. Συνεφιάζει, μπουμπουνίζει, αστραπές σκίζουν τον ουρανό, μα βροχή δεν πέφτει. Μόνο ψιχαλίζει που και που. Το χώμα στεγνό, τα σπαρτά δεν μεγαλώνουν πια.

Κοντεύει Ιούνιος και η γη στέγνωσε, τα χωράφια άνοιξαν αυλακίες, έσκασε το χώμα από την ξεραίλα, τα σιτάρια δεν μεγαλώνουν, ο καρπός άρχισε να στεγνώνει πριν ακόμα ψωμώσει. Το νερό στη βρύση λιγότεψε, περιμένεις πολύ ώρα να γεμίσει η «φτσέλα». Ο γεωργός περιμένει με λαχτάρα λίγη βροχή να καρπίσουν, να ψωμώσουν τα σιτάρια, τα καλαμπόκια και όλα τα οπωροφόρα δέντρα, τα «ίπουρα», όπως τα λέει ο Μακεδόνας. Να γεμίσουν τ' αμπάρια, να θρέψει την οικογένεια που είναι πολυάριθμα άτομα. Γεννούν οι γυναίκες, όσα στείλει ο Θεός και γεμίζουν τα σπίτια και οι αυλές, παιδιά.

Κάθε μέρα που ξημερώνει, βγαίνει στο μπαλκόνι ο κόσμος, σηκώνει τα μάτια του στον ουρανό, μα ο ουρανός όχι μόνο δε ρίχνει βροχή, αλλά είναι καθάριος γαλανός. Κάπου μακριά, πάνω στα βουνά φαίνονται πυκνά σύννεφα και παρακαλούν να τα φέρει ο άνεμος προς τα δω. Άρχισαν οι γριές να ανησυχούν, να στραυροκοποούνται. Οι άντρες βλέπουν πως θα χαθούν τα σπαρτά αν δε βρέξει, ούτε το σπόρο δε θα δώσει η γης. Ο κόπος τους θα πάει χαμένος. Οι νεαρές κοπέλλες μαζεύονται και ψιθυριστά κουβεντιάζουν. Κατηφορίζουν στα αυλαγάδια τρέχοντας και πηδώντας από χαρά. Έλαμψαν τα πρόσωπα για την απόφαση που πήραν, το πως να φέρουν τη βροχή. Κορίτσια γεμάτα ομορφιά και ζωντάνια απλώνονται γύρω τριγύρω μαζεύοντας ένα ειδικό χόρτο, «βούστα» λέγεται. Ξανασυναντιώνται

με ξαναμένα πρόσωπα, άσπρες άσπρες, αφράτες κοπελλίτσες με ροδοκόκκινα μάγουλα.

Με τα χόρτα που μαζεύουν, αρχίζουν να ντύνουν μια από τις κοπέλλες «παρπαρούνα». Αυτά τα κορίτσια, δεκατεσσάρων με δεκαοχτώ χρονών, βάλθηκαν ν' αλλάξουν τον καιρό και την τύχη των σπαρτών, βροχή να φέρουν, να σώσουν τα γεννήματα.

Ντύνουν την «παρπαρούνα» με τα χόρτα. Τα βάζουν όρθια γύρω - γύρω από το σώμα και από την πλάτη ως τα πόδια, τα δένουν στη μέση, κάτω από τις μασχάλες και σε άλλα μέρη του σώματος, για να τα στηρίξουν, βάζουν κι ένα κατσαρόλι στο κεφάλι της. Κρεμούν στην πλάτη της «παρπαρούνας» μια «μπράσκα» (χελώνα), με το κεφάλι κάτω, δεμένη από το πόδι.

Όλες μαζί ξεκινούν για το χωριό τραγουδώντας. Μπρος η «παρπαρούνα», πίσω όλες οι κοπελλίτσες του χωριού. Οι μεγάλες γυναίκες δεν ακολουθούν Έτρεξαν, γέμισαν τις κανάτες με νερό και καρτερούν στο μπαλκόνι. Τα κορίτσια περνούν από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούν κάτω απ' τα μπαλκόνια. Οι κυράδες από πάνω ρίχνουν νερό στην «παρπαρούνα». Εκείνη τινάζει δυνατά το κορμί της και το νερό σκορπάει ολόγυρα, σα βροχή.

Περπατώντας στους δρόμους και όταν στέκονται κάτω από τα μπαλκόνια, η «παρπαρούνα» και όλα τα κορίτσια τραγουδούν:

Παρπαρούνα περπατεί
Το Θεό παρακαλεί
Θε μου ρίξε μια βροχή
Μια βροχή τρανή-τρανή
Μια βροχή βασιλική
Να γίνουν τα γεννήματα
Τα στάρια και τα καλαμπόκια μας

Βγαίνει στο μπαλκόνι η κάθε νοικοκυρά και αδειάζει το λαϊνί με το νερό πάνω στην «παρπαρούνα». Φεύγοντας από τα σπίτια η κάθε νοικοκυρά όλο και κάτι δίνει. Άλλη αλεύρι, άλλη λίγδα. Είναι ειδικές κοπέλλες, η μια μαζεύει μόνο ψωμί, η άλλη μόνο αυγά, άλλη το τυρί. Στα σπίτια οι κυράδες δίνουν και χρήματα. Αυτά τα παίρνει μόνο η «παρπαρούνα», δεν τα μοιράζονται. Συνήθως παρπαρούνα ντύνουν ένα φτωχό κορίτσι.

Περνούν απ' όλο το χωριό. Όταν τελειώσουν πάνε την «παρπαρούνα» στο λάκκο (ρέμα), ένα μικρό ποταμάκι. Έτσι όπως είναι ντυμένη με τα ρούχα της και σκεπασμένη ολόσωμη με τα χόρτα και τη

μπράσκα στην πλάτη, τη ρίχνουν μέσα στο νερό. Την κυλούν, την γυρίζουν μια στο ένα πλάι, μια στο άλλο. Εκείνη φωνάζει, τα κορίτσια τραγουδούν το τραγούδι της «παρπαρούνας». Μετά σηκώνεται από το νερό και πίσω από τις βατινιές βγάζει τα βρεγμένα της ρούχα και τα χόρτα και ντύνεται με τα στεγνά ρούχα που τα κουβαλάει μια από τις κοπέλλες μέσα σε ένα τουρβά. Την χελώνα την κρεμούν σε ένα δέντρο, εκεί κοντά στο λάκκο με το κεφάλι κάτω. Την ξεκρεμούν μόνο όταν βρέξει. Εάν δεν βρέξει δεν την ξεκρεμούν. Η χελώνα είναι εκεί κρεμασμένη, κουνάει πόδια και κεφάλι και παρακαλάει το Θεό να βρέξει για να την ξεκρεμάσουν. Συνήθως βρέχει, ψωμώνουν τα σπαρτά, χαίρεται ο κοσμάκης, ξεκρεμίζεται η χελώνα και ευχαριστημένη περπατάει πάνω στο χλωρό χορτάρι. Όλοι χαίρονται τη ζωή.

Το βράδυ συγκεντρώνονταν όλες μαζί σ' ένα σπίτι και ετοιμάζουν απ' αυτά που μάζεψαν καμιά πίττα ή ότι άλλο συμφωνήσουν, και τρώνε.

ΤΣΕΛΙΓΓΑΔΕΣ

Σε τούτα 'δω τα μέρη σχεδόν όλοι έχουν κοπάδια γιδοπρόβατα, άλλοι πολλά και άλλοι λιγότερα. Τα κοπάδια τα έχουν για να εξασφαλίσουν το γάλα τους, το τυρί, το βούτυρο, το κρέας και το μαλλί για τις ανάγκες της οικογένειας. Ότι τους περισσεύει το πουλούν. Αυτό μπορούν να το κάνουν εκείνοι που έχουν μεγάλο κοπάδι. Αυτοί βάζουν έναν και δύο βοσκούς να θόσκουν το κοπάδι τους. Τα τσομπανόσκυλα απαραίτητα, είναι οι καλοί φύλακες του κοπαδιού. Όσοι έχουν λίγα γιδοπρόβατα τα θόσκουν οι ίδιοι κι όταν είναι ακόμα πιο λίγα τα ενώνουν δύο τρεις μαζί και τα θόσκουν με τη σειρά. Τσελιγγάδες λέγονται εκείνοι που έχουν πάνω από πεντακόσια ή χίλια κεφάλια. Οι Βλάχοι που περνούν από τα μέρη τούτα να πάνε στα χειμαδιά έχουν και δύο χιλιάδες γιδοπρόβατα. Απλώνονται στα βοσκοτόπια να βοσκήσουν και γεμίζει ο τόπος από ζωντανά. Μια ζωντανή μάζα κινείται.

Εδώ στα κοπάτσια και στα λιβάδια είναι τα καλύτερα βοσκοτόπια. Τα νέρα άφθονα κυλούν στα ποτάμια και στους λάκκους (ρυάκια). Για τα κοπάδια κάνουν τα μαντριά μακριά από το χωριό, κοντά στα βοσκοτόπια. Εκεί που έχει άφθονο νερό να τα ποτίσουν. Δίπλα στο μαντρί είναι η καλύβα του τσοπάνου.

Το χειμώνα όταν δεν έχει χιόνι το κοπάδι το θόσκουν. Ακόμα και όταν το χιόνι είναι κατά τόπους, το βγάζουν από το μαντρί να βοσκήσει. Όταν όμως το χιόνι έχει σκεπάσει τα πάντα, απ' άκρη σ' άκρη, φέρνουν τροφή μέσα στο μαντρί. Από το καλοκαίρι κάνουν τις προμήθειες αυτές. Κάνουν τις «κλαδαριές» από κομένα χλωρά κλωνιά θελανιδιάς. Κόβουν ένα χοντρό μακρύ ξύλο κάπου δυο μέτρα ύψος, το χώνουν βαθιά στο χώμα και σ' αυτό το όρθιο παλούκι περνούν τα κλαδιά ένα - ένα και τα πατούν πιέζοντάς τα. Έτσι ένας από κάτω πετάει τα κλαδιά και ο άλλος που είναι πάνω στην «κλαδαριά» τα χώνει μέσα στο ξύλο και τα πατάει ώσπου να γεμίσει το στυλιάρι. Κάνουν κάμποσες τέτοιες «κλαδαριές» ανάλογα με το κοπάδι. Τα χλωρά κλωνάρια ξεραίνονται και το χειμώνα βγάζουν λίγα - λίγα κλαδιά και τα φέρνουν μέσα στην κόρδα για να ταΐσουν το κοπάδι. Την κόρδα την κάνουν κυκλική. Κατασκευάζουν μια σκεπή στρογ-

γυλή και αφήνουν το κέντρο της ανοιχτό στο φως για να ταΐζουν τα ζωντανά και να λιάζονται. Αν ο χειμώνας το παρακάνει, το κοπάδι θα πεινάσει. Έρχονται και οι αρρώστειες που το θερίζουν. Τα μαντριά είναι σκεπασμένα σαν αχερώνας. Εκεί βάζουν τα ζώα μόνο για διανυχτέρευση. Ένα μαντρί είναι για τα πρόβατα κι άλλο για τα γίδια. Και τα δύο μαντριά συγκοινωνούν με την κόρδα. Τη μέρα τα βγάζουν έξω για βοσκή ή τ' αφήνουν στην κόρδα, όπου τα ταΐζουν στην κακοκαιρία. Μ' αυτό τον τρόπο διατηρούν τα μαντριά πάντοτε στεγνά.

Μια χρονιά ο Μοτσιομήτρος έχασε εκατόν πενήντα γιδοπρόβατα από τα πεντακόσια που είχε. Είχαν μια ευκοιλιότητα, που τους πήγαινε νερό ώσπου τα αποτελείωνε. Πήγε να σκάσει ο γερο-Μοτσιομήτρος από το κακό του. Οι τσοπαναρέοι δεν προλάβαιναν να πετούν έξω τα ψόφια, τροφή για τα όρνια.

Η καλύβα του τσοπάνου είναι εκεί δίπλα στο μαντρί για να αφουγκράζεται κάθε θόρυβο και με το γάβγισμα των σκυλιών πετιέται έξω. Η καλύβα γίνεται από χοντρά ξύλα που τα μπήγουν στο χώμα και πλέκουν μπόλικά χλωρά κλωνάρια θαλαμιδιάς μαζί με τα φύλλα για τον αέρα και το κρύο. Η καλύβα είναι στρογγυλή, έχει μόνο μία πόρτα και την φωτιά την ανάβουν στη μέση. Όταν φυσάει δυνατός αέρας η καλύβα ντουμανιάζει από τον καπνό. Για να μην γκαβωθεί από τον καπνό, ο βοσκός, ξαπλώνει δίπλα στη φωτιά. Ο καπνός ανεβαίνει προς τα επάνω κι ο βοσκός παραδίνεται στον ύπνο, μέσα στη ζεστή καλύβα του, ντυμένος με την κάπα. Την κάπα δεν την αποχωρίζεται, μέρα - νύχτα. Του τσοπάνου του πηγαίνουν δυο - τρεις φορές την εβδομάδα φαΐ κι όταν δεν τον θρουν στο μαντρί, το κρεμούν πάνω στο δέντρο. Ο ίδιος φεύγει μια φορά στο τόσο, πάει στο σπίτι του να αλλάξει. Τον τσοπάνο τον καλόχουν, του πάνε μαγειρεμένο φαΐ και πίττες στις γιορτές. Τη μέρα του Άη-Βασίλη κάνουν δύο βασιλόπιτες, μια για το σπίτι και μια για τα πρόβατα. Έτοι λένε όταν ρωτήσεις κάποιον πού πάει:

- Πάω ψωμί στα πρόβατα κι ας το πάει στο βοσκό. Πάω ψωμί, σου λέει κι ας έχει μαγειρεμένο φαγητό.

Όταν η κακοκαιρία περάσει κι έρθει η άνοιξη κι έρθει το καλοκαίρι, ακόμα και το φθινόπωρο, το πράγμα αλλάζει. Χαίρεσαι να είσαι τσοπάνος, να θγάλεις τα πρόβατα για βοσκή, να τα πας για να τα ποτήσεις στα τρεχούμενα νερά. Κι ώσπου να πιουν αυτά νερό, σηκώνεις μια πέτρα, θρίσκεις από κάτω карабίδες. Τις πιάνεις, τις πετάς στα αναμμένα κάρβουνα κι ο μεζές είναι έτοιμος, το γάργαρο κρουσταλλένιο νερό δίπλα. Και νιώθεις βασιλιάς και πάνω απ' όλα

λεύτερος, ξέγνοιαστος και σαν μερακλωθείς, παίρνεις τη φλογέρα και τη λαλός να κάνεις το κέφι σου, να αηδονίσει ο τόπος, να χουγιάζουν τα ρουμάνια, να περάσουν τα μεράκια.

Τα πρόβατα τα πηγαίνουν σε ειδικά μέρη να τα «αλατήσουν». Υπάρχουν υποδοχές που εκεί βάζουν το αλάτι και φέρνουν μια στο τόσο το κοπάδι να το «αλατήσουν». Όταν τα ζωντανά φτάσουν κοντά στην «αλατσιά» και καταλάβουν που πηγαίνουν, τρέχουν όλα μαζί βελάζοντας και σταματούν μπροστά στην «αλατσιά». Τρώνε το αλάτι λαίμαργα. Έπειτα τα κατεβάζουν στο ποτάμι να πιουν νερό.

Την άνοιξη γεννούν τα γιδοπρόβατα. Κάθε μέρα κι από δυο-τρία αρνάκια, κατσικάκια γεννιούνται. Χαρά μεγάλη που θα πληθύνει το κοπάδι και πιο μεγάλη χαρά όταν τα περισσότερα είναι θηλυκά γιατί θα μεγαλώσει το βιός. Από τα αρσενικά κρατούν μερικά για την αναπαραγωγή και άλλα κρατούν για το κρέας της οικογένειας. Τα υπόλοιπα τα σφάζουν, τα πουλούν κρέας στα μαγαζιά ή τα δίνουν στους εμπόρους με το κεφάλι.

Η Θωμαΐτσα δεν είχε φέτος ούτε ένα αρσενικό. Όλα τα γίδια και τα πρόβατα γέννησαν μόνο θηλυκά. Δεν είχε και πολλά πρόβατα. Καμιά τριανταριά όλα μαζί με το κριάρι και το τραγί. Τι θα κάνει το Πάσχα; Τι αρνί θα σουβλήσει; Κρίμα είναι να σφάξει θηλυκό. Μια και δυο, πηγαίνει στο Βαγγέλη, τον αδελφό της και του λέει:

- Αδερφέ! δεν έχω αρνί να σφάξω για το Πάσχα. Τα λυπάμαι τα θηλυκά, θέλεις να κάνουμε αλλαγή με κανά δικό σου αρσενικό;

- Πάρε αδερφή όποιο θέλεις, το πιο παχύ και φεύγα. Δεν θέλω θηλυκό, είχαμε πολλά αρνιά και κατσίκια φέτος.

Είναι καλόκαρδος ο Βαγγέλης και την αγαπάει την αδελφή του, μία του απόμεινε.

Όταν κάποιος τα θέλει όλα δικά του και είναι αχόρταγος, λένε «Εμ μαλλάτα εμ γαλάτα εμ τ' αρνιά θυλκά» δηλαδή και γάλα να δίνουν πολύ και μαλλί και θηλυκά να αυξάνεται το κοπάδι.

Το καλοκαίρι κάνουν τις περίφημες στρούγγες, ένα πρόχειρο μάντρωμα από κλαδιά. Στη «στρούγγα» αφήνουν ένα άνοιγμα, δηλαδή μια πόρτα. Αριστερά και δεξιά της πόρτας κάθονται δυο άντρες, πάνω σε μια πέτρα. Ανάμεσα στα πόδια τοποθετούν την καρδάρα. Τα πρόβατα θγαίνουν ένα - ένα, τα αρμέγουν και τα αμολούν έξω. Κάποιος από μέσα από τη στρούγγα, τα «χουγιάζει» να πάνε να τα αρμέξουν. Η καρδάρα γεμίζει ως πάνω με γάλα και την αδειάζουν στα καζάνια.

Γεμίζουν τα καζάνια με γάλα απ' όπου θα κάνουν το γιαούρτι, το τυρί, το βούτυρο και το «μπατζιοτύρι» - σκληρό, αποβουτυρωμένο

τυρί. Όταν το κοπάδι το έχουν δυο - τρεις νοικοκυραίοι μαζί, μια μέρα τα αρμέγουν χωριστά ο καθένας, κι ανάλογα με το γάλα κανονίζουν το μερδικό. Αυτός που έχει το πιο μεγάλο μερδικό θα πάρει γάλα πέντε ημερών, ο δεύτερος τριών κι ο άλλος δυο ημερών, και πάλι από την αρχή. Δεν το πάνε με το κεφάλι διότι υπάρχουν οι μαλτέζες που δίνουν πολύ γάλα και άλλα που δίνουν λιγότερο.

Το χωριό είναι μια μικρή κλειστή κοινωνία που ο ένας έχει την ανάγκη του άλλου και αλληλοβοηθούνται.

Τα γαλάρια τα πηγαίνουν για βοσκή, όμως τα αρνιά με τα κατοικάκια τα κλείνουν στο μαντρί. Αρμέγουν πρώτα τα γιδοπρόβατα στη στρούγγα (είναι ασκέπαστη) και μετά τα πάνε στο μαντρί. Από μακριά ακούγεται το βέλασμα αυτών των μικρών υπάρξεων

Όταν μπουν οι μανάδες στο μαντρί αυτά τρέχουν πέρα - δώθε ώπου να βρουν τη δική τους μάνα κι όταν αρπάξουν τη ρώγα στο στόμα απλώνεται γύρω ησυχία. Οι μανάδες γυρίζουν αργά το κεφάλι και τρυφερά κοιτούν τα μικρά τους, κι αγαλλιάζει η ψυχή τους. Όταν μεγαλώσουν τα αρνιά και τα κατοικάκια αφήνουν σχεδόν όλο το γάλα για να χορταίνουν και να γίνουν γερά.

Το κατακαλόκαιρο το κοπάδι το βόσκουν το πρωί και το απόγευμα. Με τη μεγάλη ζέστη, το μεσημέρι «σταλίζουν» κάτω από τα δέντρα, κάτω από τα «κοπάτσια» στην παχιά οκιά. Καμιά φορά για να αποφύγουν τη μεγάλη ζέστη της ημέρας τα «σκαρίζουν», δηλαδή τα βγάζουν, τη νύχτα για βοσκή. Έβγαλε τα πρόβατα για «σκάρισμα», λένε.

Μια φορά κάποιος βοσκός κατέβαζε το κοπάδι του κάτω προς το Βενέτικο. Τα πήγε από τον πόρο για να το ποτήσει και να το περάσει αντίπερα για βοσκή. Όταν τα ζώα ήπιαν νερό, ο βοσκός άρχισε με φωνές και με την κλούτσα που την σθούριζε πάνω από τα πρόβατα, να τα κατευθύνει μέσα στο ποτάμι. Τα γιδοπρόβατα φοβούνταν το νερό και έτρεχαν πάνω - κάτω στο ποτάμι, μέσα όμως δεν έμπαιναν ακόμα κι όταν τα χτυπούσε με την κλούτσα από πίσω στα πόδια. Τότε χαμογέλασε πονηρά, πήρε ένα κριάρι από τα κέρατα και άρχισε να το σέρνει στο νερό και ύστερα ακολούθησαν όλα τα γιδοπρόβατα.

Βόσκοντας το κοπάδι, κάποιο πρόβατο μπορεί να ξεκόψει διότι βρήκε αλλού καλή τροφή. Ο τσομπάνος θα πάει να το γυρίσει πίσω λέγοντας:

- Πού πας μωρέ, δεν ξέρεις πώς το ξεκομμένο πρόβατο το τρώει ο λύκος;

Τα τσομπανόσκυλα, καλοί φύλακες του κοπαδιού. Τα σκυλιά τρέχουν γαβγίζοντας γύρω από το κοπάδι, καμιά φορά άσκοπα μα

αν ζυγώσει λύκος, το γάβγισμα διαφέρει πολύ, γίνεται άγριο το σκυλί, επιθετικό. Τώρα τα σκυλιά ξαπλωμένα κάτω από τα δέντρα χείρονται τη δροσιά. Σε λίγο σηκώθηκαν και άρχισαν να γαβγίζουν τρέχοντας προς την μεριά του δάσους. Κάνα «ζλάπι» φαίνεται μυρίστηκαν και «αλιχτούν» έτσι, σκέφτηκε ο τσοπάνος. Σηκώθηκε όρθιος, έβαλε την παλάμη πάνω από το μέτωπο, κοίταξε γύρω - γύρω, έπειτα έσυρε τη ματιά πιο μακριά, την αλάργινε ακόμα, μα δεν φάνηκε τίποτα.

Όταν «βαρέσει» λύκος στο κοπάδι όλα τα γιδοπρόβατα τρέχουν κατατρομαγμένα βελάζοντας και τα κουδούνια σε ξεκουφαίνουν. Τα τσομπανόσκυλα γαβγίζουν άγρια και τρέχουν να διώξουν τους λύκους. Οι λύκοι απομακρύνονται άπραγοι και τα σκυλιά τους παίρνουν από πίσω τους λυσασμένα. Τότε ο βοσκός τα «μαυλάει» να γυρίσουν, δεν μπορείς να έχεις μπέσα στους λύκους. Γιατί αν πέσουν τα σκυλιά σε κοπάδι λύκων, τα ξεμοναχιάζουν και τα σκοτώνουν

Κάποια φορά, κοπάδι λύκων ρίχτηκε σε ένα άλογο που έβοσκε. Το χύμηξαν άλλοι από πίσω, άλλοι από μπρος. Το άλογο αντιστεκόταν και κλωτσούσε με τα ποινά πόδια. Όταν όμως το κούρασαν πολύ και δεν μπορούσε αρκετά να αντισταθεί, ένας λύκος άρπαξε το άλογο από τη μουτσούνα και αυτό άρχισε να αιμορραγεί. Τότε ένας άλλος πήδησε από τα καπούλια στη ράχη του, σύρθηκε ως το σβέρκο και το αποτελείωσε κόβοντας τις φλέβες του λαιμού του. Ο λύκος, λένε, είναι αιμοβόρος και όταν του δωθεί ευκαιρία μπορεί να σκοτώσει πολλά πρόβατα και φεύγοντας παίρνει μόνο ένα. Άλλοτε ακούς να λένε: ο λύκος κόβει τις φλέβες, για να πεί το αίμα. Μήπως από την πείνα του λαίμαργα σκοτώνει πολλά αλλά όταν φύγει μπορεί να σηκώσει και να πάρει μόνο ένα;

Μέρες τώρα χιόνιζε και έφτασε το χιόνι πάνω από ένα μπόι. Τα αγρίμια εγκλωβισμένα από το χιόνι πείνασαν. Κάποια νύχτα μπήκαν λύκοι στο μαντρί της Ματίτσας. Επειδή, το κοπάδι είναι μικρό, το έφερνε στο χωριό. Το μαντρί το είχαν δίπλα στον αχερώνα λίγο πιο κάτω από το σπίτι τους. Μπήκαν οι λύκοι στο μαντρί, δεν τους πήρε είδηση κανείς, και έσφαξαν πολλά. Πέντε μόνο απόμειναν ζωντανά από τα είκοσι περίπου που είχαν. Δεν φτάνει που είναι φτωχοί, θάρεσαν κι οι λύκοι το δικό τους το μαντρί. Μαζί τους πήραν μόνο τέσσερα γι' αυτό συμπέραναν πως οι λύκοι ήταν τέσσερις. Την άλλη μέρα το πρωί, θρήνος σηκώθηκε στο σπίτι αυτό. Μεγάλη συμφορά, τι θα απογίνουν χωρίς λίγο γάλα, τυρί και κρέας. Όλοι οι χωριανοί μαζεύτηκαν κοντά στο μαντρί. Οι στενοχώριες είναι ολονών

σε τούτα τα απομακρυσμένα μέρη. Κάποιοι χωριανοί που είχαν πολλά ζωντανά, έδωσαν κι από ένα πρόβατο. Ο Βαγγέλης που την αγαπούσε τη Ματίτσα – είναι πρώτα ξαδέλφια και αγαπημένα – γι' αυτό είναι από τους πρώτους που συνέβαλε. Το κοπάδι τώρα έγινε από δεκαεπτά πρόβατα και συνήλθε η οικογένεια από τον μεγάλο πόνο. Έχει τρία παιδιά να μεγαλώσει η Ματίτσα.

Αυτόν το χρόνο παρατράβηξε η κακοκαιρία. Το χιόνι δεν έλεγε να σηκωθεί, τα ζωνανά άρχισαν να υποφέρουν, οι τροφές που είχαν αποθηκεύσει οι άνθρωποι για το χειμώνα λιγοστεύουν. Τα αγρίμια στην αρχή τρυπωμένα κάτω από τα κέδρα που είναι τα κλωνάρια τους λυγισμένα απ' το βάρος του χιονιού. Εκεί από κάτω είναι ζεστά, δεν τα πιάνει ο αέρας. Τροφή όμως δεν είχαν, το χιόνι είναι πολύ και τα περιορίζει, δεν είναι εύκολο να τρέξουν για κυνήγι. Μια από αυτές τις νύχτες, ύστερα από το κακό που έπαθε η Ματίτσα κατέβηκε κάτω στο χωριό κοπάδι λύκοι και ούρλιαζαν πεινασμένα. Τα ζαγάρια (κυνηγετικά σκυλιά) ζάρωσαν κατατρομαγμένα μέσα στις αυλές. Οι χωριανοί κλεισμένοι στα σπίτια τους περίμεναν. Σε λίγο απλώθηκε σιωπή. Άγριο πράμα τα ουρλιαχτά των λύκων, άγρια και η σιωπή.

Η πάλη του νειου με το άλογο

Εκίνησε ο Κώτσιος να πάει ψωμί στα πρόβατα. Φόρτωσε τον τουρβά στο σαμάρι, το κακαβούλι με τραχανά και κρέας. Έκανε να ηηδήσει για να καβαληκέψει μα το άλογο τραβήχτηκε πιο πέρα. Το τράβηξε δυνατά από το καπίστρι, το μάλωσε φωνάζοντας πρρρρ και ξαναπήδησε να καθήσει στο σαμάρι. Το άλογο έτρεξε και το πόδι του Κώτσιου έμενε μέσα στον αναβατήρα. Κατάφερε να ξεφύγει ο Κώτσιος και έγινε άγριο θηρίο, άρχισε να το χτυπάει και να το δαγκώνει στα αυτιά. Το άλογο στην αρχή «κιούτεψε», υπέκυψε στην αγριάδα του ανθρώπου και έστριβε το σώμα του μια από δω και μια από κει. Σε λίγο αγριέψε τόσο που έχασε τον έλεγχο του, του γύρισε τα καπούλια του και τουδωσε μια κλωτσιά να τον σκοτώσει. Τον βρήκε στο πάνω χείλος και του το κατέβασε, ευτυχώς που δεν του έσπασε τα δόντια. Τα αίματα έτρεχαν παντού. Τότε είδα τον νέο αυτόν να θέλει να εξαφανίσει το άλογό του. Τι θηρίο γίνεται ο άνθρωπος, πόσο θυμό κρύβει μέσα στο πετσί του! Τι βαρβαρότητα! Μα και το ζώο έχει αγριέψει, έχει αφηνιάσει, έχει ξεπεράσει κάθε λογική. Προσπαθούσε συνεχώς να του γυρίζει τα καπούλια να του δώσει μια κλωτσιά και να τον αφήσει στον τόπο.

Για να γνωρίζει ο καθένας τα γιδοπρόβατα του κάνουν σημάδια πάνω στα αυτιά. Η κάθε οικογένεια έχει το σημάδι που το αναγνωρίζουν όλοι. Το σημάδι, την «κόκα», είναι το κόψιμο που κάνουν στο αυτί. Συνήθως κάνουν μια ψαλιδιά, άλλοτε αφαιρούν ένα μικρό τριγωνάκι. Το σημάδι γίνεται στο αριστερό αυτί, δεξιά - αριστερά στη βάση, δεξιά - αριστερά στη μέση, ή και δεξιά - αριστερά στη μύτη του αυτιού. Το ίδιο γίνεται και στο δεξί αυτί. Ένα από αυτά τα σημάδια έχει κάθε νοικοκύρης. Μόλις γεννηθούν τα αρνάκια και τα κατοικάρια τα σημαδεύουν.

Τα γίδια είναι άσπρα, φλώρα, λiάρα. Τα κατοικάρια και τα βετούλια (χρονιάρικα), γίδια με μορτσέλια (σαν σκουλαρίκια που κρέμονται κάτω από το λαιμό), οι μαλτέζες. Είναι τα άσπρα και τα λiα πρόβατα με τα αρνάκια τους, ζυγούρια λένε τα αρνιά, όταν χρονίσουν. Στο κοπάδι είναι και το τραϊ και το κριάρι για να αυξάνει το κοπάδι. Όταν τα γιδοπρόβατα είναι πολλά έχουν κάμποσα τραγιά και κριάρια. Ένα από τα αρσενικά που το ακολουθεί όλο το κοπάδι λέγεται «γκισέμι». Στο λαιμό όλων των ζώων του κοπαδιού κρεμούν κυπριά και κουδούνια. Βάζουν λουριά στα πρόβατα, στα γίδια ξύλινα στεφάνια στο λαιμό τους για να στερεώσουν τα κυπριά και τα κουδούνια.

Τα μεγάλα κυπριά είναι δυσόμιση και τρία κιλά, τα άλλα είναι μικρότερα. Αυτό γίνεται για να βγάζουν διαφορετικό ήχο, ήχο μελωδικό, όμορφο κι αν ξεκόψει κάποιος και δεν το πάρουν είδηση θα ακολουθήσουν κατά που χτυπάει το κουδούνι και θα πάνε να το φέρουν, εκτός κι αν προλάβει ο λύκος, που όλο και κάποιος παραρμενεύει.

Ο Μοτσιομήτρος, λέγανε, πήγε στα Γιάννενα για να χύσει ασήμι στις γλώσσες των κουδουνιών και των κυπριών, για να κουδουνίζουν όμορφα. Δίνουν έναν ευχάριστο ήχο, μια ιδιαίτερη βουή την ώρα που περπατούν και θόσκουν όλα μαζί. Περνάει του Μοτσιομήτρου το κοπάδι, έλεγαν Κρούει καλύτερα το κουδούνι με ασήμι στη γλώσσα, λένε οι μεγαλύτεροι.

Ο τσοπάνος κάθεται κάτω από μια σκιά, λίγο πιο πάνω στην πλαγιά για να βλέπει όλο το κοπάδι. Κόβει από δίπλα του ένα κομμάτι ξύλο και έτσι που είναι χλωρό δουλεύεται εύκολα. Σκαλίζει διάφορα σχέδια, μια γοργόνα, ένα φίδι στην κλούτσα, στη ρόκα, στο σφοντήλι και στην λειτουργία. Έχει μια ντραγατσίκα (τουρβάς από δέρμα γίδας ή προβάτου) ο τσοπάνος στον ώμο του που βάζει μέσα το ψωμί, τυρί, λίγο σκόρδο, κρεμμύδι. Ένα άλλο δερμάτινο σκεύος λέγεται γαλοδέρματο: δένουν καλά τα πίσω και ένα μπροστινό πόδι

για να μην τρέχει το γάλα. Στο ένα μπροστινό πόδι βάζουν μέσα ένα καλάμι, το δένουν μαζί δέρμα και καλάμι, από εκεί αδειάζουν το ξυνόγαλο. Για να μην χύνεται βάζουν για βούλωμα ένα ξύλο πελεκημένο που λέγεται «κουφοτήλι». Από το άνοιγμα του λαιμού γεμίζουν το γαλοδέρματο. Έπειτα το σφίγγουν καλά. Το κουβαλάει όλη μέρα στην πλάτη. Έτσι με την κίνηση που κάνει ο βοσκός περπατώντας κάτω από τον ήλιο γίνεται το καλύτερο ξυνόγαλο. Συχνά βγάζει το βούλωμα, πίνει ξυνόγαλο από το κουφοτήλι κι όταν πάει να τελειώσει, αρπάζει εκεί δα μια προβατίνα, την αρμέγει και το συμπληρώνει. Το προτιμάει πρόβιο, είναι πιο παχύ και γίνεται πιο νόστιμο. Πίνει το νόστιμο, δροσερό ξυνόγαλο, σκουπίζει με το μανίκι τα χείλη του και παίρνει τη φλογέρα. Τη φλογέρα την κάνει ο ίδιος ο τσοπάνος. Πήρε λοιπόν τη φλογέρα και αρχίζει να παίζει, έπειτα άρχισε να τραγουδάει.

Τώρα που ο ήλιος έπεσε, η ζέστη κόπασε, το κοπάδι ξεκίνησε για τη βοσκή, τα σκυλιά σηκώθηκαν κι αυτά και ακολουθούν από πίσω. Το κοπάδι προχωρεί και βόσκει. Τα κυπριά και τα κουδούνια χτυπούν όλα μαζί σε κάθε κίνηση του κεφαλιού τους. Τα τσοπανόσκυλα αλιχτούν τρέχοντας γύρω - γύρω από το κοπάδι. Ο τσοπάνος μερακλώθηκε και παίζει τη φλογέρα, το αεράκι φέρνει μια ελαφριά βουή από το δάσος. Το νερό κυλάει, σκουντουφλάει στις πέτρες και ακούγεται ο δικός του ήχος. Όλα αυτά αποτελούν μια μουσική. Ένα σύνθετο ονειρεμένο μουσικό κομμάτι. Ο τσοπάνος τώρα τραγουδάει ένα τόπιο παλαιό τραγούδι:

Πάνω σε ψηλή ραχούλα
κάθεται μια βλαχοπούλα
κι ο «τζομπάνος» από πέρα
τραγουδάει με τη φλογέρα...

ΓΑΜΟΣ

Νέφε μ' κι' αϊντέ στολίζεται
Απ' το πρωί ως το βράδυ
Βάζει τον ήλιο στα μαλλιά
Στο στήθος το φεγγάρι.

Τα στολίδια της νύφης. Ακριθό κόσμημα το φεγγάρι - καρφίτσα στο στήθος της. Ο ήλιος να χύνεται στα μαλλιά της. Έτσι την ήθελε στολισμένη το παραδοσιακό τραγούδι, ή η ευαίσθητη καρδιά του λαϊκού ποιητή. Μπορεί να είναι κάποιος γαμπρός, ο στιχουργός με την τρυφερή ψυχή και την περίσσια αγάπη για την καλή του.

Την είδε λαμπερό αστέρι ανάμεσα στον ήλιο και στο φεγγάρι. Την νύφη τη θέλει φωτοστεφανωμένη, όπως λέει και το νυφιάτικο τραγούδι. Ο ποιητής εμπνέεται από τα γνήσια στολίδια της, τα τέλια, δηλαδή λεπτές χρυσαφένιες κλωστές που τις δένουν στο κεφάλι της και χύνονται στο πρόσωπο, στους ώμους και στην πλάτη που φτάνουν ως τη μέση και πιο κάτω. Πριν από τα τέλια έχουν δέσει ένα μαντήλι στο κεφάλι της. Άμα η νύφη ντυθεί και στολιστεί, κμαρώνει σε μια άκρη του ν' οντά και τα κορίτσια του χωριού γύρω τριγύρω τραγουδούν τα νυφιάτικα.

Η νύφη έχει ενωμένα τα χέρια κάτω από το στήθος με ένα μαντήλι περασμένο πάνω τους. Το κρατάει για να μπορεί να σκουπίζει τα δάκρυα της συγκίνησης, όταν ακούει τα τραγούδια του αποχωρισμού από τα γονικά της.

Η καλή η κόρη παντρεύεται άντρα μέσα από το χωριό, δηλαδή συγχωριανό της. Μόνο εκείνες που αργούν να καταλήξουν σε αρραβώνα, παντρεύονται σε άλλο χωριό. Υπάρχουν και κοπέλλες που τους πέφτει το «μεγάλο τυχερό» να τις ζητήσει κάποιος «ανώτερος», δάσκαλος ή πλούσιος. Κι' αυτές τότε πάνε πρόθυμα σ' άλλο χωριό. Η κοπέλλα που θα μείνει ανύπαντρη ως τα είκοσι - εικοσιένα της είναι πια γεροντοκόρη.

Ο γάμος γίνονταν μόνο με προξενιό. Κανένας νέος ή νέα δεν τολμούσε να πει στο αγαπημένο πρόσωπο τον καϋμό του. Όταν κάποιος καρδιοχτυπούσε για την καλή του δεν της το έλεγε ο ίδιος. Εμπιστεύονταν τον πόνο του στη μεγάλη αδελφή του ή σε κάποια θεία, αδελφή της μητέρας ή του πατέρα. Εκείνες με τη σειρά τους καλούσαν, την προξενήτρα κι αυτή πηγαίνει να βρει τους γονείς της νύφης για να κάνει το προξενιό. Αραδιάζει τα καλά του γαμπρού:

Είναι λεβέντης, σε λέω, και τι κορμοστασιά! Δουλευταράς και πλούσιος. Ή, είναι καλός, γερός, όμορφος, εργατικός, δεν είναι

πλούσιος μα έχει χρυσή καρδιά. Η κόρη σας θα περάσει ζωή χαρισάμενη.

Νύφη

Και δος του να λένε και να κουβεντιάζουν με τις ώρες.

Η περιζήτητη νύφη πηγαινοέρχεται με γεμάτους τους δίσκους. Τα κεράσματα αρχίζουν πρώτα με το παραδοσιακό γλυκό του κουταλιού. Η μάνα δεν χάνει ευκαιρία να πει πως το γλυκό είναι φτιαγμένο από τα χρυσά χέρια της κόρης, και τι νοικοκυρά! Τι χρυσή καρδιά!

Μετά η κοπέλλα φέρνει τον καφέ. Κερνούσε για να μαζέψει τις ευχές που η προξενήτρα αραδιάζει:

- «Καλή τύχη! Θα την έχεις με αυτό το παλληκάρι. Ευτυχισμένη, και με πολλά παιδιά. Αν γίνεις αγορομάννα σαν τη μάνα σου δεν θα έχει που να σε βάλει. Είναι μοναχοκόρη αυτή που προξενεύεται

και έχει πέντε αδέρφια.

Όλοι στο χωριό ξέρουν το σκοπό της προξενήτρας. Μόνο δεν ξέρουν από ποιον έρχεται. Από το γειτονικό παράθυρο ακούγεται ένα τραγούδι.

Άσπρο λουλούδι έχω για να θάψω
Κι αν το πετύχω στη βαφή
Πολλές καρδιές θα κάψω.

Η προξενήτρα χαμογέλασε και είπε:

- Θα τις κάψουμε τις καρδιές, αυτό που σε λέω, να μ' ακούς εμένα που με βλέπεις.

Μια φορά κάποιои ξεκίνησαν να πάνε σε ένα χωριό να γνωρίσουν τη νύφη. Επειδή ήταν λίγο χλωμή, την ορμήνεψε η μητέρα της να σταθεί μπρος από τον αναμένο φούρνο να κοκκινίσει μια στάλα. Εκεί που έπαιρναν τα κεράσματα στον οντά ακούστηκε μια φωνή:

- Μάνα κοκκίνισα, ν' άρθω;

Χάλασε το προξενιό, έφυγαν οι ξενομερίτες.

Ο Μήτρος ήταν μια παλληκάρι της παντριάς. Ο Νικόλας, ο πατέρας του, είχε μάθει πως στο χωριό Ζγκόστι, είναι μια καλή και προκομένη κοπελλίτσα, φρόνιμη κι από καλή οικογένεια. Πατέρας και γυιος ξεκίνησαν για το Ζγκόστι να γνωρίσουν τη νύφη.

Η Χρύσω, για την οποία ενδιαφέρονταν οι ξενοχωριανοί, ήταν εκείνη τη στιγμή στο μπαλκόνι. Επειδή δεν πρόλαβε να κατέβει από τη σκάλα στον οθορό, μπήκε μέσα στο σπίτι και από την πίσω πόρτα, από το μπαλκονάκι, πήδησε κάτω και έφυγε. Ντράπηκε και το 'σκασε. Παιδί ήταν ακόμα, θα προτιμούσε κουτσό να παίξει. Οι γονείς της Χρύσως καλωσόρισαν τους επισκέπτες, τους κέρασαν γλυκό του κουταλιού κατά το έθιμο, και μετά έβγαλαν μεζέδες μια τηγανιά κρέας, τυρί και καλό μαύρο μπρούσκο κρασί.

Κλείστηκε το προξενιό κι έφυγαν. Ο γαμπρός τη νύφη τη γνώρισε στην εκκλησία.

- Έτοι παντρεύτηκα, συνέχισε να λέει η μπάμπω-Χρύσω.

Ευτυχώς ήταν καλή, χρυσή γυναίκα, καλόκαρδη, προκομένη, δουλευταρού, κράτησε το Μοτσέικο παλληκαρίσια. Είναι νοικοκυραίοι οι Μοτσαίοι, πολύ το θιός, μπόλικη η δουλειά.

Είναι γλυκειά, νόστιμη η Χρύσω. Δεν μπορείς να πεις πως ήταν πολύ όμορφη μα έχει μια όμορφη ψυχή ζωγραφισμένη στο πρόσωπό της, τέτοια που ταίρι της δεν βρίσκονταν

Η Δάφνη, εγγονή της Χρύσως, πήγαινε στην πρώτη Δημοτικού.

Τέσσερα παιδιά είχε ο πατέρας της ο Βαγγέλης στο σχολείο. Ο δάσκαλος έτρωγε με τη σειρά στα σπίτια. Όσα παιδιά είχε ο καθένας στο σχολείο τόσες μέρες έτρωγε στο σπίτι τους ο δάσκαλος.

Στου Βαγγέλη έρχονταν κάθε ημέρα επί τέσσερις μέρες. Είχε ξανάρθει κι άλλες φορές. Τώρα κόντευε να τελειώσει η σχολική χρονιά. Η κυρά Φροσύνα είχε κάνει πίττα, μοσχοβολούσε το σπίτι και ο οβορός από το φρέσκο βούτυρο και το τυρί. Τυρόπιττα είχε κάνει. Σαν τελείωσε το τραπέζι ο δάσκαλος, σαν να δίσταζε. Από μέρες όλο πήγαινε κάτι να πει στο Βαγγέλη και τη Φροσύνα μα δεν το ξεστόμιζε. Σήμερα, μετά το φαγητό άρχισε μα σταμάτησε.

– Κάτι θέλεις να πεις δάσκαλε, είπε ο Βαγγέλης.

Η Μπάμπω είχε κατέβει στον οβορό, τα παιδιά πήγαν να παίξουν

– Θέλω να πω, είπε και πάλι σταμάτησε, κόμπιασε λίγο, κατάπιε το σάλιο του και συνέχισε:

– Θέλω να πω, εγώ θα πάω να εργαστώ αργότερα στη Θεσσαλονίκη. Θα πάρω και τη γυναίκα μου όταν με το καλό μεγαλώσει. Θα την καλόχω, θα ζει μια καλή ζωή αφού εγώ θα δουλεύω.

Η Φροσύνα άκουγε με περιέργεια. «Ποια να είναι άραγε η εκλεχτή του δασκάλου;» αναρωτιόταν. Ο Βαγγέλης τον ρώτησε πειράζοντάς τον:

– Θα μας καλέσεις, δάσκαλε, στο γάμο σου;

– Το κορίτσι που αγαπώ το ξέρετε, είπε χαμηλόφωνα.

Της Φροσύνας της μπήκαν ψύλλοι στ' αυτιά και είπε:

– Για ν' ακούσουμε, δάσκαλε, ποια είναι η τυχερή;

– Αυτή είναι, απάντησε, δίχως να κλώθει πια τα λόγια του. Αυτή είναι, η Δαφνούλα!

Το χαμόγελο του Βαγγέλη πάγωσε, η καλοσυνάτη έκφραση στο όλο περιέργεια πρόσωπο της Φροσύνας αγρίεψε και είπε:

– Είναι μικρό, δάσκαλε, το κορίτσι. Μόλις έκλεισε τα εφτά!

– Εγώ αυτήν διάλεξα για γυναίκα μου, σαν μεγαλώσει θέβαια, όπως σαν είπα και πριν, όταν κλείσει τα δεκαπέντε.

Πέρασαν οι μέρες, το ξανακουβέντιασαν, το ξανασκέφτηκαν. Ε, δάσκαλος ήταν αυτός, τύχη μεγάλη. Τελικά είπαν το ναι. Μόνο η μπάμπω Χρύσω αντέδρασε:

– Αφήστε το να μεγαλώσει ξέγνοιαστα, είπε. Αυτό είναι μυξιάρικο ακόμα, δεν το λυπόσαστε, μια χασιά κουρτσούλι είναι.

Μια μέρα εκεί που ύφαινε η κυρά Φροσύνα, φώναξε το κοριτσάκι κοντά της. Της είπε την πρόταση γάμου που είχε κάνει ο δάσκαλος και την απόφαση που πήραν εκείνοι.

- Τι λες κι εσύ;

Η Δάφνη δεν είπε λέξη μα ένοιωσε μια περίσσια χαρά γιατί τον αγαπούσε το δάσκαλο όπως όλα τα κοριτσάκια στην τάξη. Κι ύστερα, εκείνην διάλεξε από όλα τα κοριτσάκια του χωριού. Ένοιωσε πως ήταν η καλύτερη. Έτρεξε στην αυλή και πήγε να θρει τα άλλα κορίτσια, σκούμπωσε το φουστανάκι της όπως έκανε η μητέρα της όταν έπιανε να ζυμώσει, φάνηκε η υφαντή φουσιτίσα λουλακιά με κίτρινες ρίγες και κουκάκια στο τελείωμα. Μαζεύτηκαν μάνι - μάνι τα κοριτσάκια και άρχισαν να παίζουν τα σπιτάκια. Τη Δάφνη την έκαναν νύφη, όπως συνήθως. Ένας γύρος με πέτρες με ένα άνοιγμα για πόρτα ήταν τα σπιτάκια. Στάθηκε στην άκρη του σπιτιού, σταύρωσε τα χέρια με τις παλάμες κάτω από το στήθος και καμάρωνε. Τα κοριτσάκια της τραγουδούσαν Κάποια, της ξεσκούμπωσε το φουστάνι.

Νέφε'μ κι αϊντέ στολίζεται
Απ' το πρωί, ως το βράδυ.
Βάζει τον ήλιο στα μαλλιά
Στο στήθος το φεγγάρι

Η μικρή Δαφνούλα δεν άκουγε τα τραγούδια. Ακόμα στ' αυτία της ηχούσαν τα λόγια της μητέρας. Δεν είπε τίποτα στα κορίτσια. Το κράτησε μυστικό.

Ο Βαγγέλης κάλεσε επίσημα το δάσκαλο να του κάνουν το τραπέζι. Εκείνος με τη σειρά του έκανε δώρο ένα φλουρί στη μικρή.

Έχουν περάσει χρόνια. Μια μέρα, μάνα και κόρη κουβεντιάζουν, θυμούνται τα παλιά.

- Πώς παντρεύτηκες, εσύ μητέρα, με προξενιό; ρωτάει.

Η Φροσύνα έσφιξε τα φρύδια, έσφιξε τα χείλη, χαμογέλασε: - Ο πατέρας μου ήθελε να με δώσει στον Αργύρη. Ήταν μοναχοπαίδι και όλα τα υπάρχοντα θα ήταν δικά μας. Η μητέρα του Αργύρη με γύρευε. Εγώ ήμουνα μικρή, δεν ήξερα. Η αλήθεια είναι αυτή, αλλά ήμουνα εκεί κοντά, στην ίδια γειτονιά. Μπορεί και να τον έπαιρνα. Η Αρχόντω, η μητέρα του Αργύρη, όταν πήγαινε στο πηγάδι για νερό - ήταν κάπως μακριά το πηγάδι - κρατούσε, λέγανε, μια βελόνα και «έσπαζε» (τρυπούσε) όλες τις γυναίκες στον πσιινό. Εκείνες παραμέριζαν, έπαιρνε η Αρχόντω νερό, έφευγε και μετά γιόμιζαν οι άλλες με τη σειρά τα γκιούμνια και τα φτσέλια. Ακόμα έλεγαν, ότι η μάνα της Αρχόντως, η γιαγιά του Αργύρη «κατέβαζε και άρμεγε» το φεγγάρι. Κι έλεγαν τάχα το έβλεπαν οι χωριανοί γύρω στο σπίτι

του Αργύρη από την «κάτω μεριά». Κάποια φορά που το «κατέβασε», αυτό μούγκριζε γιατί δεν μπορούσε να το ξενανεβάσει. Τότε όλο το χωριό την κυνήγησε προς τα κάτω, στα αυλαγάδια.

«Μαβλούσε» (καλούσε) το φεγγάρι, το κατέβαζε το άρμεγε και έφτιαχνε μάγια από το γάλα. Μια μέρα με κάλεσε η θεία μου, συνέχισε η κυρά Φροσύνα, γυναίκα του αδερφού του πατέρα μου να ζυμώσω λειτουργιές γιατί ήμουνα μικρή, δεν «είχα τα ρούχα μου» ακόμα.

- Δεν είσαι ακόμα μαγαρισμένο, με λέει. Έλα να μου ζυμώσεις τις λειτουργιές.

Έτρεξα εγώ γιατί με αγαπούσε αυτή η θεία μου, με έλουζε, με χτένιζε, μου έραβε φουστανάκια. Κοσκίνισα το αλεύρι, το ζύμωσα, μαντήλι δε φορούσα. Ακούω την Αρχόντω να ανεβαίνει τη σκάλα λαχανιασμένη. Φούσκωνε εύκολα κι ακούγονταν από μακριά. Μπήκε στο δωμάτιο λαχανιασμένη, στάθηκε στην πόρτα κι εγώ ζύμωνα. Με βλέπει και λέει:

- Τι κάντ'ς, μα; (Σαν τώρα τη βλέπω). Τι κάντ'ς, λειτουργιές ζυμώνεις; Τέτοια νοικοκυρά θα γίνεις; Χωρίς μαντήλι στο κεφάλι ζυμώνεις, να πέσει καμιά τρίχα μέσα να γκουρλωθεί (πνιγεί) ο παπάς. Κι εγώ έλεγα, νύφη να σε κάνω!

Τότε ορκίστηκα μέσα μου, είπε η Φροσύνα, πως αυτήν πεθερά εγώ δεν θα την κάνω.

Μια μέρα η Φροσύνα ήταν στη θρύση για νερό.

Να και ο Αργύρης. Έρχονταν από την Αγία Παρασκευή με το άλογο φορτωμένο δεμάτια. Εκείνη τη στιγμή γέμιζα τα φτσέλια. Η Στεργιάνω περίμενε να γεμίσει μετά. Εκείνος στάθηκε πάνω από τη θρύση καβάλα στο άλογο και ζήτησε νερό να πειί.

- Κορίτσι, μου λέει, δος μου νερό να πιώ.

- Τι; έκανα εγώ, δεν έχεις πόδια να κατέβεις να πειίς;

Ο Αργύρης κατέβηκε, ήπιε νερό και όταν σηκώθηκε να φύγει:

- Πού θα μου πας, μωρ' παπαδοπούλα, από τα χέρια μου δεν θα γλυτώσεις, μου είπε.

- Σκα... να φας, του λέω τότε, όχι δε θα γλυτώσω από τα χέρια σου!

- Του μίλησα έτσι για να τα ακούσει η Στεργιάνω και να το πει στο χωριό. Ήταν ντροπή να κουβεντιάζουν αγόρια με κορίτσια όταν συναντιόνταν στο δρόμο.

Ο Βαγγέλης ήταν στρατιώτης. Όταν με γύρευε να με παντρευτεί, ο πατέρας μου αρνήθηκε. Τότε ο Βαγγέλης έγραψε ένα γράμμα στον πατέρα του: «Εάν δε μου δώσει ο Παπαστέργιος τη Φροσύνα,

εγώ θα βρω εδώ κοντά στα σύνορα κάποια να παντρευτώ».

Για να μη μείνει ο γιος του μακριά ο Μοτσιομήτρος έριξε τα μούτρα του και μια και δυο σηκώνεται και κατεβαίνει στο μεσοχώρι. Τράβηξε ίσια για το σπίτι του Παπαστέργιου. Χτυπάει την πόρτα με την κλούτσα (αγκλίτσα), του ανοίγουν, δρασκέλισε το κατώφλι, δεν προχώρησε, είπε το σκοπό της επίσκεψης. Ο Παπαστέργιος του αποκρίθηκε:

- Θα μαζώξω τα αδέρφια μου και θα το κουβεντιάσουμε.

Αφού μαζεύτηκαν όλοι, ο μεγαλύτερος αδερφός του Παπαστέργιου ρώτησε τη Φροσύνα:

- Ποιον θέλεις, μωρέ, τον Αργύρη ή το Βαγγέλη;

- Τον Αργύρη δεν τον παίρνω, απάντησε η μικρή. Γύφτο θα πάρω καλύτερα.

- Ε, αδερφέ! λέει, «σώσε» λεβέντη το χορό, δηλαδή αυτή είναι αποφασισμένη, το Βαγγέλη θέλει.

Το απόγευμα που ήρθε ο Μοτσιομήτρος του είπε:

- Αποφασίσαμε!

- Χαρά μεγάλη εγώ, πάει, παίρνω το Βαγγέλη, συνέχισε η Φροσύνα.

Όταν έφυγαν οι συγγενείς, έφυγε και ο Μοτσιομήτρος.

Τότε λέει ο Παπαστέργιος στη Φροσύνα:

- Η Γιαννούλω πήρε αυτόν που την είπα, εσύ μού γάμισες τον λόγο μου. Αλλά σκέψου ένα πράγμα, εγώ έλεγα για το καλό σου. Ο Αργύρης είναι μοναχογιός, στον Μοτσιομήτρο θα βρεις δώδεκα άτομα οικογένεια, εκτός που θα κάνεις τα δικά σου. Δεν θα έρθεις στη ζωή σου να μου κάνεις παράπονο!

Παρόλο που είμαστεν στο ίδιο χωριό, δεν ανταμώνουμε με το Βαγγέλη ούτε μια φορά να τα πούμε. Γιατί στο ξαναλέω αν, μια κοπέλλα κουβεντιάζε με αγόρι, ας ήταν κι αρραβωνιαστικός της, δεν ήταν καλή κοπέλλα. Ότι ήθελε να της πει, να της μυνήσει ο Βαγγέλης, της τα έλεγε μέσω της αδερφής του της Θωμαϊτσας, που ήταν φιλενάδα με τη Φροσύνα.

Έγιναν οι αρραβώνες μετά το Πάσχα, όταν απολύθηκε ο Βαγγέλης από το στρατό. Παρόλο που ο Παπαστέργιος δεν ήθελε αυτόν το γάμο, πήρε στα «φτιάσματα» (αρραβώνες) κάπου ογδόντα άτομα. Ήρθαν σαράντα περίπου από το σόι του γαμπρού και άλλα τόσα από το σόι της νύφης. Έφερε τα καλύτερα όργανα της περιοχής. Τον Κοψαχείλη από το Μοναχήτι που έπαιζε το καλύτερο βιολί, πολύ ξακουστός και τον Τσάτσο από την Κρανιά που έπαιζε το καλύτερο κλαρίνο. Έφαγαν, ήπιαν, χόρεψαν από το Σάββατο το βράδυ ως την

Κυριακή το μεσημέρι. Εκεί που γλεντούσαμε όλοι, ήρθε κάποιος από το Μοτσέικο και είπε:

Είναι έτοιμο, Μοτσιομήτρο, στρωμένο το τραπέζι.

Ο Μοτσιομήτρος, χωρίς να το ξέρει κανείς, είχε παραγγείλει να ετοιμάσουν και στο σπίτι του τραπέζι. Αυτό μόνο εκείνος μπορούσε να το κάνει, ήταν πολύ λεβέντης. Δεν γίνονταν γλέντι στο σπίτι του γαμπρού στους αρραβώνες. Μόνο ο Μοτσιομήτρος παράβηκε το ζακόνι (έθιμο, συνήθεια), είπε η Φροσύνα χαμογελώντας.

Το σπίτι του Μοτσιομήτρου ήταν πάνω στη ράχη. Σηκώθηκαν όλοι όπως ήταν με τα όργανα και ανηφόρισαν το δρόμο.

Εγώ έμεινα στο σπίτι. Πού να πάει η νύφη, στου γαμπρού πριν από τα στέφανα!

Καθόμουνα όλη νύχτα στο παράθυρο κι αντίκρυζα το σπίτι του «πεθερού» μου κι έκλαιγα ώσπου αποκοιμήθηκα.

Όταν όλη η παρέα με τα όργανα βγήκαν απάνω στο ύψωμα, μπροστά στην αυλή του Μοτσιομήτρου, η ευαίσθητη καρδιά του βιολάρη και τραγουδιστή Κοψαχείλη δεν άντεξε. Γύρισε κατά κάτω στο χωριό και άρχισε να τραγουδάει παίζοντας το βιολί.

Ένα πουλάκι τριγυρνούσα
να το πιάσω δεν μπορούσα
Απ' τα πολλά καμώματά μου
του 'φερα στα γόνατά μου
κι ένας νιος με το βιολί του
το 'φερε μες την αυλή του

Το γλέντι συνεχίστηκε ως τη Δευτέρα το πρωί, ούτε γάμος να ήταν. Λίγες μέρες μετά τον αρραβώνα οι φιλενάδες θέλησαν να πειράξουν την αρραβωνιασμένη. Πήγαν στην αυλή της και τραγουδούσαν:

Άιστε συντρόφισσες να πάμε για νερό
Σύρτε εσείς, δεν έρχομαι
Μένα μ' αρραβώνιασαν
στον πάνω μαχαλά
Πουν' τα σπίτια τα ψηλά
τα παραθύρια με γυαλιά.

Οι περιποιήσεις της πεθεράς στο γαμπρό ήταν πολλές. Κάθε φορά που θα έρχονταν στο σπίτι, του έκανε τραπέζι, λαγό στιφάδο τη μία, την άλλη έσφαζε κόκκορα, άλλοτε γκιουβέτσι, πίττες και αυγά

τηγανιτά.

Σήμερα ο Βαγγέλης ήρθε ξαφνικά μπας και βρει την αγαπημένη του μόνη. Μόλις μπήκε εκείνος στο σπίτι να και η πεθερά από το κοντό (ξοπίσω του). Τον καλοσώρισε και άρχισε να ετοιμάζει το τραπέζι. Η κοπέλλα του κρατούσε παρέα.

Ένα βράδυ γύρισε ο Βαγγέλης από τα χωράφια, φορτωμένο το άλογο με δεμάτια από το θέρο. Έδωσε το άλογο στην κρικέλα της πόρτας και μπήκε. Οι γονείς της Φροσύνας έλειπαν στο χωράφι. Ήταν ντροπή να πάει ο αρραβωνιαστικός στο σπίτι όταν λείπαν τα πεθερικά. Τα αδερφάκια της, έξι χρονών το ένα, επτά το άλλο κόλλησαν στην αδερφή και δεν έφευγαν από κοντά της. Σε λίγο έφτασε και μια ξαδέλφη της γειτόνισσα να την σώσει από τις κακές γλώσσες. Του έκαναν δύο αυγά κι έφαγε. Η νύφη μουτρωμένη. Έφυγε ο γαμπρός και έκανε δεκαπέντε μέρες να ξαναπατήσει στο σπίτι της.

Μια μέρα πήγε ο Γιάννης, ο αδερφός του Βαγγέλη στο σπίτι της Φροσύνας. Λίγο πιο πέρα έπαιζαν κάμποσα αγόρια με τον Βαγγέλη το παιχνίδι «ενιάρα». Έβαλε μια φωνή.

- Ε, αδερφέ! ω Βαγγέλη! Το κορίτσι κερνάει καφέ, έλα.

Εκείνος δεν αποκρίθηκε, ούτε γύρισε τα μάτια του να κοιτάξει. Η Φροσύνα πειράχτηκε και λέει:

- Δεν πάει να μην έρθει. Εγώ είμαι εντάξει και να μ' αφίσει δεν με νοιάζει.

Ύστερα από τόση αγάπη και τόσα εμπόδια ακούς μια τέτοια απάντηση, διότι η τιμή της κοπέλλας ήταν πάνω από όλα.

Άρχισαν οι προετοιμασίες για το γάμο. Το Δεκέμβρη το 1926 έγιναν τα στέφανα, λίγο πριν από τα Χριστούγεννα διότι μετά θα έπρεπε να περιμένουν ως τις αποκρίες. Δεν το άφιναν πολύ, μη το γυρίσει ο γαμπρός ή η νύφη, να μην το μετανιώσουν δηλαδή.

- Κυρά Φρόσω, της λέει η κόρη της, εσύ πήρες αυτόν που ήθελες. Την κόρη σου όμως, την λογοδώσατε χωρίς να τη ρωτήσετε. Τη γνώμη μπορούσε να έχει ένα κοριτσάκι μόλις επτά ετών; Άσε που ο δάσκαλος ήταν πολύ μεγάλος.

Όλη την εβδομάδα πριν από το γάμο τα κορίτσια του χωριού μα και οι μεγάλες πηγαίνουν στο σπίτι της νύφης να δουν τα προικιά. Εκείνη τα έδειχνε με περηφάνεια όταν είχε πολλά προικιά ετοιμάσει. Κεντρίδια, υφαντά, τα ρούχα της, όλα.

Τα καλέσματα:

Καλούσαν τους συγγενείς, καλούσαν τον κόσμο όλο, μικρό το χωριό.

Το Σάββατο, μια βδομάδα πριν από το γάμο, ζυμώνουν τις μικρές κουλούρες. Τη Δευτέρα στέλνουν κάποιον για τα καλέσματα, πηγαίνει σε όλους τους συγγενείς και σε αυτούς που θα έρθουν από τα άλλα χωριά. Δίνοντας από μια μικρή κουλούρα στο κάθε σπίτι. Όλους τους άλλους συγχωριανούς τους καλούν το Σάββατο το βράδυ, μια μέρα πριν από το γάμο.

Κάθε γάμος αρχίζει την Παρασκευή με το ζύωμα, κάνουν τις κουλούρες, δύο μέρες πριν την Κυριακή που γίνονται τα στέφανα. Συγκεντρώνονται οι συγγενείς του γαμπρού στο σπίτι του, οι συγγενείς της νύφης στο σπίτι της να ζυμώσουν τις κουλούρες, όλοι γύρω τραγουδούν

Κάτω και πέρα στον Άη-Λια
γίνεται γάμος και χαρά.

Στέλνουν μεγάλες κουλούρες, μια στη νύφη, μια στο νούνο και μια στα μπρατίμια. Το ζεύγος που ράβει το φλάμπουρο, καθώς τα αγόρια και τα κορίτσια που βοηθούν τη μέρα του γάμου στο μαγείρεμα και στο τραπέζι λέγονται μπρατίμια.

Τους κουλουράδες στα σπίτια της νύφης, του νούνου και των μπρατιμιών τους έκαναν τραπέζι. Μια φορά λέει ένας κουλουράς στον άλλο.

- Κοίτα μην φας πολύ και αδειάσεις αμέσως τον ταβά.

Ο καημένος ο κουλουράς που ήταν λίγο αγαθούλης ρώτησε:

- Και πώς θα ξέρω εγώ πόσο να φάω;

- Θα σε πατήσω το πόδι και θα σταματήσεις, του λέει ο πρώτος.

Έλα όμως που πέρασε μια γάτα, του πάτησε το πόδι πριν καλά καλά αρχίσει να τρώει:

- Γιάννη τρώε, του έλεγαν όλοι, βρε τρώε!

- Όχι χόρτασα, αποκρίνονταν εκείνος.

Νούνο αποκαλεί το νιόπαντρο ζευγάρι αυτόν που τους στεφάνωσε και τα μωρά που τα έχει βαφτίσει. Ο νούνος αποκαλεί κουμπάρους τα ζευγάρια που στεφάνωσε και κουμπαρούδια τα παιδιά που βάφτισε.

Όταν έφυγαν οι κουλουράδες από το σπίτι της νύφης, εκείνη κράτησε τη κουλούρα του γαμπρού και τους δίνει τη δική της κουλούρα να του την πάνε. Με λίγα λόγια, αλλάζουν κουλούρες μέσω των «κουλουράδων» που στέλνει ο γαμπρός.

- Με την κουλούρα μού έστειλαν τα πεθερικά μου δώρα, λέει η Βαγγέλαινα, σκουλαρίκια από φλουριά εικοσάρικα, ένα χρυσό ρο-

λοί, βραχιόλι χρυσό, ένα πεντόλιρο για το λαιμό με μια χοντρή χρυσή καδένα σαν το δάχτυλο κι ένα ζευγάρι παπούτσια με τακούνι.

Το Σάββατο γίνονταν άλλα καλέσματα για να ράψουν τον φλάμπουρα και να ξυρίσουν το γαμπρό. Ρίχνουν μια ντουφεκιά με το γκρα, μαζεύονται όλοι, συγγενείς και χωριανοί. Τον φλάμπουρα τον «έραβαν» στο σπίτι του γαμπρού κάπου μιάμιση ώρα πριν από το λιόγερμα, όταν ο ήλιος ήταν καμιά αξιάλη (κοντάρι της θούκεντρας) ψηλά. Ο φλάμπουρας γίνεται από δύο ξύλα, ένα μακρύ, το άλλο κοντό, τα σταυρώνουν στο πάνω μέρος έτσι που γίνεται σαν ρόκα. Ανοίγει η μπρατίμισσα την κανίστρα. Μέσα έχει δύο σταυρούς βασιλικό, τους δένει με κόκκινη μάλλινη κλωστή και τρία μήλα που τα έμπηγε, τα σούθλιζε στις άκρες του φλάμπουρα. Στο κοντάρι του φλάμπουρα ράβουν ένα κόκκινο πανί έτσι όπως είναι η σημαία. Όλοι γύρω τραγουδούν.

Ράψε κυρά, μπρατίμισσα
Ράψε καλά το φλάμπουρα
Θα πάει στην πόλη και θαρθεί
Θα φέρει κόρη όμορφη

Τραγουδούν και χορεύουν όλη αυτήν την ώρα ως το θράδου. Μολις έπιανε να νυχτώσει, άρχιζαν προτού να φάνε να ξυρίσουν το γαμπρό. Τον ξυρίζει ο νονός. Όλοι γύρω τραγουδούν, συγγενείς της νύφης, του γαμπρού και όσοι χωριανοί έχουν μαζευτεί.

Στην πέτρα κάθισε ο γαμπρός
Κι η πέτρα απόλυκε νερό
Να μπαρμπερίσουν το γαμπρό
Και το χέρι του κυρ νονού
Ήταν κορμάτι μάλαμα

Τον γαμπρό τον λούζει η νούνα και ο νονός ρίχνει νερό με μια κανάτα. Όταν τελείωνε το ξύρισμα και λούσιμο, ο νονός σκουπίζει το γαμπρό με μια καινούργια πετσέτα που του την είχαν ρίξει στην πλάτη. Ύστερα του ρίχνουν λεβάντα, ο γαμπρός φιλάει το χέρι του νονού και τον κερνάει.

Παρέα μεγάλη κάπου είκοσι άτομα με το φλάμπουρο πηγαίνουν στα σπίτια της νύφης, του νονού και των μπρατιμιών Γλεντούσαν όλο το Σάββατο ως τα ξημερώματα.

Την Κυριακή το πρωί φορτώνουν τα προικιά της νύφης στα άλο-

γα και τα πηγαίνουν στο σπίτι του γαμπρού. Την ίδια ώρα στου γαμπρού στολίζουν το άλογο για τη νύφη, του βάζουν βασιλικό, κόκκινες φούντες στα αυτιά, και μια βελεντζούλα πάνω στο σαμάρι. Αυτό το άλογο το καβαλάει ο γαμπρός πηγαίνοντας στο σπίτι της νύφης και που θα καβαλήσει η νύφη ξεκινώντας για την εκκλησία. Ένα άλλο άλογο ακολουθάει είναι αυτό που θα καθήσει ο γαμπρός από το σπίτι της νύφης. Το καπίστρι το τραβάει ένα παιδί.

Ξεκινάει ο γαμπρός μαζί του όλο του το σόι με το φλάμπουρο μπροστά και με τα όργανα χορεύοντας και τραγουδώντας.

Ακολουθάει η νονά με την κανίστρα. Έχει μέσα τρία με πέντε μέτρα ύφασμα βελούδο ή μάλλινο ή βαμβακερό. Αυτό το ύφασμα το λένε «ζυγό», συμβολίζει πως το ζευγάρι θα μείνει ενωμένο σ' όλη του τη ζωή. Μέσα στην κανίστρα η νονά έχει και ένα ζευγάρι παπούτσια για τη νύφη. Τα είχε γεμάτα καραμέλες και μπιρμπιλία (στραγάλια).

Μέσα στον οντά τα κορίτσια τραγουδούν το τελευταίο νυφιάτικο τραγούδι.

Όλοι μ' έδιωχναν κι όλοι με διώχνουν
Ως κι η μάνα μου κι αυτή με διώχνει
Θα με θυμηθείς, καλή μου μάνα,
Το κρύο νερό από τη βρύση
Το ζεστό ψωμί απ' το φούρνο.

Η νύφη συγκινημένη κλαίει και σκουπίζει με το μαντήλι τα δάκρυα. Όταν φτάνει ο γαμπρός με τη συνοδεία του στο σπίτι της νύφης ξεπέζεψε. Ο μπράτμος γονάτισε μπροστά στη νύφη να της φορέσει τα παπούτσια που της είχε φέρει ο γαμπρός. Πάει να της τα φορέσει εκείνη τα κλωτσάει. Προσπάθησε δεύτερη φορά μα εκείνη πάλι τα κλώτσησε. Την τρίτη φορά αφού πρώτα έβαλε χρήματα μέσα στα παπούτσια τα φόρεσε. Την βοήθησε να καβαλίσει, έπειτα καβάλησε και ο γαμπρός στο δικό του άλογο. Το παιδί που τραβούσε το καπίστρι με το άλογο που ήταν καβάλα ο γαμπρός, τώρα τραβάει το άλογο με τη νύφη. Αυτό το παιδί (αγόρι) είναι μικρότερο αδελφάκι του γαμπρού ή ανηψάκι.

Στο γάμο της Φροσύνας, έξω από την εκκλησία τα νταούλια έπαιζαν και κανα δυο παλληκάρια χόρευαν με τα χέρια σηκωμένα πάνω απ' το κεφάλι τους. Η νύφη πετούσε από τη χαρά της. Ενώ περπατούσε ακολουθούσε τη μουσική κάνοντας μόλις ελαφριά τσακίσματα χορού. Οι οργανοπαίχτες άλλαξαν σκοπό δίχως λόγια μα όλοι το ήξεραν.

Άσπρο κώλο που έχει η νύφη
Να 'χαμε κι εμείς οι γύφτοι

Το Φροσυνάκι που ήταν μόλις δεκαέξι χρονών σταμάτησε το ρυθμό του χορού και περπατούσε πια με βήματα αυστηρά. Ο γαμπρός τους αγριοκοίταξε τάχαμ-τάχαμ ενώ χαμογελούσε. Δυο γυναίκες που περπατούσαν αμέσως πίσω από τη νύφη έλεγαν η μια στην άλλη για να την πειράξουν:

-Τ' γαργαλούσε από πχαι (από κάτω) και παντρεύτηκε τόσο μικρή.

Ο γαμπρός έριξε μια ματιά στη νύφη χαμογελώντας. Εκείνη έκανε τον «κουφό» τηρώντας καταγή.

Μπήκαν στην εκκλησία, λίγο πριν από τα στέφανα έριξαν τη σκέπη (πέπλο) πίσω ξεσκεπάζοντας το πρόσωπο της νύφης. Έπειτα μάζεψαν τα τέλια από την μια μεριά του κεφαλιού, μισά από την άλλη. Τα κομπόδεσαν, έβαλε κι ο νονός το «ζυγό» στα κεφάλια των νεονύμφων και τους έδωσε στα χέρια τα κεριά. Καθώς προχωρούσε η ψαλμωδία άλλαζαν πρώτα τα δαχτυλίδια και μετά ο νονός τους φόρεσε τα στέφανα.

Αμέσως μετά το «δι ευχών» στην εκκλησία, ο νονός πήγε να ξαναφορέσει τα παπούτσια στα πόδια της νύφης. Εκείνη τα κλώτσησε λέγοντας:

- Δεν μου πάει τάξει!

Έταξε ο νονός χρήματα. Πάλι εκείνη τα κλώτσησε. Άρχισε να τάξει όλο και πιο πολλά χρήματα ο νονός ώσπου αποφάσισε η νύφη πως της πήγαιναν τα παπούτσια. Τα χρήματα που έταξε ο νονός της τα έβαλε στην τσέπη.

Καθώς τα νιόγαμπρα έβγαιναν από την εκκλησία όλοι τους φώναζαν χαρούμενα:

- Να ζήσετε! Στεριωμένα τα στέφανα! και τους ρίχνουν κριθάρι, και καραμέλες που τα παιδιά τις μαζεύουν από κάτω. Όλοι τραγουδούν:

Ρίξε νούνα το κριθάρι
Κι ο νονός μαργαριτάρι

Ξανακαβάλησαν τα άλογα η νύφη και ο γαμπρός και όλοι μαζί τράβηξαν χορεύοντας για το σπίτι του γαμπρού όπου η πεθερά περίμενε για να υποδεχτεί το ζευγάρι. Καμιά μητέρα γαμπρού δεν πήγαινε στην εκκλησία στα στέφανα. Καθώς η συνοδεία έμπαινε στην αυλή τραγουδούσαν:

Έβγα κυρά και πεθερά
Να δεις το γιο σου που 'ρχεται
Φέρνει περδίκια του Μαϊού
Με τα ματάκια χαμηλά
Με τα χειλάκια της κλειστά

Δηλαδή πως η νύφη δεν θα αντιμιλάει κι έτσι δε θα μαλώνουν Νύφη και γαμπρός ξεπεζεύουν από τα άλογα.

Μόλις η πεθερά ζύγωσε, η νύφη της φίλησε το χέρι και την κράτησε να σύρει το χορό στην αυλή: «Στο σεριότικο τον κάμπο».

Ο παραδοσιακός αυτός χορός απαραίτητος σε κάθε γάμο, γίνεται σε δυο σειρές. Στην απέξω πιάνονται οι άντρες με μπροστάρη τον πατέρα του γαμπρού που τον κρατάει ο γιος του και στην από μέσα σειρά οι γυναίκες με τη νύφη να κρατάει την πεθερά. Μετά τον χορό «στον σεριότικο τον κάμπο» η πεθερά στρώνει στο κατώφλι του σπιτιού μια κόκκινη βελεντζούλα κι απάνω ρίχνει διάφορα μικρά ασημένια αντικείμενα. Εκείνη τη στιγμή η πεθερά βάζει στη μια μασχάλη της νύφης και του γαμπρού από ένα ψωμί και στην άλλη μασχάλη τους από μίαν άσπρη τουλούπα μαλλί για να ζήσουν μαζί, να ασπρίσουν και να γεράσουν. Το ψωμί για να έχουν πάντα «κισμέτ», δηλαδή να είναι τυχεροί και να μην τους λείψει ποτέ τίποτα. Στη βελέντζα, και στα ασημικά πατάει με το δεξί πόδι το ζευγάρι και μπαίνει στο σπίτι.

- Η πεθερά μου, εμένα, με κέρασε και μια χρυσή λίρα, θυμάται η κυρά Φροσύνα. Μου την έδωσε με το στόμα της στο δικό μου στόμα και μαζί με μια κουταλιά μέλι. Αυτό για να είναι χρυσό και γλυκαμένο το στόμα της νύφης και της πεθεράς.

Μπαίνοντας στο σπίτι, η νύφη, η πεθερά και οι συνυφάδες, αδερφές, αντραδερφές πηγαίνουν στο δωμάτιο όπου είναι τα προικιά. Όλοι οι άλλοι πηγαίνουν στον οντά όπου συνεχίζεται το γλέντι. Κάποια στιγμή φέρνουν τη νύφη στον οντά, πιάνουν οι νιόγαμπροι από το χέρι το νονό και τη νονά για να τους χορέψουν.

Έπειτα, πιάνουν τον μπράτιμο και την μπρατίμισσα να σύρουν το χορό, και ύστερα σέρνει το χορό το νιόπαντρο ζευγάρι και όλοι οι άλλοι ακολουθούν.

Την ώρα που έπιασαν να σύρουν το χορό, ο Βαγγέλης με τη Φροσύνα, ο μπαρμπα-Μήτσιος από το σόι της νύφης πρότεινε το χέρι του να το φιλήσουν και οι δύο μαζί στον κόμπο του μεγάλου δαχτύλου στη ράχη της παλάμης. Έσκυψαν και οι δυο μαζί αλλά ο γαμπρός βρήκε την ευκαιρία να φιλήσει τη νύφη στο στόμα. Φωνές

επιδοκίμασias ακούστηκαν από παντού.

- Έξυπνος ο γαμπρός, έξυπνος!

Το γλέντι συνεχίζονταν όλη μέρα. Την Κυριακή το βράδυ το ζευγάρι πηγαίνει στη βρύση. Ο μπράτμος κρατάει ένα μπρίκι, και περνάει στο χερούλι του μια κουλούρα, στο λαιμό βασιλικό. Ο γαμπρός με τη νύφη πιασμένοι από το χέρι. Πάει ο μπράτμος να γεμίσει το μπρίκι με νερό, η νύφη το κλωτσάει. Το κλώτσησε δυο-τρεις φορές. Τότε ο μπράτμος έβαλε χρήματα και η νύφη δεν το κλώτσησε πια.

Μετά όλοι μαζί με τα όργανα, νιόγαμπροι, πεθερικά, αδέρφια πήγαν σ' όλα τα σπίτια του χωριού με τη σειρά και τους καλούσαν να έρθουν την άλλη Κυριακή στα «π'στρόφια». Οι συγχωριανοί κερνούσαν τη συνοδεία ή έδιναν χρήματα στους νεόνυμφους.

Όλοι όσοι ήταν καλεσμένοι στο γάμο, συγγενείς, φίλοι και οι χωριανοί έφερναν κανίσκια την Κυριακή το βράδυ μετά το γάμο στο δείπνο. Δηλαδή, μια κανίστρα που είχε μέσα μια κουλούρα κι από πάνω απ' την κουλούρα έβαζαν ένα ταβά φαϊ κρέας με πατάτες με μανέστρα ή με πράσα και μια λάινα κρασί. Ένας ένας έβγαине από το σπίτι του με την κανίστρα στα χέρια και τραβούσαν για του γαμπρού το σπίτι. Οι πολύ κοντινοί συγγενείς, αδέρφια του γαμπρού και της νύφης, πηγαίνουν συνήθως ολόκληρο αρνί ψητό και ένα κακάβι κρασί.

Από το μπαλκόνι φαίνονται γυναίκες στα γιορτινά ντυμένες με τις κανίστρες στα χέρια να ανηφορίζουν για το Μοτσαίικο. Ο δείπνος είναι ομαδικός από φαγητά όλων των χωριανών.

Ενώ όλοι γλεντούσαν, το νιόπαντρο ζευγάρι πηγαίνει να πλαγιάσει. Τη Δευτέρα το πρωί, το ματωμένο πουκάμισο της νύφης το θάζουν μέσα σε μια κανίστρα, το σκεπάζουν από πάνω και το γυρίζουν σε όλο το χωριό. Όλοι ρίχνουν χρήματα μέσα στην κανίστρα. Μερικοί περίεργοι σηκώνουν το καθαρό πανί που είναι σκεπασμένο το ματωμένο πουκάμισο και το τηρούν

- Η πεθερά μου δεν το έκανε αυτό, είπε η κυρά Φροσύνα με περηφάνεια, μον' φώναξε τη μάνα μου, την αδερφή μου, τις συνυφάδες, τις κουνιάδες, τις ξαδέρφες να δουν πως η νύφη ήταν εντάξει.

Το ντύσιμο της νύφης τη μέρα του γάμου:

Στο κεφάλι φοράει μπλε μαντήλι με φαρδειά δαντέλα, στο τελείωμά της ράβουν χάντρες, πούλιες και όποιες έχουν, φλουριά. Περνούν το μαντήλι από το μέτωπο πίσω στο σβέρκο, το διπλώνουν και φέρνουν τις άκρες τέσσερα δάχτυλα πάνω από το μέτωπο και το δένουν λίγο πιο ψηλά από το αριστερό αυτί. Οι κοτσίδες δένονται με κόκκινες κορδέλες.

- Εγώ είχα ροζ κορδέλες, λέει η κυρά Φροσύνα. Μια γιρλάντα με κέρινα μπουμπούκια και με πράσινα φύλλα. Από πάνω βάζουν το πέπλο και τα «τέλια» που χύνονται γύρω - γύρω από το κεφάλι. Φοράει υφαντό νηματίσιο πουκάμισο. Το φουστάνι από βελούδο ή από στόφα σκούρο μπλε, σκούρο πράσινο ή βισινύ με μπόλικες πιέτες. Το χειμώνα φοράει και το «ιλέκι» (σιγκούνι). Την άνοιξη και νωρίς το φθινόπωρο φοριέται το κοντοίλεκο που φτάνει ως τους γοφούς και λίγο πιο κάτω. Φοράει ποδιά ωραία με φράντζα γύρω - γύρω, έχει στο τελείωμα της κρόσια και γίνεται από το ίδιο ύφασμα με το φουστάνι.

Ο γαμπρός φοράει πουκάμισο και φουστανέλα, γιλέκο, χολέβια (στενά μάλλινα που πιάνουν το πόδι από το κότσι ως το μερί) και τσαρούχια με φούντα.

Τα νυφιάτικα η γυναίκα τα ξαναφοράει μόνο στα πιστρόφια, στις γιορτές και στα πανηγύρια. Τη δεύτερη μέρα του γάμου ο μπράτμος σπάει το φλάμπουρο στα δύο, κρατάει το φλάμπουρο από την άκρη της ρόκας με το αριστερό χέρι, ακουμπάει το κοντάρι κάτω, το χτυπάει δυνατά με το δεξί πόδι. Το πάνω μέρος που είναι σα ρόκα το δίνει στη νύφη να γνέθει τα νήματα. Το κοντάρι στο γαμπρό να δέρνει τη «γυναίκα» να βάλει μυαλό και να γίνει καλή.

Το Δευτεριάτικο γλέντι με πίττες:

Τη Δευτέρα το πρωί η νιόνυφη δεν φοράει τα νυφιάτικα αλλά τη Δευτεριάτικη φορεσιά: φουστάνι, ποδιά, μαντήλι για να ανοίξει φύλλα. Κάνει την πρώτη πίττα όταν είναι μπροστά ο γαμπρός. Η νύφη πρέπει να ξέρει να ανοίγει φύλλα για να φανεί πόσο νοικοκυρά είναι, κι οπωσδήποτε πρέπει να έχει δεμένο το μαντήλι στο κεφάλι. Μόλις πλάσει το πρώτο φύλλο, το αρπάζει ο γαμπρός και το κάνει κομμάτια. Μετά η γυναίκα ανοίγει κάπου δεκαπέντε - είκοσι φύλλα και κάνει την τυρόπιττα.

«Π' στροφή»

Ντυμένη η νεόνυμφη με τα νυφιάτικα, παίρνει και τα τέλια και τη σκέπη που τα είχε κρεμάσει στον καθρέφτη μετά το γάμο, τα φοράει και είναι έτοιμη για τα πιστρόφια. Το Σάββατο το βράδυ μια βδομάδα ύστερα από το γάμο γυρίζουν την κόρη στο πατρικό της. Πηγαίνουν όλοι μαζί: το νεαρό ζευγάρι, τα πεθερικά, όλοι οι συγγενείς από το σόι του πεθερού και από το σόι του πατέρα της, κάπου εκατό άτομα. Η νύφη ετοίμαζε για όλα αυτά τα άτομα τυρόπιττες. Εκτός από τα κρέατα, τους μεζέδες, τα κρασιά που τα είχε έτοιμα ο

πατέρας της. Τα πιστρόφια άρχιζαν το Σάββατο το βράδυ και τελείωναν τη Δευτέρα το πρωί. Πριν γλυκοχαράξει ο ήλιος της Δευτέρας άρχιζαν τα επιτραπέζια τραγούδια:

- Γλεντούσε τότε ο κόσμος, είπε η Φροσύνα και άρχισε να λέει το επιτραπέζιο τραγούδι:

Η Μάρω από τα Γιάννενα
Κι ο νιος από την πόλη
Μέρα και νύχτα περπατούν
Όσου ν' ανταμωθούνε σ' ένα χρυσό τραπέζι
Εκεί που έτρωγαν και έπιναν
και γλυκοκουβεντιάζουν
Μάρω μου δεν παντρεύεσαι
Να γίνουμε ζευγάρι
Να ζήσουμε εμείς τα δύο
Τα δύο τ' αγαπημένα
Σαν ταΐπουλιά της άνοιξης
των χελιδονιών του Μάρτη.

Μετά άρχιζαν οι φιλιές. Όλοι όσοι ήταν στο γάμο φίλεβαν τους νιόπαντρους, τα πεθερικά, τα αδέρφια, μόνο τους σπιτιάτες (οι στενοί συγγενείς). Και από τα άλλα χωριά τους καλούσαν να τους φιλέψουν

Η νύφη που παντρευόταν σε άλλο χωριό, έρχονταν ο γαμπρός καθάλα στο άλογο μαζί με τους συντρόφους και με τα όργανα. Φορτώναν τα προικιά στα άλογα, έβαζαν καθάλα σε ένα άλογο και τη νύφη και ξεκινούσαν.

Κάποτε, λένε ότι, στο δρόμο κρυφά μια αλεπού ανέθηκε στο άλογο της νύφης, μπήκε μέσα στον τουρβά για να μην την βλέπουν και ζήτησε τα φλουριά από τη νύφη. Εκείνη αρνήθηκε. Τότε η πονηρή αλεπού της λέει:

- Δωσ μου νύφη τα φλουριά μην κλάσω και σε ντροπιάσω. Η δόλια η νύφη τα έδωσε. Ο γαμπρός που έτρεχε καθάλα στο άλογο, μια μπροστά στους συντρόφους του, μια γύριζε πίσω στη νύφη. Τη στιγμή που πηδούσε από το άλογο η αλεπού της έδωσε μια με το καμτσίκι, κι εκείνη παράτησε τα φλουριά και όπου φύγει - φύγει.

Η προσαρμογή της νύφης στο καινούργιο σπιτικό δεν ήταν εύκολη.

Ντροπαλή η νύφη στην αρχή, δεν έτρωγε, πεινούσε, λαχταρούσε το φαΐ, μα τίποτα δεν άγγιζε.

- Φαί νύφη μ', της λείει η πεθερά.

Εκείνη δεν έχει σάλιο να «σκαπετίσει» το φαί. Μια μέρα που πεινούσε πολύ, έσπασε και καθάρισε ένα βρασμένο αυγό που ήταν πάνω στο τραπέζι. Ακούει όμως βήματα, κάποιος ανέβαινε τη σκάλα. Το έχωσε βιαστικά στο στόμα για να το καταπιεί κι αυτό σταμάτησε στο λαιμό της. Μπαίνοντας η πεθερά μέσα, αντίκρουσε τη νύφη με γουρλωμένα μάτια, με κατακόκκινο πρόσωπο. Είδε τα τσόφλια του αυγού πάνω στο τραπέζι και κατάλαθε, άδραξε τ' αδράχτι, το έβαλε στο στόμα της νύφης και έσπρωξε το αυγό. Πήρε ανάσα η νύφη, σώθηκε. Νύφη και πεθερά αγκαλιάστηκαν και δεν ξαναγινε αυτό το κακό.

Τα δώρα της νύφης

Η νύφη δώριζε στην πεθερά και στον πεθερό από ένα πουκάμισο. Σε όλους τους άλλους από ένα ζευγάρι τσεράπια. Την ώρα που χόρευαν όταν γύριζαν από τα στέφανα, η νύφη κρατούσε μια κανίστρα με τις κάλτσες και περνούσε μπρος από τον καθένα και του έβαζε ένα ζευγάρι κάλτσες στον ώμο.

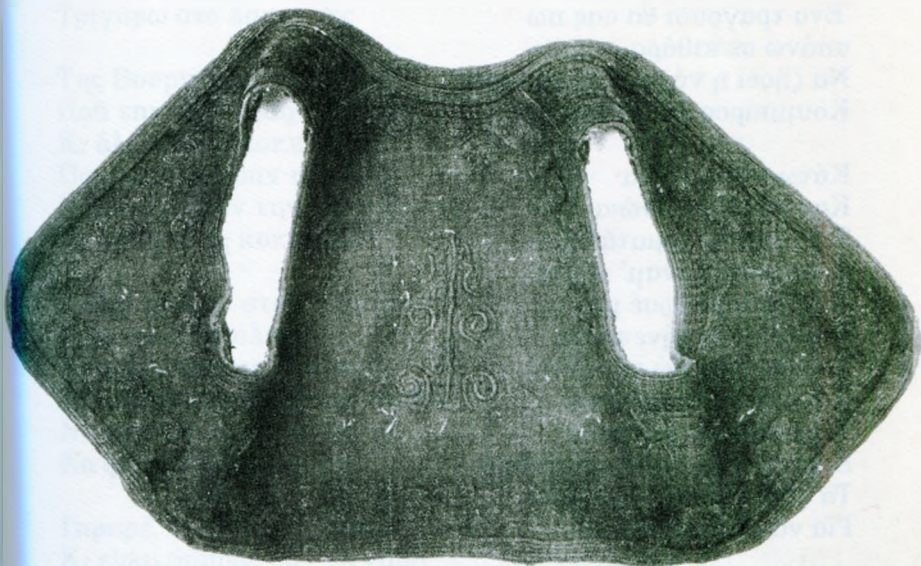
Τα προικιά

Η κοπελλίτσα από μικρή ετοιμάζει τα προικιά της, ότι μπορούσε η καθεμία. Άλλες πιο πολλά, άλλες λιγότερα. Πάντως η καθεμιά ήθελε να κάνει το καλύτερο για να δείξει την προκοπή της, τη νοικοκυροσύνη της. Τα έκανε με αγάπη, με μεράκι για να τα χαρεί η ίδια και ο άντρας της μαζί. Είναι μια συμβολή στο καινούργιο ξεκίνημα της ζωής. Τραγουδώντας ύφαινε και κεντούσε. Όλες οι κοπέλλες ύφαιναν στον αργαλειό. Έκαναν για την προίκα δυο με τέσσερες βελόντζες, κεντητά στον αργαλειό προσκέφαλα, κελίμια που έπιαναν τον οντά απ' άκρη σ' άκρη.

- Εσύ, κυρά Φροσύνα, τι είχες στην προίκα σου; τη ρώτησα κι εκείνη άρχισε να αραδιάζει:

- Είχα τρία μάλλινα παλτά υφαντά από αδίμτο, τρία ιλέκια, τα στολίδια στο μπούστο και στον ποδόγυρο με μεταξωτές κορδέλες και γύρω - γύρω από τις κορδέλες περενούσαμε κόκκινα σερήτια, μία φέρμελη. Εννιά φουστάνια, δύο βελούδα, ένα πράσινο, ένα μπλε. Μάλλινα φουστάνια από επτά πήχες το φόρεμα, φαρδιά με πιέττες από τη μέση και κάτω, ενώ το μπούστο στενό. Είχα και βαμβακερά φουστάνια, πουλκάκια, φούστες υφαντές, μαντήλια, ποδιές. Επτά πουκάμισα, κι άλλα τόσα θρακιά. Βελόντζες, σαΐσματα, κελίμια, μαξιλαροθήκες.

Μετά το γάμο στρώνουν ένα κελίμι στην αυλή, ή στον οντά το χειμώνα. Βάζουν επάνω του ένα κόσκινο που έχει μέσα καρύδια, αμύγδαλα, σιτάρι, θρίζα. Πάνε τα μικρά να πάρουν καρύδια, καρμέλες κι αμύγδαλα, το κόσκινο κυλάει. Αν το κόσκινο πέσει ανάποδα, μπρούμυτα, το πρώτο παιδί της νύφης θα είναι αγόρι, αν πέσει με τα χείλια προς τα επάνω θα κάνει κορίτσι.

Φέρμελη (από γαϊτάνι και ζούνα, σαν γιλέκο)

«Τη φόρεσες τη φέρμελη και τη λέρωσες
κι ο Τερζής* φωνάζει δεν την πλέρωσες».

Τα νυφιάτικα και γαμπριάτικα τραγούδια

Ωραία είναι η νύφη μας
Ωραία τα προικιά της
Ωραία κι η παρέα της
Που κάνει τη χαρά της

Ένα τραγούδι θα σας πω

* Τερζής: ράβει και κεντάει τη Φέρμελη: κόκκινο κέντημα για τις γυναίκες, κίτρινο ή χρυσό για τους άντρες.

Απάνω σε ρεβύθι
Χαρά στα μάτια του γαμπρού
Που διάλεξε τη νύφη
Ένα τραγούδι θα σας πω
Απάνω σε κεράσι
Τ' αντρόγυνο που έγινε
Ν' ασπρίσει να γεράσει
Ένα τραγούδι θα σας πω
απάνω σε κιθάρα
Να ζήσει η νύφη κι ο γαμπρός
Κουμπάρος και κουμπάρα

Κάτω στα κατώια
Και ψηλά στ' ανώια
Εκεί έχω τ' άρματά* μου
Σύρε μωρ' μαναμ' πάρτα
Κι έλα αρμάτωσέ με
Κάτσε κι αρμήγεπέ με
Το πώς θα ειπώ στα ξένα
Και στα πεθερικά μου.
Τώρα που με ρώτησες
Κόρη μ' εγώ θα σ' αρμηνέσω
Τα ξένα θέλουν φρόνιμα
Για να καλοπεράσεις

Στη μέση από τον οθορό
Πέρδικα στέκει και λαλεί
Και λέγει τα παράπονά της
Πού είστε δικοί μου συγγενείς
πατέρα και μανούλα μου
Αδέρφια κι' αξαδέρφια
όλοι σιμά μου ελάτε
Να μη με πάρει ο σταυραϊτός.
Μην τον φοβάσαι κόρη μου
Όλοι σιμά σου είμαστε
Αϊτός την κόρη άδραξε
'που της μάνας τα χέρια.
Σαράντα μέρες την πάει μακριά

* άρματα = γιορτινή φορεσιά

Απ' αυτό και η λαϊκή ρήση: του νειού του παν τα νειάτα του γέρου η αρμάτα

Σαράντα ημερονύχτια.

Μια λυγερή στολίζεται
Απ' το πρωί ως το βράδυ
Βάζει τον ήλιο πρόσωπο
Και το φεγγάρι αστήθι
Και τον καθάριο αυγερινό
Τριγύρω στο λαιμό της

Της Βουργάρας δυχατέρα**
Πού την είχε τόση ασπράδα;
Κι άλλη τόση κοκκινάδα;
Παν και πάτησαν τον ήλιο
Και του πήραν την ασπράδα
Κι άλλη τόση κοκκινάδα

Ανέβα μάναμ' στον κήπο σου
Πάρε ρίζα βασιλικό
Κι αρμάτωσε με τ' άλογο
Να πάει στην πόλη και ναρθεί
Να φέρει κλήμα και βεργί
Να φέρει κόρη έμορφη

Γαμπρέ, τι μάνα σ' έκανε
Κι είσαι άσπρος σαν το γάλα
Η μάνα μ' ήταν πέρδικα
Κι ο αφέντης μου σιαϊνι
Κι εγώ είμαι μοσχοστάφυλο
Στο κλίμα κρεμασμένος

Τ' άλογο μ' το σελωμένο
Και στην πόρτα μου δεμένο
Περ' ο νιος να καθαλήσει
Στην αγάπη του να πάει
Κι η μάνα τ' δεν τον αφήνει
Κάτσε κάτω, βρε λεβέντη,
Μην πηγαίνεις μόνος σου
Δεν πηγαίνω μοναχός μου

** κι όχι θυγατέρα

Έχω ασκέρι μαζεμένο
Έχω και τον κυρ νονό μου
Έχω κα τον μπράτιμό μου

Όσα άστρα έχει ο ουρανός
Και φύλλα έχουν τα δέντρα
Τόσα φλουράκια ξόδεψα
Σ' αυτήν την μαυρομάτα
Κι ακόμα δεν την φίλησα
Έχω καρδιά καμένη
Να τη φιλήσω ντρέπομαι
Να της το ειπώ φοβούμαι
Φοβούμαι από τη μάνα της
Κι από την αδερφή της

Αργυρό μ' ξουράφι
Σέρνε αγάλια αγάλια
Τρίχα να μη ραΐσεις
και την πάρει ο ξένος
Και την κάνει μάγια
Μάγια στο κορμί μου

Λούζεται τ' αρχοντόπουλο
Σε μια χρυσή λιένη
Η πάπια φέρνει το νερό
Κι η χήνα το σαπούνι
Κι η μάνα του η αγρήγορη
Το μαχραμά* στο χέρι

*μαχραμά - προσώπι

Ο ΘΕΡΟΣ

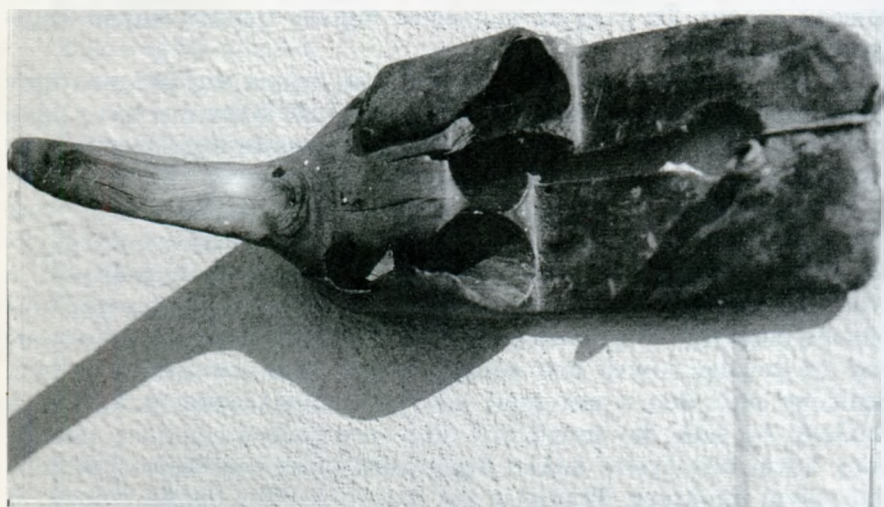
Μπήκε ο θεριστής. Τα χωράφια ολόχρυσα κυματίζουν στο πιο ελαφρύ αεράκι. Τα στάχια ψώμωσαν, βαρειά, γεμάτα καρπό λυγίζουν προς τη γη.

Αρχίζει ο θέρος, όταν τα στάχια είναι ώριμα και μάλιστα πριν παραωριμάσουν και πέσει ο καρπός στο χώμα. Όλον αυτόν το μήνα οι κάτοικοι του χωριού είναι απασχολημένοι με το θέρο. Ο επόμενος μήνας είναι ο Αλωνιστής και ακολουθεί ο Τρυγητής.

Ο Ιούλιος μήνας, ο θεριστής, είναι ο πιο δύσκολος του χρόνου. Οι γεωργοί από τα χαράματα βγαίνουν από τα σπίτια τους και ξεχύνονται στους δρόμους για τα χωράφια. Κατηφορίζουν βιαστικά, ο ένας δίπλα στον άλλο, άλλοι πιο μπρος και άλλοι παραπίσω ακολουθώντας βιαστικά το φιδωτό μονοπάτι. Τραβούν για τη Γκαμαντούντα, το χωράφι κοντά στο ποτάμι, καμιά δεκαπενταριά νοματέοι. Θερίζουν μαζί δυο ή και τρεις οικογένειες, φτουράει καλύτερα η δουλειά. Αν, πάλι δεν μονιάζουν παίρνουν χουσμεκιάρηδες, προπάτων αυτοί που έχουν πολλά στρέμματα γιατί του θεριστή οι δουλειές είναι μπόλικες, δύσκολες και βιαστικές. Την ομαδική δουλειά την προτιμούν, φεύγει γρηγορότερα και πιο ευχάριστα. Ο ένας συναγωνίζεται τον άλλο στο δρεπάνι, στο χωρατό και στο τραγούδι. Μόλις έφτασαν στο χωράφι αφήνουν τα πράγματα κάτω από τη βαλανιδιά, κρέμασαν τους τουρβάδες με το προσφάι στα κλωνάρια της. Έπειτα χωρίς καμιά καθυστέρηση κατηφορίζουν το χωράφι, πιάνουν από ένα-ένα μισι μέτρο περίπου χώρο μπρος τους, σχημάτισαν μια σειρά. Έβαλαν στο αριστερό χέρι το παλαμάρι, στο δεξί κρατούν το «λελέκι» (δρεπάνι). Το παλαμάρι, είναι ένα ξύλινο γάντι στο φάρδος της παλάμης το τρυπούν με την αρίδα, κάνοντας τέσσερις τρύπες για να μπουν τα τέσσερα δάχτυλα και να καλυφτεί η παλάμη. Ο αντίχειρας μένει ακάλυπτος. Έτσι λυγίζει εύκολα το χέρι πλοχεριάζοντας τα στάχια, προφυλάει όμως το χέρι από το γδάριμο. Μπρος έχει ένα μυτερό τελείωμα καμιά δεκαριά πόντους μάκρος γυριστό. Έτσι που να μπαίνει εύκολα στα άκοπα στάχια.

Σχεδόν με μιας σκύβουν όλοι. Πιάνουν ένα πλόχερο στάχια με το αριστερό χέρι, το κόβουν με το δρεπάνι και το αφήνουν καταγής,

άρπαξαν άλλη χεριά, την έκοψαν και την αφήνουν επάνω στην προηγούμενη. Έτσι θερίζοντας ανηφόριζαν το χωράφι. Είχαν προχωρήσει αρκετά όταν άρχισε να κρούει ο ήλιος. Μα σαν ανέθηκε αρκετά και άρχισε η ζέστη, τα κορίτσια και οι γυναίκες κεφαλοδέθηκαν με μαντήλια να μην τις κάψει ο ήλιος. Μόνο τα μάτια φαινόταν. Εμείς τα παιδιά μέναμε κάτω από τις βαλανιδιές και παίζαμε.

Το παλαμάρι

Οι χωρικοί έπαιρναν μαζί τους στα χωράφια τα πολύ μικρά παιδιά μαζί με τα βυζανιάρικα. Οι γέροι έμεναν στα σπίτια για να φροντίζουν τα μεγαλύτερα, μαγειρεύουν για τους θεριστάδες, περιποιούνται τα ζώα. Θα ήμουν κάπου τριών ετών, η αδερφή μου δεν είχε ακόμα χρονίσει. Κάποια πήρε ένα τραγούδι ακολούθησαν όλοι οι άλλοι. Ακούγοντας το τραγούδι, σταμάτησα το παιχνίδι και γύρισα κατά εκεί που ήταν οι θεριστάδες. Είδα κάτι γκριζες σκιές με άσπρα επί το πλείστον μαντήλια στο κεφάλι. Δίχως πρόσωπα κουνιούνταν ρυθμικά δώθε κείθε, δεξιά-αριστερά, κάτω, μπρος και πάλι από την αρχή. Τώρα το τραγούδι αηδονούσε και απλωνόταν παντού γύρω-τριγύρω.

Οι κινήσεις ανάλαφρες, ρυθμικές, σωστές αφού επαναλαμβάνονταν όλον τον θεριστή και κάθε χρόνο, κάθε καλοκαίρι. Μαγεύτηκα

από αυτό το μπουλούκι που θέριζε και τραγουδούσε μαζί με μια τέλεια κίνηση των κορμιών τους με μια απίθανη εκτέλεση του τραγουδιού τους, μια ανεπανάληπτη χορωδία. Τι ομορφιά είναι αυτή! Ποιος συνθέτης θα μπορούσε να συνθέσει ένα τέτοιο τραγούδι για χορωδία σαν κι αυτή! Μόνο ο άνθρωπος αυτός που μοχθούσε σκυμμένος πάνω στη γη, που ζούσε καθημερινά αυτή τη ζωή. Αυτός και μόνο αυτός ήταν ο στιχουργός και συνθέτης του τραγουδιού αυτού που κρατάς και την ανάσα σου για να μην χάσεις καμιά στιγμή του.

Ξαφνικά, το μωρό άρχισε να κλαίει ήταν η ώρα του φαίνεται για το θηλασμό. Η Φροσύνα παράτησε το λελέκι και έρχονταν χωρίς βιασύνη. Κάθησε στη σκία, έβγαλε από τον κόρφο το μαντήλι, σφούγγιξε τον ιδρώτα από το κούτελο, από το σβέρκο και το λαιμό. Μετά πήρε το κοριτσάκι, το ξάπλωσε στα πόδια της, ξεκούμπωσε το πουλκάκι και το παιδί άρχισε να βυζαίνει. Έτρωγε λαίμαργα, κουνούσε τα ποδαράκια του και με το δεξί του χεράκι χούφτωσε το αριστερό βυζί. Τρώγοντας από το δεξί, ήθελε φαίνεται να νοιώθει σιγουριά και για τα δυο στήθη. Όλοι οι άλλοι συνεχίζουν τη δουλειά. Έτσι θερίζοντας προχωρούσαν προς τα μπρος. Ανεβαίνουν το χωράφι ο ένας δίπλα στον άλλο. Μόνο η Μαλαματή είχε μείνει παραπίσω, δεν τους προλαβαίνει, άραθο ακόμα, μικρό, ήταν δεν ήταν δεκατεσσάρων χρόνων. Οι δυο διπλανές στένεψαν το χώρο της για να την βοηθήσουν μα και αυτή, παιδί με φιλότιμο, προσπαθούσε, έκανε πιο γρήγορα ώσπου τις έφτασε. Και είπε τότε:

– Κάντε μα πιο εκεί, μη με αμποδάτε! Έσκασαν και οι τρεις στα γέλοια.

Στα πόδια φορούσαν όλοι, γυναίκες και άντρες, χοντρά μάλλινα τσεράπια, τα έπλεκαν οι ίδιες οι γυναίκες με μαλλί από τα πρόβατά τους. Η κάλτσα αυτή έφτανε ως το γόνατο, δένονταν με ένα σκοινί που έφτιαχταν στρίβοντας κάμποσες κλωστές από το ίδιο μαλλί. Η χοντρή κάλτσα προφυλάει το πόδι από το γδάρισμα της καλαμιάς και από τα φίδια. Εάν τύχαινε κάνα φίδι στα πόδια τους την ώρα του θέρου, αυτό από το φόβο του δαγκώνει και ρίχνει το δηλητήριο για να εξοντώσει τον εχθρό του, να σωθεί. Έλα όμως που τα δοντάκια του σπάνε όλα δαγκώνοντας τη μάλλινη κάλτσα. Τότε το δηλητήριο είναι άχρηστο και το δύστυχο φίδι μένει άοπλο, ανυπεράσπιστο απέναντι στον εχθρό.

Ο ήλιος ανέβηκε. Οι γεωργοί που δουλεύουν κάπου πέντε ώρες, πολύ πριν από την χαραυγή, παράτησαν τα δρεπάνια και κάθησαν στη σκία. Έβγαλαν τα μαντήλια οι γυναίκες να πάρει λίγο αέρα το

κεφάλι και ο λαιμός. Έβγαλαν τα κλειδοπίνακα από τους τουρβάδες, λίγο ψωμί, τυρί, κρεμμύδι για το κολατσιό. Ξάπλωσαν κανά μισάωρο. Οι μωρομάνες βυζαίνουν τα μωρά. Εμείς τα μεγαλύτερα φάγαμε παπάρα με γάλα. Μετά, οι μεγάλοι μας άφησαν κάτω από τη θαλανιδιά, άδραξαν τα δρεπάνια και συνέχισαν τη δουλειά. Τα κοριτσάκια πήραμε τις κούκλες να παίξουμε. Εγώ με τη Θανάσω είπαμε να φτιάξουμε καινούργιες κούκλες. Όταν τις ετοιμάσαμε, τρέξαμε στους μεγάλους εκεί που θέριζαν, δείξαμε τις κούκλες, μας παίνεψαν και ευχαριστημένες γυρίσαμε πίσω στη σκιά.

Ο ήλιος είχε ψηλώσει, η ζέστη δυνάμωνε και σε λίγο έγινε αφόρητη, φύλλο δεν κουνιόταν. Η Ματίτσα κοντοστάθηκε, της λύθηκε το μαντήλι, το έβγαλε από το κεφάλι και το ξανάδεσε. Γύρισε, την κοίταξε η Βαία, χαμογέλασε και της είπε:

– Δέστο καλά, το μαντήλι σου Ματίτσα και έπιασες να μαυρίζεις.

– Μπα, δεν σκιάζεται η Ματίτσα τον ήλιο Βαία, είπε η Λένω. Φρόντισε η μάνα της. Στη γέννα της έβαλε καραμπογιά για να μην την καίει ο ήλιος.

– Αμ σαν κι εσάς τις ξεπλεμένες, που σας ψένει ο ήλιος και κοκκινίζετε ώπου να σας φύγει το πετοί, πήρε το λόγο η Ματίτσα. Μετά πήρε ένα τραγούδι για να δείξει πως δεν τη μέλλει που δεν είναι άσπρη γαλανή.

Τίναξε τα μαλλιά της πίσω, χύθηκαν στην πλάτη, σκουροκάστανα, ίσια σαν πράσα. Έδεσε το μαντήλι στο κεφάλι κι έμειναν ακάλυπτα μόνο τα μάτια και τα φρύδια, γαϊτανόφρυδα που στόλιζαν το πρόσωπο. Άρχισε να τραγουδάει με εκείνη τη γλυκιά φωνή που καμιά δεν της ξέβγαινε.

Όλες οι όμορφες έχουν ψηλό καμάρι
Ως και μια μελαχροινή έχει κι αυτή τη χάρη

Όλοι σταμάτησαν το θέρο, ακόμα και τα πουλιά να κελαηδούν, κι αυτό ακόμα το αηδόνι να δει αν το παραθαίνει.

Τούρκος την αγάπησε γυναίκα να την πάρει

συνέχισε η Ματίτσα συνοδευόμενη από όλους τους άλλους,

Σφάζομαι, σκοτώνομαι, τούρκισσα δεν γίνομαι
Κι αν σφαγείς κι αν σκοτωθείς Τουρκοπούλα θα γινείς
Εγώ θελόني γίνομαι, μεσ' τα σκουπίδια μπαίνω...

Το τραγούδι συνεχιζόταν Πήραν τον αντίλαλο τα απέναντι βου-
νά, οι πιο πίσω βουνοκορφές για να τον γυρίσουν πίσω. Και καθώς
περνούσε ανάμεσα από τις φυλλωσιές των δέντρων και μέσα από τις
ρεματιές, οι άλλες συντροφικές θεριστάδων από τα κοντινά χωράφια
σταμάτησαν το θέρο, κράτησαν την ανάσα τους, για να ακούσουν σε
όλο το μεγαλείο την ουράνια φωνή της Μπίτσας.

Το όνομα Μπίτσα είναι από το Μαλαματή - Ματίτσα κι εμείς τα
μικρά την κοροϊδεύαμε Μπίτσα. Εκείνη καλοκάγαθα τα δέχονταν
όλα, δίχως να χολιάζει για τίποτα και με κανέναν

Έτσι τραγουδώντας, λέγοντας αστεία, δουλεύοντας όλη μέρα
και ήταν πανευτυχισμένοι όταν η σοδειά της χρονιάς ήταν καλή και
γέμιζαν τα αμπάρια με σιτάρι, κριθάρι, βρίζα, καλαμπόκι και από
όλα τα καλούδια που δίνει η γη.

Ο ήλιος ήταν κατακόρυφα, η ζέστη είχε γίνει αφόρητη, χτυπού-
σε κατακέφαλα, ντάλα μεσημέρι, ο ιδρώτας έτρεχε. Ο Βαγγέλης ση-
κώθηκε όρθιος, ίσιαξε το κορμί του, σκιά δεν φαίνεται γύρω του,
άφησε το δρεπάνι κάτω, τράβηξε προς τη θαλανιδιά, ακολούθησαν
όλοι. Οι γυναίκες φτιάχνουν το σκορδάρι. Στουμπίζουν καλά το
σκορδο με λίγο αλάτι μαζί για να στουμπιστεί καλύτερα. Το βάζουν
σε μία μπασούρα (βαθύ χωμάτινο πιάτο), ρίχνουν αρκετό ξύδι και νε-
ρό. Το σκορδάρι το έχουν κάθε μεσημέρι για δροσιστικό. Έφτασε και
το κακάθι με μαγειρεμένο φαΐ, το είχε ετοιμάσει η μπάμπω Χρύσω,
κρέας με μανέστρα. Έφαγαν και ξάπλωσαν να κοιμηθούν, να ξαπο-
στάσουν, να περάσει το κάμα.

Πέρασαν καναδυό ώρες και σηκώθηκαν να συνεχίσουν τη δου-
λειά. Η ζέστη ήταν κάπως υποφερτή. Δούλευαν ανηφορίζοντας το
χωράφι. Βγήκε αρκετή δουλειά σήμερα, σκέφτηκε η Βαγγέλαινα. Ο
Βαγγέλης σα να διάβασε τη σκέψη της γύρισε πίσω, κοίταξε το θερι-
σμένο χωράφι και της χαμογέλασε ευχαριστημένος. Δούλευαν ως
αργά το βράδυ. Η νύχτα έπεσε βαρειά, τα άστρα έβγαιναν ένα - ένα
και κρέμονταν στον σκούρο ουρανό. Το σκοτάδι δυσκόλεψε τη συνέ-
χιση του θέρου.

- Φτάνει παιδιά γι' απόψε, φτάνει έχει κι αύριο μέρα, έδωσε το
πρόσταγμα ο Βαγγέλης και όλοι παράτησαν τα δρεπάνια τραβώντας
για τη θαλανιδιά.

Απόψε δεν πήγαν στο χωριό για να κοιμηθούν χρόνο και δυ-
νάμεις. Αλάργα ήταν τα χωράφια. Οι θεριστάδες μόλις είχαν δει-
πνήσει και κάθονταν αμίλητοι. Η νύχτα απλώνονταν παντού, η σιω-
πή το ίδιο. Το φεγγάρι πρόβαλε λειψό. Το χλωμό φως του περνάει
ανάμεσα από τα φύλλα της θαλανιδιάς, ήταν θλιμένο, θλιμένοι ήταν

και οι άνθρωποι που το τηρούσαν αμίλητοι, ακίνητοι, ύστερα από την κουραστική δουλειά της μέρας.

Η Μαλαματή, κοριτσάκι ακόμα, ξαπλωμένη πάνω στο χώμα με ορθάνοιχτα μάτια χαμογελούσε. Σκεφτόταν φαίνεται το Νάσιο και το προσωπάκι της είχε γλυκάνει.

- Φέρε τα στρωσίδια, είπε η μητέρα της Μαλαματής. Όλοι σηκώθηκαν, άνοιξαν από ένα στρώμα, ένα σάισμα, το έριξαν στο χώμα για να ξαπλώσουν, μια κουβερτούλα να σκεπαστούν. Η Μαλαματή ονειροπολούσε χαμογελαστή. Δεν είχε ακούσει τίποτα, ήταν ακόμα μέσα στο συλλογισμό της.

- Σε κρένει η μάνας' δεν ακούς; ακούστηκε να της λέει η θεία η Ματίτσα.

Η Μαλαματή έστρωσε αμίλητη για να πλαγιάσουν εκείνη και η μητέρα της. Από τη μεριά του δάσους ακούστηκε ένας θόρυβος. Ο Βαγγέλης ανασηκώθηκε, έκατσε, τέντωσε το λαιμό, κοίταξε αλάργα, αφουγκράστηκε. Δεν φάνηκε, τίποτα. Ξαναξάπλωσε βάζοντας τις παλάμες για μαξιλάρι. Το πρωί ξύπνησαν και τράβηξαν προς το λάκκο για να νυφτούν. Ο Βαγγέλης έριξε κάμποσο νερό στο πρόσωπο, στο σθέρκο και στο λαιμό, γέμισε τη χούφτα του, ήπια λίγο και πήγαν πάλι κάτω από τη θαλανιδιά, έφαγαν παπάρα με γάλα και ξεκίνησαν για το θέρο.

Δεν είχε χαράξει ακόμα, τα πουλιά δεν είχαν ξυπνήσει, το σκοτάδι ήταν πυκνό. Οι άνθρωποι μπήκαν στα σπαρτά, ο κάθε ένας στη θέση του και άρχισαν να παίζουν επιδέξια το δρεπάνι. Έπιαναν πλοχεριές πλοχεριές τα στάχια και τα σώριαζαν χάμω προχωρώντας. Δούλευαν γρήγορα για να προλάβουν τη μέρα και τη ζέστη. Σιγά-σιγά άρχισε να χαράζει το θερισμένο μέρος του χωραφιού μεγάλωνε. Τα πουλιά άρχισαν να στριφογυρίζουν στις φωλιές, σε λίγο ακούστηκαν δειλά-δειλά να τιτιβίζουν. Όταν ξεμύτισε ο ήλιος έριξε γύρω του ένα απαλό μενεξεδένιο φως, τα πρόσωπα γλύκαιναν. Τα πουλιά βγήκαν από τις φωλιές τους πετώντας από κλωνάρι σε κλωνάρι και τραγουδούσαν χαρούμενα όλα μαζί ώσπου γέμισε ο ουρανός χαρούμενα λαλήματα. Ένα αηδόνι έσκισε τον ουρανό με το γλυκό κελάηδημά του.

Η δουλειά προχωρούσε, τα στάχια αγκαλιές αγκαλιές έμεναν πίσω. Τα μικρά ξύπνησαν και αυτά και άρχισαν να κλαίνε. Όλες οι γυναίκες άφησαν χάμω τα δρεπάνια και τα παλαμάρια. Έκαναν παπάρα με γάλα για τα παιδιά, οι μωρομάνες πήραν τα μωρά να τα θυζάξουν. Η Αρχόντω η πιο μικρή μωρομάνα, πήρε κι αυτή το μωρό στην αγκαλιά ξεθλήκωσε τον κόρφο, που ζεστός άχνιζε. Το μωρό

έκανε να αρπάξει τη ρόγα με το στόμα μα γρήγορα αποτραβήχτηκε. Η Αρχόντω κούμπωσε το πουλκάκι, πήρε το παιδί και πήγε στο λάκκο. Έριξε λίγο νερό στο πρόσωπο, στο σθέρκο και στο λαιμό, έπλυνε το κόρφο της, άλλαξε και τα πανιά του μωρού, το ξέπλυνε, το φάσκιωσε και άρχισε να το θυζαίνει. Αυτό τώρα πια έτρωγε λαίμαργα σε κόρφο καθαρό, σε πάνες στεγνές. Η δουλειά συνεχίζονταν, ο ήλιος τραβούσε την ανηφόρα. Όταν ανέβηκε κάνα δυο «αξιάλες» (κοντάρια) στον ουρανό οι γυναίκες πήραν τα μαντήλια από το ζωνάρι και τα έδεσαν στα κεφάλια. Τα βατράχια άρχισαν να μπακακίζουν κάτω στο λάκκο. Κατεθήκαμε όλα τα μικρά και τα χαζεύαμε. Φώναζαν όλα μαζί και παράξενα πηδούσαν από δω και από εκεί. Ένας «μπάκακας» κάπως μεγαλύτερος πήδησε πολύ ψηλά και μπλουμ έπεσε μέσα στο νερό δίπλα μας, μας πιτσιλισε, δεν κουνηθήκαμε καθόλου για να μην σκιαχτεί. Έκατσε κι αυτός κοντανασαίνοντας δυνατά και μας κοιτούσε παράξενα. Μετά πήδησε άλλο ένα βατράχι δίπλα του και μαζί τα δυο πηδώντας, μπακακίζοντας απομακρίθηκαν Έκανα χάζι να τα κοιτώ. Αρχίσαμε να τρέχουμε προς τα επάνω χαρούμενα φωνάζοντας και γελώντας. Η κυρά Φροσύνη γύρισε μας κοίταξε, χαμογέλασε και πήρε ένα τραγούδι. Τη συνόδευε η Θωμαίτσα. Αυτές οι δυο θέριζαν πάντα πλάι πλάι. Έπειτα ακολούθησαν όλοι τα τραγούδια του θέρους:

Ανάθεμα ποιος ζήλεψε αμπέλια και χωράφια
Δεν ζήλεψε μια όμορφη μια μικροπαντρεμένη
Που θέριζε ξυπόλυτη κι από νερό σκασμένη
και τα μαλλιά της έκοβε τον άλτσο' αυγαταίνει
Να βγάλει νερό να πιει να δροσιστεί...

Το μεσημέρι διέκοψαν τη δουλειά έφαγαν και σκορδάρι φυσικά, ξάπλωσαν να ξαποστάσουν και μετά συνέχισαν τη δουλειά ως αργά το βράδυ. Τις χεριές τις έκαναν δεμάτια, τα φόρτωναν στα άλογα και τα κουβαλούσαν στα αλώνια.

Απόψε μετά το σούρουπο ξεκίνησαν όλοι για το χωριό. Είχε τελειώσει αυτό το χωράφι, από αύριο θα άρχιζαν άλλο χωράφι να θερίσουν. Σχεδόν νύχτα γυρίζουν στα σπίτια τους, σκυθρωποί, οι ώμοι πεσμένοι, τα βήματα βαρειά.

Οι γριές που είχαν μείνει στα σπίτια με τα παιδιά, απόψε άναψαν φωτιά, γέμισαν τα καζάνια με νερό, γυρίζοντας οι θεριστάδες να θρουν ζεστό νερό. Έβαλαν τη σκάφη καταγής, τη γέμισαν νερό, άλτσος = αλυσσίδα

λούστηκαν, μπανιαρίστηκαν και πλάγιασαν σε καθαρό στρώμα. Κουρασμένοι και οι άντρες ξάπλωσαν νωρίς. Γλυκός ο ύπνος ύστερα από μια κοπιαστική ημέρα. Η Φροσύνα με δυσκολία ξύπνησε, όταν άκουσε να λαλούν τ' αρνίθια. Είναι μεσάνυχτα, σκέφτηκε και σηκώθηκε. Κατέβηκε στην αυλή, μπήκε στο μαγερειό. Εκεί βρήκε την πεθερά της που είχε ζεστάνει νερό. Η Φροσύνη καλημέρησε, έδεσε ένα μαντήλι στο κεφάλι, μια ποδιά στη μέση και άρχισε να κοσκινίζει με την ψιλή σίτα, το αλεύρι μέσα στη σκάφη. Έκανε μια γκούβα στη μέση, έριξε αλάτι και το προζύμι. Μετά η μπάμπω-Χρύσω της έριχνε ζεστό νερό κι εκείνη έπιανε το ζυμάρι. Το ζύμωνε για αρκετή ώρα. Τα χέρια βούλιαζαν στη ζύμη ως τους αγκώνες. Γεμάτη η σκάφη ζύμη, με δυσκολία την έκανε ζάφτι. Έφτιαχνε το ψωμί για όλην την εβδομάδα δέκα δεκαπέντε καρβέλια, κι αυτά μεγάλα. Έμμηξε το δάχτυλο στη ζύμη, βούλιαξε μα αμέσως ανέβηκε, το ζυμάρι είναι έτοιμο. Με ισιωμένη την παλάμη από τη μεριά του μικρού δαχτύλου έκανε ένα βαθούλωμα στη ζύμη. Λύγισε την παλάμη, ξαναπίεσε τη ζύμη και σχημάτισε σταυρό. Αυτό για να ανέβει, να γίνει το ζυμάρι, και σαν σβήσει ο σταυρός το ψωμί είναι έτοιμο. Το σκέπασε καλά και το άφησε. Η μπάμπω-Χρύσω είχε ανάψει κιόλας το φούρνο. Κατέβασε την πινακωτή που ήταν όρθια στον τοίχο, την ακούμπησε οριζοντίως στο πεζούλι και άπλωσε ένα στενόμακρο πανί από άκρη σ' άκρη, ειδικά μόνο για την πινακωτή. Όταν η ζύμη ήταν γινωμένη πήρε κάμποση στα χέρια της, την έκανε καρβέλι και το τοποθέτησε στην πινακωτή. Την γέμισε με καρβέλια, τη σκέπασε ξανά να γίνει. Όσοπου να καεί ο φούρνος που στο μεταξύ είχε πυρώσει κι από μαύρος είχε ασπρίσει και ήταν έτοιμος. Έγιναν και τα καρβέλια. Τράβηξε με το συμπόξυλο τα πολλά κάρθουνα από το φούρνο μετά τον ξεπάνιασε με μια ελαφρώς βρεμένη πάνα. Έπιασε την άκρη του πανιού και αναποδογύρισε πάνω στο φτυάρι το άψητο καρβέλι και το φούρνιζε ένα - ένα. Μετά έκλεισε το στόμιο του φούρνου ώσοπου να ψηθεί το ψωμί. Όταν άνοιξαν τον φούρνο και ξεφούρνισαν, μοσχοβόλησε η αυλή ζεστό ψωμί. Πεθερά και νύφη μαζί έκοψαν από ένα κομμάτι ψωμί, το άνοιξαν στα δύο, άχνιζε, έβαλαν μέσα μπόλικο βούτυρο και τυρί και έφαγαν

Το ζύμωμα γίνονταν μια φορά την εβδομάδα. Αυτήν την εβδομάδα που μας πέρασε δεν έφτιασε το ψωμί και χρειάστηκε να πάρουν δανεικό. Μου έδωσαν ένα καρβέλι να το πάω στη θεία Παναγιώταινα. Εκείνη δεν το δέχτηκε διότι το ζεστό ψωμί, λέει είναι πιο βαρύ. Η μητέρα μου που άκουγε από το μπαλκόνι της είπε:

- Θεία Φροσύνα, είναι πιο βαρύ το καρβέλι που έστειλα.

- Άντε μα, θα το κρατήσω, έχε χάρη που σε λένε κι εσένα Φροσούνα, είπε και γέλασαν και οι δυο.

Όσο να γίνουν όλα αυτά, ξύπνησαν και οι άλλοι και ετοιμάζονταν για το ξεκίνημα της ημέρας μόλις που γλυκοχάραζε. Η Θωμαΐτσα έντυσε το μικρό ενώ κοιμόταν για να το πάρει μαζί της. Σκούνητσε τον άντρα της το Μήτσιο:

- Σήκω, του λέει.

Εκείνος γύρισε στο άλλο πλευρό και τον ξαναπήρε. Του έβαλε πάλι μια φωνή:

- Σήκω, όλοι κατηφορίζουν και εσύ κοιμάσαι ακόμα.

Πήρε το παιδί στην αγκαλιά και βγήκε στο μπαλκόνι. Κατέβαινε τη σκάλα, ψηλή, λιγνή, γεροδεμένη γυναίκα. Μια κορμοστασιά, μια λεβεντιά, με ένα μπρίο, άσπρη όχι γαλανή, με ανοιχτά καστανά μάτια. Ένα μαντήλι δεμένο στο κεφάλι της και τον τουρβά κρεμασμένο στον ώμο της, όρθια κορμοστασιά, χαίρουναν να την τηράς. Άνοιξε το βήμα της ώσπου ζύγωσε τους άλλους. Τους καλημέρισε όπως πάντα με το χαμόγελο στα χείλη. Σήμερα θα δουλέψει στα χωράφια του αδελφού της του Βαγγέλη. Τα ήξερε καλά αυτά τα χωράφια από παιδί. Με την νύφη της τη Βαγγέλαινα είναι καλές φιλενάδες. Όταν ήρθε η Φροσούνα στο Μοτσέικο, η Θωμαΐτσα ήταν κοπελλίτσα, ανύπαντρη, έκαναν κάμποσα χρόνια μαζί ώσπου να παντρευτεί και να φύγει. Ο Μοτσιομήτρος δεν τον ήθελε το Μήτσιο για γαμπρό και όταν κρυφά συναντιόταν, η φίλη της η Φροσούνα τη δικαιολογούσε στον πεθερό της:

- Αφέντη, του έλεγε με μια γλυκιά φωνή για νερό πήγε στο πηγάδι.

Μόλις έφτασαν στο χωράφι, κρέμασαν τους τουρβάδες με το προσφάι στο δέντρο και δίχως χασομέρι έπιασαν να θερίζουν. Έριξε η Θωμαΐτσα μια ματιά στο φιδωτό δρόμο ως πάνω στις γκρεμίνες, ο Μήτσιος δεν φαίνεται πουθενά.

Ο Μήτσιος είναι κοντός, με φαρδιές πλάτες, άσπρος με γαλανά, χαμογελαστά μάτια, δεν χόλιαζε για τίποτα, χωρατατζής, ευχάριστος άνθρωπος στην παρέα, πάντα ήταν στο κέντρο της συζήτησης. Όταν ακούς κάπου να κουβεντιάζουν ζωηρά και να σκουν στα γέλοια ήξερες πως εκεί είναι ο Μήτσιος.

Σε καμιά ώρα κατέφτασε μουτρωμένος και τα έβαλε με τη γυναίκα του που δεν τον ξύπνησε. Εκείνη αμίλητη, σκυμμένη, θέρριζε. Η Ματίτσα άρχισε να τον πειράζει:

- Μην κάνεις έτσι, ορέ Μήτσιο, δεν έφεξε ακόμα, αλλά για πες μας γιατί δεν μπόρεσες να ξυπνήσεις το πρωί; Τι έκανες ευλογημέ-

νε τη νύχτα; Γέλασαν όλοι. Εκείνος έριξε μια άγρια ματιά στη γυναίκα του και είπε:

- Τίποτα, τίποτα σας λέω, παίρνοντας ένα δραματικό ύφος. Για να είμαστε, λέει, ξεκούραστοι, στου αδερφού της δουλεύουμε σήμερα ντε.

- Θωμαΐτσα, είπε ο αδερφός της, μαλώνοντάς την τάχαμ τάχαμ.

- Του θεριστή οι δουλειές, άρχισε η Βαγγέλαινα κοιτάζοντας τη Θωμαΐτσα, είναι πολλές, είναι βιαστικές, που καιρός για χαρές. Μην παραπονιέσαι Μήτσιο, είπε και γύρισε προς εκείνον, μην στενοχωράς την κουνιάδα μου και την πρώτη φιλενάδα μου.

Ο ουρανός είναι φωτεινός, μα ο ήλιος δεν είχε ακόμα βαρέσει. Ο θέρος προχωρούσε γοργά, η αυγούλα δρόσιζε τα κορμιά τους και η δουλειά φτουρούσε. Όταν ο ήλιος ανέθηκε αρκετά οι γυναίκες έδεσαν τα μαντήλια έτοιμους που έκαναν σκιά στο πρόσωπο, κάλυπτε το μέτωπο και το σαγόκι. Δούλεψαν αρκετή ώρα σχεδόν αμίλητοι. Παραξενεύτηκα από την τόση βουβαμάρα. Γιατί η θεία η Μπίτσα, σκέφτηκα, δεν λέει κανά τραγουδί από εκείνα που και τα αηδόνια την θαυμάζουν.

Παράτησαν τα δρεπάνια και πήγαν για κολατσιό κάτω από τη θαλανιδιά. Είναι η μόνη σε όλο το χωράφι φουντωτή, ψηλή με πυκνό καταπράσινο φύλλωμα. Ένα δέντρο γεμάτο ζωή, η σκιά πυκνή, η δροσιά μοναδική.

Μόλις έκατσαν, ήπιαν μια γουλιά νερό για να βρέξουν το λαρύγγι τους, έπειτα ξεκρέμασαν όλοι τους τουρβάδες. Σηκώθηκε και ο Μήτσιος να ξεκρεμάσει τον τουρβά του, μα κοντοστάθηκε, δεν άπλωσε το χέρι γιατί ήταν κρεμασμένος πολύ ψηλά, κι εκείνος κοντός. Ακόμα είναι κακιωμένη, σκέφτηκε. Αγαναχτισμένος πια, της είπε:

- Μήτσαίνα σήκω, πεινάω.

Έσκασαν όλοι στα γέλοια. Εκείνη αμίλητη σηκώθηκε, ξεκρέμασε τον τουρβά, έστρωσε ένα πετσετάκι πάνω στο χώμα, έβαλε πάνω το ψωμί, το κρεμμύδι, άνοιξε το κλειδοπίνακο με το τυρί και έφαγαν. Εάπλωσαν λιγάκι να τεντώσουν τα κορμιά τους. Ο Μήτσιος κάθονταν, δεν ξάπλωσε. Έκλωθε και ξανάκλωθε στο νου του μια ιστοριούλα, να την θυμηθεί. Άρχισε:

- Που λέτε παιδιά, κάποτε που με έδωξε η γυναίκα μου από το κρεβάτι, η φωνή του είναι όλο παράπονο, γιατί λέει την ενοχλούσα.

- Φτάνει Μήτσιο, είπε η Θωμαΐτσα ενοχλημένη.

- Πήγα κι εγώ ο φουκαράς, συνέχισε, να κοιμηθώ στον αχερώνα. Παραμέρισα το άχερο στο βάθος της και άραξα. Ησυχία! Εδώ δεν

ακούγεται το κλάμα του μωρού, ούτε το ροχαλητό του πατέρα μου. Αποκοιμήθηκα. Κάποια στιγμή ξύπνησα, γλυκός ο πρώτος ύπνος! Άκουσα κάτι ψιθυρίσματα. Έστησα αυτί, κράτησα την ανάσα. Σήκωσα σιγά - σιγά το κεφάλι και τι να δω; Κάποιος προσπαθούσε να την ξεντύσει μα εκείνη αντιστέκεται γελώντας.

- Όλα αυτά τα βγάξει από το νου του ο μπάκακας, είπε η Θωμαΐτσα θυμωμένη.

- Δυο ερωτευμένοι, συνέχισε εκείνος, ήρθαν να βρουν την ησυχία τους στον αχερώνα. Να μην σας τα πολυλογώ, δεν ξέρω πως, βρέθηκα κοντά τους. Τι έγινε δεν ξέρω. Το πρωί ακόμα πριν φέξει πήγα στο σπίτι. Η Θωμαΐτσα μόλις μ' αντίκρυσε φώναζε συνεχώς με γουρλωμένα μάτια καρφωμένα στο κεφάλι μου. Ποιος είδε τον Θεό και δεν τον φοβήθηκε. Εγώ δεν καταλάβαινα τίποτα. Θα είναι πειστωμένη που έφυγα, συλλογίστηκα. Μα εκείνη δεν έπαιρνε τα μάτια της από το κεφάλι μου. Τότε άπλωσα το χέρι μου να βγάλω το σκούφο που φορούσα και τι να δω;

- Ό,τι έχεις να πεις λέγε το παστρικά, μην τα κλώθεις τα λόγια σου, είπε εκείνη. Γι' αυτό έφυγες τη νύχτα, για να βγάλεις τα μάτια σου;

- Στο χέρι μου που λέτε, κρατούσα το θρακί της προκομένης. Μου λέτε πως βρέθηκε στο κεφάλι μου; Άντε τώρα να πείσεις τη Θωμαΐτσα, να εξηγήσεις και άντε να σε καταλάβει. Μου κήρυξε απεργία ένα ολόκληρο μήνα. Δεν με άφηνε ούτε να την αγγίξω.

Γέλασαν όλοι και σηκώθηκαν να συνεχίσουν το θέρο. Έπιασαν τα δρεπάνια στα χέρια, πήρε ο καθένας τη θέση του και δούλευαν με κέφι. Οι γυναίκες άρχισαν ένα τραγούδι, γρήγορα το πήραν και οι άντρες. Τραγουδούσαν και θέριζαν ως το μεσημέρι. Όταν ο ήλιος ήταν κατακόρυφα και το κάμα αβάσταχτο, πήγαν να φάνε το μαγειρεμένο μεσημεριανό φαγητό που είχε φτάσει κιόλας. Ξάπλωσαν, κοιμήθηκαν ώπου πέρασε η μεγάλη ζέστη. Η δουλειά συνεχίζονταν. Ο ήλιος άρχισε να γέρνει. Οι θεριστάδες τραγουδούσαν

Τώρα τ' αργά τ' αργούτσικα
Τώρα το θράδου θράδου
Ήλιεμ γιατί μας άργησες
Να πας να βασιλέψεις...

ΑΛΩΝΙΣΤΗΣ

Τελείωσε ο θέρος, ήρθε ο αλωνιστής. Βιαστικά μαζεύουν το θερισμένο στάρι. Χερόβολα παρατημένα εδώ κι εκεί, τα συγκεντρώνουν, τα κάνουν δεμάτια, τα φορτώνουν στα άλογα και τα μεταφέρουν στο αλώνι κοντά στο χωριό. Τα αλώνια τα φτιάχνουν στα πιο ψηλά μέρη εκεί όπου τα πιάνει καλά ο άνεμος. Στο πιο ψηλό μέρος του χωριού είναι το αλώνι του Μοτσιομήτρου. Στο φορτωμένο άλογο καβάλα βάζουν ένα παιδί από τα μικρά. Τα μεγάλα έχουν άλλες δουλειές, μαζεύουν τις χεροβολές, σε δεμάτια και οι μεγάλοι τα δένουν. Συνήθως το άλογο οδηγεί ως το αλώνι το φορτίο του, ξέρει καλά το δρόμο. Το παιδί είναι παιδί, ξεχνιέται, χαζεύει. Όταν φτάσει στο αλώνι, το φορτωμένο άλογο το ξεφορτώνουν οι γέροι που έχουν μείνει στο χωριό, τα δεμάτια τα σιθάζουν σε μια άκρη και ξαναστέλνουν το άλογο με το παιδί πίσω στο χωράφι. Έτσι, τελειώνοντας ο θέρος, γίνονται και το κουβάλημα. Το άλογο το οδηγούσε ο Βασιλάκης, ο πιο μικρός γιος. Σήμερα δεν ξέρω για ποιο λόγο έπιασε από τις αμασχάλες ο Βαγγέλης την κόρη του τη Δάφνω και την έβαλε καβάλα στο άλογο. Μόλις φαινόταν ανάμεσα στα δεμάτια. Χαρές εκείνη. Είναι εξήμιση χρονών, είναι μεγάλη πια, όπως έλεγε και ξαναέλεγε η μπάμπω, φέτος θα πάει στο σχολείο. Έκανε κάμποσες στράτες σήμερα. Είναι η τελευταία στράτα που κάνει από το χωράφι Πιρογλιά! Μόλις άρχισε να κατηφορίζει, πολύ πριν φτάσει στο Στροπήγαδο, έριξε μια ματιά πέρα. Ο τόπος ήταν χρυσαφένιος από τα θερισμένα χωράφια, από τα λιθάδια με τα ξεραμένα χορτάρια! Έσυρε το μάτι ως πάνω στα βουνά. Ο ήλιος βαίλευσε, κατέβαινε σιγά - σιγά για να γείρει πίσω από τη βουνοκορφή του Όρλιακα. Η Δάφνω κοιτούσε τον ήλιο κατάματα, αυτό το φωτεινό, λαμπερό, ολοστρόγγυλο δίσκο για να ξεχωρίσει τον νέο που τον έλεγαν ήλιο. Έτσι που σκαπετούσε πίσω από το βουνό η μικρή θυμήθηκε εκείνο που της είχε ανιστορήσει η μπάμπω-Χρύσω.

Όπως της είχε πει ο ήλιος είναι ένας νέος λεβέντης, δουλευταράς, ο οποίος ξεκινάει χαράματα από την ανατολή, διασχίζει όλο τον ουρανό και φτάνει στη δύση αργά το βράδυ. Δουλεύει ολημερίς ο ήλιος για να φέγγει τους ανθρώπους να κάνουν τις δουλειές τους, να ωριμάσουν τα γεννήματα. Ο ήλιος οδηγεί το άρμα του που το

σέρνουν άλογα. Όλη μέρα νηστικός και δίχως μια στάλα νερό να πιεί. Το βράδυ πριν ακόμα φτάσει σπίτι του, η μάνα του του έχει έτοιμο φαΐ. Γεράτα καζάνια γιατί εάν δεν θρει έτοιμο φαΐ να φάει μόλις κατέβει από το άρμα του μπορεί να καταπιεί ό,τι βρεθεί μπροστά του. Ακόμα και μικρά παιδιά. Εκείνη τη στιγμή ο ήλιος σκαπετούσε πίσω από το βουνό, το άλογο είχε παραμερίσει από το δρόμο και έβοσκε. Τράβηξε η Δάφνω το καπίστρι, φώναξε prrrr και το άλογο μπήκε στο δρόμο του, αλλά ο νους της ήταν αλλού. Βρήκε άραγε γεράτα τα καζάνια ή κατάπε κανα μικρό; Πέρασε ρίγος από τη ράχη της, η ίδια όμως, σκέφτηκε, είναι πολύ μακριά από τη δύση για να την αρπάξει ο ήλιος. Αυτή η σκέψη τη συνέφερε.

Το πρωί άρχισε το αλώνισμα, όλα ήταν στην εντέλεια. Το αλώνι είναι πλατύ και ολοστρόγγυλο. Στο κέντρο του ένα γερό χοντρό κοντάρι κεδρίσιο μπηγμένο στη γη, κάπου δυο μέτρα ψηλό. Στέντζερα το λένε.

Το αλώνι ετοιμάζεται ως εξής: καθαρίζουν καλά τα χόρτα όπου είχε χορταριάσει από περίσου. Έπειτα το θρέχουν καλά και βάζουν τα άλογα να το πατήσουν όπως όταν αλωνίζουν. Μετά ρίχνουν λιχίδα, ξανά το πατούν με τα άλογα, το άφηναν καναδυό μέρες να στεγνώσει μετά το αλείφουν με βουνιές. Βουνιά μόνο από βόδια και αγελάδες. Τη λιώνουν καλά για να απλώνεται εύκολα μέσα σε ένα δοχείο. Μια γυναίκα ρίχνει στο αλώνι τη βουνιά και μια άλλη την τραβάει, την απλώνει με την κουκουδιάρικη «φουκάλη» (σκούπα). Η φουκάλη γίνεται από ένα χόρτο χλωρό που το πλακώνουν για να στεγνώσει, έτσι δεν τρίβεται και «φουκαλάει» καλά τα αλώνια και τον οβορό. Μ' αυτόν τον τρόπο το έδαφος του αλωνιού γίνεται σκληρό και δεν μαδάει.

Τα δεμάτια τα λύνουν και τα σκορπούν στο αλώνι, δένουν μια τριχιά στο στέντζερα και με την άλλη άκρη της δένουν τα άλογα. Δίνει μια καμτσικιά στον αέρα ο Βαγγέλης, τρομάζουν τα ζωντανά και αρχίζουν να τρέχουν, η τριχιά τυλίγεται στο κοντάρι. Ύστερα τα γυρίζουν ανάποδα και η τριχιά ξετυλίγεται.

Ο ήλιος ανέβηκε αρκετά ψηλά, ο Βαγγέλης από το πρωί μέσα στη ζέστη πίσω από τα άλογα. Τράβηξε ένα τσιγάρο που το είχε κάμποση ώρα περασμένο πάνω από το αυτί του, το άναψε. Τα άλογα έκοψαν φόρα. Τα παιδιά βρήκαν την ευκαιρία να κάνουν «τούμπες». Αρχιζαν από το κέντρο, από το κοντάρι, πίσω ακριβώς από τα άλογα και θιαστικά έβγαιναν έξω από το αλώνι. Έβλεπες τα παιδιά να κυλιούνται τόπια - τόπια, φωνάζοντας, τσιτσιρίζοντας θιαστικά για να γλυτώσουν το ποδοπάτημα των αλόγων. Καμιά φορά δεν προλάβαι-

ναν Τότε αμέσως μπαίνει μπρος από τα άλογα ο Βαγγέλης να τους κόψει τη φόρα μετά άκουγες μια φωνή πρρρρ-πρρ, τότε ήξερες πως τη γλύτωσες. Μετά μας μάλωνε δήθεν, μα ξεχώριζες ένα χαμόγελο μέσα στα ολογάλανα μάτια του γιατί του θυμίζαμε τα παιδικά του χρόνια και τις δικές του τούμπες.

Ο ήλιος τώρα είναι κατακόρυφα. Η ζέστη αφόρητη, ντάλα μεσημέρι. Ο Βαγγέλης έλυσε τα άλογα και τα χούγιαζε να βγουν από το αλώνι. Αυτά πάνε κατευθείαν κάτω από κάποιο δέντρο. Εδώ στα αυλαγάδια είναι οι αμυγδαλιές και άλλα οπωροφόρα δέντρα. Κάτω από μian αμυγδαλιά πήγαν και τα δυο άλογα και ζύγωσαν το κεφάλι τους κοντά στον κορμό. Χαμήλωσαν το σθέρκο αρκετά. Η μουτσούνα τους έφτασε σχεδόν ως το χώμα, ξεφυσούσαν κοντανασαίνοντας. Ο Βασιλάκης πήρε λίγο νερό και πήγε να τα ποτίσει. Ο πατέρας του τον ορμήνεψε να μην τα ποτίσει γιατί είναι κουρασμένα, ιδρωμένα και θα σκάσουν Σε λίγο, όταν είχαν ξειδρώσει, έγνεψε του γιού του να τα ποτίσει. Το παιδί έτρεξε πρόθυμα ολόχαρο. Έπειτα τάισαν τα ζωντανά και κάθησαν σε μian άλλη σκιά όλη η οικογένεια.

Ήρθε και η μπάμπω με το κακαβούλι, το μαγειρεμένο φαῖ. Η Φροσύνα ετοιμάζε το σκορδάρι με αρκετό σκόρδο στουμπισμένο, λίγο χοντρό αλάτι για να στουμπιστεί καλύτερα, γέμισε το δοχείο με μισό ξύδι, μισό νερό. Σ' αυτό μέσα έριξε κομμένο ψωμί και γίνεται η παπάρα. Με το σκορδάρι δροσίζονται λιγάκι. Πριν καθήσουν για να γιοματίσουν, η μπάμπω ήθελε κρύο νερό από τη βρύση. Αυτό το χουσμέτι ήταν της μικρής Δαφνούλας και δεν της χάλασε ποτέ το χατήρι της γιαγιάς της. Έστειλε ο πατέρας τον μικρό αδερφό της να της το πει. Η βρύση είναι μακριά, κάπου ένα τέταρτο της ώρας. Στην κατηφόρα ήταν παιχνιδάκι στην ανηφόρα όμως και με γεμάτα καναδυό φτσέλια με νερό κρεμασμένα στον ώμο ήταν δύσκολο, η αλυσίδα από τα φτσέλια χώνονταν μέσα στον ώμο. Η Δάφνη εκείνη τη στιγμή έραβε παντόφλες που ήταν στη μόδα. Γίνονται από κομμένες λουρίδες κουρελιών. Αυτές τις έπλεκαν σαν κοτσίδες και τις κουλούριαζαν ράβοντάς τις ταυτόχρονα μακρόστενες για να πάρουν το σχήμα της παντόφλας. Από επάνω για λουρί ράβονταν μια κορδέλα και η παντόφλα ήταν έτοιμη.

- Κάθησε λίγο και θα πάω για νερό, είπε στον αδελφό της. Ήθελε να δει τελειωμένες τις παντόφλες, να τις φορέσει στα πόδια και να καμαρώσει.

Ο Βασίλης πήγε και είπε πως η Δάφνη δεν θέλει να πάει για νερό. Τον ξανάστειλαν, μα πού εκείνη! Δεν είχε σηκωμό!

Τότε ήρθε ο ίδιος ο Βαγγέλης, μπήκε στην αυλή με μεγάλες

δρασκελιές και με ένα ξύλο στο χέρι. Η Δάφνη κάθονταν στο μπαλκόνι, μόλις τον είδε άρπαξε τα φτσέλια, πήδησε κάτω από το μπαλκόνι και έτρεξε για νερό. Ακόμα δεν μπορούσε να πιστέψει πως αυτός ο πράος, καλοκάγαθος άνθρωπος που δεν είχε σηκώσει χέρι σε κανένα παιδί του, τώρα έρχονταν με ένα παλούκι στο χέρι.

Είχαν αρχίσει να τρώνε όταν ξεφορτώθηκε εκείνη τα φτσέλια. Ο Βαγγέλης τη λοξοκοίταξε, χαμογέλασε λέγοντας:

- Είδες τι κουρτσούλι έχω εγώ, ποιος είπε πως δεν θέλει να πάει για νερό; Κάτσε κουρτσούλι μ' να φας κι εσύ. Έγιναν όμορφες οι παντόφλες; τη ρώτησε.

Εκείνη δεν είπε λέξη. Έπειτα την κάθισε στα γόνατά του και της έδωσε να φάει. Έφαγαν, ήπιαν δροσερό νερό και πλάγιασαν να ξαποστάσουν. Το απόγευμα όλοι μαζί με τις τζουγκράνες και τα δικράνια, μάζεψαν το άχυρο από το αλώνι σε μια μεριά, μετά με τα φτυάρια και τις σκούπες μάζεψαν το σιτάρι σωρό στην άλλη άκρη του αλωνιού. Δεν είχε όμως αέρα και δεν λίχνισαν. Ούτε αργά το βράδυ φύσαγε. Γι' αυτό το σωρό τον σκέπασαν με μουσαμάδες. Εκεί επάνω ξάπλωσαν και κοιμήθηκαν. Έτσι φυλάγουν τη σοδιά τους από τη βροχή, τα ζώα ή από τους κλέφτες, κανέναν περαστικό δηλαδή γιατί οι ίδιοι οι χωριανοί δεν έκλεβαν

Μόνο κατοικοκλέφτες είχαν απομείνει. Αυτό ήταν το σπορ, το θεωρούσαν παλληκαριά, λεβεντιά, εξυπνάδα και γιατί να φάνε από τα δικά τους αφού μπορούσαν να κλέψουν; Μόνο κάνας αχαμνός δεν μπορούσε να κλέψει, που του έλειπε η εξυπνάδα. Δεν τον σήκωναν τα κότσια του, λύνονταν τα πόδια του στην ιδέα και μόνο πως μπορούσαν να τον πιάσουν. Αυτός δεν έτρωγε κρέας γιατί τα δικά του τα λυπόταν, να κλέψει δεν μπορούσε.

Το πρωί ξύπνησαν, σηκώθηκαν, μα αέρας δεν φυσούσε. Ο Βαγγέλης πήγε να σκάσει από το κακό του. Τότε άρχισε να λύνει τα δεμάτια και να τα σκορπάει στο αλώνι, έδωσε τα άλογα πήρε στο χέρι το καμτσίκι, ευχαριστημένος το στριφογύρισε στο χέρι του, έπειτα το ξετύλιξε χτυπώντας το στη γη. Τρόμαξαν τα ζωντανά στο άκουσμα του καμτσικιού κι άρχισαν να τρέχουνε.

Την άλλη μέρα πάλι κουφόβραση, φύλλο δεν κουνιόταν. Ο γεωργός ακόμα και σήμερα ζει με την ελπίδα για μια καλή σοδειά μα και με το φόβο μιας βροχής το μήνα θεριστή και τον αλωνιστή. Αυτό είναι για τον αγρότη καταστροφή. Ζει με την αγωνία, πότε θα αρχίσει να φυσάει για να λιχνίσουν. Είναι ευχαριστημένος ο γεωργός όταν η σοδειά είναι μπόλικη και φτάνει να θρέψει την οικογένεια ως τον άλλο αλωνιστή.

Το απόγευμα λίγο πριν το ηλιοβασίλεμα σα να άρχισε να φυσάει. Σηκώθηκαν όλοι, τράβηξαν βιαστικά τους μουσαμάδες από το σωρό, έπιασαν τα καρπολόια στα χέρια και καρτερούσαν να φυσήξει πιο δυνατά. Το πρόσωπο όλων φωτίστηκε. Χαμογέλασαν τα κουρασμένα χείλη τους και άρχισαν να λιχνίζουν το σιτάρι, να το πετούν στον αέρα. Το σιτάρι βαρύ έπεφτε πάλι στο σωρό ενώ τη λιχνίδα την έπαιρνε ο αέρας μακριά, έξω από το σωρό.

Οι γυναίκες έπιασαν ένα τραγούδι:

Ο ήλιος εβασίλευε
πίσω στα λιθαδίτσια...

Το τραγούδι το πήραν και η Βασίλαινα και η Γιάνναινα από το διπλανό αλώνι.

Κι εγώ κορίτσι διάλεγα
Από τ' άλλα τα κορίτσια
Δεν ήξερα λεβέντη μου,
πως διάλεγες εμένα
Να γίνω γης να με πατάς
Γεφύρι να περάσεις
Να γίνω κι ασημόκουπα
Να σε κερνώ να πίνεις
Εσύ να πίνεις το κρασί
Κι εγώ να λάμπω μέσα.
Όπως λάμπει ο ήλιος το πρωί
και το φεγγάρι το βράδυ.

Η μπάμπω άρχισε ένα άλλο τραγούδι, τη συνόδευε και η Φροσύνα:

Βλάχουλα μ' εροβόλησε,
πο μια ψηλή ραχούλα
έχει το φέσι της στραβά
και τα μαλλιά κλωσμένα
ο Βλάχος την αγνάντευε
πο μια ψηλή ραχούλα
Βλαχούλα μ' πόθεν έρχεσαι
κι απόθεν κατεβαίνεις;

Τελειώνοντας η μέρα, τελείωσε και το λίχνισμα. Σε ένα αλώνι

λίγο πιο κάτω λίχνιζαν νύφη και πεθερά. Ο πεθερός δεν ζούσε, ο γιός ήταν στο στρατό. Γι' αυτό οι δύο γυναίκες πάλευαν μόνες να τα θγάλουν πέρα με τις δουλειές.

- Κάνε νύφη μ' γρήγορα, ακούς να λέει η πεθερά με καλοσύνη. Την αγαπούσε την νύφη της, η ίδια την είχε διαλέξει για το γιού της. Είναι πολύ όμορφη. Τα παιδιά έτρεχαν από πίσω της και την φώναζαν πεντάμορφη. Μα και προκομένη, άξια ήταν και στη δουλειά.

- Άντε και μας πήραν ασβάρνα οι δουλειές Κρουστάλλω μ', συνέχισε η πεθερά και δώστου λίχνιζαν θιαστικά για να προκάνουν τη νύχτα. Μα η νύχτα έπεσε, ήρθε το σκοτάδι και οι δύο γυναίκες είχαν αποκάνει από την κούραση. Σκέπασαν το σωρό και κοιμήθηκαν πάνω του.

Καθιστή πάνω στο σιτάρι η νέα γυναίκα ξέπλεξε τα μαλλιά της, τα ξεμπέρδεψε, τα χτένισε και τα ξανάπλεξε. Η πεθερά την κρυφοκοιτούσε και την καμάρωνε. Παιδί ακόμα, σκέφτηκε, αλλά άξια στη δουλειά, προκομένο κορίτσι. Νέα, μικρή ακόμα, μόλις είχε κλείσει τα δεκαεπτά, έλαμπε από υγεία, νιάτα και ομορφιά. Ξάπλωσε δίπλα - δίπλα στην πεθερά, που το πρωί ξύπνησε και δεν βρήκε την Κρουστάλλω στο πλευρό της. Απόρησε γιατί η μικρή τον πρωινό ύπνο τον αγαπούσε. Και τώρα; τι να έγινε τώρα; Έφυγε από το αλώνι να πάει σπίτι μπας και τη βρει εκεί. Στο δρόμο συνάντησε το Νικόλα, τον πατέρα του Μοτσιομήτρου, εκείνου του νταή. Λέξη δεν σταύρωσαν, δεν είχε όρεξη για κουβέντες. Μπήκε στην αυλή, έβαλε μια φωνή, απόκριση δεν πήρε. Ανέβηκε στον οντά, κατέβηκε στο κατώ, από την γκλαβανή τίποτα. Φλόγες την έζωναν. Άρχισε να κρούει ο ήλιος, δεν άντεξε, πήγε στη γειτονιά και είπε τον καημό της να ξεσκάσει.

Αργότερα χωριανοί κουβαλούσαν την Κρουστάλλω επάνω σε μια κουβέρτα. Την είχαν βρει λιπόθυμη στο δάσος λίγο έξω από το χωριό με ξεσκισμένα τα ρούχα της, πεταμένα τα στήθη της έξω. Ήταν χλωμή, πικραμένη, αμίλητη. Η πεθερά όταν την είδε σε αυτό το χάλι έσυρε φωνή, τρανή φωνή λέγοντας:

- Θα μου το πληρώσετε το κακό που μου κάνατε.

Επτά, λέει, μαζί την έκλεψαν για να χαρούν την ομορφιά της και την παράτησαν όταν έμεινε λιπόθυμη. Η πεθερά που την αγαπούσε πολύ, ένιωσε τον πόνο της Κρουστάλλως σαν μάνα και σαν γυναίκα και ορκίστηκε εκδίκηση. Σκέφτηκε ότι το πρωί, τον Νικόλα πρωτοσυνάντησε. Άρα αυτός έφερε τους θιαστές να ατιμάσουν τη νύφη της. Όμως άδικα τον υποψιάστηκε. Θόλωσε το μυαλό της, πα-

ράτησε και νύφη και χωριανούς στον οθορό και τράβηξε για τα κλέφτικα λημέρια. Πάνω κοντά στο μύλο, συνάντησε τους κλέφτες, εκδίκηση ζήτησε:

- Ο Νικόλας τους έφερε, άρχισε να λέει, αυτουνού του νταή του Μοτσιομήτρου ο πατέρας, τους έφερε. Μου τυρράνησαν την Κρουστάλλω μου, κι ο γυιός μου που είναι μακρυά πάνω στα σύνορα πώς θα το πάρει; Θέλω εκδίκηση.

Οι κλέφτες είχαν καιρό να δράσουν, έτρωγαν από τα έτοιμα:

- Αρκετά καθήσαμε, σκουριάσαμε, σηκωθείτε, είπε κάποιος. Μια και δυο στέλνουν στο Νικόλα το μαντάτο: Ή τόσες λίρες θα μας φέρεις στο λαγοθέτι κάτω στη ρεματιά ταχιά το βράδυ, ή θα σου πάρουμε το κεφάλι.

Ο δύστυχος ο Νικόλας δεν είχε τόσα λεφτά, πήγε τα μισά και παραπάνω και έχει ο Θεός παιδιά, όταν μαζώξω τα υπόλοιπα θα σας τα φέρω. Πήραν τις λίρες τον έσπασαν στο ξύλο. Όταν πια τον θεώρησαν νεκρό, τον παράτησαν κι έφυγαν. Πήγαν παρακάτω σε μια πηγή, έφαγαν ψωμί, τυρί, κρασί και πίνουν και γελούσαν. Ο Νικόλας όταν συνήλθε σηκώθηκε να πάει στο χωριό. Ο δρόμος του ήταν από την πηγή, δεν τους πήρε χαμπάρι. Είδαν τον Νικόλα να έρχεται κατά πάνω τους, πιωμένοι έβαλαν τα γέλοια. Μόλις τους είδε και ο Νικόλας είπε από σαστιμάρα:

- Δεν πέθανα παιδιά, με λυπήθηκε ο Θεός. Γέλασαν

- Α, έτσι, του λένε, εμείς όμως δεν σε λυπόμαστε και πάρτο χαμπάρι, εμείς είμαστε πάνω από το Θεό. Τούδωσαν μια στο κεφάλι μ' ένα ξύλο και τον άφησαν στον τόπο. Άλλοι λένε πως μόνος του παρουσιάστηκε στους κλέφτες για να τελειώσει αυτή η δουλειά, ή θα τη γλύτωνε ή αν το μάθαιναν πως ήταν ζωντανός θα τον σκότωναν άλλη φορά. Έτσι ήταν εκείνα τα χρόνια οι κλέφτες, αδίσταχτοι. Πήγε ο Νικόλας σαν το σκυλί στο αμπέλι, συνέχισε να διηγείται η μπάμπω-Χρύσω για τα παθήματα του πεθερού της.

Σαν ήρθε στα συγκαλά της η πεθερά της Κρουστάλλως, μήνες δεν έβγαινε από το σπίτι της. Πιότερο από πόνο και λιγότερο από ντροπή για τον άδικο θάνατο του γείτονα. Δεν τα πηγαίναν καθόλου καλά οι δυο τους, αλλά ποτέ δεν ήθελε το θάνατό του. Αυτό έγινε επί Τουρκοκρατίας.

Το αλώνι κρύβει τα μυστικά του, αλλά έχει και τους κινδύνους του.

ΤΟ ΓΙΟΦΥΡΙ

Το πέτρινο γιοφύρι περιγράφω, με τις γερές κολώνες, τις ωραίες καμάρες και το παιχνίδιασμα του γάργαρου τρεχάμενου νερού που χτυπιέται στις πέτρες, πάνω στη βάση του.

Τα πέτρινα γιοφύρια είναι φτιαγμένα από έμπειρους τεχνίτες. Ο μάστορας παίρνει την πέτρα στο χέρι, την πελεκάει, κι εκείνη υπάκουα ομορφαίνει στο κάθε χτύπημά του.

Όταν καλέσουν το μάστορα για να κάνει το γιοφύρι, κι αφού του υποδείξουν περίπου τον τόπο, ο μάστορας κουνάει καταφατικά το κεφάλι και σαν μείνει μόνος τον θαραίνουν οι σκέψεις. Έπειτα κάνει μια βόλτα πάνω κάτω στο ποτάμι να βρει το κατάλληλο μέρος όπου θα κάνει το γιοφύρι. Την άλλη μέρα ξανακάνει μια βόλτα και βρίσκει ένα μέρος όπου στενεύει το ποτάμι για να το γεφυρώσει. Παίρνει μαζί του τα λιγοστά εργαλεία του και το μαστοράκι. Αφού διαλέξει το κατάλληλο μέρος, κι αφού κάνει το σχέδιο μέσα στο νου του, παίρνει μια πέτρα στα χέρια του και την πελεκάει αργά, δίχως βιασύνη, μα αν δεν του βγει ταιριαστή, την αφήνει στην άκρη γιατί θα του χρειαστεί αργότερα. Παίρνει άλλη πέτρα, και την πελεκάει από όλες τις πλευρές. Βάζει τη μια πάνω στην άλλη και ξεκινάει η δουλειά. Κάνει τις κολώνες αρκετά φαρδιές, από μια στην κάθε όχθη και δύο στο κέντρο. Δουλεύει αργά για να το καλομελετάει. Την τέχνη της πέτρας την ξέρει, αραδιάζει μια πέτρα πάνω στην άλλη και βγαίνουν αριστουργήματα. Ξέρει πως το γιοφύρι θα γίνει ωραίο μα να γίνει και γερό, γι' αυτό θέλει σκέψη η δουλειά, να μην το πάρει ο χείμαρρος όταν φουσκώσει το ποτάμι με τις βροχές και όταν την άνοιξη λιώσουν τα χιόνια.

Όταν προχωρήσει αρκετά η δουλειά, έρχεται η ώρα να χωρίσει στα δύο την κάθε κολώνα για να τις ξαναενώσει αργότερα, λίγο πριν τελειώσει το γιοφύρι. Έτσι στο πάνω μέρος της κάθε κολώνας, στο τελείωμά της, σχηματίζεται ένα άνοιγμα σαν ένα μεγάλο παράθυρο με στρογγυλό γαϊτανοφρυδένιο τελείωμα. Είναι ανοίγματα για να φεύγει το θυμωμένο νερό ανενόχλητο και να μην παρασυρθεί το γιοφύρι από το ορμητικό ποτάμι. Ταυτόχρονα δίνει μια ιδιαίτερη ομορφιά, εξηγεί ο μάστορας στο μαστοράκι, τον αυριανό συνεχιστή

της τέχνης. Θέλει χρόνια δουλειάς και κόπο για να μάθεις τη δουλειά, τα μυστικά της πέτρας.

Το φθινόπωρο και την άνοιξη το Βενέτικο είναι ένα ορμητικό ποτάμι. Τότε που ανοίγουν οι ουρανοί και πέφτει το νερό με τα καρδάρια, κυλάει στις πλαγιές των βουνών, μαζεύεται στις ρεματιές σχηματίζονται τα ποταμάκια που σμίγουν όλα μαζί και πλημμυρίζει. Το Βενέτικο ποτάμι, αρχίζει από τα ριζοβούνια της Πίνδου, περνάει να ποτήσει τους κάμπους και χύνεται στον Αλιάκμονα.

Το καλοκαίρι είναι ήσυχο ποτάμι. Υπάρχουν περάσματα στο ποτάμι, εκεί που φαρδαίνει αρκετά πέφτει η στάθμη του, από αυτά τα μέρη περνούν πεζοί και καβαλάρηδες και λέγεται πόρος. Όπου είναι στενό το ποτάμι είναι βαθύ και ορμητικό. Τον καιρό που κατεβάξει πολύ νερό δεν μπορείς να το περάσεις, ούτε από τον πόρο, γι' αυτό γίνονται τα γιοφύρια να γεφυρώσουν πόλεις και χωριά. Όταν το ποτάμι κατεβάσει πολύ νερό τότε δεν περνιέται ούτε στον πόρο αλλά ούτε και από το γιοφύρι. Τα νερά ξεχύνονται ολόγυρα, καθαλικεύουν ακόμα και το ίδιο το γιοφύρι και παρασέρνει ότι βρει στο πέρασμά του. Τότε βλέπεις το νερό να σέρνει κλωνιά δέντρων ή ακόμα και ξεριζωμένα δέντρα. Τα κουβαλάει μαζί του ώσπου να τα πετάξει κάπου στην όχθη σε κάποια στροφή. Αυτό, το ποτάμι είναι βουθό, νιώθεις μόνο ένα βαρύ, κουφό, όλο δύναμη μακρυνό βουητό. Όποιος δεν γνωρίζει τα μυστικά του ποταμού, αυτό το βουητό και τολμήσει να το περάσει θα έχει την ίδια μοίρα με τα ξεριζωμένα δέντρα, θα τον παρασύρει. Από αυτά τα γιοφύρια θα περάσουν οι άνθρωποι για τις δουλειές τους. Τα ερωτευμένα ζευγάρια εδώ θα αγκαλιαστούν κάτω από το φως του φεγγαριού να πάρουν όρκο αγάπης και πίστης. Από τα γιοφύρια αυτά θα περάσουν οι κυρατζήδες να πάν να πουλήσουν στα χωριά την πραμάτια τους. Και οι πανηγυριώτες να πάνε στο γειτονικό χωριό.

Τα πανέμορφα γιοφύρια με τις απίθανες ωραίες φυσικές γωνίες, με τα κρύα γάργαρα νερά των ποταμιών, εντυπωσιάζουν. Ο θαυμασμός γι' αυτά, ο φόβος για την ορμή του νερού, για τη δύναμή του, έχουν εμπνεύσει ανθρώπους και έκαναν στίχο, τραγούδησαν τραγούδι:

...Μια κόρη πικροτραγούδαγε
απάνω στο γιοφύρι
και το γιοφύρι ράγισε,
και το ποτάμι εστάθη.
Και το στοιχειό του ποταμού

όξω στον όχθο θγήκε...

Και πόσα δεν έχει ακούσει αυτό το γιοφύρι, πόσα καρδιοχτύπια ερωτευμένων, τον πόνο μιας κοπέλλας, τη λεβεντιά των ανδρειομένων, τον αναστεναγμό του λαβωμένου πολεμιστή. Αν είχε στόμα και πόσα δεν θα είχε να ομολογήσει, πόσες χαρές, πόσους πόνους και πάθη, τα κελαιδίσιμα των πουλιών, τα αγρίμια που κατεβαίνουν να πουν και ποτισμένα αλαργέβουν και χάνονται στο πυκνό δάσος.

Το χειμώνα τα νερά λιγοστεύουν στο ποτάμι, το κρύο είναι τσουχτερό και οι βοριάδες δυνατοί, ο ήλιος δειλά-δειλά περνάει στον ουρανό και δεν ζεσταίνει. Τότε η επιφάνεια του νερού, στο ποτάμι παγώνει. Κάτω από την παγωμένη κρούστα το νερό κυλάει ήσυχο, σιγανό, σχεδόν βουβό.

Ακούς τον κοσμογυρισμένο, αυτόν που περπάτησε τόπους πολλούς, χωριά και πολιτείες, που πέρασε γιοφύρια να λείι απίστευτες ιστορίες. Κι άλλους να λένε με τις ώρες για τα στοιχεία των ποταμών, των βουνών. Ο λαός μας θαυμάζει τις πεντάμορφες νεράιδες. Τις συναντούν στα δάση με μακρυά, ξέπλεγα ξανθά μαλλιά που σκεπάζουν την πλάτη και τους γοφούς. Κι άλλοτε τις συναντούν μέσα στα ποτάμια να λούζονται με αραχνοϋφαντα φουστάνια και τα μαλλιά κολλημένα πάνω στο κορμί τους. Αυτά ακούς από τα χείλη των αγοριών. Η πεντάμορφη είναι ολοζώντανη στα τραγούδια και στα παραμύθια, στις καρδιές των νέων, στη ψυχή των κοριτσιών. Κάποιος διηγόταν πως όταν μια φορά γύριζε από τις δουλειές αργά το βράδυ, άκουσε γέλοια κοριτσιών. Τα γέλοια συνεχίζονταν, μα κοπέλλες δεν έβλεπε. Προχώρησε δειλά το δρόμο του και ξάφνου είδε κοπέλλες πιασμένες χέρι-χέρι που χόρευαν αμέριμνες και ευτυχισμένες. Του κόπηκε η ανάσα, φοβήθηκε μην τον πάρουν στο χορό και τον κρατήσουν ως το πρωί.

Οι νεράιδες συνήθως βρίσκονται στα λιβάδια, μέσα στις κουφάλες των δέντρων, στα αλώνια, στους μύλους, στα γεφύρια.

Κάποια έλεγε πως είδε νεράιδα να κάθεται πάνω στο αμπάρι και να χτενίζει τα μαλλιά της με τη χοντρή τη χτένα. Άλλη μια φορά είδε μια νεράιδα να κουνάει τη σαρμανίτσα. Γιοφύρια απέφευγαν τη νύχτα να περάσουν.

Κάποιος λείι για τη λαχτάρα που πέρασε όταν μια βραδυά κατέβηκε στο ποτάμι, κάτω από το γιοφύρι να πει νερό, κι έτσι όπως ήταν σκυμμένος και έπινε από τη χούφτα του, ήρθε και μια αρκούδα να πει. Χύμηξε πάνω του και πάλευαν ώρα πολύ ώσπου ένιωσε νικημένη η αρκούδα και έφυγε αργά-αργά με βαρειά θήματα, αλάργε-

ψε και χάθηκε μέσα στο πυκνό δάσος.

Τα παιδιά της παρέας γέλασαν ψάχνοντας για κάποια δαγκωμάτια, ή έστω μια γραντζουνιά. Γέλασε κι εκείνος μαζί τους αφού δεν υπήρχε ούτε μία μελανιά. Έτσι λοιπόν κουβέντιαζαν θαυμάζοντας την πεντάμορφη νεράιδα και την παλληκαροσύνη.

Το Σάββατο, και όχι κάθε Σάββατο, πηγαίνουν από το χωριό στα Γρεβενά να ψωνίσουν, να πάνε αλλαξιές στα γυμνασιόπαιδα. Το μέσο είναι ένα: με το άλογο ή το γαϊδουράκι.

Σέλωσε το άλογο ο Βαγγέλης, κρέμασε στο σαμάρι η γυναίκα του ένα τουρβά με προσφάι για τον ίδιο, ένα αλογοτάι με κριθάρι για το άλογο και ένα δισάκι με τροφές και καθαρά ρούχα για το παιδί.

Πατάει εκείνος το ένα πόδι στο «αντζί» (αναβατήρας) και με ένα πήδημα βρέθηκε καβάλα, έπειτα έγειρε προς τα κάτω, εκείνη κοντή όπως είναι σηκώθηκε στις μύτες των ποδιών κι αποχαιρετίστηκαν. Τράβηξε το γκέμι, σπρούνιασε ελαφρά την κοιλιά του αλόγου και αυτό ξεκίνησε σιγά-σιγά, κι όταν βγήκε από το χωριό άρχισε να καλπάζει και δεν άργησε να φτάσει στο ποτάμι το Βενέτικο που είναι κάπου μισή ώρα ποδαρόδρομο από το χωριό. Εδώ χαλάρωσε το γκέμι και το άλογο άρχισε να ρουφάει νερό για ώρα πολύ. Όσπου να πει νερό το άλογο, έφτασαν κι άλλοι χωριανοί. Δεν είχαν όλοι άλογα, γι' αυτό καβάλησαν στα καπούλια και δυο-δυο πέρασαν αντίπερα. Μερικοί έβγαλαν τα παπούτσια, τις κάλτσες, σκούμπωσαν τα παντελόνια, οι γυναίκες τα φουστάνια και μπήκαν στο νερό. Η Ρήνα είχε προχωρήσει μπροστά, μάζεψε το φουστάνι να μη θραχεί, το νερό ανέβηκε πάνω από τα γόνατα. Η Ρήνα σήκωσε ακόμα λίγο το φουστάνι και φάνηκε το παχουλό άσπρο - άσπρο σαν το χιόνι μπουτάκι. Ο Θωμάς που ήταν πίσω της, άνοιξε ορθάνοιχτα τα μάτια του. Πρώτη φορά έβλεπε γυμνό μπούτι, άγουρο αμούστακο παιδί είναι ακόμα, και άρχισε το καρδιοχτύπι, ώσπου του ήρθε μια ζάλη, έσκυψε, πήρε μια χούφτα νερό, το έριξε στα μούτρα και συνήλθε. Από τον πόρο, ως τα Γρεβενά είναι κάπου δυο ώρες.

Το απόγευμα αφού τελείωσαν με τις δουλειές και τα ψώνια, πήραν το δρόμο για το γυρισμό. Πάνω στα βουνά, πάνω από τα χωριά Ζιάκα, Σπήλαιο και ακόμα πιο πάνω, έβρεχε από το πρωί. Το ποτάμι είχε κατεβάσει πολύ νερό. Αυτό όλοι το ξέρουν, δεν είναι ανάγκη να τους το πει κανείς, γι' αυτό ξεκίνησαν για το γιοφύρι. Είναι αλάργα και οι δύο ώρες δρόμο γίνονται τέσσερες, σιγά-σιγά όμως, καβάλα στο άλογο πέρνουν και κάνα τραγουδάκι, έφτασαν ως το γιοφύρι κι από εκεί την ανηφόρα για το χωριό.

Στις όχθες του Βενέτικου συναντάς πυκνή βλάστηση. Τα ψηλά, φαρδιά πλατάνια, που συνήθως κάτω από αυτά είναι κάποια πηγή, κάθονται οι περαστικοί ή οι δουλευτάδες να δροσιστούν στη σκιά τους, να πιουν κρύο νερό από την πηγή, να πάρουν έναν υπνάκο και να συνεχίσουν έπειτα τη δουλειά ή το ταξίδι.

Κάτω στα δροσιά πλατάνια,
στις κρυόβρυσες Διαμαντούλαμ,
κάθονταν δύο μαυρομάτες
και κουβέντιαζαν δυο μου μάτια
και κουβέντιαζαν.

Δίπλα από το ποτάμι θα δεις και τις αγριογκορτσιές, τις προγλιές (αγριοκληματαριές) φορτωμένες με φρούτα. Τα αγριογκορτσα τα μαζεύουν και κάνουν το πετμέζι, τα αχαμνότερα τα αποθηκεύουν για τα γουρούνια.

Μια προγλιά σκαρφάλωσε ως την κορυφή ενός δέντρου, φορτωμένη άγρια σταφύλια, που και από αυτά κάνουν πετιμέζι. Βαρύς ο χειμώνας σε τούτα δω τα μέρη και οι προμήθειες πρέπει να είναι ανάλογες. Ο Θωμάς σκαρφάλωσε ως πάνω στο δέντρο με ένα καλάθι στο μπράτσο περασμένο. Το γέμισε σταφύλια και δεμένο όπως το είχε από μια τριχιά άρχισε να το αφήνει σιγά-σιγά να κατεβαίνει. Κάτω περίμενε ένα παιδί, το άδειασε σε μια κοσιόρα (κοφίνι) κι ο άντρας αφού κατέβηκε καναδυό κλωνιά πιο κάτω τράβηξε το καλάθι. Έτσι γεμίζοντας το καλάθι και κατεβαίνοντας κλωνί-κλωνί γέμισε δυο κοσιόρες αγριοστάφυλα. Προχωρώντας πιο κάτω στην όχθη του Βενέτικου, βρήκαν μια αγριογκορτσιά φορτωμένη έτσι που τα κλωνάρια πήγαιναν να σπάσουν από το βάρος. Όταν μάζεψαν τον καρπό της, πήρε ανάσα το άμοιρο δέντρο και τα κλωνιά πήραν φόρα προς τα επάνω. Γέμισαν και άλλες δυο κοσιόρες αγριογκορτσα, φόρτωσαν τις δυο στο άλογο, τις άλλες δυο στο γαϊδούρι, σήκωσε ο Θωμάς το παιδί από τις αμασχάλες, το έβαλε καβάλα στο γουμάρι πάνω στο σαμάρι, καθαλίκεψε κι ο ίδιος στο άλογο και κίνησαν για το χωριό. Ο ήλιος βασίλευε, γύριζε κι αυτός στο σπίτι του που τον περίμενε η μάνα του με φαί γεμάτα τα καζάνια.

Μαζεύουν και θαλανίδια, τροφή για τα ζώα. Οι μεγάλοι τα χτυπούν και πέφτουν κάτω, οι γυναίκες και τα παιδιά τα μαζεύουν και γεμίζουν τα τσουβάλια.

Εγώ γέμισα ένα καλάθι θαλάνια και πήγα στο διπλανό δέντρο όπου είχαμε τα σακιά να το αδειάσω. Μέσα στο σακί είχε τρυπώσει

ένα ποντικάκι. Όπως άπλωσα τα χέρια μου με το καλάθι να το αδειάσω, το ποντίκι κατατρομαγμένο, πήγε να το σκάσει και ανέβηκε στο χέρι μου, μπήκε μέσα στο μανίκι, περπάτησε ως πάνω, πίσω στην πλάτη μου, κατέβηκε κάτω κι όπου φύγει-φύγει. Εγώ, τσίριζα ακόμα κι όταν το ποντίκι είχε εξαφανισθεί. Ήρθαν τρεχάτοι οι γονείς μου, ρωτούσαν τι έγινε, εγώ όμως είχα βάλει μπρος τη σειρήνα και τσίριζα αδιάκοπα. Έψαξαν να βρουν μήπως με δάγκωσε κανά φίδι. Όταν συνήλθα τους είπα τι είχε γίνει κι ο πατέρας για να με συνεφέρει είπε:

- Α! το καϋμένο, γι' αυτό έτρεχε κατατρομαγμένο από τις φωνές σου!

ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ

Οι Σνιχοβίτες γιορτάζουν το πανηγύρι της Αγ Παρασκευής. Το εξωκκλήσι αυτό είναι χτισμένο πάνω σ' ένα γραφικό λόφο, κάπου μισή ώρα πεζόδρομο από το χωριό. Είναι θαυματουργή η Αγ Παρασκευή για τα μάτια, έλεγαν οι μεγαλύτερες. Είναι προστάτρια των ματιών και τα θεραπεύει, έλεγαν αναμεταξύ τους. Ένα κοριτσάκι που κάθονταν εκεί κοντά με τις ηλικιωμένες ρώτησε όλο απορία:

- Γιατί ο Γκαβοχρήστος δεν πάει στην Αγ Παρασκευή να γιατρευτεί;

- Δεν είναι βαθειά η πίστη του παιδί μου, είπε μια γριά.

Γιορτάζουν τον Ιούλιο μετά το θέρο και το αλώνισμα. Τελειώσαν οι πολλές δουλειές, θα πάρουν μια ανάσα με το πανηγύρι. Όλοι φούρνιασαν ψωμί με αλεύρι της φειτεινής χρονιάς και μοσχοβόλησε όλο το χωριό. Ξαποσταίνουν μια στάλα, παίρνουν κουράγιο για τον τρύγο.

Οι Γερμανοί στο χωριό Δεσπότη Γρεβενών (στο Σνίχοβο) δεν πάτησαν. Έρθαν ως την Αγ Παρασκευή και γύρισαν πίσω. Τα δάση ήταν απέραντα, φοβήθηκαν να προχωρήσουν. Βούιξε όλος ο κόσμος, θαυματουργή η Αγ Παρασκευή φώναζαν όλοι. Οι γυναίκες έκαναν εργόχειρα, τάμα για χάρη της.

Στο πανηγύρι της Αγ Παρασκευής πηγαίνουν όλοι οι χωριανοί. Από θραδύς κοπέλλες και γυναίκες συγγύριζαν τα καλά τους, λούζονταν και στο τελευταίο ξέβγαλμα έριχναν στη λεκάνη, μέσα στο νερό, ξύδι και δυο-τρεις σταγόνες λάδι. Έτσι τα μαλλιά γίνονταν γερά, ξέμπλεκαν εύκολα και έλαμπαν. Ανεβαίνουν οι Σνινοβίτες, στα γιορτινά ντυμένοι, πάνω στο ύψωμα όπου είναι το εξωκκλήσι. Μετά τη λειτουργία, εκεί έξω από την εκκλησία, πιάνονται να σύρουν το χορό, αρχίζουν τα όργανα να παίζουν και όλοι μαζί χορεύουν.

- Πρώτα απ' όλα είχαμε ένα καλό με το Βαγγέλη, είπε η Φροσούνα. Όταν αλωνίζαμε και δεν προλαβαίναμε να τελειώσουμε το λίκνισμα, το μαζεύαμε σωρό, το σκεπάζαμε και φεύγαμε για το πανηγύρι.

- Πάμε Φροσούνα!

- Πάμε Βαγγέλη! και τρέχαμε.

- Στο εξωκκλήσι της Αγ Παρασκευής δεν τρώγαμε, κάναμε γλέ-

ντι ως το μεσημέρι. Γυρίζαμε στο χωριό, τρώγαμε στα σπίτια μας και μετά βγαίναμε στο μεσοχώρι και χορεύαμε. Το γλέντι κρατούσε ως αργά το βράδυ. Τα όργανα παίζουν, ήρθαν όλοι στο κέφι και μπήκαν στο χορό. Πρώτη σέρνει το χορό η Βασιλική, ο ΓυφτοΧιλλέας ήξερε το τραγούδι που της αρέσει, ολονών τα γούστα τα ήξερε, γι' αυτό παίζει το συγκαθ'κό.

Πάρτα τα γκιούμια σ' κι έλα να τα γιομίσουμε
Κι έλα στη γειτονιά μου να τα μιλήσουμε

Νύφη και πεθερά, κι όλοι οι φίλοι και χωριανοί την καμάρωναν.
- Θυμάμαι όλοι απορούσαν, λέει η Φροσύνα, που δεν φεύγαμε από το γλέντι. Όμως με την πεθερά μου είχαμε κάνει την ετοιμασία μας. Κάναμε το φαϊ από βραδύς. Ετοιμάζαμε φαϊ για το σπίτι και «για τα πρόβατα», δηλαδή για τους τσοπάνους. Το βάζαμε σε ένα τουρβά, φαϊ, ψωμί, τυρί στο κλειδωπίνακο, το κρεμούσαμε έξω από την πόρτα, το έπαιρνε κάποιος και το πήγαινε στο μαντρί. Γι' αυτό πεθερά και νύφη μπορούσαν να μένουν στο γλέντι ως αργά το βράδυ.

- Η Μοτσιομήτραινα με τη Βαγγέλαινα, έλεγαν οι άλλες, δεν έχουν σπίτι να μαγειρέψουν; Τσοπαναρέους δεν έχουν να τους ετοιμάσουν φαϊ; Κοπάδια έχουν κι οικογένεια, κι αυτές στο γλέντι κάθονται.

Τον χορό τώρα τον σέρνει η Βαγγελίτσα. Έχει ένα γιυό μόνο, άλλο παιδί δεν έκανε. Η Βαγγελίτσα όμορφη, ψηλή, άσπρη, γαλανομάτα, χορεύει καμαρωτά, με χάρη, χαμογελαστή. Σειέται η γη από τα λυγίσματα, τσακίσματά της, από την τόση της ομορφιά. Τα νταούλια παίζουν μόνο το σκοπό μα όλοι ήξεραν τα λόγια:

Ήταν δυο μαρμάρες
Που δεν έκαναν παιδιά...

Μετά το γύρισαν στο:

Ένα νερό κυρά Βαγγελιώ
ένα νερό κρύο νερό
Γεμ κι αμ πούθε κατεβαίνει
Βαγγελιώ μου παινεμένη...

Μα τι το θέλεις, η Βαγγελίτσα είχε αλλάξει, έχασε τη λάμψη, στενοχωρέθηκε στην αρχή μα σύντομα συνήλθε και ορκίστηκε πως

ο κόσμος να χαλάσει θα κάνει κι άλλο παιδί. Έτσι έγινε η κόρη της η μωχαναθρεμένη.

Τα όργανα συνεχίζουν να παίζουν. Ο ΓυφτοΧιλλέας άρχισε να τραγουδάει μ' εκείνη τη βραχνή γλυκιά φωνή, που συνεπαίρνει τα νιάτα και χορεύουν έτσι που τα πόδια τους δεν πατούν στη γη, λες και το τραγούδι δεν φωλιάζει στην καρδιά, στην ψυχή μα μόνο στα πόδια. Ομαδικός χορός, μεγάλος κύκλος καμαρώνει τον νιο που σέρνει το χορό λεβέντικα, παλληκαρίσια, την κοπελλιά όλο χάρη, λυγεράδα, νιότη κι ομορφιά.

- Όταν μπήκε ο Ναστάις, ο νούνος πρώτος στο χορό, γεροδεμένος άντρας με φαρδιές πλάτες, οι οργανοπαίχτες άρχισαν το τραγούδι:

Ένας αητός καθόντανε
Στον ήλιο κι liaζόντανε

Ο Ναστάις ίσιωσε πιότερο το ανάστημά του, χορεύει λεβέντικα σαν πραγματικός αετός. Και τώρα σέρνει το χορό η Φροσύνα, στην από μέσα σειρά των γυναικών και ο Βαγγέλης στον από έξω γύρο των αντρών. Έτσι χορεύουν σε δύο σειρές, ο διπλός χορός, πρώτος ο σύζυγος με τη σύζυγο, ο πατέρας με την κόρη, ο αδελφός με την αδελφή ή ο αρραβωνιαστικός με την αρραβωνιαστικιά. Η Φροσύνα ίσιωσε το κορμί της, έπιασε με το αριστερό χέρι το μαντήλι που το κρατούσε και η δεύτερη του χορού. Στο δεξί χέρι είχε άλλο μαντήλι. Έβαλε το δεξί χέρι στη μέση και καρτερούσε ν' αρχίσουν τα νταούλια. Αρχισαν Χαμογέλασε, άστραψε το πρόσωπο από την ομορφιά της. Σήκωσε το δεξί χέρι ψηλά, κυμάτησε το μαντήλι στον αέρα, έκανε μια φούρλα. Έπειτα έτσι πως κρατούσαν το μαντήλι οι δυο πρώτες του χορού, έκανε στροφή η Φροσύνα και έπιασε με το δεξί της το δεξί χέρι της δεύτερης και όλος ο χορός κινήθηκε προς τα πίσω. Χορεύει ωραία, τον είχε το χορό μέσα της.

Ο Βαγγέλης χτύπησε με το δεξί χέρι τη γάμπα, πετάχτηκε ως πάνω λεβέντικα. Μετά έριξε το μαντήλι πίσω από τα πόδια του μισό μέτρο περίπου, λύγισε το αψηλό γεροδεμένο κορμί του, τσάκισε τα γόνατά του και έγειρε πίσω. Πήρε με το στόμα το μαντήλι που είχε ρίξει καταγής. Έγινε χαμός. Όλοι οι μερακλήδες που χόρευαν ίδια κι απαράλλαχτα χαίρονται μαζί του άρχισαν τα σφυριγματα. Οι συγγενείς και πρώτος ο Παπαστέργιος ο πεθερός, έφτυσε ένα χαρτονόμισμα και το κόλλησε στο μέτωπο του ΓυφτοΧιλλέα. Ο Μοτσιομήτρος προχώρησε με αργά βήματα προς τους γύφτους καμαρωτά, έφτυσε το χάρτινο νόμισμα και το κόλλησε σ' έναν άλλον οργανοπαίχτη.

Δεν έπρεπε να μείνουν πίσω τα αδέρφια από το ένα κι από το άλλο σόι, ξαδέρφια και άλλοι συγγενείς κερνούν τους γύφτους όταν χορεύει δικός τους άνθρωπος. Το γλέντι ήρθε στο αποκορύφωμα. Οι γέροι κάθονται στην άκρη, στις πεζούλες και καμαρώνουν τα νιάτα.

- Άιντε, σκούνησε ο Μήτσιος τη Βαγγελή, τη «διχατέρα» του. Τράβα στο χορό, χόρευε όσο σε σηκώνουν τα πόδια σου.

Το πανηγύρι στην Αβδέλα ήταν μεγάλο, έλεγε η Βαγγέλαινα, το 1937 μαζεύτηκαν σχεδόν όλα τα γύρω χωριά. Ήμουν κι εγώ με το Βαγγέλη. Ήταν και όλοι οι τσελιγγάδες από τα βλαχοχώρια, από τη Σαμαρίνα, από το Περιβόλι, τη Σμίξη. Όλοι αυτοί περνούσαν από το σπίτι μας όταν πήγαιναν τα κοπάδια στα χειμαδιά. Έρχονταν στο χωριό στα σπίτια μας, ζύμωναν και φούρνιζαν το ψωμί για να το πάρουν μαζί τους. Τώρα εδώ στο πανηγύρι ήμασταν όλοι μαζί παρέα.

Από τα πιο κοντινά μεγάλα πανηγύρια γίνονταν στο χωριό Πηγαδίτσα και στο Σπήλαιο, το Δεκαπενταύγουστο. Στην Πηγαδίτσα πήγαιναν από βραδύς. Το πρωί έψηναν τα αρνιά στη σούβλα. Όσοπου να τελειώσει η λειτουργία στην εκκλησία ήταν έτοιμα και τα αρνιά. Κάθονταν έτρωγαν, έπιναν κρασί. Τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια πετάγονταν επάνω, έπιναν χορό και απλώνονταν γύρω τριγύρω η χαρά.

Σηκώθηκαν και οι μεγάλοι όταν χόρτασαν φαΐ και κρασί και είχαν στυλωθεί στα πόδια τους. Μπήκαν στο χορό, μπορεί να μην είχαν τη λυγεράδα του νέου κορμιού μα είχαν άλλη χάρη. Οι κινήσεις τους πιο σωστές, τέλειες. Έτσι συνεχίστηκε ο χορός ως το βράδυ.

ΤΡΥΓΟΣ

Ξεκουράστηκαν από τις δουλειές του καλοκαιριού για λίγο και ξανά σκουμπώθηκαν για τον τρύγο. Με τα πανηγύρια οι χωρικοί τόριξαν στο φαγοπότι και στα γλέντια, πήραν μια ανάσα από το θέρο και το αλώνισμα. Στο μεταξύ ωρίμασαν και τα σταφύλια και δεν καρτερούσαν για πολύ, ξανά σκουμπώθηκαν πάλι μικροί-μεγάλοι και ρίχτηκαν στον τρύγο:

- Άντε να τρυγήσουμε, άκουγες από την παραμονή. Τα αμπέλια είναι φορτωμένα, οι ρόγες μεγάλες, καλό και μπόλικο θα γίνει το κρασί τούτη τη χρονιά. Καλλιεργούνται συστηματικά και όλοι ποιος λίγο, ποιος πολύ, έχουν αμπέλια.

Πήραν τα καλάθια, τα καλάθουλια, τις «κοσιόρες» (κόφες) και μπήκαν η κάθε οικογένεια στο αμπέλι της. Κόβουν τα σταφύλια, γεμίζουν τα καλάθια, τα αδειάζουν στις κοσιόρες, τις φορτώνονται στην πλάτη ή στα ζώα και τα κουβαλούν στο σπίτι. Πατούν τα σταφύλια, κάνουν το μούστο, γεμίζουν τις κάδες.

Γεμίζουν τα θαένια με το μούστο, βάζουν μαζί και τσίπουρα για να γίνει το κρασί μπρούσικο, κόκκινο. Τα σφραγίζουν τα θαένια βάζοντας στάχτη γύρω από το στόμιό τους. Τα τσίπουρα τα βράζουν και κάνουν το ρακί.

Από το μούστο κάνουν και μπελντέ (μουσταλευριά). Από τον μπελντέ φτιάχνουν και τα περίφημα σουτζούκια. Με κλωστή και θελόνα περνούσαν πολλές αρμάθες καρύδια καθαρισμένα και σπασμένα στα δύο. Βουτούσαν την κάθε αρμάθα μέσα στην μουσταλευριά, την άφηναν να στραγγίσει και την ξαναβουτούσαν ώσπου να κάνει μια καλή στρώση. Έπειτα κρεμούσαν τα σουτζούκια να στεγνώσουν και τα περισσότερα τα φύλαγαν για το χειμώνα.

Από το σταφύλι κάνουν και γλυκό του κουταλιού «τα τσιπουρέλια», όπως τα λένε οι ντόπιοι. Φυλάγονται σε ένα κιούπι. Στο μούστο ρίχνουν ένα ειδικό ασπρόχωμα για να τραθήξει τα κατακάθια στον πάτο. Στα σαράντα κιλά μούστο ρίχνουν δέκα κιλά χώμα που το έχουν μέσα σε μια τσαντήλα, το αφήνουν μέσα στο καζάνι ως την άλλη μέρα, βγάζουν την τσαντήλα με το χώμα, έπειτα βράζουν το μούστο και το ξελαγαρίζουν, δηλαδή το μεταφέρουν σε άλλο καζάνι.

Το ξελαγάρισμα γίνεται τρεις φορές για να μην μείνει καθόλου χρώμα.

Σε ένα άλλο κιούπι βάζουν τα ριτσέλια, γλυκό του κουταλιού από καθαρισμένα κομμάτια κολοκύθας. Τα βάζουν στον ασβέστη, την άλλη μέρα τα πλένουν και τα ζεματίζουν. Έπειτα τα ρίχνουν μέσα στο μούστο μαζί με πετρέζι που θράζει. Συνεχίζονταν το θράσιμο ώσπου να δέσει το σιρόπι. Το κιούπι σφραγίζεται με ζύμη και στάχτη.

Κάνουν και τη σταφυλαρμιά. Σε μεγάλο κιούπι βάζουν κάπου πενήντα κιλά. Διαλέγουν κάμποσα καλά σταφύλια, μωσχάτα, τα καθάριζαν από τα σάπια και τις αγουρίδες και τα τοποθετούν σε ένα καλοπλυμένο και ζεματισμένο κιούπι. Βάζουν μια στρώση σταφύλια, μια στρώση καρυδόφυλλα. Το γέμιζαν με βρασμένο κρύο νερό ως το λαιμό, έπειτα έριχναν πάνω λυωμένο κερί. Καπακώνουν το κιούπι και το κλείνουν με ζύμη για να μην παίρνει αέρα, πάνω στη ζύμη ρίχνουν στάχτη. Τα σταφύλια αυτά διατηρούνταν ως το χειμώνα για να στολίσουν το χριστουγεννιάτικο τραπέζι οι νοικοκυρές. Κάνουν και την «ντραγασιά». Ανοίγουν ένα λάκκο κάτω από το κλίμα, στρώνουν αμπελόφυλλα, βάζουν κάμποσα διαλεχτά σταφύλια, από πάνω τα σκεπάζουν πάλι με αμπελόφυλλα και έπειτα τα σκεπάζουν καλά με χώμα. Εάν δεν σκεπαστούν καλά τα μυρίζονται τα σκυλιά, τα ξεχνώνουν και τα τρώνε.

- Για να γίνει καλό το αμπέλι, έλεγε στη νύφη του και στη θυγατέρα του ο Μοτσιομήτρος, θέλει καλό σκάψιμο, ξελάκκωμα ως το γόνατο. Έτσι ξεριζώνεται η αγριάδα και γίνεται η σοδειά πλούσια και το σταφύλι καλό. Έπειτα το κλαδεύουν, το σκάλιζαν, το ράντιζαν, το ξεβοτάνιζαν

Των Φώτων ράντιζαν το αμπέλι με αγιασμό. Στις 6 Αυγούστου, του Σωτήρος, τα ευλογούσε πρώτα ο παπάς στην εκκλησία και μετά έτρωγαν σταφύλι. Οι μανάδες ορμήνευαν τα παιδιά τους που δεν κρατιόνταν

- Βλογημένο παιδί, άκουγες να λένε, καρτέρα μια στάλα να τα βλογήσει ο παπάς κι ύστερα τρώε όσα θέλεις.

Μέσα στα αμπέλια έβαζαν σκιάχτρα για να σκιάζουν τα πουλιά, τις αλεπούδες και τα σκυλιά.

Τα κορίτσια όταν για πρώτη φορά γύριζαν από το αμπέλι, την πρώτη μέρα του τρύγου με ένα καλάθι σταφύλια, τον ξένο που θα συναντούσαν έπρεπε να του δώσουν σταφύλια και εκείνος με τη σειρά τους εύχονταν:

- Καλό τυχερό.

Εάν στο δρόμο της η κοπέλλα δεν συναντούσε ξένο, αργοπορούσε ώσπου να βρει.

Κάτω στον Άη-Θανάση, μέσα στα αμπέλια, μικροί-μεγάλοι τρυγούν τα σταφύλια. Από μακριά ακούς μια γλυκιά λαγαρή φωνή, ένα κοριτσάκι τραγουδάει:

Μπαίνω μες τ' αμπέλι σαν νοικοκυρά
Να κι ο νοικοκύρης πούρχεται κοντά
'Ελα νοικοκύρημ' να τρυγήσουμε
Κάδες και βαιένια να γιομίσουμε

*

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Τελειώσαν τα πανηγύρια, ο τρύγος, πέρασε το καλοκαίρι. Μπήκε ο Σεπτέμβρης κι ήρθε η καινούργια σχολική χρονιά.

Μια βδομάδα πριν ανοίξει το σχολείο ήρθε ο καινούργιος δάσκαλος στο χωριό. Εκείνη τη στιγμή που έφτασε στην πλατεία, κάμποσα κοριτσάκια παίζαμε στο προαύλιο του σχολείου. Μόλις είδαμε τον ξένο σταματήσαμε. Η θεία Ματίτσα βγήκε από την αυλή της, έβαλε τα χέρια κάτω από την ποδιά, ζύγωσε τον ξένο. Όταν εκείνος την είδε, τη ρώτησε:

- Παρακαλώ το σπίτι του προέδρου ποιο είναι;

Η θεία Ματίτσα προθυμοποιήθηκε να τον πάει ως εκεί. Τα κορίτσια τον ακολουθούν με το βλέμμα τους που αλάργεβε. Γύρισε, μας κοίταξε προχωρώντας, σκόνταψε, παραλίγο να πέσει. Εμείς σκάσαμε στα γέλια.

Ακολούθησε τη θεία Ματίτσα αγέλαστος, αυστηρός, ψηλός, λιγνός, με ζωηρά γαλανά μάτια, άσπρος, λιανοπρόσωπος με ίσια καστανά μαλλιά. Στο χωριό όλοι για το δάσκαλο συζητούσαν:

- Καλό παλλικάρι, έλεγαν οι γεροντότεροι, σοβαρός, μετρημένα τα λόγια του. Οι κοπέλλες μαζεύονται στους μαχαλάδες και κουβεντιάζουν:

- Ωραίο αγόρι! όμορφος, λεβέντης, είπε η Βασίλω.

- Παλλικάρι, συμπλήρωσε η Βάια.

Στο μπαλκόνι η Δάφνη της Βλάχας και η ξαδέλφη μου η Βαγγελή κι αυτές για τον δάσκαλο μιλούσαν και γελούσαν:

- Τον είδες τον δάσκαλο; καλόος! είπε η Δάφνη.

- Για να δούμε τι γράμματα θα μας μάθει, είπε πονηρά η Βαγγελή και γέλασαν με εκείνο το ξέγνοιαστο κοριτσιίστικο γάργαρο γέλιο.

Εγώ είχα ανέβει τη σκάλα και στεκόμουνα δίπλα τους στο μπαλκόνι, μόλις με πήραν είδηση με έδιωξαν λέγοντας:

- Φύγε εσύ μικρό από δω, τι θέλεις εδώ; Αυτές είναι κουβέντες για μεγάλες και όχι για «κούτσκα».

- Πείσωσα και έφυγα. Βγαίνοντας από την αυλή ξανάκουσα εκείνο το γέλιο, λες και περίμεναν να φύγω. Δεν είχα κλείσει ακόμα τα επτά μου χρόνια και ετοιμάζομαι για πρώτη φορά να πάω στο

σχολείο. Από βραδύς ετοίμασα το σακκούλι. Έβαλα μέσα το τετράδιο, το βιβλίο, μια πλάκα, μια κιμωλία και ένα μολύβι που είχα ξύσει καλά τη μύτη. Σήκωσα το σακκούλι, το ζύγισα στο χέρι και το κρέμασα στον ώμο. Είναι ένα ωραίο σακκούλι υφαντό. Είχε υφάνει η μητέρα κάπου είκοσι οριές, έκανε ένα κελίμι που έπιανε τον οντά από άκρη σ' άκρη από αυτό έβγαλε και το σακκούλι μου. Καμάρωνα εγώ για το σακκούλι, είναι ωραίο υφαντό, άσπρο με κρασάτο μαλλί καλοχτυπημένο με το χτένι, κρουστό. Το σκοινί κι αυτό είναι κλωσμένο από τα ίδια νήματα ραμμένο στις δύο άκρες του σακκουλιού. Με το σακκούλι στον ώμο ακολούθησα τα τρία μου αδέρφια. Περίμενα αυτή τη μέρα πώς και πώς. Ήθελα να μάθω γράμματα να «ξεγκαβωθώ» όπως ορμήνευε η μπάρμπω-Χρύσω. Όποιος δεν ξέρει γράμματα παιδί μου είναι γκαβός, έλεγε και ξανάλεγε άλλοτε στα μεγαλύτερα αδέρφια, τώρα σ' εμένα. Πήρε ένα βιβλίο, το άνοιξε και είπε:

- Εγώ να τι βλέπω, άσπρο κάμπο, μαύρα πρόβατα.

- Τα είχα ακούσει πολλές φορές αυτά από τη γιαγιά και το είχα χωνέψει καλά πως πρέπει να μάθω γράμματα να ξεγκαβωθώ. Αυτή η αγράμματη γυναίκα είχε τον τρόπο της να σου κεντρήσει το ενδιαφέρον. Άσε που θα είμαστε όλα τα παιδιά μαζί στο σχολείο και θα παίζουμε στα διαλείμματα. Όταν το μεσημέρι θα σχολούσαμε θα γυρίζαμε σπίτι και τα τέσσερα αδέρφια διασχίζοντας όλο το χωριό, ανεβαίνοντας στον απάνω μαχαλά.

Και τα τέσσερα αδέρφια ξεκινήσαμε για το σχολείο, προχωρούμε μαζί. Όταν αρχίσαμε να κατηφορίζουμε, αγνάντεψα πέρα τα βουνά αραδιασμένα μια οροσειρά πίσω από την άλλη. Φαίνονται τόσο καθαρά με την ατμοσφαιρική διαύγεια που χαρακτηρίζει το Σεπτέμβρη. Ένα παραμυθένιο τοπίο, πεντακάθαρη, ηλιόλουστη χαρούμενη μέρα. Χαρούμενη, γελαστή κι εγώ ανάμεσά της, σιγοτραγουδούσα. Το χωριό πρωί - πρωί γέμισε με παιδιά. Όλα βγήκαν από τα σπίτια τους και τράβηξαν για το σχολείο, παντού ακούγονται χαρούμενες παιδικές φωνές, σκορπούν το γέλοιο, τη χαρά.

Πρωτοσυνάντησα τη θεία τη Ναστάσινα, της είπα καλημέρα με ένα χαμόγελο που έστραφτα από χαρά. Λίγο πιο πέρα μας καρτερούσε η θεία μου η Θωμαΐτσα. Μόλις είχε ξεπροβοδίσει τη Θανάσω. Το ίδιο χαρούμενη της είπα καλημέρα. Μας χαμογέλασε καλόκαρδα, με αγκάλιασε και με φίλησε στο κεφάλι. Ήμουνα συνομήλικη με τη Θανάσω που ήταν καναδυό μήνες μεγαλύτερη από μένα.

Έτσι χαρούμενη με το πλατύ χαμόγελο προχωρούσα καλημερίζοντας όλους όσους συναντούσα στο δρόμο. Όλους στο χωριό τους ήξερα έναν - έναν, μικρό το χωριό. Στο προαύλιο του σχολείου φτά-

σαμε σχεδόν όλα τα παιδιά. Χαρούμενες παιδιάστικες φωνούλες ακούγονται παντού. Μετά σιωπή. Χτύπησε το κουδούνι, μπήκαμε στην τάξη. Οι μεγάλοι στις δουλειές. Στα πίσω - πίσω θρανία κάθησαν τα παιδιά της έκτης και πέμπτης τάξης. Ο Γιαννακούλ'τς κάθησε με τα παιδιά της έκτης τάξης, το καμάρι της οικογένειας, το υπάκουο παιδί, ο καλός μαθητής, το παράδειγμα για τα μικρότερα. Στα θρανία της τετάρτης κάθησε ο Νίκος το τρελόπαιδο, γερό, ζωηρό παιδί, καμωμένο για αρχηγός. Ο Βασιλάκης, μικρός ακόμα, θα πάει στη δεύτερα τάξη, ήσυχο, καλόβολο, γελαστό παιδί, δίχως απαιτήσεις χαίρεται τη ζωή με την απλότητα που το διακρίνει.

Τα μικρά της πρώτης κάθονται στα μπρος θρανία. Εγώ κάθησα στο πρώτο θρανίο με τη φίλη μου τη Σάβω. Πίσω μου η Θανάσω με τη Μαλαματή. Ο δάσκαλος διαβάζει τον κατάλογο με τα ονόματα. Ένα - ένα παιδί σηκώνεται, λέει παρόν ή παρούσα και ξανακάθεται. Είναι τόσο διασκεδαστικό. Ήρθε η σειρά της πρώτης. Περιμένω το όνομά μου και η καρδιά μου πάει να σπάσει. Χτυπάει δυνατά από χαρά και αγωνία.

Πετάχτηκα πάνω και είπα φωναχτά παρούσα. Συνέχισε να διαβάζει τον κατάλογο. Όταν τελείωσε ήρθε κοντά μου και με ρώτησε:

- Πώς σε λένε μικρή μου;

Του είπα το όνομα, το επίθετο, το όνομα του πατέρα και της μητέρας μου και την ημερομηνία γέννησης. Δεν κρατήθηκε, χαμογέλασε, μα γρήγορα έγινε αυστηρός και είπε:

- Είσαι μικρή ακόμα, δεν έχεις κλείσει τα επτά σου χρόνια, δεν μπορώ να σε κρατήσω. Πήγαινε κοριτσάκι μου στο σπίτι σου.

Εγώ κάθησα κάτω, δεν ήθελα να φύγω. Μου ήρθαν δάκρυα στα μάτια μα τα έπνιξα από εγωισμό.

- Έλα σήκω, συνέχισε ο δάσκαλος. Με πήρε απ' το χέρι και με πήγαινε προς την πόρτα όταν άκουσα το Νάσιο της Ναστάσενας να φωνάζει:

- Να πας σπίτι σου να μεγαλώσεις.

Όλοι στην τάξη γέλασαν. Ο δάσκαλος με έβγαλε από την πόρτα και είπε:

- Πήγαινε τώρα μικρούλα μου, έλα, μη μου κρατάς κακία. Η πόρτα έκλεισε. Εγώ κάθησα στα σκαλιά του σχολείου και δεν το κούνησα ρούπι από εκεί. Πώς να πάω σπίτι; Πώς να διασχίσω το χωριό; Όλοι θα με κοιτούσαν και θα έλεγαν, την έδιωξε ο δάσκαλος.

Στο διάλειμμα βγήκαν όλα τα παιδιά έξω. Τα αδέρφια μου μόλις με είδαν έτρεξαν κοντά μου. Εγώ πειστωμένη και με κρεμασμένα τα μούτρα έμεινα αμίλητη.

- Πήγαινε στο σπίτι, μου είπε ο Νίκος. Χαζό είσαι, αχ και να έδιωχναν εμένα!

Μετά ήρθε ο Νάσιος, με κοίταζε ικανοποιημένος για τη ντροπή που πήρα. Παίζαμε πάντα μαζί, παίρναμε ένα καλάμι για άλογο, το καθαλούσαμε, μπρος εκείνος, πίσω εγώ και τρέχαμε. Λίγες μέρες πριν, η μητέρα του όταν μας είδε να τρέχουμε σε μια βέργα καθάλα είπε:

- Νυφούλα που θα κάνω εγώ!

Από τότε τον απέφευγα δεν έπαιζα μαζί του, ντρεπόμουν γι' αυτό κι εκείνος με εκδικήθηκε.

Ήρθε ο δάσκαλος κοντά μας, με έπιασε από το χέρι και είπε:

- Ακόμα είσαι θυμωμένη; Πήγαινε στο σπίτι σου, του χρόνου σαν μεγαλώσεις θα σε περιμένουμε. Δεν του έριξα ούτε μια ματιά.

Χτύπησε το κουδούνι. Έτρεξαν όλοι στην τάξη κι εγώ κάθησα πάλι στο ίδιο μέρος, στο ίδιο σκαλοπάτι, ώσπου σχόλασε το μάθημα και φύγαμε και τα τέσσερα αδέρφια μαζί.

Η μπάρμπω με τη μητέρα, μας περίμεναν στο μπαλκόνι. Ανεβήκαμε τη σκάλα.

- Καλώς τα παιδιά! είπε η μπάρμπω.

- Πώς τα πήγες κουρτσούλι'μ; ρώτησε η μητέρα. Εγώ έπεσα στην αγκαλιά της κλαίγοντας. Όταν έμαθαν τι έγινε η μητέρα μου στενοχωρήθηκε και μου είπε:

- Μην κλαις καρδούλα μου, μην στενοχωριέσαι σπλάχνο μου, αύριο θα πας στο σχολείο. Ήταν τόσο πειστική που συνήλθα μα να φάω δεν το μπόρεσα όσο και να με παρακαλούσαν

Το βραδάκι ήρθε ο δάσκαλος στο σπίτι. Κατά κακή μου τύχη εκείνη τη στιγμή ήμουνα στην αυλή και πάγωσα μόλις τον είδα, τόσο που δεν μπόρεσα να κάνω βήμα ούτε να απαντήσω στην καλησπέρα του. Με προσπέρασε, μετά γύρισε πίσω, με έπιασε από τις αμασχάλες, με σήκωσε ψηλά και είπε:

- Μα εσύ είσαι ομορφούλικο, είσαι θυμωμένη μαζί μου;

Ξεθάρεψα, τον κοίταξα από ψηλά, ήταν καλός, όχι τόσο αυστηρός όπως το πρωί ή όπως την πρώτη μέρα που ήρθε στο χωριό μας. Με άφησε κάτω όταν άκουσε τη μητέρα μου να λέει:

- Πέρασε δάσκαλε!

Ανέβηκε τη σκάλα, μπήκε μέσα, η πόρτα έκλεισε. Ακολούθησα μα δεν τόλμησα να μπω. Κάθησα έξω στο μπαλκόνι στενοχωρημένη. Τότε άκουσα τον πατέρα μου να λέει:

- Καλωσόρισες δάσκαλε, κάθησε.

Έπειτα είπε:

- Δάσκαλε μίλησα και με τον πρόεδρο και με τον παπά και αποφασίσαμε να δεχτείτε τη μικρή, να μη χάσει τη χρονιά για τέσσερις μήνες που θα γίνει επτά χρονών. Περιμένουμε τη δική σας απόφαση, συνέχισε να λέει ο Βαγγέλης. Ο δάσκαλος γέλασε δυνατά λέγοντας:

- Αφού εσείς αποφασίσατε δεν μένει παρά να συμφωνήσω κι εγώ.

Σαν το άκουσα έτρεξα χαρούμενη να βρω τα κορίτσια. Ο δάσκαλος κάθησε στο σπίτι ως αργά. Στο σπίτι πήγα όταν είδα τον δάσκαλο να κατηφορίζει. Κανείς τους δεν ήξερε πως τα είχα ακούσει όλα. Μόλις με είδε η μητέρα μου κάθησε ανακούρκουδα μπροστά μου, με χάιδεψε στο κεφάλι και μου είπε:

- Άντε μη στενοχωριέσαι. Ο πατέρας σου τα κανόνισε, αύριο θα πας σχολείο.

Κούνησα το κεφάλι μου σα να της έλεγα πως συμφωνώ ή πως τα ξέρω όλα.

Την άλλη μέρα το πρωί ξεκινήσαμε για το σχολείο πάλι όλα μαζί. Εγώ κρατούσα τον μεγάλο μου αδελφό από το χέρι. Δεν χαμογελούσα μόνο έλεγα καλημέρα σε όλους που συναντούσαμε. Τα σκαλιά τα ανέβηκα σφίγγοντας γερά το χέρι του αδελφού μου. Ακόμα και όταν μπήκαμε στην τάξη δεν τον άφησα. Ο δάσκαλος με καλωσόρισε, με πήρε από το χέρι και με πήγε στο θρανίο. Η Σάβω είναι πολύ χαρούμενη που πήγα και κάθισα κοντά της. Καθόμαστε στο πρώτο θρανίο. Αρχισε το μάθημα με την πρώτη τάξη. Μας είπε την αλφαβήτα. Τον κοιτούσα κατάματα λες και λέξη δεν ήθελα να χάσω. Τελείωσε την παράδοση και μας έβαλε να γράψουμε το άλφα ώσπου να γεμίσουμε την πλάκα. Εγώ έγραψα όλη την αλφαβήτα. Μου την είχαν μάθει τα μεγαλύτερα αδέρφια. Περισσότερο ασχολούνταν μαζί μου ο Γιαννακούλτ'ς - ο δάσκαλος. Έτσι έλεγαν οι γονείς, τον μεγάλο, δάσκαλο θα τον κάνουμε, που παίρνει τα γράμματα. Είναι καύχημα και περηφάνεια να θγάλουν στην οικογένεια ένα διανοούμενο.

Ο δάσκαλος έκανε παράδοση στην δευτέρα τάξη, μετά τους έβαλε κάτι να γράψουν και άρχισε να παραδίδει μάθημα στις άλλες τάξεις. Χτύπησε το κουδούνι, τρέξαμε όλα στην αυλή. Αρχίσαμε το παιχνίδι. Άλλα παιδιά παίζουν κυνηγητό, άλλα το κουτσό. Δυο κοριτσάκια πιο πέρα μαλώνουν μεταξύ τους. Οι φιλενάδες μου πήγαν κοντά τους. Εγώ πήρα ένα κεραμίδι κι άρχισα να παίζω μόνη μου το κουτσό. Δεν ήθελα να ακούω καυγάδες. Ήρθε μετά η Θανάσω και παίξαμε μαζί.

Ένα από τα μεγάλα παιδιά, για να μας εντυπωσιάσει, είπε: εν πάση περιπτώσει και περιπτώσει πάση το κεφάλι σου να σπάσει, και

να γίνει περιθόλι να χορεύουν οι διαβόλοι. Εμείς σταματήσαμε το παιχνίδι και τον ακούγαμε μ' ανοιχτό στόμα.

Το βράδυ ξαναήρθε ο δάσκαλος, κάπως πιο αργά. Εμείς τρώγαμε, χτύπησε την πόρτα, μπήκε μέσα, σηκώθηκε ο πατέρας μου, του είπε να κοιπάσει στο τραπέζι. Εκείνος όμως είχε φάει, γι' αυτό ήπιε μόνο κρασί. Είπε πως το κρασί είναι υπέροχο, μπρούσικο, και το χρώμα πετυχημένο, το πραγματικό κρασάτο χρώμα. Και ο πατέρας μου, συνέχισε ο δάσκαλος, φτιάχνει καλό κρασί. Ύστερα με παίνεσε πως ξέρω όλη την αλφαβήτα. Τότε η μητέρα μου δεν έχασε την ευκαιρία και είπε:

- Ο Γιαννακούλης της την έμαθε, τον προορίζουμε για δάσκαλο, μιας και παίρνει τα γράμματα. Τα έλεγε όλα αυτά με τόσο καμάρι που θα βγάλει η οικογένεια και έναν δάσκαλο.

Ο Νίκος πείραζε τον Γιάννη και του έλεγε:

- Δάσκαλε φόρα γυαλιά για να μην πεταχτεί καμιά οξεία από το βιβλίο στα μάτια σου και σε τυφλώσει.

Ο ίδιος ο Νίκος έλεγε πως δεν χωράει μέσα στα τείχη του σχολείου και πως θα γίνει τσέλιγγας να περπατά φρύδι - φρύδι τα βουνά φτάνοντας στα κορφοβούνια. Να αγναντεύεις πέρα ως πέρα, να καμαρώνεις τη φύση.

- Ε, βρε δάσκαλε, έλεγε άλλοτε ο Νίκος, σε λυπάμαι που γρήγορα θα φορέσεις γυαλιά.

- Πάντως και η μικρή είναι καλή, είπε ο δάσκαλος, προσέχει στο μάθημα, είναι υπάκουη και στο διάλειμμα παίζει ήσυχα χωρίς καυγάδες. Ακόμα κι όταν δεν την παίζουν εκείνη παίρνει ένα κεραμίδι και παίζει κουτσό μόνη της.

Ο πατέρας μου χαμογελούσε, η γιαγιά μου που καθόταν δίπλα μου πλοχέριασε το κεφάλι μου, το έχωσε στην ποδιά της. Εγώ ζάρωσα στα γόνατά της χαρούμενη και σκέφτηκα τη χτεσινή και τη σημερινή μέρα.

Τα παιδιά δεν παρακολουθούσαν συστηματικά τα μαθήματα. Τα έπαιρναν οι γονείς μαζί τους στο χωράφι, άλλοτε τα έστελναν να βοσκήσουν τα γουρούνια ή να φυλάξουν τα πρόβατα. Ο Θύμιος που είναι στην πρώτη τάξη έχει πολλές απουσίες. Δεν είχε μάθει ακόμη ούτε την αλφαβήτα. Μια μέρα ο δάσκαλος τον σήκωσε για να την πει. Ο Θύμιος δεν την ήξερε καθόλου και βάλθηκε ο δάσκαλος να του μάθει την αλφαβήτα κείνη τη μέρα. Κι' άρχισε:

- Άλφα Θύμιο!

- Άλφα δάσκαλε.

- Βήτα Θύμιο!

- Βήτα δάσκαλε.

- Γάμα Θύμιο!

- Δεν μ' αφήνει η μάνα μ' δάσκαλε, είπε ο Θύμιος, κι' έσκασαν όλοι στα γέλοια.

Πέρασε ο πρώτος μήνας, μπήκε ο Οκτώβρης. Εγώ ακόμα το μάθημα το είχα για παιχνίδι. Τα γράμματα τα έγραφα προσεκτικά, στρογγυλά. Ο δάσκαλος συχνά παρακολουθούσε το γραπτό μου τη στιγμή που έγραφα. Γι' αυτό έβαζα τα δυνατά μου, έφτανα στο σπίτι με ανοιχτό το τετράδιο για να δει η γιαγιά τον βαθμό. Όταν είδα πως οι μεγαλύτεροι δεν κρατούσαν ανοιχτό το τετράδιο, σταμάτησα να το κάνω κι εγώ.

Η πληρωμή του δασκάλου είχε συμφωνηθεί να δίνει ο καθένας ορισμένες οκάδες σιτάρι το χρόνο για κάθε παιδί. Εκτός από αυτό, έτρωγε με τη σειρά στα διάφορα σπίτια, μια μέρα για κάθε παιδί. Σήμερα ήταν η πρώτη μέρα που έτρωγε στο σπίτι μας. Η μητέρα είχε ετοιμάσει χορτόπιττα και κρέας με τραχανά. Το λίπος πάνω από τον τραχανά ήταν δυο δάχτυλα και κατακόκκινο όλο το φαγητό από το κόκκινο καυτερό πιπέρι. Όταν τελειώνες όλο το φαγητό από το πιάτο ένωθες μια ζεστασιά σε όλο σου το σώμα από τη ζεστή σούπα, από το μπόλικο λίπος και από το κόκκινο πιπέρι.

- Η πίττα είναι πολύ νόστιμη, είπε ο δάσκαλος. Μοσχοβολούσε φρέσκο βούτυρο, τυρί και άγρια χόρτα.

Τα χόρτα τα μαζεύαμε και τα στεγνώναμε για το χειμώνα. Όταν τα θράζαμε γίνονταν σαν φρέσκα.

Μια μέρα καθόμασταν, οι γονείς μου κι ο δάσκαλος, στη σκιά της βαλανιδιάς. Είναι αρχή του θέρους. Μόλις είχαμε γιοματίσει. Η μητέρα μου μ' έστειλε στη σούδα να φέρω λίγο δροσερό, τρεχούμενο νερό. Έφερα γεμάτο το κακαβούλι και τ' άφησα κατά γη. Το πήρε ο πατέρας μου, τ' απλωχέριασε με τα δυο του χέρια, κι άρχισε να πίνει. Για μια στιγμή σταμάτησε να πίνει, μα και δεν άφηνε κάτω το κακαβούλι. Γυρίζει ο δάσκαλος και βλέπει κατά πού κοιτάζε η ματιά του πατέρα. Γυρίσαμε όλοι και είδαμε ένα φίδι να σέρνεται μέσα στα κομμένα στάχια, και να 'ρχεται προς τη σκιά. Έψαχνε κι αυτό για λίγη δροσιά.

Το φίδι ήταν μικρό, ίσαμε 60 πόντους μακρύ, και πολύ λεπτό. Ο δάσκαλος τότε άπλωσε το χέρι του και πήρε από χάμω ένα τσάκνο (ξυλαράκι), μακρύ και λεπτό, και το 'βαλε στη διεύθυνση που τράβαγε το φιδούλι. Περίμενε ακίνητος με το χέρι πάντα στο ξύλο. Το φίδι πλησίασε, ήρθε παράλληλα με το ξύλο. Τότε ο δάσκαλος το άρπαξε ξαφνικά, λίγο πιο κάτω απ' το κεφάλι με το ξύλο μαζί, κι άρχισε

να το δένει μ' ένα σκοινί και το τύλιξε πάνω στο ξύλο απ' το λαιμό ως την ουρά. Την άλλη μέρα το 'φερε στην τάξη. Όλα μαζί τα παιδιά ξεφωνίσαμε και κοιτούσαμε με θαυμασμό τον δάσκαλο που κρατούσε το φιδούλι. Έπειτα εκείνος πήρε ένα άδειο μπουκάλι, έχωσε μέσα το κεφαλάκι του, κι άρχισε να το ζετυλίγει. Το κακόμοιρο το φιδάκι σύρθηκε μέσα. Ύστερα ο δάσκαλος γέμισε το μπουκάλι οινόπνευμα, και μας είπε πως θα το έχουμε για το μάθημα της Ζωολογίας.

Σήμερα ο δάσκαλος μας έμαθε το τραγούδι:

Μακεδονία ξακουστή
Του Αλεξάνδρου η χώρα
που έφερε τη λευτεριά
και στα δικά μας χρόνια...

Την περασμένη βδομάδα μας είχε μάθει ένα άλλο:
Κίνησε η Γερακίνα
για κρύο νερό να φέρει
κι' έπεσε μεσ' το πηγάδι
κι' έβγαλε φωνή μεγάλη...

Εμάς τα κοριτσάκια μας είπε και πιαστήκαμε στο χορό και όλα μαζί χορέψαμε. Μετά ξεπιαστήκαμε βάλαμε τα χέρια στη μέση συνεχίζοντας το χορό και ξαναπιαστήκαμε από τα χέρια.

Το απόγευμα η μητέρα μου κάθησε στον αργαλειό. Ύφαινε ένα λεπτό υφαντό για φούστες. Είχε υφάνει ένα τόπι λουλακί με άσπρες λεπτές ρίγες και ένα κόκκινο με γαλάζιες ρίγες. Τώρα υφαίνει κίτρινο με σκούρες μπλε ρίγες. Κάνει κάπου τέσσερα δάχτυλα κίτρινο, μετά ρίχνει μια μπλε, μια κίτρινη. Έπειτα παίρνει μπλε και κίτρινη κλωστή, τις κλώθει και τις περνάει. Κλείνει με κίτρινη, μπλε και συνεχίζει κίτρινο σκέτο, πάλι τέσσερα δάχτυλα και επαναλαμβάνονται οι ρίγες με το σκέτο σε ίσια διαστήματα. Εκείνη τη στιγμή ήρθε η Σάβω με τη μητέρα της, πρώην συνυφάδα της μητέρας μου. Ήταν παντρεμένη με τον μεγαλύτερο αδελφό του πατέρα μου. Όταν πέθανε ο μπάρμπας μου ξαναπαντρεύτηκε και έκανε τη Σάβω! Είχαν περάσει χρόνια κι εκείνες συμπεριφέρονταν σαν να μην είχε γίνει τίποτα. Κυρά την αποκαλούσε η μητέρα μου αφού ήταν γυναίκα του μεγάλου κουινιάδου της, νύφη, φώναζε εκείνη τη μητέρα μου. Οι δυο γυναίκες κουβέντιαζαν κι εμείς τα παιδιά λέγαμε τα δικά μας. Όταν άκουσα να λέει η θεία στη μητέρα μου:

- Ωραίο υφαντό κάνεις νύφη, καλοδουλεμένο.

– Φούστες για τη Δάφνη κάνω κυρά. Λέω να της κάνω την προίκα για να μην κακοπαντρευτεί.

– Εγώ λέω, είπε η θεία, να πάρω ένα τόπι για τη Σάβω.

Δεν κατάλαβα τα πειράγματά της, γι' αυτό ανέβηκα στον οντά, πήρα τη σκούπα και κυνήγησα τη Σάβω ως κάτω στα αυλαγάδια. Όταν γύρισα πίσω εκείνες γελούσαν. Τότε κατάλαβα πως αστειεύονταν, γι' αυτό δεν ξαναπάτησα στο κατώι, ανέβηκα πάνω στον οντά και κάθησα κοντά στη γιαγιά μου. Εκείνη με ρώτησε τι έχω, εγώ σήκωσα τους ώμους στενοχωρημένη, με χάιδεψε στα μαλλιά, δεν είπε τίποτα, μόνο αυτή η μπάμπω με καταλάβαινε.

Σήμερα ήταν η τελευταία μέρα που έτρωγε ο δάσκαλος στο σπίτι μας. Μετά το φαγητό οι γονείς μου κουβέντιαζαν με το δάσκαλο. Η γιαγιά και τα παιδιά είχαν βγει έξω. Εγώ προσπαθούσα να τελειώσω μια κούκλα που την είχα αρχίσει από χτες. Κάτι κουβέντιαζαν μα δεν μπόρεσα να μπω στο νόημα.

– Θα ήθελα μια απάντηση, είπε ο δάσκαλος. Τότε ζήτησε η μητέρα μου να βγω έξω:

– Άσε την κούκλα και πήγαινε να παίξεις, μου είπε.

Άλλο που δεν ήθελα, δεν βρήκα τα κορίτσια και ξαναγύρισα. Κοντοστάθηκα λιγάκι στο μπαλκόνι κοιτάζοντας πέρα τα βουνά. Όταν άκουσα τη μητέρα μου να λέει:

– Μα είναι πολύ μικρή ακόμα.

– Όταν μεγαλώσει και γίνει δεκαπέντε χρονών θα την πάρω και θα πάμε να ζήσουμε στη Θεσσαλονίκη, είπε εκείνος. Θέλω να ξέρω από τώρα, ξαναείπε, θα την περιμένω να μεγαλώσει. Μπήκα μέσα, όμως δεν είχα καταλάβει τίποτα. Ο πατέρας μου είχε συμφωνήσει, έτσι συμφώνησε και η μητέρα μου. Όταν έφυγε ο δάσκαλος η μητέρα μου με ρώτησε:

– Δάφνη, όταν μεγαλώσεις, ο δάσκαλος θέλει να σε παντρευτεί, εσύ τι λες;

Εγώ ντράπηκα, δεν είπα λέξη και βγήκα έξω. Σκούμπωσα το φουστάνι, φάνηκε η φούστα από κάτω, έτσι που κάνουν οι μεγάλες όταν ετοιμάζονται να κάνουν δουλειές. Τράβηξα πιο πέρα να βρω τις φιλενάδες μου. Ένοιωθα μια περηφάνεια να με πλημμυρίζει γιατί εμένα βρήκε ο δάσκαλος να διαλέξει. Εμένα βρήκε για καλύτερη στο χωριό σκέφτηκα. Ένοιωθα διαφορετικά, μεγάλη πια.

Την άλη μέρα μετά το σχολείο πήρα να τελειώσω την κούκλα μου. Με κοίταξε λοξά η μπάμπω, γύρισε στη μητέρα μου και της λέει:

– Αυτό ακόμα παίζει με τις κούκλες κι εσείς τη λογοδώσατε. Της

βάλατε έγνοιες στο κεφάλι, θα χάσει την ησυχία του...

- Δεν βλέπεις, το ξέχασε κιόλας, τη διέκοψε η μητέρα.

Εγώ έφτιαχνα μια μεγάλη κούκλα, όταν δεν τα κατάφερνα με βοηθούσε η μπάμπω. Την κούκλα τη φτιάχναμε με τα πράγματα που είχαμε γύρω μας. Παίρνουμε δυο ξυλαράκια, τα κάνουμε σταυρό και τα δένουμε έτσι που το όρθιο ξύλο πάνω από το σταύρωμα είναι πιο κοντό για να γίνει ο λαιμός. Στο τέρμα του στερεώνουμε το κεφάλι. Το κάτω μέρος του ίδιου ξύλου είναι για τα πόδια. Το δεύτερο ξύλο είναι για τα χέρια. Για να φτιάξουμε το κεφάλι παίρνουμε ένα κουμπί ή μια πέτρα πλατσικωτή στρογγυλή, ή από κουρέλια φτιάχνουμε ένα στρογγυλό κεφάλι τυλίγεται με ένα λευκό πανάκι, το ράβουμε από την πίσω μεριά όπου θα σκεπαστεί με τα μαλλιά. Τα μαλλιά τα κάνουμε από νήματα συνήθως ανοιχτό καφέ ή από φούντα καλαμποκιού. Κάμποσες ίσιες κλωστές τις ράβουμε αρχίζοντας από το μέτωπο προς τα πίσω, και τις πλέκουμε σε δυο πλεξούδες και μετά δένουμε τις κορδέλες. Πήρα το μολύβι, το σάλιωσα και σχημάτισα τα μάτια, τα φρύδια, η μύτη, το στόμα, και τα τσίνορα. Μετά πήρα ένα πανάκι μακρόστενο, το δίπλωσα στα δυο για να κάνω φουστάνι. Το έκοψα στο πάνω μέρος όσο να μπαίνει το κεφάλι. Το έραψα στα πλάγια αφήνοντας το πάνω μέρος για να μπουν τα χέρια. Το φάρδος του υφάσματος είναι τόσο ώστε να γίνουν τα μανίκια που σχεδόν καλύπτουν τα χέρια, ράβουμε τον ποδόγυρο. Παίρνουμε μια κλωστή διπλή, με αυτήν κάνουμε ένα τρύπωμα γύρω από το φουστάνι εκεί που θα γίνει η μέση. Το κομποδένουμε από τις δυο άκριες για να μην ξεπεραστεί. Όταν μπει το φόρεμα το σφίγγουμε και το δένουμε φιόγκο. Τελειώνοντας έβγαλα μια χαρούμενη φωνή. Έτοιμη! Τη θαύμασε βέβαια η μητέρα μου και η γιαγιά μου κι εγώ έλαμπα από χαρά που την έβρισκαν όμορφη. Όταν ήρθε ο δάσκαλος η γιαγιά του την έδειξε:

- Η Δάφνη έκανε μια ωραία κούκλα, του είπε.

Η θεία Ναστάσαινι ήρθε στην αυλή. Τη μητέρα μου ήθελε. Όταν με είδε έκανε χαρές:

- Εσύ μεγάλωσες κι ομόρφεινες, είπε. Πηγαίνεις σχολείο, έμαθα. Νυφούλα που θα κάνω εγώ για τον Νάσιο μου. Εγώ κοκκίνησα. Σκέφτηκα πως δεν ξέρει η θεία ότι είμαι λογοδοσμένη. Έτσι έκαναν τότε. Δυο φιλενάδες που ήθελαν να συμπεθεριάσουν πείραζαν η μία την άλλη: γαμπρό που θα κάνω εγώ κι άλλοτε η άλλη: νυφούλα που θα κάνω εγώ. Όταν μεγάλωναν τα παιδιά, συνήθιζαν στην ιδέα, γίνονταν κι ο γάμος.

Κάποια μέρα η μπάμπω πείραξε το δάσκαλο:

- Δάσκαλε, το μυξιάρικο θρήκες ν' αγαπήσεις;
Δεν τον συμπαθούσε και πολύ γιατί ήταν μεγάλος, περισσότερο γιατί θα με έπαιρνε μακριά της.

- Τύχη είναι αυτή, έλεγε η μητέρα μου, δεν θα δουλεύει στα χωράφια, θα κάθεται σπίτι της, θα ζει με τον μισθό του άντρα της.

- Αλήθεια Ζήση, τι της θρήκες της κόρης μου, του είπε κάποια μέρα, γιατί δεν ζήτησες την τάδε;

- Αυτή δεν μ' αρέσει, απάντησε εκείνος γιατί είναι πλατοικομύτα.

- Και την τάδε; ξαναρώτησε η μητέρα μου.

- Αυτή έχει πρόσωπο σαν βρασμένη πατάτα, απάντησε εκείνος και γέλασαν και οι τρεις.

Εγώ τ' άκουγα. Από έρωτα δεν σκάμπαζα αλλά κολακεύτηκα ακούγοντας πως είμαι ωραίο κοριτσάκι, καλύτερη και φρόνιμη. Είχα και μια αδελφή, ήταν μικρότερη. Αυτή την ήθελε μια γειτόνισσα νύφη στο γυιο της. Ήταν αδύνατη. Το αγοράκι ήθελε εμένα, γιατί λέει είμαι γερή, χοντρή και θα μπορούσα να κάνω δουλειές. Έτσι συνηθίζαμε από μικρά, η νύφη να είναι γερή, να αναλάβει το σπίτι, να βοηθάει τον άντρα στις δουλειές, στα χωράφια. Ο γαμπρός να είναι λεβέντης και εργατικός.

Με αυτά προσπαθώ να σας πάω πίσω σε μια εποχή με τις δικές της συνήθειες, με τα δικά της πιστεύω.

Μια μέρα δεν πήγα στο σχολείο· έκανα ψηλό πυρετό από το προηγούμενο βράδυ. Ο δάσκαλος το έμαθε από τα αδέρφια μου. Μετά το μάθημα ήρθε σπίτι μας, δεν πήγε στο σπίτι όπου είχαν σειρά σήμερα να του κάνουν το τραπέζι. Η μητέρα μου καθόταν δίπλα μου, έβρεχε το μαντήλι με νερόξυδο και μου το έβαζε στο μέτωπο για να πέσει ο πυρετός. Ήρθε κατευθείαν κοντά μας, δεν είπε λέξη, κάθισε σε ένα σκαμνί.

- Δεν κοιμήθηκε απόψε καθόλου, του είπε η μητέρα μου. Ψήθηκε στον πυρετό. Ποτέ ως τώρα δεν είχε αρρωστήσει, ούτε τις παιδικές αρρώστιες πέρασε.

Η θεία Νίκαινα είδε τη γιαγιά στο παραθύρι και τη ρώτησε:

- Τι έχει η Δάφνη κερά Μήτραινα;

- Δεν μπορεί, είπε η γιαγιά μου. Αυτή ήταν η απάντηση. Κανείς ποτέ δεν ήξερε από τι είναι άρρωστος, όσο για θεραπεία, ξύδι στο μέτωπο για τον πονοκέφαλο, για τον πυρετό. Η μπάμπω ήταν ανήσυχη. Θα το μάτιασαν, μα πώς, σκέφτηκε. αφού πάντα της έχω ένα σκλίδι σκόρδο στην τσέπη.

Ο δάσκαλος έφυγε αργά το βράδυ. Φεύγοντας είπε πως θα ξαναρχόταν Την άλλη μέρα μετά το σχολείο ήρθε μαζί με τα αδέρφια

μου. Η μητέρα είπε στο δάσκαλο πως η κατάσταση είναι η ίδια, δυο μερόνυχτα δεν έκλεισε μάτι. Τότε στενοχωρημένος ο δάσκαλος έπιασε το βιολί και άρχισε να παίζει έναν ήρεμο γλυκό σκοπό. Συνέχισε κάμποση ώρα. Η μουσική μ' άρεσε πολύ. Τώρα έγινε πιο μελωδική, πιο απαλή, με ζάλισε κι αποκοιμήθηκα. Ο δάσκαλος χάρηκε, άφησε προσεχτικά το βιολί και έτρεξε στους γονείς μου να τους πει το ευχάριστο γεγονός.

Το απόγευμα ξύπνησα. Μόλις αντιλήφθηκα πως ξύπνησα ήρθαν κοντά μου.

- Έχει ακόμα πυρετό, είπε η μητέρα μου βάζοντας το χέρι της στο μέτωπό μου. Έπεσε όμως λιγάκι. Ο δάσκαλος άρχισε τις υποσχέσεις από τη χαρά του:

- Μικρό μου, είπε, από τώρα και εμπρός κάθε μέρα με το βιολί θα σε κοιμίζω. Σ' αρέσει βλέπω η μουσική, εδώ θα τα πάμε καλά.

Η μπάρμπω σηκώθηκε και βγήκε έξω. Τότε εγώ θυμήθηκα το Γυφτοχιλλέα που είχαμε στο χωριό. Έπαιζε καλό βιολί στους γάμους, στα πανηγύρια κι άλλοτε πάλι μόνος στην αυλή του. Εγώ πήγαινα κάπως κοντά, αθόρυβα καθόμουνα και τον άκουγα όσην ώρα έπαιζε. Κάποια μέρα με πήρε είδηση, με φώναξε κοντά του, με κάθησε στα γόνατα, μου έδωσε το δοξάρι να το κρατήσω, εκείνος κρατούσε το χέρι μου κι άρχισε να παίζει έναν σκοπό, συνεχίσαμε για κάμποσο, μετά έφυγα. Την άλλη μέρα που ξαναπήγα κι έκατσα μαζί του στο πεζούλι, μου έδωσε το βιολί στα χέρια, εκεί που πήγε να μου δώσει και το δοξάρι εγώ σηκώθηκα κι έφυγα. Δεν είμαι γύφτισσα, σκέφτηκα για να μάθω βιολί. Δεν του το είπα γιατί τον αγαπούσα, απλώς έφυγα. Τώρα που ο δάσκαλος παίζει βιολί δεν μου ήρθε να το σκεφτώ πως μόνο οι γύφτοι παίζουν μουσικά όργανα. Τον νταϊρέ τον χτυπούσε ο Γυφτοχρήστος, το κλαρίνο το έπαιζε ένας γύφτος από άλλο χωριό.

Κόντευε το Πάσχα, ο δάσκαλος θα πήγαινε στο χωριό του, που ήταν κι' αυτό κοπατσοχώρι, πέντε - έξι ώρες μακριά από το χωριό μας με τα πόδια. Η μητέρα μου και η μικρή μου αδελφή ήταν από μέρες στο σπίτι του δασκάλου, εγώ, ο πατέρας μου και ο δάσκαλος θα πηγαίναμε μόλις θα έκλεινε το σχολείο. Έβαλα τις άσπρες κάλτσες ως το γόνατο, φόρεσα και τα παπούτσια μου, μου τα κούμπωσε ο δάσκαλος. Κούμπωναν στο έξω μέρος του ποδιού. Με έβαλε πάνω σε ένα σκαμνί, μου χτένισε τα μαλλιά, έπλεξε τις πλεξούδες και μου έδεσε τις κορδέλες. Η μπάρμπω κρέμασε το αλογοτάι με κριθάρι στο σαμάρι. Είναι τροφή για το άλογο. Στο δισάκι έβαλε λίγο φαί για μας. Νερό δεν πήραμε. Στο δρόμο μας είχε μια κρύα βρύση κάτω από

ένα φουντωτό πλάτανο. Καθίσαμε κάτω από τον πλάτανο, φάγαμε, ήπιαμε κρουσταλένιο νερό, κι αρχίσαμε να κατηφορίζουμε. Περάσαμε το ποτάμι αντίπερα και πήραμε να ανηφορίζουμε. Μετά από καναδυό ώρες περάσαμε το ίδιο ποτάμι, το Βενέτικο. Τούτη τη φορά πάνω από το γιοφύρι. Είδα το γιοφύρι από μακριά, χτισμένο με πέτρα, έχει τρεις καμάρες, η μεγαλύτερη στη μέση, το καλοδουλεμένο αυτό ωραίο γιοφύρι από μικρή το θαύμαζα. Μετά αρχίσαμε να ανεβαίνουμε. Το χωριό ήταν πίσω από το βουνό. Έπρεπε να ανεβούμε ως την κορυφή από ένα μονοπάτι. Όταν σκόλασε η ανηφόρα βρεθήκαμε σε ένα ισιωματάκι, αριστερά είναι μια εκκλησία, η παμπάλαια εκκλησία της Παναγιάς. Περάσαμε από ένα δρόμο. Δεξιά - αριστερά είναι σπίτια αραδιασμένα. Σε λίγο φτάσαμε στην πλατεία του χωριού, μια μικρή πλατεία με μια τεράστια φλαμουριά. Εκεί κοντά είναι το σπίτι του δασκάλου. Μπήκαμε στην αυλή. Μας περίμενε η μητέρα του χερούμενη, χαμογελαστή. Πολύ ευχάριστη γυναίκα, ψηλή, λεπτή, σχεδόν στο ύψος του δασκάλου, άσπρη γαλανομάτα. Έλαμπε από χαρά η κυρά Μαρία, μόλις είδε τον γιού της. Χαιρέτισε τον πατέρα μου, έπειτα πήρε εμένα στα χέρια, με φίλησε χαριτολογώντας. Θερμός άνθρωπος, αμέσως την αγάπησα, μπήκε αθόρυβα χωρίς να το καταλάβω μέσα στην καρδιά μου. Μπήκαμε στο σπίτι, ένα δυόροφο ωραίο αρχοντικό σπίτι με πολύ ξυλεία στο εσωτερικό του. Ήρθαν τα κεράσματα, γλυκό του κουταλιού με κρύο νερό από το «μπαζντέκι» (βρύση). Γνώρισα την αδελφή του, τη μικρή τη Γιαννούλω που γρήγορα γίναμε φίλες. Σαν μεγαλύτερη με πρόσεχε, με έπαιρνε μαζί της παντού, ακόμα και στο μύλο. Πήγαμε μια μέρα κάτω στο ποτάμι. Από εκεί πήγαμε σε ένα χτήμα τους που μαζεύανε οι μεγάλοι τα καρύδια.

Μια άλλη μέρα η Γιαννούλω, εκεί που καθόμασταν έξω από το μύλο και οι δύο, πάνω σε μια μεγάλη πέτρα, μου διηγήθηκε πως κάτω από αυτή την πέτρα γλίστρισε κάποια μέρα ένα μεγάλο χοντρό φίδι. Ο δάσκαλος που ήταν εκεί κοντά, σήκωσε την πέτρα με το ένα χέρι και άρπαξε το φίδι από την ουρά με το άλλο. Στην αρχή πέρασε ρίγος στην πλάτη μου, μετά ένοιωσα μεγάλο θαυμασμό για το δάσκαλο.

Την άλλη Κυριακή, μετά το Πάσχα, πήγαμε όλοι μαζί στην εκκλησία. Είχε την ονομαστική του γιορτή ο πατέρας του δασκάλου. Φόρεσε τα καλά του ο μυλωνάς. Έβαλε κι ένα ζευγάρι μαύρα παπούτσια που του τα είχε φέρει ο γιος του ο δάσκαλος δώρο για τη γιορτή του από τα Γρεβενά για τη μητέρα του είχε φέρει μια μάλλινη μεγάλη μαντίλα δώρο για το Πάσχα. Όλες τις μέρες που είμα-

στην εκεί, την είχε στους ώμους ριγμένη. Εγώ βαρέθηκα μέσα στην εκκλησία και βγήκα έξω. Εκεί ήταν η Ουρανία μια κοπέλλα στην ηλικία του δασκάλου που έπλαθε όνειρα γυναίκα του να γίνει. Έτρεξε κοντά μου κι άρχισε να με κυνηγάει λέγοντας:

– Μάγια έκανες του δασκάλου και με ξέχασε;

Έφερα ένα γύρω στην εκκλησία ώσπου ξαναήρθα στην πόρτα και τρύπωσα μέσα. Πήγα αλαφιασμένη δίπλα στη μητέρα μου και στάθηκα. Εκείνη με ρώτησε «τι τρέχει;» της είπα για τα μάγια. Η μητέρα ανησύχησε, σκέφτηκε πως μπορεί να ήταν αρραβωνιασμένος, αλλά η κυρα-Μαρία εξήγησε ότι δεν τρέχει τίποτα και πως η Ουρανία είναι ερωτευμένη με τον Ζήση.

Τυρίζοντας από την εκκλησία στο σπίτι άκουσα να τραγουδάει κάποια από το παραθύρι:

Ανάθεμα ποιος έριξε
τα μάγια στο πηγάδι
και μάγεψε τον άντρα μου
και θελ' να με χωρίσει
Μη με χωρίζεις άντρα μου
γιατί θα μετανιώσεις...

Σήμερα ήρθε η Αθηνά, η τρελή του χωριού. Μόλις μπήκε στην αυλή ανέβασε τα χέρια ψηλά κι άρχισε να χορεύει και να τραγουδά. Τραγουδούσε σωστά, καλήφωνη ήταν και χόρευε ωραία. Χόρευε η δόλια για να της δώσουν λίγο ψωμί. Στα καλοστεκούμενα σπίτια της έδιναν και κανά βραστό αυγό ή λίγο τυρί. Πήγε κοντά της η μητέρα του δασκάλου και της έδωσε ψωμί και τυρί. Ο δάσκαλος νευριασμένα την έδιωχνε. Ποτέ δεν κατάλαβα το γιατί. Δεν μπορούσε άραγε να βλέπει αυτό το θέαμα; Η Αθηνά άρπαξε το ψωμί με το τυρί και έφυγε τρέχοντας, φοβισμένη. Εκείνος ήταν αγριεμένος, τα ευγενικά καλοσυνάτα μάτια του έγιναν άγρια. Τρομαγμένη γύρισα και τον κοίταξα. Ακόμα βλέπω αυτό το άγριο βλέμα. Μπήκε στο σπίτι για να μην τον βλέπω.

Σήμερα ο δάσκαλος έλειπε είχε πάει να δει την αδελφή του τη Ντζέπω (Δέσπω). Η Αθηνά μπήκε στην αυλή κι άρχισε το χορό τραγουδώντας. Η θεία της έδωσε κάτι και την έδιωξε βιαστικά για να μην την προλάβει ο γυιος της. Η θεία Μαρία κάθισε στο σκαλοπάτι και είπε «το άμοιρο», κουνώντας το κεφάλι. Το απόγευμα ξεκινήσαμε για το χωριό, την άλλη μέρα άρχιζαν τα μαθήματα.

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ

Ήρθαν και τα πρωτοβρόχια, το όργωμα, η αρχή της σποράς. Ψιχάλισε κάμποσες μέρες, ύστερα έκανε λιακάδα. Η μπάμπω-Χρύσω τελείωσε τις δουλειές στον οβορό, ανέβηκε τη σκάλα και κάθησε στο τελευταίο σκαλοπάτι. Είναι μια μέρα γαλήνια, ίδια με την κυρά που κάθεται και αγναντεύει. Έβαλε τα χέρια της κάτω από την ποδιά, σήκωσε τα μάτια, τα έριξε αλάργα πάνω στα βουνά, τέντωσε τον λαιμό της και τηρούσε τις βουνοκορφές που στέκουν αραδιασμένες ως πέρα, ως πάνω στον ουρανό. Έσυρε τη ματιά της αριστερά, ο ήλιος κατεβαίνει, η μέρα σώνεται. Έρχεται ένα ήσυχο φθινοπωρινό ηλιοβασίλεμα, ατάραχο, διάφανο τοπίο. Θαυμάζοντας αυτά τα μεγαλόπρεπα βουνά, αυτήν την απεραντοσύνη, την τόση ομορφιά. Στα πόδια των βουνών αυτών κυλάει το Βενέτικο, το ποτάμι, περνάει από τα μέρη και χάνεται στον Αλιάκμονα. Τα λαμπερά χρώματα της μέρας σβήνουν σιγά σιγά και ο ουρανός γεμίζει με σκούρα δυνατά χρώματα, χρώματα της πυρκαϊάς, κόκκινα, πορτοκαλί, βερυκοκί, λουλακί, γαλαζιομπλέ κι όλο σκουραίνουν, ώσπου να πέσει η νύχτα που τα σκεπάζει ως το πρωί. Σκοτεινίασε, το κρύο άρχισε να τσούζει, αυτό σε συνεφέρει, τραβάς τα μάτια κοντίτερα μην έχοντας τι να θαυμάσεις, τρίβεις δυνατά τα μπράτσα με τις παλάμες και σηκώνεσαι από το σκαλοπάτι. Το τζάκι είναι αναμμένο, το δωμάτιο ζεστό, συνέρχεσαι. Τη νύχτα ξέσπασε βροχή, αρκετή βροχή έτσι όπως τη θέλει ο γεωργός, να ποτίσει η γης. Όταν η βροχή είναι καταρακτώδης κάνει ζημιές, παρασέρνει τα χώματα μαζί με την σπορά. Το κάτω χωράφι ακούς να λένε, είναι καλύτερο γιατί μαζεύει τα νερά και την κοπριά από το πάνω χωράφι. Το «χεινόπωρο» λοιπόν αρχίζει το όργωμα και η σπορά. Όλοι είναι στα χωράφια κι ακούς παντού γύρω τις φωνές του ζευγά που οδηγεί τα βόδια στη δούλεψη της γης. Για την καλή σοδειά βασίζεται ο χωρικός πρώτα απ' όλα στην καλή του υγεία, στο ζευγάρι των βοδιών, στις καιρικές συνθήκες και στις συνήθειες του τόπου που γίνονται με πίστη, με όλες τις λεπτομέρειες τελετουργικά. Όπως όταν δε βρέχει ντύνουν μια κοπέλλα «παρπαρούνα» και μαζί με άλλες γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι και οι κυράδες την περιχύνουν με νερό από τα μπαλκόνια για να έρθει η βροχή.

Με την πρώτη συγκομιδή θράζουν μαζί διάφορα όπως σιτάρι,

κριθάρι, βρίζα, καλαμπόκι, ρεβύθια. Τα πηγαίνουν στην εκκλησία, τα εβλογεί ο παπάς. Όλα αυτά για μια καλή σοδειά. Γίνονται όλα αυτά με πίστη πως εάν δεν κάνουν όλες αυτές τις συνήθειες την κατάλληλη ώρα δεν θα πάνε καλά τα γεννήματα. Έπειτα, όσο πιο καλά δουλευτεί η γης, τόσο πιο καρπερή θα είναι. Ο γονιός που έχει επτά γυιους τους αρμηνεύει να δουλεύουν τη γη όλοι μαζί, να μην χωρίσουν. Άλλος θα οργώσει τη γη, άλλος θα φροντίζει το κοπάδι κ.λπ.

- Πάρε, λέει ο πατέρας, πάρε επτά βέργες, μία μία θα τις σπάσεις εύκολα, τώρα βάλτες και τις επτά μαζί, κανείς δεν μπορεί να τις σπάσει. Δένεται ο αγρότης με τη γη, με τη φύση, με τις καιρικές συνθήκες, ο αγώνας για την καλλιέργεια και η αγωνία για τη βροχή. Άρχισε το όργωμα «άφισε ο Γιάννης την κλεψιά κι έπασε το αλέτρι», λέει η λαϊκή παροιμία. Φορτώνουν το αλέτρι στο άλογο, παίρνουν το ζευγάρι τα βόδια και τραβούν για το χωράφι. Καλά είναι εκείνος που έχει τρία βόδια, έτσι ξεκουράζονται τα ζωντανά, κι αν αρρωστήσει κανά βόδι δε μένει η δουλειά στη μέση. Και αν αυτό συμβεί σε όσους έχουν μόνο το ζευγάρι και μένει με ένα βόδι, τότε οργώνει με κάποιον άλλο μαζί. Δυο μέρες οργώνουν σ' αυτόν που έχει ένα ζευγάρι, μία σ' αυτόν που έχει το ένα βόδι. Είναι δεμένος ο αγρότης με τη γη και με το ζευγάρι, βοηθάει ο ένας τον άλλο για να μην πεινάσει η οικογένεια κι ύστερα πού ξέρεις, εφέτος μπορεί να είσαι εσύ, του χρόνου εγώ στην κακοτυχία. Έξευγε ο ζευγολάτης τα δυο βόδια. Το αλέτρι συνδέεται με το ζυγό και ο ζυγός με τα δυο βόδια που μπαίνει πάνω από το σθέρκο τους. Στο κάθε βόδι έχει ένα ζεβλόσκοινο, και αυτά συνδέονται με τη «ζεύλα».

Βάζουν το υνί στο αλέτρι, το στήνουν όρθιο και το συνδέουν με το ζυγό που ζεύουν τα βόδια κι αυτά τραβούν το αλέτρι. Βάζει μια φωνή ο ζευγάς Ωσοο! και το ζευγάρι ξεκινάει αργά αργά ώσπου να φτάσουν στην άλλη άκρη του χωραφιού και πάλι πίσω. Το υνί μπαίνει βαθειά στη γη κι οργώνει κι αναποδογυρίζει το χώμα. Έτσι από τα χαράματα, ίσια με το σούρουπο αυλακιά-αυλακιά «καμώνεται» το χωράφι. Όταν τελειώσει το όργωμα αρχίζει η σπορά, παίρνει ο γεωργός το σακούλι με το σπόρο, βάζει και ένα σκόρδο μέσα στο σακούλι για το μάτι και με απλοχεριές, με μεγάλες δρασκελιές προχωρεί και ρίχνει το σπόρο στη γη. Αυτό γίνεται με το σιτάρι, το κριθάρι, τη βρίζα. Με το καλαμπόκι διαφέρει η σπορά. Τι στιγμή που ο ζευγάς οργώνει, δεύτερο άτομο έρχεται και ακολουθεί ρίχνοντας σε κάθε μικρό βήμα ένα δυο σπειριά καλαμπόκι μέσα στο αυλάκι. Έρχεται η δεύτερη αυλακιά, σκεπάζει το καλαμπόκι της πρώτης αυλακιάς και δέχεται άλλο καλαμπόκι.

Σχεδόν κάθε βράδυ ο γεωργός γυρίζει στο σπίτι. Μια βραδιά ο Βαγγέλης αποφάσισε να ξενυχτίσει στο μαντρί για να κερδίσει χρόνο. Οργώνει σε χωράφια που είναι κοντά στο μαντρί. Η μπάμπω ετοίμασε φαΐ για το γυιο της και για τους τσομπαναρέους, το έβαλε σε ένα κακαβούλι, έβαλε και ψωμί σε ένα τουρβά, ένα κλειδοπίνακο με τυρί, λίγο κρεμμύδι και μιά «κόφα» κρασί. Τα φόρτωσε στο άλογο, έπιασε και μένα από τις μασχάλες, με ανέβασε στο σαμάρι με τα πόδια από την μια μεριά, γιατί δεν κάνει τα κοριτσάκια να είναι καθάλα στο άλογο, μόνο οι άντρες καβαλούν το άλογο. Δεν πρέπει οι γυναίκες να καθήσουν καθάλα στο άλογο αλλά και τα δυο τα πόδια να είναι από την μια μεριά του ζώου. Μου έδωσε το καπίστρι στο χέρι, φώναξε «πρρρ» στο άλογο κι αυτό ξεκίνησε. Θα πήγαινα στην «αλατσιά», σε αυτό το χωράφι όργωνε, περνώντας από το δάσος και από ρεματιές. Όταν έφτασα στη μεγάλη ρεματιά, πριν αρχίσει η ανηφόρα, άκουσα πίσω μου ένα θόρυβο. Γύρισα τρομαγμένη να δω μα δεν είδα τίποτα – κανέναν λαγός θα ξεπετάχτηκε από τους θάμνους, σκέφτηκα. Σε λίγο ξανακούστηκε ο θόρυβος, τώρα πύκνωσε και το σκοτάδι κι ο φόβος μεγάλωσε. Ακούς θόρυβο και δεν βλέπεις τίποτα και λες, τι είναι αυτό που δεν είναι ορατό; Μήπως κάνας διάβολος που με ακολουθεί και πάει να με αρπάξει; Ας κάνει ότι θέλει, μόνο εγώ να μην βλέπω και να μην ακούω τίποτα. Μου ήρθε μια ιδέα, πήρα ένα κουτάλι από τον τουρβά και άρχισα να χτυπάω συνεχώς σε ένα μεταλλικό μέρος του σαμαριού για να μην τον νοιώσω εάν έρθει να με αρπάξει και ησύχασα λέγοντας δυνατά:

– Διάβολεεε! Τώρα κάνε ότι θέλεις, πήδα από δω κι από κει, εγώ δεν σ' ακούω έτσι κι αλλιώς, να σε δω, δεν σε βλέπω.

Συνήλθα όταν άρχισα να ανηφορίζω, τα δέντρα αραιώσαν κι όταν είδα φωτιά στο μαντρί καταχάρηκα, ήξερα – αυτό το ήξερα καλά – ότι οι διαβόλοι φοβούνται τη φωτιά. Το βράδυ κοιμήθηκα στην καλύβα, δεν ήθελα με τίποτα να γυρίσω πίσω όσο κι αν προσπαθούσαν να με πείσουν πως θα ανησυχήσουν όλοι στο σπίτι.

Το πρωί ψιλόβρεχε, με ανέβασαν στο σαμάρι, με σκέπασαν με μια κάπα, μου έδωσαν το καπίστρι στο χέρι και ξεκίνησα για το χωριό. Τώρα πια τραγουδάω δυνατά και δεν φοβάμια τίποτα. Σήκωσα το κεφάλι, κοίταξα τον ουρανό, τα σύννεφα μαύρα, πυκνά, χαμηλά έτρεχαν στο δυνατό φύσημα του ανέμου. Έρχεται βροχή! Σήκωσα την κάπα, σκέπασα τους ώμους ως τα αυτιά. Η βροχή δυνάμωσε, τα βουνά είναι σκεπασμένα με βαρεία μαύρα σύννεφα. Όσπου να φτάσω στο σπίτι έριχνε νερό με τις «καρδάρες». Η μπάμπω έτρεξε, με ξεπέζεψε κι εκείνη τη στιγμή που με είχε ακόμα στα χέρια της, μια

αστραπή φώτισε ολόκληρο τον ουρανό κι ύστερα η βροντή τόσο δυνατή σα να γκρεμίστηκε το σύμπαν. Σφίχτηκα στην αγκαλιά της τρομαγμένη. Ανεθήκαμε τη σκάλα και μπήκαμε μέσα στο σπίτι. Οι αστραπές φωτίζουν όλο το σπίτι, οι βροντές ακόμα πιο δυνατές.

- Χαλασμός Κυρίου, είπε η μπάμπω και σταυροκοπήθηκε.

Τότε μου γεννήθηκε μια απορία και ρώτησα:

- Μπάμπω, πως γίνεται η βροχή, οι βροντές, οι αστραπές;

Εκείνη μου απάντησε:

- Οι θεοί παιδί μου εκεί πάνω στον ουρανό, όταν τσακώνονται αναμεταξύ τους βγάζουν τα σπαθιά τους κι όταν χτυπούν τα σπαθιά πετιούνται σπίθες και γίνεται η αστραπή και η βροντή. Όπως παλεύουν, αναποδογυρίζονται τα καρδάρια, οι κάδες και τα θαένια γεμάτα με νερό, χύνεται το νερό, έτσι πέφτει στη γη και γίνεται η βροχή. Είναι το πρώτο μάθημα φυσικής που πήρα.

Πίστευε άραγε η μπάμπω στους πολλούς θεούς ή αυτό που έλεγε ήταν απλώς ένα απομεινάρι από τους παλιούς καιρούς, κάτι σαν παραμύθι.

- Τόσο χαμηλός ο ουρανός είναι σήμερα, είπε η μπάμπω κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Κάποτε παιδί μου, συνέχισε, όταν ο κόσμος ήταν καλός ο Θεός ήταν κοντά στον κόσμο και ο ουρανός τόσο χαμηλά που έφταναν τα βόδια και τον έγλυφαν με τη γλώσσα. Μα σαν άρχισαν οι πόλεμοι, οι σκοτωμοί, μανάδες να παρατούν τα παιδιά στους πέντε δρόμους απροστάτευτα, άνθρωποι να κλέβουν το ξένο βιος, ο Θεός θύμωσε και ανέβηκε πολύ ψηλά στον ουρανό.

Ο Βαγγέλης οργώνει, ο Νίκος, ο δεύτερος γιος ακολουθεί ρίχνοντας καλαμπόκι στο αυλάκι στο χωράφι «Αλατοιά». Ο δάσκαλος με το γυφτο-Χιλλέα που ήταν στο χωράφι πήραν στα χέρια τα βιολιά τους και άρχισαν να παίζουν ένα σκοπό τραγουδώντας τον μαζί. Παίζοντας το βιολί ο γυφτο-Χιλλέας ρώτησε:

- Δάσκαλε, πότε θα παντρευτείς; Να δεις βιολί που θα σου παίξω!

- Εγώ, είπε ο δάσκαλος, θα αργήσω να παντρευτώ. Το κορίτσι που θα πάρω ακόμα παίζει με τις κούκλες.

Γέλασαν και οι δύο και συνέχισαν να παίζουν βιολί. Ο Αχιλλέας τραγουδούσε μ' εκείνη τη βραχνή φωνή:

Απόψε δεν κοιμήθηκα
και σήμερα νυστάζω...

Πιο πέρα έξω από τα χωράφια, στα λιβάδια, ένας βοσκός βόσκει τα γιδοπρόβατά του. Το κοπάδι είναι μεγάλο κι έχει απλώσει πολύ.

Ο τσοπάνος κάθεται πάνω στην κάπα του σ' ένα υψωματάκι. Τα σκυλιά πηγαινοέρχονται κάπως ανήσυχα. Ένα κοπάδι λύκων που λημέριαζε σε τούτα τα μέρη ξεχύθηκε από τα «κοπάτσια» και όρμησαν στο κοπάδι. Άρπαξαν δύο ζυγούρια μόνο και έφυγαν γιατί τους πήραν μυρουδιά τα τσοπανόσκυλα και ρίχτηκαν με μανία να τους ξεσκίσουν. Τα σκυλιά απομακρύνθηκαν πολύ κυνηγώντας τους λύκους. Απλώθηκε σιωπή, ο τσοπάνος τρόμαξε. Άφησαν οι λύκοι τα ζυγούρια καταγής, μαζεύτηκαν όλοι μαζί και στράφηκαν προς τα σκυλιά. Εκείνα στην αρχή αλυχτούσαν λυσασμένα μα οι λύκοι είναι περισσότεροι γι αυτό τα σκυλιά έβαλαν την ουρά στα σκέλια και τόβαλαν στα πόδια. Τώρα ακούγονται τα πνιχτά αλυχτίσματα των σκυλιών. Ο βοσκός σαν είδε τα σκυλιά να γυρίζουν, συνήλθε κι έβαλε μια φωνή στο ζευγολάτη που είχε δει με τα μάτια του τα όσα είχαν συμβεί λέγοντας:

- Τύρα κει ρα (ρε)! (Τύρα κει «ρα» - για τους άντρες. Τύρα κει «μα» - για τις γυναίκες), μου πήραν δυο ζωντανά και παραλίγο να μου φαν και τα σκλιά!

Αυτήν την εποχή πηγαίνουν στα δάση να κόψουν ξύλα για το χειμώνα, δαδί για να φέγγουν. Η πετρελένια λάμπα είναι ακριβή, το πετρέλαιο ακόμα πιο ακριβό. Κόβουν τα ξύλα οι άντρες, τα φορτώνουν στα άλογα ή στα γουμάρια και τα μεταφέρουν οι γυναίκες στο χωριό, οι οποίες είναι και αυτές φορτωμένες με ξύλα στην πλάτη τους, δεμένα με μια τριχιά από τους ώμους. Έτσι η γυναίκα μεταφέρει τα ξύλα και ο άντρας κόβει συνέχεια. Αυτό συνεχίζεται ώσπου να γεμίσουν μια άκρια της αυλής για να περάσουν όλο το χειμώνα.

Τελείωσαν και οι δουλειές του φθινοπώρου και άρχισε ψυχρούλα. Το πρωί είναι όλα σκεπασμένα τα χόρτα και το χώμα από την πάχνη. Είναι η δροσούλα που πέφτει μετά το σούρουπο. Έρχεται η νύχτα η παγερή και την παγώνει για να γίνει πάχνη που με τις πρώτες ηλιαχτίδες ξεπαγώνει.

Η μέρα χάραζε μουντζούρα με πυκνά-πυκνά σύννεφα, το κρύο έτσουζε και φιλόβρεχε. Με το λιόγερμα ο γελαδάρης έφερε τα γελάδια από τη βοσκή. Το κάθε ένα από τα ζωντανά τράβηξαν για τον πάνω μαχαλά. Ο Τσαπούλης (το άσπρο βόδι) φτάνοντας στην αυλή έσκυψε το κεφάλι καταγής, μύρισε το χώμα, άρχισε να το σκάβει με το δεξί μπροστινό πόδι, να περιφέρεται γύρω γύρω σε ένα μέτρο τόπο και να μουγκρίζει αγριεμένος. Αυτό γιατί πριν από λίγο είχαν σφάζει ένα σφαχτό. Το αίμα της προβατίνας είναι ακόμα νωπό και άχνιζε, γι αυτό το βόδι μούγκριζε σκάβοντας αγριεμένο το χώμα και θρηνούσε. Η μπάμπω-Χρύσω το άφησε λιγάκι και μετά με ένα ξύλο

το περιμάζεψε και το οδήγησε στο κατώι. Τον έδεσε δίπλα στον Καρα και στον Κοκκίνη.

Κατά το σούρουπο, μ' έστειλαν οι γονείς να πάω «φαϊ στα πρόβατα». Ετοίμασαν ψωμί, φαϊ, τα κρέμασαν στο σαμάρι, καθάλα κι εγώ και ξεκίνησα.

Το άλογο είναι ένα ωραίο ζώο, κόκκινο, με πυκνό, γυαλιστερό τρίχωμα, καλοζωισμένο. Όταν το άλογο χάνει βάρος το τρίχωμα γίνεται αραιό, θαμπό, χάνει τη γυαλάδα του. Τούτο το ζώο είναι παχύ, με φαρδειά καπούλια, γεμάτο ζωή. Το αγαπώ και συχνά το περιποιούμαι. Παίρνω τη χτένα και το χτενίζω αρχίζοντας από το λαιμό, το κορμί του και τα καπούλια. Εκείνο γυρίζει το κεφάλι του και με κοιτάει με ένα θολό βλέμα, που δεν διακρίνεις τίποτα. Κι εγώ που ξέρω πως το ευχαριστιέται δόστου και το ξύνω με τη χτένα.

Βγήκαμε από το αλώνι το Βακούφικο, κατηφορίζαμε, περάσαμε μπρος από το σπίτι του ΓυφτΑχιλλέα και σιγά σιγά φτάσαμε στο λάκκο (ποταμάκι). Μόλις πήγαμε να περάσουμε το λάκκο, το άλογο κοντοστάθηκε. Κατάλαβα τι ήθελε, κι απόλυκα το καπίστρι. Εκείνο έσκυψε και ήπιε νερό. Ύστερα αρχίσαμε ν' ανηφορίζουμε τις γκρεμίνες. Ένα μονοπάτι που ανεβαίνει σ' αυτόν το γκρεμό, το χώμα του είναι σχεδόν άσπρο. Τέλειωσε η πλαγιά κι εδώ από την κορυφή φαίνεται όλο το χωριό. Ο λάκκος φειδωτός, με πολύ πράσινο κι από τα δυο πλάγια, κατεβαίνει προς τα κάτω. Το σκοτάδι άρχισε να πέφτει. Συνεχίσαμε ν' ανηφορίζουμε. Πάνω στο δρόμο είναι ένας κορμός δέντρου με μια διχάλα από δυο ακρωτηριασμένα χοντρά κλωνιά, γκριζα, σαν να είχε βάλει κάποιος φωτιά στο δέντρο. Λένε πως το είχε κάψει κεραυνός, και το λέγαμε «ξέρακα» το δέντρο αυτό. Θυμήθηκα τον πατέρα μου που σε κείνα τα δύσκολα πολεμικά χρόνια μας συμβούλευσε να μη λέμε τα μυστικά του σπιτιού κι έλεγε: «Αν κάποιος σας ρωτήσει κάτι, εσείς να βάζετε τον ξέρακα μπροστά», δηλ. δεν ξέρω.

Το σκοτάδι πύκνωσε, κι όταν κοντέψαμε στον «ξέρακα» ξαφνικά τρόμαξε το άλογο και χύθηκα δεξιά από το μονοπάτι μέσα στο δάσος.

Έσκυψα πάνω του, του αγκάλιασα σφιγγοντας το σβέρκο για να κρατηθώ, μα ένα κλωνί ενός δέντρου άρπαξε από πίσω το φουστάνι μου κι έμεινα κρεμασμένη στον αέρα για πολλή ώρα. Όταν συνήλθα άρχισα να κουνάω χέρια πόδια, κι έπεσα στο αμέσως από κάτω κλωνάρι.

Σύρθηκα προς τον κορμό και κατέβηκα. Κοίταζα ολόγυρα μα δεν είδα πουθενά το άλογο. Τότε μόνο έβαλα τα κλάμματα, και σκέφτηκα το ξύλο που θα έτρωγα από τη μητέρα μου άμα γύριζα χωρίς

άλογο. Γυρνώντας πίσω με πρωτοείδε η γιαγιά μου κλαμμένη και με πρισμένα μάτια. Τους είπα τι συνέβη. Η μητέρα παράδοξα δεν με έδειρε, μόνο είπε του Γιαννακούλη «πάρτην και πήγαινε να βρείτε το άλογο». Όταν φτάσαμε εκεί που το έχασα, κάναμε μια γυρωβολιά μα πουθενά τ' άλογο. Τότε ο αδελφός μου άρχισε να το φωνάζει με το όνομά του: «Κίτσο Κίτσο...», μα πάλι τίποτα. Κει που ψάχναμε, το είδαμε εκεί κοντά να έχει λουφάζει. Κιότρεψε, έχωσε το κεφάλι του κάτω από ένα κοπάτσι και στεκόταν. Πήγε ο αδελφός κοντά τόπιασε από το καπίστρι και με το άλλο χέρι άρχισε να το χαϊδεύει στο κεφάλι και το λαιμό. Μπήκαμε καθάλα και τα δυο, πήγαμε πιο πάνω που ήταν το μαντρί, αφήσαμε το φαῖ και γυρίσαμε στο χωριό. Άρχισαν όλοι να με ρωτούν πως έγινε ακριβώς. Εγώ τα μολογούσα όλα, γιατί ήξερα πως τώρα δεν πρόκειται να πέσει ξύλο. Όταν τους έλεγα πως κρεμάστηκα πάνω στο δέντρο, έσκαγαν όλοι στα γέλοια. Ο Γιάννης είπε δυνατά: «Σαν τη μπράσκα κουνούσες χέρια πόδια να ξεκρεμαστείς», και γελούσε τόσο που σταματημό δεν είχε. Μα εμένα μου είχε μείνει γι αρκετό καιρό το όνομα «μπράσκα».

*

Εημέρωσε του Αγίου Ανδρέα, τελειώνει το φθινόπωρο κι αρχίζει ο χειμώνας. Ακούστηκε να κρούει η καμπάνα, η μπάμπω σταυροκοπήθηκε, πεθερά και νύφη κίνησαν για την εκκλησία, η μια κρατούσε μία λειτουργία κι η άλλη ένα ταβά με βρασμένο σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, βρώμη, ρεβύθια, φακές. Τα διαβάζει ο παπάς. Αφού τα ευλογήσει ρίχνουν ένα απλόχερο στα κεραμίδια της εκκλησίας, έπειτα στα κεραμίδια του σπιτιού του ο καθένας. Όλο αυτό γίνεται για να αντρώσουν τα γεννήματα. Άρχισαν και τα πρώτα χιόνια. Το χαίρεται το πολύ το χιόνι ο γεωργός διότι κάτω από αυτό φουσκώνει ο σπόρος και φυτρώνει. Έπειτα προφυλάσσονται τα ακόμα χλωρά σπαρτά σκεπασμένα με το χιόνι από τους δυνατούς παγωμένους βοριάδες. Όταν λιώσουν τα χιόνια, γίνεται νερό και ποτίζει τα σπαρτά, γεμίζουν τα ρυάκια νερό, φουσκώνουν τα ποτάμια. Η βροχή στον καιρό της κάνει καλό, ειδάλως κάνει κακό όπως και το χαλάζι. Μια θεομηνία, ιδιαίτερα όταν τα σπαρτά έχουν ψωμώσει κι ακόμα χειρότερα όταν είναι πια ώριμα. Τότε ψάχνουν να θρουν γιατί ο καιρός δεν τους βοήθησε και κάνουν λειτουργίες για να σταματήσει η κακοκαιρία, να σταματήσει το κακό που τους θρήκε.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

Το τραγούδι το γεννά η ψυχή του ανθρώπου, κάτω από την επίδραση του τόπου. Η τοποθεσία συμβάλλει στην δημιουργία ενός τραγουδιού που φωλιάζει στην ψυχή του ανθρώπου, ο οποίος του δίνει λόγια, του δίνει μελωδία κι έτσι ευθύς το τραγουδά.

Λέω, κι ας με συμπαθούν οι ειδικοί, πως ο τόπος πλάθει την ψυχή του ανθρώπου, ο τόπος δίνει την νότα του στη σύνθεση του τραγουδιού.

Ακούς συχνά ανθρώπους να τραγουδούν τραγούδια που τα έμαθαν από τη γιαγιά, τη μητέρα, ή στο σχολείο, καθώς και κυρίως στα πανηγύρια.

Μερικοί μπορούν να συνθέτουν τραγούδια όταν βρεθούν σε μια δεδομένη ψυχική κατάσταση, σε κάποια ψυχική έξαρση χαράς, πόνου ή λύπης.

Κάποτε ο ίδιος ο άνθρωπος έβγαζε τα λόγια και τη μουσική την ίδια στιγμή κι ας μην ήξερε ούτε νότες, ούτε γραφή.

Σαν άρεσε στον πολύ κόσμο έμενε ζωντανό για να τραγουδιέται από χείλη, σε χείλη κι από γενιά σε γενιά.

Το καλό τραγούδι θα μείνει αθάνατο, περνώντας από το κόσκινο του χρόνου. Ξεχνιούνται μόνο όσα δεν άρέσουν και μένουν διαβαίνοντας στους αιώνες τα καλύτερα από αυτά.

Τα παίρνει ο γύφτος να τα τραγουδήσει παίζοντας το βιολί του στις χαρές, στα πανηγύρια. Θα τα ακούσει το γυφτόπουλο, θα τα μάθει σωστά για ν' άρέσουν, κι όταν χορεύει η λυγερή να σείεται, να λυγιέται.

Τα βουνά

Το τραγούδι επηρεάζεται πολύ από τον γεωγραφικό χώρο. Στα χαμηλότερα βουνά της Πίνδου, στους ήμερους λόφους της, ακούς ένα αλλιώςίτικο τραγούδι, το ήπιο γλυκό, μελωδικό, χαμηλόφωνο

μακεδονίτικο τραγούδι.

Σαν βρεθείς σε μια βουνοκορφή κι αγναντέψεις πέρα ως πέρα τις βουνοκορφές που αραδιάζονται, μια οροσειρά πίσω από την άλλη τρεις, τέσσερες μα και πέντε, θέλεις να τραγουδήσεις γι' αυτήν την ομορφιά, θέλεις να ακούσεις τη λαλιά σου να την πάρουν όλες οι βουνοκορφές να την κάνουν δική τους και να σου τη γυρίσουν πίσω αλλαγμένη με τη δικιά τους νότα με τον πλούσιό τους αντίλαλο. Θέλεις να κάνεις τα λόγια σου τραγούδι για να αηδονίσει ο τόπος.

Να τραγουδήσεις θέλεις, να ακουστείς κι ας σ' ακούσουν μόνο τα πουλιά. Θέλεις τον θαυμασμό σου γι' αυτήν την πανίσχυση, μαγική φύση να τον κάνεις τραγούδι, να ξεπεράσεις τη δύναμη της φύσης, να επιθεβαιώσεις την ύπαρξή σου σ' αυτήν την απεραντοσύνη.

Δεν είναι μόνο ο άνθρωπος που κάνει το τραγούδι μα κι ο τόπος δίνει πνοή σ' αυτό. Η φύση δίνει τα μουσικά στοιχεία, ο άνθρωπος τα παίρνει και τα πλάθει, δημιουργεί.

Τα βουνά, ο κάμπος, τα ρουμάνια, τα ποτάμια και η ίδια η θάλασσα πλάθουν το δικό τους το τραγούδι.

Όλοι αυτοί οι ψίθυροι μπαίνουν μέσα στο τραγούδι και το διαμορφώνουν, του δίνουν ζωντάνια.

Το τραγούδι, σαν είναι ήμερος ο τόπος θα βγει πιο γλυκό, χαμηλόφωνο, λυρικό σύμφωνα με την πνοή του τόπου. Τα τραγουδια των ήμερων βουνών είναι πιο ήπια, πιο μελωδικά. Λέγοντας ήμερα βουνά εννοώ εκείνα που τα τοπία τους είναι ευκολοπάτητα γιατί είναι χαμηλά, στρογγυλά, καταπράσινα, γιατί το έδαφός τους δεν είναι πετρώδες αλλά γόνιμο.

Σπανίως θα δεις εδώ βράχια, αλλά ακόμα κι αυτά τα βραχώδη βουνά είναι στολισμένα με δέντρα.

Σ' αυτά τα ήμερα βουνά με τους καταπράσινους λόφους το τραγούδι δεν πάει πολύ μακριά, δεν απλώνεται. Το παίρνει η πρώτη βουνοκορφή προσθέτοντάς του έναν καθαρό δυνατό αντίπαλλο, κι ότι προφτάσει να ξεφύγει τ' αρπάζει η πιο πίσω ραχούλα για να δώσει στον αντίλαλο μια μακρύτερη βουή, πιο βαθειά κι ανάλαφρη, πιο «κουφή».

Επηρεασμένος ο άνθρωπος συνθέτει, δημιουργεί. Έτσι διαμορφωμένο το τραγούδι έχει μέσα τη λεβεντιά όπως λεβέντικα είναι και τα βουνά, λεβέντικη και η καρδιά των ανθρώπων που ζουν εδώ.

Πήρα να ανεβαίνω την πλαγιά, ψηλά για το κορφοβούνι, να περπατήσω φρύδι-φρύδι το βουνό «και παίρνω δίπλα τα βουνά, δίπλα τα κορφοβούνια» ψιλοτραγουδώ.

Δεξιά, ζερβά απλώνονται χαμηλά βουνά. Μπροστά κάμπος, μι-

κρός, ευθύς πέρα, πιο μακριά, δάσος από θαλανιδιά.

Πήρα το τραγούδι πιο αψηλά:

*«Που πας μωρέ, που πας αγγελικό κορμί,
Που πας θαλαντωμένη, Τασιά καμαρωμένη».....*

*«Σαν πας Μαλάμω μ' για νερό
κι εγώ στη θρύση καρτερώ».....*

Το τραγούδι μου ο γύρω τόπος το εμπλούτισε.

Εγώ δεχόμουν του τόπου τις αλλαγές, συμπλήρωνα τις δικές μου παραλλαγές.

Έτσι από τη μια ο άνθρωπος, από την άλλη όλη η γύρω φύση μαζί, συνθέσαν το δικό τους τραγούδι.

*«Ποιος είδε πράσινο δεντρί,
Μωρ' μαυρομάτα μ' και ξανθή».....*

Είναι ένα τραγούδι που μ' αρέσει να το λέω και να το ξαναλέω, που απεικονίζει τη σύσταση του εδάφους, είναι ένα παλαιό μακεδονίτικο τραγούδι που άντεξε στο πέρασμα του χρόνου.

Τα κυριότερα στοιχεία της μουσικής είναι απόσταγμα ανάγκης της ψυχής να εκφραστεί με το τραγούδι, να επαναλάβει αυτά που ήδη ξέρει ή να συνθέσει κάποιο δικό της ανάλογα με τη δύναμή της με τον ενθουσιασμό και την ευαισθησία της.

Το μακεδονίτικο τραγούδι, στα βουνά της Πίνδου, είναι πιο βαρύ, λεβέντικο στην ψυχή, γιατί θαυμάζει τον άνθρωπο, τα βουνά, τους κάμπους, τα γρήγορα ή τα βουβά ποτάμια. Αυτή η μαγεία κάνει τον άνθρωπο να τραγουδεί λεβέντικα καταπώς το αξίζει ο τόπος.

*«Πάρτα τα γκιούμια σ' κι έλα, να τα γιομίσουμε
κι έλα στη γειτονιά μου να τα μιλήσουμε»....*

Το Γρεβενιώτικο «συγκαθκό» είναι από τα αντιπροσωπευτικότερα τραγούδια αυτού του τόπου.

Μα εκείνος που θα μπορέσει να φτιάξει τραγούδι, από αυτόν τον τόπο σκοπό θα εμπνευστεί. Του τόπου του τον αντίλαλο θα πρωτακούσει, θα αφουγκραστεί του τόπου του την ανάσα, τραγούδι θα την κάνει.

Τα ρομαντικά καταπράσινα Ελβετικά λειβάδια δεν συγκίνησαν

τον Νίκο Καζαντζάκη. Άγγιξαν όμως την ψυχή του τα βραχώδη βουνά «της Κρήτης».

Αυτός ο τόπος έπλασε την ψυχή του και η ψυχή του έδωσε τα αριστουργήματα που μας χάρισε.

Αυτόν τον τόπο πρωτογνώρισε με αυτόν τον τόπο ποτίστηκε γι' αυτόν γέμισε «Τση σειρές των βιβλίων του».

Έτσι θα συγκινηθεί και η ευαίσθητη καρδιά του ποιητή-τραγουδιστή, να κάνει τα λόγια και τον ήχο τραγούδι.

Προχωρώντας στην Πίνδο ισια επάνω, συναντάς άλλα μέρη. Μετά τα χαμηλά βουνά, τα ήμερα μέρη της Πίνδου, συναντάς τα πανύψηλα βουνά της, με τις απότομες πλαγιές, τις γυμνές και βραχώδεις, δίχως μια χούφτα χώμα.

Δύο δρασκελιές πιο πάνω και η Πίνδος αλλάζει όψη. Εδώ τα βουνά είναι βραχώδη, πανύψηλα, με απότομους γκρεμούς, μυτερές βουνοκορφές, που αγγίζουν τον ουρανό, που σκιάζουν όλο το κόσμο.

Ο άνθρωπος εδώ σαν τραγουδεί βάζει δύναμη στη φωνή για να ακουστεί, να ξεπεράσει τα βουνά και να φτάσει το τραγούδι του σε άλλα μέρη.

Όταν διαπιστώσει το αντίθετο, πεισματώνει ο τραγουδιστής και τα βάζει με τα βουνά: το τραγούδι προχωρώντας δυναμώνει όλο και πιο πολύ διότι τα βουνά είναι πολύ κοντά και πανύψηλα, εμποδίζουν τη φωνή να σκορπίσει, δεν την αφήνουν να απλωθεί, και γυρίζει αμέσως πίσω ακόμα πιο βροντερή.

Γυμνά ετούτα τα βουνά δίχως βλάστηση καμιά, εκτός από τις χαράδρες, εκεί όπου θα σταματήσει ένα απλόχερο χώμα, μια σταλιά νερό για να ανθήσει κάποιο λουλουδάκι. Εδώ ο αντίλαλος γυρίζει πίσω γρήγορα, απότομα με μίαν βροντερή μεταλλική φωνή. Γι' αυτό το τραγούδι σε ετούτον τον ντουσιά είναι πιο οξύφωνο, λιγότερο μελωδικό, χωρίς στροφές περίσσιες και τσακίσματα πολλά, όπως:

*«Αίντε Μάρω μ' στο πηγάδι
Αίντε για νερό».....*

*«Γιάννη μου το μαντήλι σου
Αίντε γιατί είναι λερωμένο
Γιάννη μου, Γιαννάκη μου».....*

Όταν σκολάσει η μέρα, το βραδάκι με το σούρουπο, η γυναίκα, ζαλικωμένη παίρνει το δρόμο για το γυρισμό. Ακουμπά το φόρτωμα που έχει στην πλάτη σ' ένα βράχο, μισοκάθεται στην παρακάτω πέ-

τρα και σαν ξαποστάσει μια στάλα, ξεχνάει την κούραση της ημέρας. Κι εκεί όπως είναι καθιστή στη μεγάλη χαράδρα, ανάμεσα σε πανύψηλα βουνά, παίρνει το τραγούδι. Σιγά σιγά υψώνει τη φωνή, ανακατώνεται ο αντίλαλος, προσθέτει την παρακάτω συνέχεια του τραγουδιού. Ξανάρχεται ο επόμενος αντίλαλος, τον αρπάζει το αφτί της και τον προσθέτει στο τραγούδι για να γίνει μια καινούργια μελωδία.

Οι συνθέτες αυτού του τραγουδιού είναι από τη μια ο άνθρωπος που θέλει να εξωτερικέψει αυτό που αισθάνεται και από την άλλη οι πανίσχυροι δυνατοί αντίλαλοι που έρχονται μετά από κάθε φράση βγαλμένοι μέσα από τα βαθιά χαντάκια και από τα πανύψηλα βουνά. Εάν το τραγούδι της αρέσει, δροσίζει λιγάκι την ψυχή της, συνεχίζει ευχαριστημένη το δρόμο της.

Συνοψίζοντας, στις ψηλές οροσειρές της Πίνδου το τραγούδι δεν πάει μακριά, δεν απλώνεται, δεν σκορπάει ο σκοπός, αλλά πολύ κοντά βρίσκει εμπόδια.

Θέλει να σκαρφαλώσει, να ανέβει ως τη μύτη του βουνού μα η δύναμη του ανθρώπου δεν αρκεί και έτσι ξανακατρακυλά στο ριζοβούνι.

Ο Κάμπος

Τον κάμπο τον χαρακτηρίζει η απεραντοσύνη, η άπλα χωρίς σύνορα, η ζέστη, το «κάμα», η πολλή δουλειά και η πλούσια σοδειά του. Επιβλητικός, κύριος άρχοντας που απορροφάει και διασκορπάει τον κάθε ήχο. Αυτά τα γνωρίζει ο άνθρωπος από τη γέννησή του ως το ηλιοβασίλεμα του βίου του.

Το τραγούδι απλώνεται, απλώνεται γύρω τριγύρω και πάει μακριά, αφού εμπόδια δεν βρίσκει. Φτάνει ως πέρα στον ορίζοντα, εκεί όπου σμίγει η γη με τον ουρανό. Ενώνεται με τη βουή του κάμπου με τη ζέστη με το «κάμα». Κάποια ποσότητά του αφομοιώνεται και γυρίζει πίσω με κάποια καθυστέρηση. Φτιάχνει ένα αλλιώτικο μοναδικό τραγούδι, πιο βαρύ, με μια ένταση, με την διάσταση της άπλας, διασκορπισμένο με ένα απόηχο σαν από στερεόφωνο.

Διασκορπισμένες νότες με μια αργή επιστροφή με έναν ανακατωμένο αντίλαλο.

Στον κάμπο σαν σταθείς καταμεσής του, απλώνεις το βλέμμα σου να δεις τριγύρω. Το βλέμμα σταματά στην άκρη της γης εκεί όπου ενώνεται με τον ουρανό. Εκεί μακριά διακρίνεται κάτι το θολό, τα δέντρα που μικραίνουν όσο αλαργεύει η ματιά σου, τίποτα δεν σκιάζει τη θωριά σου μήτε τα βουνά ούτε τα δάση. Αυτό ακριβώς

γίνεται και με το τραγούδι, αλαργεύει αλαργεύει για νάρθει ο αντίλαλος θαμπός, διασκορπισμένος με μια βουή ακαθόριστη, γλυκειά μελωδία ενός κάμπου που περηφανεύεται για την άπλα του για την απεραντοσύνη του, για τα πλούτη του.

Κάτω από ένα φουντωτό δεντρί έκατσε μια λυγερή, από τον ήλιο να απαλλαγεί και να ξαποστάσει. Πήρε μια ανάσα ξαπόστασε μια στάλα κι άρχισε το τραγούδι. Όταν μερακλώθηκε ανέβηκε ο τόπος της φωνής της, το τραγούδι γλύκανε στα χείλη, έγινε πιο γοργό, καθώς ομολογούσε τον πόνο τον κρυφό, τον έρωτα το μυστικό. Το τραγούδι απλωνόταν, πήρε διαστάσεις, χανόταν μέσα στην απεραντοσύνη. Ακούστηκε μια θαμπή, μακρινή αντιλαλιά σαν στερεοφωνικός απόηχος.

Απλώνεται, απλώνεται, η μελωδία σκορπά μακριά για να γυρίσει κάποια βουή, να ενωθεί με το τραγούδι κι έτσι ανακατωμένο βγαίνει, δίχως σύνορα, απεριόριστο, δυνατό, βαρύ σαν το βαρύ σώμα του δουλευτή που με βαρειά βήματα παίρνει το δρόμο για το γυρισμό.

Το τραγούδι αυτό έχει τη βαριά πνοή του κάμπου, το «κάμα», τη ζέστη στη ντάλα του μεσημεριού, τον κόπο του ανθρώπου. Όλα αυτά συμβάλλουν στη σύνθεση του τραγουδιού. Είναι τραγούδι καμπίσιο, μόνο ο κάμπος μπορεί να το γεννήσει. Χωρίς σύνορα έχει την άπλα της απεραντοσύνης με μια «κουφή» βουή που έρχεται από μακριά.

Το ίδιο τραγούδι μπορεί να το συναντήσει κανείς σε όλα τα μέρη που έχουν περιγραφεί παραπάνω, μα πάντα κάπως αλαγμένα θα είναι τα λόγια και η μελωδία. Ο κάθε τόπος βάζει τη δική του πινελιά.

Ας ακούσουμε ένα τραγούδι μιας ξενοπαντρεμένης που ήρθε από τα ήμερα δροσερά βουνά στον μεγαλόπρεπο κάμπο.

*«Μάνα με κακοπάντρες και μ' έστειλες στον κάμπο
Εγώ στη ζέστη δεν βαστώ στο κάμα δεν αντέχω».....*

Το τραγούδι της είναι μείγμα στοιχείων από τα τραγούδια που έφερε μαζί της απ' τα ήμερα βουνά, και απ' αυτά που βρήκε στον κάμπο.

Χαρακτηριστικό καμπίσιο τραγούδι είναι η «Καραγκούνα».

*Αιντε γκούνα, γκούνα, καραγκούνα
Αιντε εσένα πρε-σου πρέπουν τα σιγγούνια*

*Κι αμ πώς δα κι αμ τη δα
την προκοπή σ' την είδα.*

*Αιντε θα πουλή πουλήσω τα κατόικια
Αιντε να σου πα-σου πάρω σκουλαρίκια*

*Αιντε θα πουλή πουλήσω και τη στάνη
Αιντε να σου πα-σου πάρω ένα φουστάνι*

Τα παράλια

Τα νησιά, οι παραλίες φτιάχνουν το δικό τους τραγούδι. Η θάλασσα με τους πολύπλοκους θορύβους της, τραγούδι δικό της θα εμπνεύσει.

Η θάλασσα όταν παίζει με τα βότσαλα, όταν χαϊδολογείται με την άμμο, όταν βροντοφωνάζει εκεί που σκάει το κύμα πάνω στον βράχο και γίνεται χίλια-δύο κομμάτια και τσακισμένο σέρνεται προς τα κάτω για να ξανασμίξει με το πολύ νερό.

Οι ισχυροί άνεμοι που για μέρες τρέχουν δώθε-κειθε κι οι άνθρωποι απελπισμένοι «άνοιχτο σταμνί κρατούν να τους μαζέψουν, να κλείσουν το σταμνί για να το θάψουν μέσα στη γη και να μην ξανάρθουν».

Εδώ οι αντίλαλοι πίνουν κι αυτοί το δικό τους χώρο. Αυτοί όλοι οι ψίθυροι, οι θόρυβοι πρωτοερεθίζουν τον άνθρωπο. Με αυτά τα στοιχεία, χαράζεται η ψυχή τους, από αυτά θα κάνουν το τραγούδι.

Στη διάρκεια της φουρτούνας, όπου παίρνουν μέρος οι ισχυροί άνεμοι, θόρυβοι που κρατούν μέρες, ο άνθρωπος βάζει όλη τη δύναμή του να ακουστεί, της θάλασσας τη βουή να ξεπεράσει με τη φωνή του, τη θάλασσα να νικήσει, να τη δαμάσει.

Φτάνει η ανθρώπινη λαλιά στο ακρογιάλι, σμίγει, ανακατώνεται με το βουητό της θάλασσας μεταξύ αέρα και νερού, μέσα στην άχνα και εκεί σβήνει, τελειώνει, χάνεται. Η θάλασσα αφομοιώνει το τραγούδι, το αρπάζει το κύμα και σαν βουβό αντίλαλο θα το γυρίσει στη στεριά, όπου τραγουδάει ο άνθρωπος.

Γι αυτό τα νησιώτικα είναι υψίφωνα, είναι παιχνιδιάρικα, κουβεντιαστά σα να κουβεντιάζουν μεταξύ τους, ήπια, κοφτά, «κουφά» (σαν να τα πνίγει η θάλασσα, με τα καμώματά της), έχουν ελαττωμένο αντίλαλο. Γιατί όταν υπάρχει αντίλαλος είναι και αυτός «κουφός» και η διάρκειά του είναι μικρή, σύντομη.

Εδώ η μελωδικότητα δεν κατέχει το προσκήνιο κι αν το προσπαθήσει θα χαθεί μες στη βουή του κύματος.

Γι αυτό οι μουσικές εκφράσεις στα νησιά είναι κοντές, μικρές

διάρκειας.

Πόσους καϋμούς και πόση αγωνία των ανθρώπων κρύβει στα σπλάχνα της η θάλασσα. Ο άνθρωπος ξέρει τη δύναμή της, ξέρει πως φουρτουνιάζει την ψυχή του, αλλά ξέρει και να την νανουρίζει να την γαληνεύει.

Θα αφήσει το λεβέντη της μικροπαντρεμένης να γυρίσει στη στεριά, μα τον κρατά βαθια στα σπλάχνα της αν το θελήσει.

Τόσο η φουρτουνιασμένη όσο και η γαλήνια θάλασσα δημιουργούν η κάθε μια το δικό της τύπο τραγουδιού. Και η δαμασμένη από τα κατώματά της ψυχή του ανθρώπου εκφράζεται σύμφωνα με τις υποβολές του υγρού στοιχείου.

Μέσα στο τραγούδι του θαλασσινού τοπίου μεγάλο ρόλο παίζουν τόσο ο θαυμασμός όσο και ο φόβος για τη θάλασσα.

Ο άνθρωπος τη θαυμάζει για την απεραντοσύνη της, για τη μεγαλοδυναμία της, για την «αρχοντιά» της που πιάνει το περισσότερο μέρος αφήνοντας τα μικρά κύματα να ξεπηδούν το ένα πίσω από το άλλο.

Ο φόβος για τη θάλασσα πηγάζει από το ότι ο θαλασσινός, τόσο εκείνος που ταξιδεύει όσο και εκείνος που περιμένει, ξέρουν τη δύναμη του υγρού στοιχείου που σαν το θελήσει κλείνει το δρόμο για το γυρισμό. Βέβαια, ο φόβος πως ο ναυτικός δεν θα γυρίσει, δεν είναι πάντα σίγουρος. Ωστόσο είναι πάντα φωλιασμένος βαθειά μέσα στην ψυχή του ανθρώπου.

Μα σαν επιστρέψει ο θαλασσινός στον τόπου του εκφράζει τις ευχαριστίες του για τη μεγάλη χάρη που του έκανε η θάλασσα, για την καλοσύνη της που τον άφησε να ξαναπατήσει στεριά.

Δεν είναι αχάριστος ο άνθρωπος κι ευγνωμονεί. Μα σαν η θάλασσα κρατήσει για πάντα τον ναυαγό βαθειά στα σπλάχνα της, ο άνθρωπος θυμώνει πάρα πολύ. Τότε βγάζει μια κραυγή που δεν είναι μοιρολόι, είναι γεμάτη πόνο και οργή. Εδώ πια ο τραγουδιστής δεν παρακαλεί, δεν ικετεύει μα τη μαλώνει πως άδικη «μαθώ» είναι και την αποκαλεί λεβεντοπνίχτρα θάλασσα φαρμακερή.

*«Θάλασσα λεβεντοπνίχτρα, θάλασσα φαρμακερή
σου, που κάνεις το νησί μας πάντα μαύρα να φορεί».....*

*«Θάλασσα το θαλασσινό μην τον θαλασσοδέρνεις
Θαλασσάκι μου και φέρε το ταιράκι μου».....*

Το Κρητικό τραγούδι είναι πλούσιο, πολυποίκιλο, λεβέντικο,

μελωδικό. Είναι νησιώτικο τραγούδι μα με πολλά διαφορετικά στοιχεία.

Η Κρήτη έχει πλούσια τραγούδια σαν τα πλούσια τοπία της. Εδώ σχεδόν βλέπεις μια μικρογραφία όλης της Ελλάδας. Έχει όλα τα τοπία της, μόνο που είναι σε μικρότερη έκταση.

Έτσι είναι και τα τραγούδια πλούσια, με τα στοιχεία του πολύμορφου τοπίου μα και με κάποιες επιδράσεις από άλλα μέρη.

Η μεγαλόνησος επηρέασε μα και επηρεάστηκε από τον γύρο κόσμο όπως π.χ. από το μακεδονίτικο τραγούδι. Όταν ακούω Κρητικά τραγούδια, που και που πιάνει το αφτί μου νότες μακεδονίτικες χωρίς αυτό να αλλάζει τον κρητικό χαρακτήρα. Νοιώθεις την επίδραση, σαν μια μικρή συμπλήρωση απλώς κάπου-κάπου πιάνεις την ανάσα τη μακεδονίτικη. Ο Κρητικός πήρε αυτόν τον μακεδονίτικο απόηχο ευχαρίστως, τον αφομοίωσε, γι' αυτό και μόλις διακρίνεται.

Σ' αυτό το γραφτό δεν χωράει ανάπτυξη του πόσο πλούσιο είναι το Κρητικό τραγούδι. Απλώς θα τονίσουμε ότι έχει ποικίλες πλευρές και πλούσιες μελωδίες.

Βέβαια, το κρητικό τραγούδι μπορεί να έχει και άλλες επιδράσεις, μα αυτό εγώ δεν το κατέχω, δεν τις πιάνει το δικό μου αφτί. Αφουγκράζομαι και πάνω μακεδονίτικη επιρροή.

Γι' αυτό οι Κρητικοί έχουν μια μικρή-μικρή μακεδονίτικη πνοή, κάτι από τη λεβεντιά των μακεδονίτικων τραγουδιών

ΤΑ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ

Οι άνθρωποι απομονωμένοι στα χωριά τους, αποκλεισμένοι από τις καιρικές συνθήκες, μακριά από την πόλη προσπαθούν να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους. Γι' αυτό τις αρρώστιες τις αντιμετωπίζουν οι ίδιοι, με τα δικά τους μέσα, που είναι βασικά τα βότανα και τα ξόρκια. Προσπαθούν να απαλλάξουν τον άνθρωπο από τον πόνο και από τις αρρώστιες, με τον δικό τους τρόπο.

Τα γιατροσόφια τα γνωρίζουν οι μεγάλες γυναίκες που όλους τους βοηθούν. Τα βότανα τα συστήνουν, δίνουν οδηγίες ποια να μαζέψουν οι άρρωστοι μόνοι τους, πώς να τα θράσουν και να τα πιουν. Τα ξόρκια τα ξέρουν μόνο οι γριές. Δεν τα λένε στις νεότερες γιατί θα χάσουν τη δύναμή τους και δεν θα μπορούν να ξορκίσουν πια τις αρρώστιες και τα δαιμόνια. Μα σαν γεράσει πολύ και δεν έχει δυνάμεις, τότε μόνο μαθαίνει τα ξόρκια στις νεότερες, στην κόρη ή στην εγγονή.

Τα ξόρκια, τα βότανα, όπως και τα χρέη της μαμής γίνονται συνήθως από γυναίκες. Οι άντρες θα δώσουν την πρώτη βοήθεια όταν σπάσει κανένα χέρι ή πόδι σε άνθρωπο ή ζωντανό. Τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιούν για να δέσουν και να ακινητοποιήσουν το σπάσιμο.

Στον πονόδοντο, άντρας θα πάρει την τανάλια να βγάλει το δόντι, άσχετο εάν είναι ακόμα γερό· η τανάλια τα θεραπεύει όλα.

Η μπάμπω-Χρύσω δεν ξεγεννούσε μόνο, ήξερε καλά τα βότανα, έκανε και ξόρκια και «ξαρμένιζε». Δεν πηγαίνουν στο γιατρό γιατί η μπάμπω ξέρει από αυτά. Είναι και μακριά, πώς να τον πας τον άρρωστο δυόμιση ώρες με τα ζώα στην πόλη κι όταν το Βενέτικο έχει κατεβάσει πολύ νερό πρέπει να πάνε από το γιοφύρι που είναι τέσσερις ώρες μακριά. Έπειτα πρέπει να πληρώσουν το γιατρό. Μα και αυτοί που μπορούν να πληρώσουν δεν πιστεύουν στο γιατρό, εάν σώθηκαν οι μέρες του τι να του κάνει ο γιατρός κι έτσι η μπάμπω αναλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις. Όταν όμως η ασθένεια παρατραβούσε και τα γιατροσόφια της γιαγιάς δεν απέδιδαν, τότε έτρεχαν στο γιατρό και γίνονταν καλά, ή ήταν πια αργά. Αυτή είναι στο χωριό η μοίρα του ανθρώπου, να παλέψει με τη φύση, με τα στοιχεία της και με τις αρρώστιες, κι όποιος είναι δυνατός θα είναι κι ο νικητής.

Διάγνωση; Ποιος να βάλει διάγνωση; Όταν ρωτάς τι έχει ο ασθενής; Η απάντηση είναι μία «δεν μπορεί». Άλλωστε τι να την κάνεις τη διάγνωση. Τα βότανα είναι ορισμένα για τον κοιλόπονο, άλλα για το κρυσθόγημα, διαφορετικά για την κάθε περίπτωση.

Στα κρυσθολόγηματα που είναι συνηθισμένα σε τούτα τα μέρη κάνουν τα εξής: ζεστό τσάι, χαμομήλι, γάλα ζεστό, σούπα. Σφάζουν ένα κοτόπουλο και κάνουν σούπα ζεστή. Στα βαρεία κρυσθολόγηματα βράζουν ρακί με ζάχαρη και την πίνει ο άρρωστος το βράδυ, κάνουν και μια καλή εντριβή με ρακί στην πλάτη, στο λαιμό και τον σκεπάζουν καλά με βελέντζες. Ιδρώνει, ξιδρώνει και το πρωί είναι περδίκι.

Μαζεύουν συνάπι στον καιρό του, το στουμπίζουν εκείνη την ώρα, το βρέχουν και γίνεται μια πηχτή κρέμα, βάζουν μπόλικη από αυτήν σε όλη την πλάτη, πιάνει και το σθέρκο, τον τυλίγουν καλά τον άρρωστο, τον σκεπάζουν και το συνάπι τραβάει το κρυσθόγημα. Το συνάπι το χρησιμοποιούν και στις κλειδώσεις, στα ρευματικά.

Άλλοτε βάζουν ένα τούβλο στη φωτιά, το τυλίγουν σε ένα μάλλινο και το τοποθετούν στην πλάτη, ή καλύτερα καίνε στο τηγάνι αλάτι ή πίτουρα, τα βάζουν σε μια σακκούλα και τα δένουν γύρω από το λαιμό. Τα τούβλα, το αλάτι και τα πίτουρα, τα βάζουν και στην κοιλιά και στις κλειδώσεις.

Οι άνθρωποι προσέχουν πολύ τα κρυσθολόγηματα. Άμα πάρεις κρυσθόγημα, έλεγαν, δεν βγαίνει εύκολα, καμιά φορά δεν βγαίνει ποτέ και το έχεις για όλη σου τη ζωή.

Στα πολύ άγρια κρυσθολόγηματα κάνουν τις περίφημες βεντούζες. Τραβούν το κρυσθόγημα, έλεγε η μπάμπω-Χρύσω. Τις βεντούζες τις κάνουν με ένα ειδικό ποτήρι με χοντρά χείλη. Σε ένα πηρούνι έχουν λίγο βαμβάκι ή μαλλί. Το ποτίζουν με ρακί το ανάβουν και το βάζουν μέσα στη βεντούζα, βγάζουν το πηρούνι και τοποθετούν τη βεντούζα στην πλάτη, πάνω από το λαιμό ως κάτω από τις ωμοπλάτες. Η βεντούζα ρουφάει μέσα το δέρμα που σε λίγο γίνεται μελανό. Τότε λένε πως το κρυσθόγημα είναι δυνατό.

Κάνουν και τις κοφτές βεντούζες, είναι η ίδια τεχνική, μόνο που εδώ πρώτα γίνεται μια μικρή τομή με το ξυράφι στο δέρμα και η βεντούζα τραβάει αίμα, τραβάει και το κρυσθόγημα. Εάν είναι υπερτασικός ο άνθρωπος αμέσως ανακουφίζεται, αν έχει όμως αναιμία, για πολύ καιρό δεν μπορεί να πάρει τα πόδια του.

Στον πονόκοιλο παίρνουν ένα μάλλινο πανί, το ποτίζουν με ρακί και του βάζουν φωτιά. Το σβήνουν μόλις καεί η ρακί, όχι όμως το πανί, και το βάζουν κομπρέσα στην κοιλιά.

Η μπάμπω-Χρύσω είχε συχνά «σφάγια». Πονούσε η κοιλιά της

τόσο σα να την έσφαζαν Έβραζε «αψιθιά» και την έπινε, ήταν πικρή, δηλητήριο, όπως έλεγε η ίδια. Περνούσε όμως ο πόνος. Εκτός από την αψιθιά σ' αυτές τις περιπτώσεις τηγάνιζαν συκωτάκια από χελώνες και τις έτρωγαν. Η μπάμπω-Χρύσω ούτε να το ακούσει δεν ήθελε, συχαίνονταν να τα φάει. Η Φροσύνα του Βαγγέλη της η γυναίκα, δεν άντεχε να την βλέπει να πονάει έτσι και της τηγάνισε συκωτάκια από δυο-τρεις χελώνες. Της είπε πως είναι από κοτόπουλο. Τα έφαγε, τα βρήκε νόστιμα και καλά έγινε. Μα σαν παράγινε το κακό ο Βαγγέλης με το ζόρι την πήγε στο γιατρό. Εκείνος είπε πως είναι από τις μεγάλες νηστείες, πως τα εντόσθια της μπάμπως είχαν μείνει γυμνά από το λίπος τους. Η «σκέπη» που καλύπτει τα έντερα έχει χάσει σχεδόν όλο της το λίπος. Συνέστησε στη γιαγιά να τρώει. Εκείνη έφερε αντίρρηση. Όταν της είπε πως οδοιπόρος και ασθενής πρέπει να τρώει, η μπάμπω σώπασε, όχι πως συμφώνησε! Στο σπίτι όλοι τις έκαναν κουράγιο να τρώει κι αφού πήρε καναδυό κιλά έπαψαν οι πόνοι.

Όταν το κεφάλι του αρρώστου ήταν βαρύ και πονούσε πολύ, του έβαζαν βδέλλες πίσω από τ' αφτιά. Πήγαιναν κάτω στο ποταμάκι, τις έπαιναν, τις μετέφεραν σ' ένα ποτήρι και τις έβαζαν στο δέρμα πίσω από τ' αφτιά του αρρώστου. Εκείνες μπρος στα μάτια σου, φούσκωναν, γίνονταν σαν τούμπανο, μελανές και μετά έπεφταν μόνες «μπαϊλντισμένες» από το αίμα. Σ' αυτόν τον λάκκο πηγαίναμε και ποτίζαμε τα ζώα, καμιά φορά η μουτσούνα τους γέμιζε από δαύτες.

Τα χέρια των γυναικών, το χειμώνα με το τσουχτερό κρύο, μετά από μπουγάδα ή όταν πλένουν τα οικιακά σκεύη και θρέχονται σκάνε τόσο πολύ, που καμιά φορά τρέχει αίμα. Αυτό το σκάσιμο γίνεται καλά με ωμό ξύγκι χελώνας, ας είναι καλά, ευτυχώς που έχουμε πολλές.

Άμα πονάει η πλάτη από κούραση ή από οποιαδήποτε άλλη αιτία, ξαπλώνει ο άνθρωπος μπρούμυτα, ανεβαίνει ένα παιδί όρθιο στην πλάτη και τον πατάει.

Στο στραμπουλισμα, πόδι είναι αυτό ή χέρι, βάζουν λυωμένα στουμπισμένα σκουλίκια, εκείνα που βρίσκονται στην κοπριά, τα άσπρα κοντά χοντρά σκουλίκια. Τα στουμπισμένα σκουλίκια τα αδειάζουν σε ένα πανί και δένουν με αυτό το στραμπουλισμένο μέρος. Σε λίγο ξεπρίζεται. Γενικά για τα χτυπήματα, όπου πρίζεται ή γίνεται μελανό το μέρος, στουμπίζουν μολόχες που τις βάζουν σε ένα πανί και δένουν το πονεμένο μέρος.

Στις παραнуχίδες, όταν είναι πρισμένο κατακόκκινο το μέρος και πονάει πολύ, βάζουν ένα κρεμμύδι στην πυρωμένη χόβολη κι

αφού ψηθεί του θγάζουν την καρδιά και χώνουν το δάχτυλο μέσα, το δένουν με ένα πανί για όλη τη νύχτα. Αυτό μπορεί να επαναληφθεί και άλλες βραδυές ώσπου να απορροφηθεί το πρίξιμο.

Εάν κοθόταν κανείς, για να σταματήσει η αιμορραγία έβγαζε κάποιος το ζωνάρι του, το κρεμούσε από την αγκράφα σ' ένα καρφί. Έπιανε την άλλη άκρη με το αριστερό χέρι και με το δεξί έξυνε λίγο με το ξυράφι από την μέσα μεριά του δερμάτινου λουριού. Αυτά τα ξέσματα, τα ρίχνουν στο μέρος όπου αιμορραγεί και σταματάει το αίμα. Αν η αιμορραγία είναι μεγάλη, δένουν κάπως σφιχτά, λίγο πιο πάνω από το κομμένο μέρος.

Θέριζαν στα αυλαγάδια, την άλλη μέρα μάζευαν τις χειροβολίες σε δεμάτια. Ακούστηκε μια κραυγή, έπειτα κάποιος είπε, φίδι την δάγκωσε, φίδι. Ήταν η θειά μου, η Χρυσάφω που φώναζε από τους πόνους. Ένας άντρας έκανε μικροτομές στο μέρος όπου την είχε δαγκώσει και θύζαινε το αίμα και το έφτυνε. Ένας άλλος κυνηγούσε το φίδι, κάπου το πέτυχε με μια μεγάλη πέτρα. Το φίδι κόπηκε στα δύο, η ουρά κουνιόταν συνεχώς. Μα πώς γίνεται αυτό να σπαρταράει τόσον ώρα αφού το σκότωσαν;

- Το καϊμένο, είπα κι αναστέναξα.

- Η θειά σου ουρλιάζει από τους πόνους κι εσύ το φίδι λυπάσαι; με μάλωσαν

Την χρυσή, τη γιατρεύουν κόθοντας το «ραματάκι» κάτω από τη γλώσσα.

Τα γιδοπρόβατα αν σκιστούν κατά τη γέννα γίνεται πληγή και πίνουν σκουλίκια. Ο ίδιος ο τσοπάνος ρίχνει λίγο «φονικό» (κατράμι) πάνω στην πληγή και τα σκουλίκια ψωφούν.

Και τον ορθοπεδικό, ο ίδιος ο χωρικός τον κάνει. Μια μέρα ένας γέρος έπεσε και του βγήκε το κεφάλι του βραχίονα από την κλείδωση. Ούρλιαζε, μούγγριζε ο δύστυχος από τον πόνο. Πήγε κοντά του ένας άλλος και του είπε:

- Να τοβάλω στη θέση του παππού; Τώρα που είναι ζεστό, λιγότερο θα πονέσεις. Ο γέρος δεν μίλησε, κατέβασε το κεφάλι υποταχτικά. Τότε ο δεύτερος σήκωσε το χέρι ψηλά. Το τράβηξε δυνατά, το κατέβασε απαλά και το τοποθέτησε στο πλευρό. Το έδεσε με ένα μαντήλι και με το ζωνάρι. Όταν συνήλθε κάπως ο γέρος, στάθηκε στα πόδια του, με το ένα χέρι κρατούσε το παντελόνι να μην του πέσει και αργά, βαρειά, τράβηξε για το σπίτι του. Το σπάσιμο των οστών όπως χέρι, πόδι τα κάνουν καλά οι ίδιοι. Ένας άνθρωπος πιάνει το σπασμένο πόδι με τα δυο του χέρια από τις δύο άκρες και το τραβάει δυνατά, ένας άλλος παίρνει δυο σανίδια, τα τοποθετεί παράλληλα με

το πόδι έτσι που είναι ανάμεσα στα δύο σανίδια και δένει όλα μαζί, σανίδια και πόδι. Το ακινητοποιούν με αυτόν τον τρόπο για κάμποσο καιρό για να μην πονάει και να γιάνει. Όμως και αυτό συμβαίνει, κονταίνει το χέρι, καλά αυτό, όταν είναι το πόδι πιο κοντό ο άνθρωπος θα κουτσαίνει μια ζωή.

Ένας γείτονας μπήκε στην αυλή κουτσαίνοντας. Ζήτησε από τη μπάμπω-Χρύσω να τον κάνει καλά. Έχει «λούνγκα»: πρησμένος ένας αδένας στη βουβωνική χώρα, είναι σαν ένα μικρό αυγό και πονάει πολύ. Έτσι όπως ήταν καθιστή στην πεζούλα και έγνεθε, πήρε το δράχτι που ήταν άδειο ακόμα, έκανε ένα σταυρό κάτω στη γη ή στο πάτωμα, εάν θα βρισκόταν στο σπίτι, ύστερα με το δράχτι έκανε σταυρό στο σημείο όπου είναι η «λούνγκα», όρθιος όπως είναι, ψιθυρίζοντας κάτι. Αυτό γίνονταν τρεις φορές και ο άνθρωπος έφευγε.

Η «λούνγκα» γίνεται από το πολύ περπάτημα, δηλαδή από υπερκόπωση ή αν μολύνονταν από κάποια αιτία.

- Η περιέργειά μου κι εδώ ήταν μεγάλη, γι' αυτό ρώτησα τη γιαγιά να μου πει τι λέει.

- Εάν σου τα πω τώρα, δεν θα πιάνουν. Όταν όμως μεγαλώσεις κι εγώ γεράσω, θα σου τα μάθω όλα. Τότε εσύ μόνο θα γιατρεύεις τους ανθρώπους, εγώ θα χάσω αυτή τη δύναμη, είπε η μπάμπω. Θα σου πω όμως μόνο ένα, αυτό για τη «λούνγκα», συνέχισε. Όπως είδες, με το αδράχτι κάνουμε ένα σταυρό κάτω και έπειτα σταυρό στο πόδι λέγοντας «λούνγκα ζντρούνγγα πάει στην πόλη, ζντρούνγγα γύρσε λούνγγα δεν γύρσε». Το «ζντρούνγγα» δεν είναι τίποτα. Η «λούνγγα» έμεινε στην πόλη, πήγε στο καλό και γύρισε μόνο η «ζντρούνγγα» που δεν είναι τίποτα. Έτσι απαλάσσεται ο άνθρωπος από τον πόνο.

Κάποιον ματιασμένο τον ξεμάτιαζαν, ειδάλως μπορούσε να σκάσει από το κακό το μάτι. Έβαζαν σκόρδο στην τσέπη για να αποφύγουν το κακό μάτι. Αν όμως είναι ματιασμένος μέσα σ' ένα φλυτζάνι έβαζαν νερό, δυο κάρθουνα και σταγόνες λάδι. Αν οι σταγόνες διαλύονταν ο άνθρωπος ξεματιαζόταν

Έπαιρναν ένα νεογέννητο ποντικάκι, το έβαζαν μέσα στο λάδι για 40 μέρες. Με αυτό το λάδι γιάτρευαν τον πόνο του αυτιού. Μια νύχτα ο Βασιλάκης μας, ξύπνησε με φωνές. Του είχε μπει ψύλλος στ' αυτί κι έτσι όπως χοροπηδούσε ο ψύλλος αφού δεν έβρισκε το δρόμο έξω να βγει, το μικρό πήγε να λωλαθεί και στρίγγλιζε. Με τα πολλά κατάλαθαν οι μεγάλοι τί συνέβαινε και έριξαν στο αυτί μια σταγόνα λάδι. Ο ψύλλος έπαψε να χοροπηδάει, ηρέμησε και το παιδί.

Τα νεογέννητα όταν αρρώσταιναν από στοματίτιδα και γινόταν

κάτασπρο το στοματάκι τους με ξόρκια προσπαθούσαν να το γιάνουν. Κάποιος που έχανε τις αισθήσεις του και σπαρταρούσε καταγής σαν ψάρι, έλεγαν, τον «έπιασε το χάλι». Κι αν κανένας ψυχοπαθής ήταν επικίνδυνος για τους γύρω, τον έκλειναν μέσα στην εκκλησία να θρει τη γιατριά και τη γαλήνη. Αν μετά από κάμποσες εβδομάδες γίνονταν καλά, τον άφηναν ελεύθερο. Έτσι στο χωριό Σπήλαιο είχαν κλείσει έναν άντρα στην εκκλησία της Παναγίας. Πηγαίναμε τα μικρά από περιέργεια να τον δούμε. Εκείνος ανέβαζε τη γυμνή πατούσα στο παράθυρο μέσα από τα σιδερένια κάγκελα και μας παρακαλούσε να του βγάλουμε το αγκάθι. Από το αγκάθι του έγινε λιθοπάθι, να του κάνουμε καλά το λιθοπάθι (μαζεύει πύον η πατούσα εάν τρυπηθεί από αγκάθι ή χτυπηθεί από πέτρα). Τρέχαμε τρομαγμένα και φεύγαμε. Ξαναπηγαίναμε την άλλη μέρα στο προαύλιο της εκκλησίας να παίξουμε και να τον δούμε. Για κείνον ήταν η μοναδική απασχόληση στην απέραντη μοναξιά του, να έχει μια παρέα κι ως είναι έξω από την εκκλησία, να μιλάει, να ζητάει τη βοήθειά μας και όλα αυτά για να πάμε κοντά του, να νιώσει άνθρωπο δίπλα του. Τα παιδιά ξέρουν, το είχαν ακούσει από τους μεγάλους πως εάν πλησιάσουν τον τρελό και καταφέρει να τα πιάσει θα τους κάνει κακό. Έτσι κρατούσαν τις αποστάσεις.

Με τον ιταλογερμανικό πόλεμο, το 1940, εγκαταλείπαμε συχνά τα σπίτια μας, πηγαίναμε στο δάσος, μέναμε εκεί ώσπου να απομακρυνθούν τα στρατά. Μια απ' αυτές τις φορές, εκεί που κοιμόμασταν κάτω από τα δέντρα έπιασε να ψιλοβρέχει. Σε λίγο γεμίσαμε τα περισσότερα παιδιά από ψώρα, ανάμεσα στα δάχτυλα των ποδιών, των χεριών και τα κωλάκια γεμάτα με κατακόκκινα σπυράκια. Οι γυναίκες πήγαν κάτω στη ρεματιά και άναψαν φωτιά, ζέσταναν νερό μέσα στα καζάνια, έριξαν κάμποση γαλαζόπετρα και μας έβαλαν ένα-ένα μέσα, στο καζάνι. Τα παιδιά τσίριζαν από το τσούξιμο που ένιωθαν, μα να βγουν δεν γίνονταν αφού οι μητέρες τα κρατούσαν μέσα στο νερό. Αυτό γινόταν κάθε μέρα ώσπου να γιάνουν καλά τα παιδιά, την δεύτερη φορά δεν έτσουζε πολύ, την τρίτη καθόλου.

Ήρθαν οι Ιταλοί στο χωριό μας, έπιασαν τους άντρες και τους χτυπούσαν για να παραδώσουν τα όπλα, άλλοι τα παρέδωσαν, άλλοι όχι. Ο δάσκαλος του χωριού και ιδιαίτερα ο Βαγγέλης έφαγαν το πιο πολύ ξύλο. Η πλάτη του Βαγγέλη έγινε κατάμαυρη. Έπειτα του έκαναν φάλαγγα στα πόδια. Τους έδερναν μέσα στο σχολείο. Όπλα δεν πήραν μα κάποια στιγμή βαρέθηκαν να τον χτυπούν και τον πέταξαν έξω στο προαύλιο. Χωριανοί βοήθησαν τον Βαγγέλη και τον ανέβασαν στον επάνω μαχαλά στο σπίτι του. Σαν τον είδε η μπά-

μπω-Χρύσω, μητέρα του και «γιατρός», τρόμαξε μα δεν τάχασε. Έδωσε εντολή να σφάξουν μια προβατίνα. Την έγδαραν κι έτσι που ήταν ζεστό το δέρμα ακόμα, τύλιξε το γυμνό δαρμένο κορμί του γιου της, από το σθέρκο, τους ώμους, την πλάτη κι ως κάτω ώσου έφτανε το δέρμα. Αυτό για να τραθήξει τον πόνο, τη μελανιά και το οίδημα. Μετά τον σκέπασε με μια κουθέρτα και τον ξάπλωσε στο στρώμα. Έτσι κι έγινε καλά.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ

Με γέλασαν τα πουλιά της άνοιξης τ' αηδόνια
με γέλασαν και μούπανε ποτέ δεν θα πεθάνω
Κι έφτιαξα το σπίτι μου ψηλό, ψηλότερο από τ' άλλα
μ' εφτά-οχτώ πατώματα, μ' εξήντα παραθύρια
Στο παραθύρι κάθομαι, τους κάμπους αγναντεύω
βλέπω το χάρο νάρχεται καβάλα στ' αλόγο του.

Στίχοι όλο δύναμη για τη νειότη. Για δημιουργία: να φτιάξει το σπίτι του, αψηλότερο από τ' άλλα. Να διπλασιάσει το βιος και τα «έχοντα» των γονιών. Ν' ανέβει σκαλοπάτια. Να ροβολήσει πλαγιές και βουνά. Κάμπους να διασχίσει. Κι από την άλλη η απαισιοδοξία του ανθρώπου με τα χιόνια στα μαλλιά. Με τα πολλά χρόνια να του βαραίνουν την πλάτη: «έχω εννενήντα χρόνια» λέει ο γερο-Μακεδόνας, όταν τον ρωτήσουν «παπού πόσο χρονών είσαι;» «Με το ένα πόδι στο λάκκο», λέει ο παπούς δίχως πίκρα, γιατί ξέρουν πως έτσι είναι η ζωή που τελειώνει με το θάνατο.

Το θάνατο ακολουθάει η ταφή πούναι ιερή υποχρέωση για τους συγγενείς να ενταφιάσουν το νεκρό με σεβασμό και με τιμές. Η ταφή γίνεται με απλότητα, αλλά με λεπτομέρεια της κάθε στιγμής, χωρίς παραλήψεις. Όλοι οι χωριανοί παν να δουν το νεκρό. Ο στερνός αποχαιρετισμός είναι χρέος του καθενός. Ο νεκρός θάβεται με όλες τις τιμές, όπως απαιτούν τα ήθη και έθιμα, όπως αυτά τηρούνται στη γέννηση και στο γάμο.

Οι άνθρωποι είναι δεμένοι στις χαρές και στις λύπες. Ο γέρος βοηθάει τους νέους να μεγαλώσουν τα παιδιά. Εδώ δίπλα τους, κοντά τους περνάει τη ζωή του ως την τελευταία στιγμή ανάμεσα στα αγαπημένα του πρόσωπα, ώσπου να κλείσει τα μάτια του. Κι όταν κλείσει τα μάτια του θα τον ξενυχτήσουν, θα τον μοιρολογήσουν, πώς να πάει χωρίς μοιρολόδι, τι είναι μόνος και έρημος;

Δεν είναι σκληρά τα μοιρολόγια, τραγούδια είναι όλο πόνο και με αγάπη για το νεκρό. Το ξεπροβόδισμα, άλλοτε είναι σα νανούρισμα, σ' άλλη στιγμή εκδηλώνουν την οργή τη λύπη. Αρχίζουν με τα γνωστά μοιρολόγια. Και έπειτα περνούν στα αυτοσχέδια. Τα μοιρο-

λόγια περιγράφουν το μύθο και την πραγματικότητα για τον ανθρώπινο πόνο, για το θάνατο, για το μεγαλείο του βίου. Τα περισσότερα τα φτιάχνουν εκείνη τη στιγμή, θυμίζουν τα προτερήματα, την καλοσύνη του νεκρού.

Τα μοιρολόγια είναι κι αυτά μια εκδήλωση της ψυχικής κατάστασης, είναι ποιητική λαϊκή έκφραση, συνήθως αυτοσχέδια εκείνης της στιγμής, ανάλογα με την περίπτωση. Τα λόγια αυτά και τα τραγούδια, τα μοιρολόγια δηλαδή είναι γυναίκας ποίησης, γυναίκας τραγούδια. Αυτή μόνο φτιάχνει τα μοιρολόγια. Θρηνεί το αγαπημένο πρόσωπο που έχασε, τους γονείς, τον άντρα, τα αδέρφια και τα παιδιά. Ο άντρας αμέτοχος σε αυτήν την εκδήλωση. Παραμερισμένος στάζει τον πόνο στάλα στάλα μέσα στην ψυχή του. Δεν εξωτερικεύει τη λύπη του, δεν μοιρολογεί. Ενώ η γυναίκα πονάει και θρηνεί, μα και πρέπει το νεκρό να τιμήσει και να μοιρολογήσει. Δεν κάνει να πάει στον άλλο κόσμο δίχως μοιρολόι. Παινούν το νεκρό, ιστορούν τα καλά που έκανε στον απάνω κόσμο. Άλλοτε τα βάζουν με το χάρο που άδραξε τον Κωνσταντή γερό και στον κάτω κόσμο τον πάει και βάζουν το νεκρό να μας πει πώς είναι ο κάτω κόσμος κουβεντιάζοντας με τη μάνα του:

- Καλημέρα σου Κωνσταντή
Αυτού στον κάτω κόσμο.

- Τι καλημέρα θέλω εγώ
Εδώ στον κάτω κόσμο
Εδώ χαρές δεν γίνονται
ούτε και πανηγύρια
εδώ ήλιος δεν φαίνεται
πού κρούει, πού βασιλεύει.

Η επιθυμία της μάνας να ξαναδεί το αδικοχαμένο παιδί της στο σπίτι, πως τάχα θάρθει κάποια μέρα, θα γυρίσει στον απάνω κόσμο, το ακούς από τα χείλη του νεκρού.

Τ' ακούς τ' ακούς μανούλα μου
τι θα σου παραγγείλω
Σάββατο μέρα μη λουστεις
την Κυριακή μην αλλάξεις
και τη Δευτέρα το πρωί
στην εκκλησιά μην πας
γιατί κινάω κι έρχομαι

στην κόχη μου να κάτσω.

Η «κόχη» είναι η δεξιά και αριστερή πλευρά του τοίχου δίπλα απ' το τζάκι. Είναι θέσεις καθιερωμένες για τον παππού και τη γιαγιά. Σαν φύγει ο παππούς τη θέση του στην κόχη παίρνει ο πρωτότοκος γιος. Η γιαγιά παραμένει στη δική της κόχη.

Αν τύχει κάποιο παιδί να κάθεται στην κόχη σαν μπει ο παππούς στο σπίτι, τότε η μάνα θα του πει:

– Σήκω παιδί μ' από την κόχη. Ήρθε ο παππούς!

Η μπάμπω-Χρύσω είχε κάνει δεκάξι παιδιά και τις απόμεναν μόνο ο Βαγγέλης και η Θωμαΐτσα. Έθαψε νυφούλα δεκαοχτώ χρόνων και δεν πρόλαβε νύφη να την καμαρώσει. Έχασε δυο γιους παλληκάρια νιόπαντρα με παιδιά. Οι νύφες ξαναπαντρεύτηκαν, τα παιδιά, έμειναν στο σπίτι των παπούδων

– Δεν θέλω να τα μεγαλώσει πατριός, είπε ο Μοτσιομήτρος στις νυφάδες. Ξένος άντρας να χαστουκίσει τα παιδιά των παιδιών μου δεν θα το αντέξω. Δεν θέλω δικό μου αίμα σε ξένη «αστρέχα»* να σταθεί. Θέλετε, συνέχισε ο Μοτσιομήτρος, καθήστε, κόρες μου θα είστε, το βιος να περετάτε, τα παιδιά σας να μεγαλώσετε, μα σαν θέλετε να φύγετε η ώρα η καλή, με την ευχή μου, τα παιδιά θα τα κρατήσω.

Η κυρά Φροσύνα νιόπαντρη, δικά της παιδιά δεν είχε ακόμα. Πήγε στον πατέρα της τον Παπαστέργιο παράπονα να κανει:

– Μη μου παραπονεθείς, είπε εκείνος, να είσαι καλή μαζί τους για τη μοίρα που τους βρήκε.

Η μπάμπω-Χρύσω απαρηγόρητη, μα παράπονο δεν είχε, δεν ζητούσε τίποτα από κανέναν. Κάποια μέρα είπε σα να το έλεγε στον εαυτό της:

– Γιατί Θε μου, γιατί, τι κακό έκανα!

Κι αμέσως παρηγορήθηκε λέγοντας:

– Ο Θεός μου τάδωσε, ο Θεός μου τα πήρε.

Τι μπορούσε να κάνει ο άνθρωπος; Γιατρό, φάρμακα δεν είχε. Του απόμενε μόνο η παρηγοριά.

Τα μοιρολόγια περιγράφουν το μύθο και την πραγματικότητα για το θάνατο, για τη ζωή, για το μεγαλείο της ψυχής των ανθρώπων που ο χάρος έβαλε αντίκρα τους πεθαμένο κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο.

Στα μέρη τούτα οι μοιρολογίστρες δεν αμοίβονται όπως και η

αστρέχα = η κεραμοσκεπή ου εξέχει περίπου μισό μέτρο γύρω-γύρω από τον τοίχο του σπιτιού, προφυλάσσοντάς τον από την βροχή

μαμή. Επιβάλεται η γυναίκα-μοιρολογίστρα με την ετοιμολογία της και με την καλή φωνή, αρχίζει με τα ήδη υπάρχοντα γνωστά μοιρολόγια και καταλήγει στα μοιρολόγια της στιγμής ανάλογα στην κάθε περίπτωση.

Ξενητεμένο μου πουλί
και παραπονεμένο
Η ξενετιά σε χαίρεται
κι εγώ έχω τον καϊμό σου

Θα πει η Ματίτσα καθιστή δίπλα στο νεκρό ξάδελφό της, Βαγγέλη, χαιδεύοντας τα χέρια του που είναι σταυρωμένα πάνω στο στήθος του.

Τώρα αρχίζει και κουβεντιάζει με το νεκρό, λες και είναι ζωντανός:

- Γιατί Βαγγέλη μας το έκανες αυτό; Εμάς δεν μας σκέφτηκες. Θυμάσαι Βαγγέλη στην κακότυχη χρονιά που τα γεννήματα ήταν λιγοστά; «Μη σκιάζεσαι μα εγώ είμαι εδώ», μου είπες. Θυμάσαι στα πανηγύρια που μου κρατούσες το μαντήλι να χορέψω; και συνέχιζε να του θυμίζει τις καλές του πράξεις.

Η γυναίκα του έπεσε και λιγοθυμεί. Σταμνί νερό της έριξαν για να τη συνεφέρουν.

Δίχως ανάγκη και αρρώστια,
ψυχή δεν παραδίνω,
μον πάμε να παλέψουμε σε μαρμαρένια αλώνια,

θα πει ο ανδριωμένος στο χάρο.
Και συνεχίζει το μοιρολόι:

Πήρα το δρόμο το δρομί
στρατί το μονοπάτι,
ναρθώ να σ' ανταρώσω
το μονοπάτι δεν έβγαζε πουθενά
κι άρχισα να φωνάζω
μην ίδατε τον γυιόκα μου
τον πρώτο το λεβέντη
Τρεις μέρες και τρεις νύχτες
πάλευε με το χάρο
την ψυχή του δεν παρέδιδε

γιατί έχει μάνα και παιδιά
και που να τους αφήσει.

Το παλληκάρι πάλεψε με το χάρο και γύρισε στη ζωή.

Σαν θα πεθάνω εγώ ταχιά
Στη βίγλα να με θάψτε
κι απ' τη μεριά μου τη δεξιά
ν' αφήστε παραθύρι
να ιδώ τον ήλιο που θα κρούει
και που θα βασιλεύει
Να βλέπω τη μανούλα μου
που θάρχεται να κλαίει

Ν' εφές προφές βραδυάτικα
σε έρημο μνημόρι
βλέπω το μνήμα να βογγά
να βαριοαναστενάζει

Η ταφή είναι προστασία για το νεκρό από τα όρνια, και των ζωντανών ανθρώπων από τις επιδημίες.

Ο θάνατος του παπαΣτέργιου και ο γάμος της μικρότερης κόρης του:

Μέρες τώρα είναι άρρωστος ο παπαΣτέργιος. Δεν ήθελε να αναβάλει τον γάμο της κόρης του που είχε προετοιμαστεί μήνες πριν. Ήθελε λέει, να καμαρώσει νύφη και την τρίτη κόρη του πριν κλείσει τα μάτια.

Στην εκκλησία έγιναν τα στεφάνια. Συγγενείς και χωριανοί ακολούθησαν το γάμο ως την πλατεία του χωριού όπου άρχισε ο χορός. Τα νταούλια παίζουν με μεράκι. Τα νυφιάτικα τραγούδια δίνουν μια ιδιαίτερη χαρά. Η νύφη όμορφη, ψηλή λιγνή, σταρένια μαλλιά, καστανά μάτια, σέρνει το χορό, ακολουθούν όλοι οι άλλοι δίνοντας μια ατμόσφαιρα χαράς στο ξεκίνημα της ζωής δύο νέων ανθρώπων. Ο γαμπρός γεροδεμένο παλληκάρι, μετρίου αναστήματος με φαρδιές πλάτες, ο Δημητράκης συνοδεύει τη νύφη στο χορό.

Μέσα στο σπίτι της νύφης παραμόνευε ο χάρος σα να ήθελε να σταματήσει αυτό το γλέντι. Ένας γάμος και ένας θάνατος μαζί, μια χαρά και ένας χάρος πιασμένα χέρι-χέρι κάνοντας τα καμώματά τους. Ήταν λογοδοσμένη η Χρυσάφω κι η μέρα είχε οριστεί. Τώρα που σέρνει η νύφη κι ο γαμπρός το χορό, η παπαδιά παρακολουθεί

το χορό από το παράθυρο και λέει:

Έλα παπά να δεις την κόρη σου, έλα να την καμαρώσεις!

Τον βοήθησαν, σηκώθηκε ο παπαΣτέργιος. Πήγε στο παράθυρο έβγαλε μια σακούλα με νομίσματα από την τσέπη του, άπλωσε το χέρι του έξω, από το παραθύρι και την πέταξε στους γύφτους που λαλούσαν τα νταούλια. Κι έπεσε στο πάτωμα. Η νύφη κι ο γαμπρός χορεύουν. Οι γύφτοι συνεχίζουν να παίζουν. Έπαιζαν τόσο ωραία, λες και θέλουν με τη μουσική το χάρο να μερακλώσουν και να τον πάρουν μαζί τους να χάσει το δρόμο προς το σπίτι. Το κλαρίνο αηδονούσε, ο νταϊρές χτυπούσε δυνατά με χάρη, ο Γυφτοχειλέας παίζει το βιολί του με μεράκι, με διπλοπενιά που δεν ματακούστηκε ποτέ τέτοιο βιολί. Παίζοντας το βιολί του άρχισε να τραγουδάει μ' εκείνη τη θραχνάδα, μερακλωμένη φωνή του. Ο χάρος κοντοστάθηκε, αφουγκράστηκε λιγάκι, μερακλώθηκε. Πήγε έπιασε τον τελευταίο του χορού από το χέρι κι άρχισε να χορεύει τρικλίζοντας τα πόδια του στην αρχή, λεβέντης χορευτής αργότερα. Ευθύς εκάθη από το χορό, άρπαξε το γιαταγάνι κι όταν ο Παπα-Στέργιος πέταξε τα γρόσια στους γύφτους, ο χάρος του πήρε την ψυχή, ο παπάς σωριάστηκε στο πάτωμα.

Η νύφη, χαρούμενη που είδε τον πατέρα της, συνέχισε να σέρνει το χορό και δώστου φούρλες και τσακίσματα. Γάμος και θάνατος μαζί δίπλα-δίπλα περπατούν στο ίδιο μονοπάτι.

Ο Χάρος σαν γύριζε από το έργο του είδε τη νύφη να χορεύει και στάθηκε να τη θαυμάσει. Χαμογέλασε πονηρά, καβάλησε το μαύρο άλογό του και εξαφανίστηκε κάπως μετανιωμένος που δεν περίμενε το αύριο. Που δεν ήπια το κόκκινο, ρουμπινένιο, μπρούσικο κρασί, γιατί δεν το έριξε στο φαγοπότι και στο χορό. Αυτά σκέφτονταν ο χάρος πετώντας στον ουρανό, καθαλάρης στο μαύρο άλογό του.

Οι γυναίκες πνίγουν το μοιρολόι στο λαιμό τους, μέσα βαθια στην ψυχή τους για να μην πάρει είδηση η νύφη και μικραθεί.

Παράτησα το γάμο και ανέβηκα τη σκάλα να πάω να δω τον νεκρό. Η πόρτα είναι κλειδωμένη, όταν κάποια στιγμή άνοιξε, θγήκε μια γυναίκα και άφησε ένα μπόγο αριστερά από την πόρτα πάνω στο μπαλκόνι. Είναι τα ρούχα του παπά όλα τυλιγμένα μέσα σε ένα γκριζο πουκάμισο. Έκανα να μπω μέσα μα με εμπόδισε λέγοντας:

- Δεν κάνει παιδί μου να δεις τον νεκρό, θα τον δεις στον ύπνο και θα τρομάξεις. Αυτό δεν μ' άρεσε.

Η πόρτα έκλεισε. Τότε κατέβηκα στην αυλή και μπήκα στο κατώι. Ήθελα να δω τον παπού. Ανέβηκα τη γκλαβανή και έτοι αθόρυ-

θα βρέθηκα στο δωμάτιο όπου είναι ξαπλωμένος νεκρός ο παπαΣτέργιος. Κοίτεται κάτω με καλοχτενισμένα τραβηγμένα προς τα πίσω μαλλιά, η γενειάδα του πλούσια, οκεπάζει το στήθος. Παλαιότερα είχα ακούσει να λένε τα μεγαλύτερα παιδιά, πως τα κόκκαλα των πεθαμένων φωσφορίζουν πάνω στο μνήμα. Τη νύχτα στον ύπνο μου είδα πάνω από τον τάφο του παπαΣτέργιου σπίθες να ξεπηδούν και ένα κουφό βουητό να βγαίνει από τα βάθη της γης. Ξύπνησα. Τότε κατάλαβα για τα καλά το «δεν κάνει παιδί μου». Έτσι περνούν οι συνήθειες, τα βιώματα, τα ήθη και έθιμα στην ψυχή των μικρών, για να επαναλάβουν το «δεν κάνει».

Η νύφη από τη λαμπρή νυφιάτικη φορεσιά ντύθηκε στα μαύρα. Μπήκε ένα ψηλό χλωμό παλληκάρι, λιωμένο στον πυρετό, με βαθουλωμένα μάτια. Ήρθε να αποχαιρετήσει το νεκρό διότι δεν θα μπορούσε να πάρει μέρος στη νεκρική ακολουθία ως τον Άη-Θανάση. Τα πόδια του δεν τον βαστούσαν, ο πονοκέφαλος πήγαινε να σπάσει τα μηνίγγια του. Έκανε να μιλήσει μα καμιά λέξη δεν έβγαινε από το σφιγμένο του λαιμό. Κάθησε κάτω αμίλητος με βουρκωμένα μάτια και σταύρωσε τα χέρια του γύρω από τα γόνατά του.

Ήρθε η ώρα του και έφυγε, ακούς να λένε καθιστοί γύρω από τον νεκρό. Σαν τελειώσουν οι μέρες μου θαρθώ να σ' ανταμώσω, υπόσχεται η χήρα που έμεινε μόνη και έρημη. Η ζωή είναι γλυκιά, λένε οι γεροντότεροι. Αυτά είναι λόγια εκείνης της στιγμής, της πονεμένης ψυχής. Θαρθεί ο χρόνος, θα πάρει το σβηστήρι στα δάχτυλά του και όλα θα τα σβήσει.

Κάποτε ένας άντρας καμώθηκε τον πεθαμένο για να δει πόσο τον αγαπάει η γυναίκα του. Τον μοιρολόγησαν καθώς πρέπει, τον ξενύχτησαν και την άλλη μέρα προτού βασιλέψει ο ήλιος ξεκίνησαν για την ταφή. Η καρπάνα κρούει πένθιμα, όλοι σταυροκοπήθηκαν. Εκεί που πήγαιναν προς την εκκλησία στον Άη-Θανάση, κάπου πριν από το ξύλινο γεφυράκι στενεύει ο δρόμος. Από πάνω του απλώνεται μια πελώρια κορομηλιά. Τη στιγμή που περνούσε η νεκρική συνοδεία από κάτω από την κορομηλιά, ο νεκρός άπλωσε τα χέρια του, πιάστηκε από τα κλαδιά και σηκώθηκε. Όλοι έτρεξαν να φύγουν για να γλυτώσουν φωνάζοντας: «Βρυκολάκισε, βρυκολάκισε». Μόνο η χήρα πήγε κοντά του και τον αγκάλιασε λέγοντας: «Εάν είσαι νεκρός πάρε με μαζί σου, εάν γύρισες από τον άδη καλώς ήρθες». Μόνο τότε εκείνος κατάλαβε πόσο τον αγαπάει η γυναίκα του, και όσα του έλεγε εκείνη άλλοτε, ήταν αληθινά.

Όταν όμως τελειώσαν οι μέρες του και ήρθε ο Χάρος να τον πάρει κι αφού έγιναν όλα με όλες τις τιμές, ξεκίνησαν για τον Άη-Θα-

νάση. Τη στιγμή που πλησίαζαν κάτω από την κορομηλιά είπε η χήρα σ' αυτούς που σήκωναν τον νεκρό: «Αλλάργα από την κορομηλιά πηγαίνετε παιδιά μου, μη μας κάνει καμιά λαχτάρα». Είναι γριά πια και δεν αντέχει σε τέτοιες συγκινήσεις.

Η μπάμπω-Χρύσω είχε έτοιμα τα ρούχα που θα την έντυναν τη μέρα τη στερνή, πριν ξεκινήσει για το μακρινό ταξίδι. Ακόμα και το σάβανο λίγες πήχες χασένιο ύφασμα. Είχε χασένια εσώρουχα, το καλό το φουστάνι, αυτό που φορούσε άλλοτε στις χαρές και στα παιχνύρια. Ένα «ιλέκι» καλό, σχεδόν καινούργιο, τα τσεράπια, τα παπούτσια, το μαντήλι για το κεφάλι, την ζώνη με την πόρπα. Μια μέρα που ήμασταν μόνες, άνοιξε το σεντούκι και μου τα έδειξε:

- Όλα τα ρούχα μου τα έχω έτοιμα, μου είπε με μια απλότητα.

Όταν πέθανε ο γιος της Βάιας, ένα παλληκάρι γεροδεμένο ίσια μ' εκεί πάνω, όλοι στο χωριό έκλαψαν πικρά. Μόνο η αρραβωνιαστικιά του δεν έκλαιγε. Δεν έβγαιναν τα δάκρυα, είχαν παγώσει στα μάτια της. Μπαινόβγαινε στο σπίτι σαν αλαφιασμένο αγρίμι, σαν πονεμένη λαφήνα του βουνού. Εκεί που τον μοιρολογούσαν ξαναμπήκε η νεαρά στα μαύρα ντυμένη. Το ολόλευκο προσωπάκι της, τα μαύρα λυπημένα μάτια της, φάνταζαν παραμυθένια κάτω από το μαύρο μαντήλι. Στάθηκε στα πόδια του νεκρού τηρώντας το πρόσωπό του και είπε ένα στίχο:

Πού' ησουν εψές λεβέντη μου
Πού' ησουν προψές το βράδυ
Εψές ήμουν στη μάνα μου
Προψές στην αδελφή μου
Κι απόψε μαυρομάτα μου
Θα κοιμηθούμε αντάμα

Η χαροκαμμένη μάνα πήρε τη δύστυχη κοπέλλα από το χέρι και την τράβηξε στο μπαλκόνι λέγοντας: «Τι είναι αυτά που λες κόρη μου και θα μας έβρει κι άλλη συμφορά, έλα στα σύγκαλά σου».

Ο θάνατος έρχεται μετά από κάποια αρρώστεια ή και χωρίς προειδοποίηση. Καταλαβαίνεις πως χτύπησε ο χάρος το σπίτι αυτό από τα σκούσματα των γυναικών. Έπειτα χτυπάει νεκρώσιμα η καμπάνα, κρούει η καμπάνα δυνατά, αραιά, λυπητερά. Τότε χρέος ολονών είναι να συληπηθούν τους χαροκαμένους και να χαιρετήσουν τον νεκρό. Πηγαίνουν όλοι, ακόμα και αυτοί που ως τώρα ήταν μαλωμένοι μεταξύ τους. Μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή των ανθρώπων στα νεκρώσιμα παρά στη γέννα και στο γάμο.

Ακούστηκαν κραυγές στον απάνω μαχαλά. Η Κυράτσω βγήκε στο μπαλκόνι, τραβούσε τα μαλλιά της σκούζοντας για το χαμό της κόρης της που ήταν μόλις πέντε χρονών.

Έχασα τη Φροσύνα μου, φώναζε. Έτρεξαν, η συνεφάδα της η Αυγένω και η ξαδέλφη της και γειτόνισσα, η Βαγγέλαινα. Την μάζεψαν και μπήκαν στο σπίτι. Μαζί με την μπάμπω-Παναγιώταινα έντυσαν το παιδί στα καλά του και το πλάγιασαν στο πάτωμα πάνω σε ένα κελίμι. Σταύρωσαν τα χεράκια του πάνω στο στήθος, έβαλαν ένα κερί πίσω από το κεφάλι του και ένα στα πόδια του. Τότε έφτασαν και όλες οι άλλες γυναίκες του χωριού. Ανηφόριζαν κρατώντας λίγα λουλούδια και βασιλικό. Αφηναν το βασιλικό στα πλάγια του παιδιού και κάθονταν δίπλα του, κάνοντας ένα γύρω από το κεφάλι ως τα πόδια, έτσι που όλες να βλέπουν το πρόσωπο. Πίσω από το κεφάλι δεν κάθονται. Δίπλα στο προσωπάκι του είναι καθισμένη η μητέρα του κι όλο του σιάζει τα μαλλιά, το γιακά και άλλοτε έβαζε τα λουλούδια μια πιο κάτω, μια πιο πάνω.

Όλες οι γυναίκες μαυροφόρες με μαύρα μαντήλια στο κεφάλι που μόλις φαίνεται το πρόσωπο, άρχισαν τα μοιρολόγια. Η Κυράτσω έβαλε μια φωνή:

- Αλοίμονό μου, γιατί Θε μου, γιατί;

Το μοιρολόγι συνεχίζεται. Έφτασε και η Ματίτσα, ακούμπησε το βασιλικό στο πλάι του παιδιού, παραμέρισαν κάπως οι άλλες, πήρε θέση και κάθησε δίπλα του κι άρχισε με εκείνη την γλυκιά της φωνή να μοιρολογεί, γλυκά λόγια να λέει, οι άλλες ακολουθούν. Αυτό δεν είναι μοιρολόγι, τραγούδι ανοιξιάτικο είναι, νανουρητό.

Το αγγελούδι τ' ουρανού
μας φεύγει μας αφήνει
αλοίμονο στη δύστυχη
τη μάνα που θα μείνει
«Μη κλαις μανούλα μου γλυκιά
Μην χύνεις μαύρο δάκρυ»...

Η Κυράτσω κλαίει απαρηγόρητη με λυγμούς, τα δάκρυα τρέχουν βροχή. Η Ματίτσα συνέχισε:

Κοιμήσου αγγελούδι μου
Της άνοιξης καράρι
Μην σκιάζεσαι κι η μάνα σου
κάθεται στο προσκεφάλι!

- Τα σπίτια μας είναι δίπλα-δίπλα, έκοψα λίγα κλώνια βασιλικό μπήκα στο στενό σοκάκι που είναι ανάμεσα από τα δύο σπίτια μας και βγήκα στην αυλή. Ήθελα να δω για τελευταία φορά την ξαδελφούλα μου και γειτονοπούλα που παίζαμε όλη μέρα μαζί. Ανέβηκα τη σκάλα και πήγα να ανοίξω την πόρτα να μπω. Με εμπόδιαν, πως τάχα είμαι μικρή. Με πήρε κάποια από το χεράκι και με κατέβασε στην αυλή. Εγώ ήθελα να τη δω, να της πάω το βασιλικό. Αυτή η θέληση και σαν συνήθεια ήταν βαθειά ριζωμένη μέσα μου. Χώθηκα στο κατώ κι ανεβαίνοντας την γκλαβανή, βρέθηκα στο δωμάτιο με τη νεκρή. Ήμουνα πάντα παρούσα, είχα τον τρόπο μου να τρυπώνω στα σπίτια, απαρατήρητη καθόμουνα παράμερα για να μην εμποδίζω και παρακολουθούσα το γάμο, το νεογέννητο γυμνό να σπαρταράει στα χέρια της μπάμπως, τον νεκρό να δω για τελευταία φορά. Με συγκινούσαν τα κοινά, τα ζούσα έντονα. Έβαλα το βασιλικό λίγο πιο κάτω από τα σταυρωμένα χεράκια του. Με πήραν από το χέρι και βάλθηκαν να με τραβούν προς τα έξω, εγώ αντιστεκόμουν. Τότε με έσωσε η θεία μου η Κυράτσω λέγοντας:

- Αφήστε το να καθήσει, την αγαπούσε η Φροσύνη μου πολύ, άσε που την είδε πια νεκρή.

Η νεκρή ξαπλωμένη κάτω, γύρω-γύρω καθισμένες μαυροφορεμένες γυναίκες και μοιρολογούν με μια ελαφριά κίνηση όλες μαζί πέρα-δώθε. Η χαροκαρμένη μάνα κλαίει απαρηγόρητη, θλίκωσε τα δάχτυλά της, αναποδογυρίζοντας τις παλάμες της προς τα έξω και έβαλε μια φωνή:

- Παιδί μου τι είναι τούτο το κακό που με βρήκε.

Η ταφή έγινε την άλλη μέρα το βράδυ πριν βασιλέψει ο ήλιος. Βάζουν το κεφάλι προς τη δύση και τα πόδια προς την ανατολή για να αγναντεύει ο πεθαμένος τον ήλιο όταν κρούει:¹

Όταν πήγαν να την θάψουν ακολούθησα κι εγώ. Ο λάκκος είναι ανοιχτός. Αυτή είναι δουλειά των αντρών. Άρχισαν να την κατεβάζουν στο λάκκο. Η θεία Κυράτσω τους σταμάτησε, έβγαλε ένα βραχιολάκι που φορούσε η νεκρή στο χέρι και μου το έδωσε. Η Ματίτσα πήρε ένα μοιρολόγι, το τελευταίο για ξεπροβόδισμα.

Μια την είχε η μάνα της
μια και χαϊδεμένη
Την έλουζε, τη χτένιζε
και στο σχολειό την στέλνει
κι ο δάσκαλος την έκρουζε

¹ κρούει=θαράει (κρούει ο ήλιος, η μάνα κρούει το παιδί).

με τη χρυσή τη βέργα.

Κατεβάζουν το άψυχο κοριτσάκι στο μνήμα, ρίχνουν όλοι από ένα απλόχερο χώμα, είναι ο τελευταίος αποχαιρετισμός. Πιο πέρα περιμένει μια γυναίκα με ένα γκιούμι με νερό και μια πετσέτα στα χέρια. Περνούσαν, ξεπλένουν καθώς περνούν όλοι τα χέρια και φεύγουν

Πέρνουν κόλυθα και τραβούν για το σπίτι του νεκρού να πάρουν καφέ, τσίπουρο ή και να φαν όταν γίνεται τραπέζι.

Όταν φύγουν από την εκκλησία και φτάσουν στο σπίτι, έξω στην αυλή ξαναπλένουν τα χέρια. Τούτη τη φορά τα πλένουν πάνω σε αναμμένα κάρβουνα που τα έχουν μέσα σε ένα φτυάρι. Αυτό το κάνουν συμβολικά: όπως σβύνουν τα κάρβουνα να σβύσει ο χάρος και να μην ξαναχτυπήσει αυτό το σπίτι.

Τα φαγητά που συνηθίζουν είναι ο τσιορθάς ρύζι με κρέας και με τα εντόστια. (λυανώματα) και φασόλια.

Από τη μέρα της κηδείας και επί μια εβδομάδα περίπου πηγάζουν στο σπίτι του πεθαμένου για παρηγοριά, συγγενείς, φίλοι και συγχωριανοί. Κάθε μέρα θα πάει και μια οικογένεια. Μαζί τους παίρνουν μια κανίστρα με μια κουλούρα, ένα ταβά φαϊ και μια κόφα κρασί. Οι νοικοκυραίοι του σπιτιού έχουν κι αυτοί έτοιμα φαγητά και κρασί. Στρώνουν την τάβλα, βάζουν όλα τα φαγητά και τρώνε μαζί.

Στο χωριό Σπήλαιο Γρεβενών είχαμε πάει ένα καλοκαίρι. Μένουμε στο σπίτι του δασκάλου. Δίπλα από το σπίτι αυτό ήταν μια κόρη αρραβωνιασμένη. Κάμποσες μέρες είχε πέσει στο κρεβάτι άρρωστη του θανατά. Μια μέρα από το σπίτι αυτό ακούστηκαν κλάματα. Η αρραβωνιασμένη νεαρή ήταν πια νεκρή. Όλοι έτρεξαν κοντά στην συμφορά. Μπαίνοντας στο σπίτι, αντικρύζεις μια νεαρά σχεδόν παιδούλα, ντυμένη στα νυφικά, μισοκαθισμένη στα μαξιλάρια και ακουμπισμένη με την πλάτη στον τοίχο. Της τραγουδούσαν νυφιάτικα τραγούδια. Είναι μια στιγμή που σε συγκλονίζει. Μια νύφη χλωμή, άφωνη, που δεν σκουπίζει τα δάκρυα από συγκίνηση που αφήνει το πατρικό της, με το νυφικό μαντήλι που της είχαν περάσει στα χέρια της. Της τραγουδούν νυφικά τραγούδια και τα δάκρυα όλων γύρω τρέχουν. Που και που ακούς φωνές γεμάτες πόνο. Εγώ σε μια γωνιά στέκομαι και βουβή, με κομμένη την ανάσα ακούω και βλέπω αυτό το πρωτόγνωρο θέαμα. Με συγκλονίζει αυτή η ντυμένη νύφη, βουβή, άφωνη, που θα την πάρουν σηκωτή και θα την πάνε να την θάψουν στο χώμα. Το νυφικό τραγούδι ακούγεται παράφωνα, αλύπητα σου σκίζει την καρδιά:

Νέφερ' κι αϊντέ στολίζεται
απ' το πρωί ως το βράδυ
βάζει τον ήλιο στα μαλλιά
στο στήθος το φεγγάρι

Οι φίλες πήραν ένα άλλο τραγούδι:

Γιατί βασιλικέ μου
γιατί μαράθηκες

Και μετά:

Τούτη γη που την πατούμε
όλοι εδώ μέσα θα μπορούμε
Τούτη γης που έχει χορτάρια
τρώει νιες και παλληκάρια....

Από δω φαίνεται πως δεν έλεγαν μόνο μοιρολόγια στο νεκρό αλλά και τραγούδια της καθημερινής ζωής που ταιριάζουν σε κάθε περίπτωση.

Τέσσερα άτομα σήκωσαν τη νεκρή, κατέβηκαν στην αυλή. Το σπίτι είναι δίπλα στην πλατεΐσα του χωριού. Όλοι οι χωριανοί είναι μαζεμένοι εκεί. Ακολουθούν, ένα θουβό σώμα κινείται για το νεκροταφείο με σκυμμένα κεφάλια, με βαρεία βήματα. Όλο το χωριό προβοδάει τη νεκρή. Τα κορίτσια τραγουδούν:

Ταχιά σαν πας στο σπίτι σου
φρόνιμη να είσαι
τον άντρα σου να μην αντιμιλάς
με σεβασμό να κρένεις,

Έπειτα τα κορίτσια πήραν ένα μοιρολόι:

Μάνα μου μην πικρένεσαι
μην βαριοαναστενάξεις
άσε με ν' αποκοιμηθώ
στη ζάλη του ύπνου
ν' αφεθώ, να ξαποστάσω

Ύστερα μια γυναίκα άρχισε ένα άλλο μοιρολόι και το πήραν

όλες οι γυναίκες και τα κορίτσια:

Μηλίτσα που είσαι στο γκρεμό
κι είσαι γεμάτη μήλα
τα μήλα σου τα ρέπομαι
και το γκρεμό φοβάμαι.
Σαν τον φοβάσαι τον γκρεμό
έλα απ' το μονοπάτι.
Το μονοπάτι έπερνα
στο παλαιοκκλήσι βγήκα
το παλαιοκκλήσι ήταν παληό
τα μνήματα καινούρια.
Κι ένα μνημόρι πάτησα
ανάμεσα στα φρύδια
κι αυτό αντιλοϊθήκε
πο' μέσα πο' τη γούρνα:
αν είσαι νιος να χαίρεσαι
παιδί να καμαρώνεις...

Μια άλλη ιστορία που την έλεγαν οι γιαγιάδες σαν παραμύθι ήταν:

Η μάνα που έχει εννιά γιους και με την Ευδοκία. Την Ευδοκία την γύρεψαν πολύ μακριά στα ξένα. Η μάνα της δεν ήθελε στα ξένα να τη δώσει. Όλα τ' αδέρφια «πόκοθαν» κι ο Κώστας αναγγάζει: Μάνα μου θα τη δώσουμε κι όταν την πεθυμήσεις εγώ θα σου τη φέρω. Δίνει ασημένιο λίενο, ταψί μαλαματένιο.

Ο Κωνσταντής απέθανε. Κι η μάνα τους αρρώστησε βαρειά για να πεθάνει. Μοιρολογούσε κι έκλαιγε τον Κώστα της φωνάζει. Σήκω Κωστάκη γυιόκα μου, την κόρη μου να φέρεις. Κι ο Κώστας της σαν τ' άκουσε σηκώθηκε κι ανατινάχτηκε μέσα απ' το μνήμα. Τον γρίβα καθαλίκεψε να πάει στην αδελφή του. Και πήγε και ξεπέζεψε στην πόρτα της και λέει:

- Σήκω αδελφούλα μου να πάμε.

- Αν με θέλεις για καλό ν' αλλάξω και να έρθω, κι αν Κώστα μ' ήρθες για κακό να θάλω λερωμένα.

- Για πάμε, πάμε αδελφή, η μάνα σε γυρεύει.

Στο άλογο καθαλίκεψε κι εκείνη στα καπούλια. Στο δρόμο που πηγαίνανε, στο δρόμο που πηγαίνουν ακούς πουλιά να κελαηδούν μ' ανθρώπινη λαλίτσα:

- Το τ' είδαν τα ματάκια μας μέσα σ' αυτόν τον δρόμο, να κουβα-

λάει ο νεκρός τη ζωντανή αδελφή του. Να περπατούν οι ζωντανοί με τους απεθαμένους.

Κι άλλα πουλιά πιο κάτω:

- Για δεσ ένας νεκρός μια ζωνταή να σέρνει. Η Ευδοκία σαν τάκουσε, πολύ της κακοφάνη.

- Ακούς, ακούς αδερφάκι μου, τι λένε τα πουλάκια:

- Αυτά αδελφή, πουλιά είναι και κελαηδούν, πουλιά είναι και λένε.

Συνέχισαν το δρόμο τους και έφτασαν στο σπίτι, η Ευδοκία ξεπέζεψε κι ο Κωνσταντής εξαφανίστηκε μαζί με το γρίβα. Ο Κώστας σαν έφτασε στο μνήμα άνοιξε πάλι η γης κι εκείνος μπήκε μέσα. Τότε η Ευδοκία κατάλαβε τι έλεγαν τα πουλάκια. Χτύπησε την πόρτα:

- Άνοιξε μάνα μου άνοιξε, εγώ είμαι η Ευδοκία, η μοναχοκόρη σου.

- Η κόρη μου η μονάκριβη είναι μακριά και δεν μπορεί να έρθει.

Άνοιξε την πόρτα, αγκαλιαστήκανε και πέθαναν αγκαλιασμένες.

Ακόμα λίγα από τα μοιρολόγια που λέγονται:

Τι έχει ο Κωνσταντής και είναι βαλαντωμένος;

Μήνα τα χρόνια τον βαρούν, μήνα τον κρουν οι μέρες;

Ούτα τα χρόνια τον βαρούν ούτε τον κρουν οι μέρες,

Μον είναι άρρωστος βαρειά, βαρειά για να πεθάνει.

Ν' εγώ δεν θέλω μάνα μου τα γέλοια, τα τραγούδια, λέει ο νεκρός,

Πολλές φορές τραγούδισα και διάφορο δεν είδα.

Κι αν τραγουδήσω, πάλι θα πω λυπητερά τραγούδια.

Θα κάνω τα βουνά να κλαιν, τους κάμπους να στενάζουν.

Κυπαρίσσι μ' αφηλομένο σεντουκάκι κλειδωμένο

Άνοιξε μωρέ καϋμένο για να δω, τι κρύβεις μέσα;

Σαν άνοιξε το καϋμένο βλέπω μπόι ξαπλωμένο

Τα ματάκια τζιθωμένα², τα χεράκια σταυρωμένα

Πέρα στον Αη-Λια στα ισιώματα

χορεύουν νιες χορεύουν παλληκάρια

τρεις δίπλες είναι ο χορός στη μέση τα νταούλια

μπροστά πααίνει ο Κωνσταντής το πρώτο παλληκάρι

κι η μάνα του που τον τηράει, πολύ τον καμαρώνει.

² τζιθωμένα - κλεισμένα.

Πρώτος παιδί μου στο χορό, πρώτος και στο τραγούδι
Πο ράχη σε ράχη περπατώ, πο ράχη σε ράχη πάω
ίσως και θρω το γιόκα μου να γλυκοκουβεντιάσω
Να πει κι αυτός να πω κι εγώ, αντάμα να τα πούμε,

μονολογεί η μάνα.

Αυτά τα μοιρολόγια είναι απαραίτητες τιμές για το νεκρό. Η χαροκαμένη μάνα θέλει το γυιο να σέρνει το χορό, δεν θέλει να πιστέψει πως ο γυιος της είναι πεθαμένος.

Τελειώνοντας θέλω να κλείσω με το μοιρολόι που κλείνει δύναμη μεσ' την ψυχή του, μεγάλη πάλη στα σπλάχνα του για τη ζωή και το θάνατο. Την ομορφιά για τη ζωή, την πάλη με το χάρο κι αν δεν τα καταφέρει, ο δε βαριέσαι αδερφέ... άλλοι θα συνεχίσουν, οι γυιοι κι οι θυγατέρες κι ένα τσούρμο από εγγόνια. Θα ζήσω, σου λέει, τουλάχιστο ακόμα μισό αιώνα μέσω του εγγονού που φέρνει τ' όνομά μου. Φιλόσοφος ο άνθρωπος με γιγάντια ψυχή.

Ακόμα μαρτυράει την αγάπη για τη ζωή, τη δύναμη για δημιουργία και αφιφάει το θάνατο σαν παλέψει με το Χάρο σε μαρμαρένια αλώνια και νικηθεί:

Με γέλασε, ένα πουλί και μούπε δεν πεθαίνω.
Βάνω φτιάχνω τα σπίτια μου, τα σπίτια της καρδιάς μου.
Βάζω μηλιές και κιδωνιές, νεράντζια και λεμόνια.
Και κόκκινες τριανταφυλλιές αντάμα με τις άσπρες.
Να μπαίν' να βγαίνουν τα πουλιά της άνοιξης τ' αηδόνια.
Να κελαηδούν κάθε πρωί γλυκά να με ξυπνούνε.
Ένα πρωί, πολύ πρωί, στο παραθύρι κάθομαι
τους κάμπους αγναντεύω.
Βλέπω τον κάμπο πράσινο και τα βουνά γαλάζια.
Βλέπω ένα νειό πούρχεται, ένα μαύρο καβαλάρη.
Χαρούμενος και γελαστός σαν από πανηγύρι.
Ούτε στη χώρα στάθηκε, ούτε στο μεσοχώρι.
Μόν' ήρθε και ξεπέζεψε στην πόρτα τη δική μου.
Καλημερά σου νειούτσικε, καλώς τον τον λεβέντη.
Λεβέντη τόσο χαρούμενος, μήνα σε γλέντι πήγαινες,
μήνα σε πανηγύρι;
Εμένα ο Θεός μ' έστειλε την ψυχή σου για να πάρω.
Χωρίς αρρώστια κι αφορμή ψυχή δεν παραδίνω.
Έχω γυναίκα πολύ νειά και χήρα δεν της πρέπει.
Έχω παιδιά πολύ μικρά, δεν κάνει να ορφανέσουν

Σαν πιάστηκαν στην πάλη, τρεις μέρες και τρεις νύχτες.
Ο ένας ρίχνει τα σπαθιά, ο άλλος τα κοντάρια.
Πέρνει ο νειός και κόβεται, τα γόνατα λυγίζουν
Αφαισιμε Χάρε μ' αφαισιμε και θάρθω μοναχός μου.
Ο Χάρος αντιλοϊθήκε, ο Χάρος απαντάει:
Είναι θέλημα Θεού, κι αυτό εγώ θα κάνω!

